

Noila ABDURAXIMOVA,
O'zbekiston Milliy universiteti o'qituvchisi
E-mail:nellynelly9160@gmail.com

O'zDJTU professori X.Samigova taqrizi asosida

FRAZEOLIGIZMLAR – INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA EMOTSIONALLIKNI IFODALASH VOSITALARI SIFATIDA Annotatsiya

Mazkur maqolada emotsiya so'ziga turli tillarda berilgan ta'riflarni turlicha tahlil qilingan, shuningdek emotsiyaning turlari haqida so'z yuritilgan. Asosiy diqqat esa emotsiyalarni ifodalovchi bir bo'lakli ifodalar, ikki bo'lakli va ko'p bo'lakli frazeologik birliklarning struktural-semantik tahlilini o'tkazishga qaratilgan.

Kalit so'zlar: Emotsiya, frazeologik birliklar, his-tuyg'u, struktural-semantik tahlil.

ФРАЗЕОЛОГИЗМЫ – КАК СРЕДСТВО ВЫРАЖЕНИЯ ЭМОЦИОНАЛЬНОСТИ НА АНГЛИЙСКОМ И УЗБЕКСКИХ ЯЗЫКАХ Аннотация

В данной статье анализируются определения слова эмоция на разных языках, а также рассказывается о видах эмоций. Основное внимание уделяется структурно-семантическому анализу одночастных выражений, двухчастных и многочастных фразеологизмов, выражающих эмоции.

Ключевые слова: Эмоция, фразеологические единицы, чувство, структурно-семантический анализ.

PHRASEOLOGISM AS A MEANS OF EXPRESSING EMOTIONALITY IN ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES Annotation

This article analyzes the definitions of the word emotion in different languages, and also talks about the types of emotions. The main attention is paid to the structural and semantic analysis of one-part expressions, two-part and multi-part phraseological units expressing emotions.

Key words: Emotion, phraseological units, feeling, structural-semantic analysis.

Kirish. Inson faoliyatining har qanday ko'rinishlari emotsional tajribalar bilan birga kechadi. Emotsiyalar tufayli odamlar bir-birlarini yaxshiroq tushunadilar, gapirmasdan ham bir-birlarining holatlarini baholashlari mumkin va birgalikda ishlash va muloqot qilish uchun yaxshiroq moslashadilar.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Tabiatshunos olim Ch. Darvinning fikriga ko'ra, emotsiyalar evolyutsiya jarayonida paydo bo'lgan, ular tirik organizmlarga o'zlariga muhim bo'lgan sharoitlarni qondirish uchun yordam beradi[3].

P.K. Anoxin emotsiyalarni (lotincha emovere – "silkitaman, qayg'uraman") organizmning fiziologik holatlari sifatida ko'rgan va ular odamning barcha turdagi hislari va tajribalarini o'z ichiga olganligini ta'kidlagan, bu juda chuqur azobdan tortib, yuqori darajadagi quvonch va ijtimoiy hayotiy tajribagacha bo'lgan tajribalarni o'z ichiga oladi[1]. Emotsiya psixologiyada odamning ijtimoiy ehtiyojlarini qondirish yoki qondirmaslik bilan bog'liq eng barqaror tajribasi sifatida qaraladi[2].

Quyida biz ingliz va o'zbek tillarida emotsiya va his-tuyg'u tushunchalarining ta'riflariga murojaat qilamiz. O'zbek tilida "his/ his-tuyg'u" so'zi "eshitish, sezish, tushunish, his qilish" degan ma'nolarni bildiradi va bu tashqi ta'sirlarni sezish, his qilish qobiliyatini, odamning atrof-muhitni anglash va qabul qilish holatini bildiradi, jumladan, his-tuyg'uni yo'qotish, his-tuyg'uni uyg'otish; emotsiya, tajriba: quvonch hissi; xafagarchilik hissi.

Ingliz tilida "feeling" so'zining ma'nosi quyidagi otlar bilan ifodalanadi: feeling, sensation, sense, sentiment, emotion.

Oksford ingliz tilining izohli lug'atiga ko'ra, "feeling" so'zi XII asrda kelib chiqqan bo'lib, "ongli his-tuyg'u" degan ma'noni anglatadi, ya'ni bu subyektning aql-idroki yoki sezgirlari orqali his qilgan narsasi: aybdorlik hissi; insonning his-tuyg'ulari:

Masalan: He hates talking about his feelings. U o'z his-tuyg'ulari haqida gaplashishni yomon ko'radi. kuchli emotsiya;

He spoke with emotion when talking about the troublemakers. U bezorilar haqida gapirganda his-tuyg'u bilan gapirdi. mehr, muhabbat;

I still have feelings for him. Men hali ham unga nisbatan his-tuyg'ularimni saqlayapman[12].

D.N. Ushakovning rus tili izohli lug'ati bo'yicha, "Emotsiya" tushunchasi qalbning his-tuyg'usi, tashvishi yoki hisi sifatida talqin qilinadi:

U o'z emotsiyalarini boshqarish qobiliyati yo'qolganini aybladi (M.Gorkiy)[10].

Ingliz tilida "emotion" so'zi quyidagi ma'noni anglatadi: kuchli emotsiya, masalan, sevgi, qo'rquv yoki g'azab; insonning xarakterining bir qismi bo'lib, unda emotsiyalar mavjud — "sevgi, qo'rquv yoki g'azab kabi kuchli emotsiyalar; inson xarakterining bir qismi bo'lgan hislar": maslahat berish qo'rquv va g'azab kabi salbiy emotsiyalarni boshqarishni o'rgatishi mumkin[12].

Yuqoridagi ta'riflardan his-tuyg'u va emotsiya tushunchalari bir xil guruhga birlashtirilishi mumkin, chunki ular qalbning his-tuyg'ularini, tashvishlarini, emotsiyalarini yoki kuchli his-tuyg'ularini ifodalashni ifoda etadi.

Emotsiyalarni tasniflashning ko'plab turlari mavjud. Masalan, V.I. Shakhovskiy barcha emotsiyalarni musbat va salbiy deb ajratadi. U shuningdek, emotsiyalarni til orqali turli vositalar bilan ifodalash mumkinligini ta'kidlaydi: to'g'ridan-to'g'ri nomlanish (masalan, qo'rquv, sevgi, g'azab), bevosita ifoda (haqoratli so'zlar (vulgar so'zlar) va boshqalar) va tasvirlash (nutq va ovoq xususiyatlari, qarashlar, harakatlar va boshqalar) orqali[6].

V.I. Shakhovskiyning fikriga ko'ra, til yordamida his etuvchi inson o'zining emotsiyalarini kodlangan tarzda ifodalashi, yashirish, taqlid qilish, simulyatsiya qilish, tasvirlash va nomlash imkoniyatiga ega bo'ladi, ya'ni ularni turli usullarda ishlatish mumkin. U, shuningdek, emotsiyalarning kognitiv funktsiyasini shunday tushuntiradi: ular bilish jarayonini boshlaydi, bilim yetishmasligini kompensatsiya qiladi va bilish jarayonining katalizatori hisoblanadi[7]. Shu tarzda, emotsiyalar ong va fikrlash strukturasiga kiritilgan bo'lib, ular kognitiv jarayonlar bilan bog'liq.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur maqolada biz emotsiyalarni ifodalovchi frazeologik birliklarning struktural-semantik tahlilini o'tkazishga harakat qilamiz: sevgi, g'azab, qo'rquv, quvonch, qayg'u, uyat, g'urur, hasad, qasos, chunki mazkur frazeologizmlar o'zlarining semantikasida inson va uning faoliyatini tavsiflashga qaratilgan[4].

Biz A.I. Smiritskiy taklif qilgan frazeologik birliklar tasnifidan foydalanamiz: muallif ularni bir bo'lakli iboralar, ikki bo'lakli va ko'p bo'lakli frazeologizmlar sifatida ajratadi[5].

Birinci komponenti semantik jihatdan to'liq ma'noga ega bo'lgan bir bo'lakli frazeologik birliklarning struktural-semantik tahliliga murojaat qilsak, ular ikki guruhga bo'linadi: fe'l va ravishdan tashkil topgan frazeologik birliklar, bunda birinci komponent frazeologizmning semantik va grammatik markazi hisoblanadi. Ularning semantikasiga ko'ra, quyidagi tasniflashni amalga oshirish mumkin:

Tahlil va natijalar. Sevgi: ... to extirpate from my soul the germs of love there detected (Bronte) – «... o'z ruhimdan sevgi boshlanishlarini ildizdan kesib tashlash», inglizcha fe'l to extirpate from old "ex" qo'shimchasi – "chegaradan tashqariga", "yo'q qilish" ma'nosini beradi. O'zbek tilida esa "chegaradan tashqariga chiqmoq" fe'li bilan birga "dan" chiqish kelishigi qo'shimchasiga mos ravishda, abstrakt obyekt (sevgi) sub'yektdan olib tashlashni aniqlaydi.

Qo'rquv: The kind whisper went to my heart like a dagger (Bronte) – «Bu ohistagina pichirlash qalbinga pichoq kabi sanchildi», emotsional-ekspressiv konnotatsiya like a dagger taqqoslash konstruksiyasida yotadi; ... with a single hasty glance ... seemed to dive into my eyes (Bronte) – «... faqat bitta tezkor qarash bilan, u ko'zlarimga cho'kib ketgandek edi»; what terror those cold people can put into the ice of their questions (Bronte) – «qanday dahshatli bo'lishi mumkin ular sovuq, ruhsiz odamlar, ularning savollari yurakni muzlatadi». O'zbek tilida ushbu holatni tasvirlash uchun ichi muzlab ketmoq frazeologizmi ishlatiladi. Qo'rquv ma'nosi ingliz tilidagi to break out in a cold sweat idiomasi bilan mavjud, o'zbek tilida esa bu ma'no sovuq terga botmoq deb ifodalanadi.

Qayg'u: I grieved for his grief (Bronte) – «Men uning qayg'usiga sherik edim»; ... held me in thrall (Bronte) – «... meni qo'lga olib, ezib turardi (asirlikda ushlab turardi)», in thrall iborasi mazmunida bu ma'no mavjud (so'zma-so'z «asirlikda»);

I should take to bleeding inwardly (Bronte) – «mening ichim yonardi» (so'zma-so'z «ichi yonmoq»); it strikes me with terror and anguish (Bronte) – «bu meni qo'rquv va qayg'uga soladi».

G'azab, g'azablanish (bu til birligi qadimgi g'neh-ildizidan kelib chiqqan, o'zbekcha olov (yonmoq), otash so'zlari bilan bog'liq). Ushbu emotsiya ingliz tilidagi to break out fe'li semantikasida ifodalanadi: break out all fire and violence (Bronte) – «zo'ravonlikdan yonmoq» (ya'ni, tizgindan chiqib ketish).

To pour out fe'lida esa ushbu semantika mavjud: ...poured out the venom of your mind (Bronte) – «menga butun zahringizni sochdingiz», out – «ichkaridan tashqariga» ma'nosini bildiradi. O'zini nazorat qila olmaslik holati ingliz tilida fly off the handle idiomasi bilan ifodalanadi, o'zbek tilida esa bu "jahli chiqmoq" yoki "tashvishga tushmoq" ma'nolarini ifodalaydi. Bu ifoda odatda kutilmagan yoki ortiqcha g'azabni ifodalash uchun ishlatiladi.

Ikkinchi komponentda semantik markaz va birinci komponentda grammatik markazga ega bo'lgan frazeologik birliklar haqida gapirsak, ushbu guruhning frazeologik birliklari quyidagi semantik tasniflashga ega:

Sevgi: I was dazzled (Bronte) – «Meni o'ziga jalb qildi (sevgi bilan)»; stilistik jihatdan neytral frazeologizm be the apple of someone's eye – «biror kishining ko'zining nuriga aylanish».

Yurak azobi / Vijdon: O'zbek tilidagi vijdon so'zi arab tilidan kelib chiqqan bo'lib, uning asli vijdān (وجدان) so'zidan olingan. Vijdān arabcha so'z bo'lib, his-tuyg'u, ruhiy holat, ong yoki ichki hissiyot ma'nolarini anglatadi. Bu so'z arab tilida insonga xos bo'lgan etik yoki axloqiy sezgilarni, ichki ovozi, ya'ni to'g'ri va noto'g'ri, yaxshilik va yomonlikni ajrata olish qobiliyatini ifodalash uchun ishlatiladi.

O'zbek tilidagi vijdon so'zi, shu tarzda, insonning axloqiy sezgisi, ongli ravishda to'g'ri yoki noto'g'ri xatti-harakatlarni tan

olish va ularga amal qilishdagi ichki his-tuyg'ularni bildiradi. Shuningdek, vijdon insonning ichki ovozi (ichki hissi) sifatida, uni axloqiy jihatdan yaxshi yoki yomon ishlarni amalga oshirishga yo'naltiradi.

Kelib chiqishi va ma'nosi bo'yicha, vijdon odamning ruhiy holati va axloqiy ongini ifodalovchi muhim bir tushuncha bo'lib, ko'plab madaniyatlarda, shu jumladan, o'zbek tilida ham, etik va axloqiy qadriyatlar bilan bog'liq tushuncha sifatida qo'llaniladi.

«Qayg'u – bu hayotning zahari», remorse – 'qayg'u, o'zini noto'g'ri ish qilganidan afsuslanish, lotincha remordere so'zidan kelib chiqqan[14]. O'z xatolarini tushunib, afsuslanishni ifodalovchi repentance – 'o'tgan noto'g'ri ishlarni juda afsuslanib ko'rsatish va uni qilmagan bo'lishni xohlash so'zi, ingliz tilida quyidagi shaklda: Repentance is said to be its cure (Bronte) – «Afsuslanish – uning davoidir», etimologik lug'atga ko'ra, re-prefiksi intensivlikni bildiradi va "juda" ma'nosini kuchaytiradi [ED, 7]; "Repentance" so'zi ingliz tilida "afsuslanish", "tavba qilish" yoki "o'z xatolarini tan olish" ma'nolarini anglatadi. O'zbek tilida bu so'zni ifodalovchi bir nechta muqobilar mavjud:

Tavba - Bu so'z diniy kontekstda, xatolarni tan olib, ularga afv so'rashni anglatadi.

Afsuslanish - Xatolik yoki yomon ishni amalga oshirganidan keyin chuqur qayg'u va afsusda bo'lish.

(Ollohdan) kechirishini so'rash - Xatolarni yoki noxush xatti-harakatlarni tan olish va ularni tuzatish niyatida bo'lish.

Bu so'zlar o'zaro yaqin ma'nolarga ega bo'lib, insonning xatolarga nisbatan ichki izohini va kechirim so'rash jarayonini ifodalaydi.

Qo'rquv: I was oppressed, suffocated (Bronte) – «Men siqildim, nafasim bo'g'ildi».

Ushbu emotsiya ingliz va o'zbek tillarida quyidagi frazeologizmlar orqali ham ifodalanadi: to be scared witless (so'zma-so'z «aqlidan ozib qo'rqish», «juda qo'rqish»); be scared out of one's wits, be scared to death – «o'limga qo'rqqan bo'lish».

Ingliz tilidagi "to be scared witless", "be scared out of one's wits", va "be scared to death" kabi frazeologik birikmalarning o'zbek tilidagi ekvivalentlari quyidagicha bo'lishi mumkin:

"To be scared witless" - "Qo'rquv sabab aqlidan ozmoq".

"Be scared out of one's wits" - "Qo'rquv sabab aqlini yo'qotmoq".

"Be scared to death" - "O'limdan qo'rqmoq".

Bu frazeologizmlar odamning juda kuchli qo'rquvni his qilishini ifodalaydi.

Qayg'u: I was heart-wrung (Bronte) – «Yuragim siqildi»; The other teachers, poor things, were generally themselves too much dejected (Bronte) – «Boshqa o'qituvchilar, bechora, ko'pincha o'zlari ham juda tushkun edilar», de- prefiksi, "pastga, pastdan, ichkaridan" ma'nosini bildiradi va ushbu ma'noni anglatadi.

Xulq-atvorni ko'rsatish: G'urur: G'urur so'zi etimologiyasi quyidagicha: bu so'z, — «ahmoq, xudbin» kabi ma'nolarni ifoda etgan, chunki dastlabki ma'nosi gъrdъ ham salbiy ohangga ega bo'lgan: «yomon, ahmoq, takabbur» ma'nolarida qo'llanilgan[11].

Ingliz tilidagi pride so'zi o'rta inglizcha pryto so'zidan kelib chiqqan va unreasonable self-esteem – «nohaq o'zini yuqori baholash» ma'nosini bildirgan.

Hozirgi vaqtda g'urur ijobiy ahamiyatga ega bo'lib, o'z-o'zini yuqori baholashni anglatadi, ammo ba'zan u salbiy ma'no kasb etadi:

He was proud, sardonic (Bronte) – «U g'ururlangan, istehzoli tabassum ila edi»; there was so much unconscious pride (Bronte) – «Bunda kibr aralash g'urur bor edi...».

Manmanlik (o'zini yuqori tutmoq). Ushbu holat o'ziga bo'lgan ishonch yoki ishonchsizlikning gipertrofiyalangan holatidir. Tilshunoslikda "gipertrofiyalangan holat" emotsionallik nuqtai nazaridan, odatda, ortiqcha yoki haddan tashqari ifodalanish yoki yuqori darajada kuchaygan emotsional holatni anglatadi. Bu holat, til va nutqdagi emotsiyalarning haddan tashqari kuchayishi yoki dramatik ifodalanishi bilan bog'liq bo'lishi mumkin.

Masalan, biror kishining gapirishida yoki yozishida emotsiyalarning ortiqcha ifodalari, haddan tashqari g'azab, xursandchilik yoki qayg'u kabi his-tuyg'ulari gipertrofiyalangan deb atalishi mumkin. Bu, odatda, nutqning tabiiy va muvozanatli ifodalanishidan chetga chiqish, ya'ni emotsional holatlarning ortiqcha yoki noaniq tarzda namoyon bo'lishi sifatida tushuniladi.

She appeared to be on her high horse to-night (Bronte) – «Bugun u o'zini kibrli ko'rsatdi».

Xarakterning qat'iyligi, injiqlik. Haddan tashqari va noxush qat'iyyatlik, injiqlikni ingliz tilidagi stubborn so'zi ifodalaydi: "Stubborn?" he said (Bronte) – «"Injiqlik qilayapsizmi?" dedi u»; I am hard and tough as an India rubber ball (Bronte) – «Men hind rezina to'p kabi qattiq va mustahkamman», – ushbu misolda xarakterning qattiqligi hind to'piga o'xshatilgan, chunki hind rezinasi daraxtlardan olinadi va u tabiiy va juda bardoshlidir; he is inexorable as death (Bronte) – «U o'lim kabi shafqatsiz», I must be ice and rock to him (Bronte) – «Men unga nisbatan muz va tosh kabi bo'lishim kerak».

Shu tarzda, xarakterning qat'iyligi muz va tosh bilan bog'lanadi, bu ingliz va o'zbek tillariga ham taalluqli. O'zbek tilida injiqlik "qaysar echkidek" birikmasi ilan bog'lanishi mumkin.

Xulosa va takiflar. Biz struktural-semantik tahlilni amalga oshirgandan so'ng, quyidagi xulosalarga keldik.

Birinchi komponenti grammatik markaz bo'lgan, semantik markazi ikkinchi komponentda bo'lgan frazeologik

birliklar ingliz tilida harakatni ifodalovchi fe'llarning frazal shakllari bilan, masalan, to extirpate from, harakatni ifodalovchi fe'llar, masalan, to go to, to dive into kabi frazeologizmlar bilan ifodalanadi, o'zbek tilida esa biror odatdan voz kechish, yoq qilishlik kabi so'z birikmalari orqali ifodalanadi. Bu iboralar biror narsa yoki yomon odatdan voz kechishni anglatadi. Keyingi ibora berilib ketmoq, chuqurlashmoq, ichiga chuqur kirib bormoq iboralaridir. Bu iboralar biror narsaga chuqurroq e'tibor qaratish yoki biror faoliyatga to'liq kirishishni anglatadi.

Ingliz va o'zbek tillarida to'liq o'xshash frazeologik birliklar aniqlanmadi, ularning tashqi shaklida farqlar mavjud: to break out in a cold sweat – «sovuq terga botish».

Ikkinchi komponentda semantik markaz bo'lgan va birinchi komponentda grammatik markaz bo'lgan frazeologik birliklar ham to'liq o'xshash (masalan, to be dazzled – «ko'zlari chaqnagan») ham qisman o'xshash bo'lib, tashqi shakllari farqlanadi: to be on one's high horse, o'zbek tilida esa o'zini osmonda ko'rmoq (his qilmoq). Ingliz tilida eng ko'p birinchi komponentda semantik markaz bo'lgan frazeologik birliklar mavjud, ehtimol, bu tilning tuzilishi bilan bog'liqdir.

Shunday qilib, chog'ishtirilgan tillar tahlili shuni ko'rsatadiki, tillarda emotsiyalarni ifodalashda o'xshashliklar mavjud deb aytilish mumkin, chunki madaniy farqlarga qaramay, odamlar bir xil emotsiyalarni boshdan kechirishadi, bu esa ularni birlashtiradi.

ADABIYOTLAR

1. Анохин П.К. Эмоции Психология эмоций: тексты под ред. Виллонаса В.К., Гиппенрейтер Ю.Б. - М.: Изд-во МГУ, 1984.
2. Гамезо М.В., Герасимова В.С., Машурцева Д.А., Орлова Л.М. Общая психология: Учебно-методическое пособие / Под общ. ред. М.В. Гамезо. - М.: Ось-89, 2007. - 352 с.
3. Дарвин Ч. О выражении эмоций у человека и животных. - СПб: Питер, 2001.
4. Маслова, В. А. Лингвокультурология. Введение : учебное пособие для вузов / В. А. Маслова ; ответственный редактор У. М. Бахтикиреева. — 2-е изд., перераб. и доп. — Москва : Издательство Юрайт, 2023. — 208 с.
5. Смирницкий А. И. Лексикология английского языка / А. И. Смирницкий. - М. : Изд-во МГУ, 1998. - 260 с.
6. Шаховский, В. И. Шаховский В. И. Лингвистическая теория эмоций. - М. : Гнозис, 2008. - 416 с
7. Шаховский, В. И. Язык и эмоции в аспекте лингвокультурологии : учеб. пособ. / В. И. Шаховский. - Волгоград : Изд-во ВГПУ «Перемена», 2009. - 170 с.
8. КЭСРЯ –Шанский Н. М. Краткий этимологический словарь русского языка / Н. М. Шанский. - М. : Просвещение, 2004. - 542 с.
9. ТСРЯО – Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова. - Изд. "Азъ", 1992
10. ТСРЯ – Толковый словарь русского языка: в 4 т. / Под ред. Д. Н. Ушакова. М., 1994.
11. ЭСРЯ – Крылов Г.А. Этимологический словарь русского языка / Г.А. Крылов. - СПб.: Полиграфуслуги, 2005. — 432 с.
12. OLD – Oxford Advanced Learner's Dictionary [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com> (Дата обращения: 28.03.2023).
13. CED – Cambridge English Dictionary [Электронный ресурс]. – Режим доступа <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english> (Дата обращения: 28.05.2023).
14. ED – Harper, D. Etymology Dictionary [Электронный ресурс] / D. Harper. – 2001-2010. – Режим доступа: <http://www.etymonline.com/> (Дата обращения: 28.05.2023).
15. Bronte, Ch. Jane Eyre / Ch. Bronte : Penguin Books Ltd., England, 1985

UDK:82.81'25:811.512.161'133

Mohigul ALTUNDAG,

Toshkent davlat Sharqshunoslik universiteti o'qituvchisi,

E-mail: moxigul_altundag@tsuos.uz

ToshDSHU professori, f.f.d. P.Kenjayeveva taqrizi asosida

ADABIYOTSHUNOSLIK TERMINLARIDA TARJIMA MUAMMOLARI (TURK-UZBEK TILI MISOLIDA)

Аннотация

Ushbu maqolada turkcha adabiyotshunoslik terminlarini o'zbek tiliga tarjima qilish jarayonida uchraydigan muammolar filologik tahlil asosida ko'rib chiqilgan. Bunda terminlarning tarixiy-etimologik kelib chiqishi, semantik maydoni va lingvokulturologik xususiyatlari o'rganilib, terminlarni to'g'ri shakllantirish va standartlashtirish bo'yicha ilmiy-uslubiy takliflar berilgan. Tadqiqotda qiyosiy-tarixiy, lingvokulturologik va semantik-tarjima metodlari qo'llanilib, adabiyotshunoslik atamalarining o'zbek tiliga adekvat o'g'irinishini ta'minlash masalalariga alohida e'tibor qaratilgan. Maqola xulosalarida turkcha-o'zbekcha terminlarni yagonalashtirish bo'yicha tavsiyalar bayon etiladi.

Kalit so'zlar: Adabiyotshunoslik terminlari, turk tili, o'zbek tili, tarjima, semantik tahlil, lingvokulturologik yondashuv, standartlashtirish.

ПРОБЛЕМЫ ПЕРЕВОДА В СФЕРЕ ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЯ (НА ПРИМЕРЕ ТУРЕЦКО-УЗБЕКСКОГО ЯЗЫКА)

Аннотация

В данной статье на основе филологического анализа рассматриваются проблемы, возникающие при переводе литературоведческих терминов с турецкого языка на узбекский. Исследуется историко-этимологическое происхождение терминов, их семантическое поле и лингвокультурные особенности, а также даются рекомендации по корректному формированию и стандартизации терминов. В ходе исследования были применены сравнительно-исторический, лингвокультурный и семантический методы перевода, обеспечивающие адекватное отражение литературоведческих понятий в узбекском языке. В заключительной части статьи приведены предложения по унификации турецко-узбекских терминов.

Ключевые слова: Литературоведческие термины, турецкий язык, узбекский язык, перевод, семантический анализ, лингвокультурный подход, стандартизация.

TRANSLATION PROBLEMS IN TERMS OF LITERARY STUDIES (ON THE EXAMPLE OF TURKISH-UZBEK LANGUAGE)

Annotation

This article explores the challenges of translating literary studies terminology from Turkish into Uzbek through a philological lens. It examines the historical-etymological origins, semantic scope, and linguistic features of the terms, offering recommendations for accurate formulation and standardization. Comparative-historical, linguocultural, and semantic-translation methods are employed to ensure an adequate reflection of literary concepts in Uzbek. The conclusion provides suggestions for unifying and standardizing Turkish-Uzbek literary terminology.

Key words: Literary studies terminology, Turkish language, Uzbek language, translation, semantic analysis, linguocultural approach, standardization.

Kirish. Adabiyotshunoslik – milliy tafakkur va madaniy merosni avlodlar o'rtasida uzviy bog'lab turuvchi fundamental fan sohasi hisoblanadi. U nafaqat badiiy matnlarni tahlil qilish yoki adabiy jarayonlarni nazariy tushuntirish, balki mazkur jarayonlar bilan bog'liq terminlarni to'g'ri va aniq ifoda etishga ham xizmat qiladi. Terminlar, ayniqsa, turli tillar o'rtasida o'zaro aloqalar kengaygan hozirgi globallashuv davrida muhim vosita bo'lib, tilshunoslik va tarjima shunoslik sohalarining kesishgan nuqtasida tadqiq qilinadi. Xususan, turkcha adabiyotshunoslik terminlarini o'zbek tiliga tarjima qilish jarayonida yuzaga keladigan turli ma'no, ifoda hamda lingvistik xususiyatlar masalalari mavzuning dolzarbligini yanada kuchaytiradi.

Adabiyotshunoslikdagi terminlar o'ziga xos tartib, mazmun va maqsadga ega. Masalan, "janr", "uslub", "nazm", "nasr" kabi atamalar tilimizda ildiz otgan. Biroq "tenkit" va "tanqid", "metafora" va "isti'ora" kabi turkcha, arabcha yoki ruscha shakllarning o'zbek adabiy matnlarida turlicha ishlatilishi hali-hanuz ilmiy muhitda bahsli masalalar sirasiga kiradi. Bu bahsli nuqtalar ilmiy izlanishlarda terminlarni bir xillikda qo'llashni qiyinlashtiradi. Zero, terminlarni to'g'ri shakllantirish yoki tarjima qilish orqali adabiy jarayonlarga oid tadqiqotlarning aniq va izchil ko'rinishi ta'minlanadi. Shu nuqtayi nazardan, turk tili bilan o'zbek tili o'rtasidagi genetik yaqinlik bu jarayonni soddalashtirishi mumkinligi bilan birga, semantik nuances (ohang-dominant ma'no farqlari) sabab ayrim chalkashliklarni ham yuzaga keltiradi.

Tarjima jarayonida diqqatni jalb etadigan jihatlardan biri – terminlarning tarixiy taraqqiyoti va ularni o'zbek adabiyoti kontekstida idrok etish. Masalan, "edebiyat" so'zi o'zbek tilida "adabiyot" sifatida, "shir" esa "she'r" shaklida qo'llaniladi. Biroq "inceleme" va "tahlil" singari so'zlar ma'nosida mayda, ammo muhim farqlar mavjud. Til – bu jonli tuzum bo'lib, tarixiy jarayonlarda turli lisoniy omillar ta'siri ostida rivojlanadi va o'zgaradi. Shu bois, ayni paytda lingvokulturologik tadqiqotlar terminlarni nationallashtirish yoki umumsivilizatsiyaviy xususiyatli bo'lishi mumkinligini ko'rsatib turibdi.

Shu o'rinda turkcha adabiyotshunoslik terminlarini o'zbek tiliga tarjima qilish – bu nafaqat lingvistik amaliyot, balki adabiy meros, madaniy tajriba, tarix va hatto mafkuraviy tamoyillar bilan ham bog'liq murakkab jarayondir. Adabiyotshunoslikni tarjima qilishda diqqat markazida bo'lishi lozim bo'lgan narsa – ilmiy aniqlik. Bu jarayonda so'zma-so'z tarjima bilan cheklanib bo'lmaydi: mazmunni to'g'ri ifoda etish, atamaning adabiy, tarixiy va ijodiy nuqtai nazardan qabul qilinishini ham hisobga olish darkor. Chunki termin ma'nosining biroz siljishi ham butun adabiy-nazariy tushunchaning buzilishiga olib kelishi mumkin.

Tarjima muammolarini o'rganish bugungi kunda filologiyaning muhim yo'nalishlaridan biriga aylanib ulgurdi. Yangi avlod tarjimonlari o'z faoliyatida nafaqat lug'aviy mutanosiblikni ta'minlash, balki matnning kontseptual asoslari va lingvopoetik xususiyatlarini ham saqlashga harakat qilmoqda.

Xuddi shu maqsadda uslubshunoslik, semantik tahlil, leksikografiya va tarjima nazariyasi kabi qo'shimcha fanlardan foydalanish zaruriyati paydo bo'lmoqda. Adabiyotshunoslik terminlarining to'g'ri va izchil tarjima qilinishi esa o'zbek filologiyasi uchun ham, turkiy dunyo filologiyasi uchun ham katta amaliy ahamiyatga ega.

Mavzu bo'yicha adabiyotlar tahlili. Adabiyotshunoslik terminlari tarixiga nazar tashlasak, mazkur sohaga oid terminlar turli davrlarda har xil tillar ta'sirida shakllanganini ko'rish mumkin. Muhimi, turkiy tillar, xususan, turk va o'zbek tillaridagi adabiy terminlar arabcha, forsa va keyinchalik ruscha ta'siri natijasida boyib borib, bugungi kunda mustaqil lisoniy kategoriyalarga ega shaklga ega bo'ldi. O'zbek adabiyotshunosligida ushbu jarayonni turk adabiyoti bilan qiyosiy o'rganish bo'yicha bir qator ilmiy maqola va dissertatsiyalar mavjud. Ammo ularning aksariyati lingvistik nazariya yoki adabiyotshunoslik nazariyasining ayrim jabhalariga oid bo'lib, terminologiyaning o'ziga xos filologik tahlili hanuz yetarlicha chuqur o'rganilmagan.

So'nggi yillarda chop etilgan xalqaro ilmiy maqolalar (masalan, Google Scholar yoki ResearchGate kabi platformalarda e'lon qilingan ishlar) turk tilidagi adabiy terminlarning umumiy tasnifi, ularning leksik-semantik xususiyatlari, tarixiy taraqqiyoti va ularni boshqa turkiy tillarga tarjima qilish masalalarini qisman ochib beradi. Xususan, turkiy qardosh tillar o'rtasidagi qiyosiy tadqiqotlar adabiyotshunoslik terminlari bo'yicha yagona konsepsiyani ishlab chiqish zaruratini ko'rsatadi. Bunda turk adabiyotida keng qo'llaniladigan "edebiyat", "shiir", "nesir", "tur", "tenkit", "uslub", "metin inceleme" kabi atamalarini o'zbek tilidagi "adabiyot", "she'r", "nashr", "janr", "tanqid", "uslub", "matn tahlili" terminlari bilan qiyoslaganda, talaffuzdagi, imlodagi yoki ba'zan semantik ko'lamdagi tafovutlar kuzatiladi.

Abdulla Avloniy, Fitrat va Cho'lpon singari ma'rifatparvar va adiblarimizning asarlariga nazar tashlansa, o'zbek tilidagi adabiy terminlar shakllanishining dastlabki bosqichlariyu qay darajada forsa va turkcha shakllar bilan boyitilgani haqida qimmatli ma'lumotlar topish mumkin. Masalan, Fitrat o'z asarlarida "nazm" va "nashr" terminlariga alohida urg'u berib, ularni sharhlash orqali badiiy adabiyot xususiyatlarini milliy xarakterda ochib berishga harakat qilgan. Uning "nazm"ga bergan ta'rifi turk tilidagi "nazim" tushunchasi bilan muayyan o'xshashlikka ega bo'lib, ammo o'zbek adabiyoti an'analarga mos ravishda izohlanadi. Bu kabi ma'lumotlar terminlarning o'zbek ilmiy adabiyoti tarixida qachon va qanday shakllanganini kuzatish uchun muhim manba bo'lib xizmat qiladi.

XX asrning ikkinchi yarmida o'zbek filologiyasida adabiyotshunoslikka oid terminlarni mavhum, nazariy tushunchalar sifatida o'rganish an'anasi kuchaydi. Shu davrda N. Karimov, M. Qosimov, T. Jalolov va boshqa olimlarning ilmiy izlanishlari e'tiborga loyiqdir. Biroq bu tadqiqotlar o'sha davr siyosiy-ijtimoiy sharoitlari ta'sirida ko'proq rus tilidan kirib kelgan terminlarga e'tibor qaratish bilan cheklangani kuzatiladi. Natijada turk tili bilan o'zbek tili o'rtasidagi terminologik aloqalar chuqur tahlil qilinmay, ikkilamchi o'rinda qolib ketgan. Mustaqillikdan so'ng o'zbek tili davlat tili sifatida yangi bosqichga ko'tarildi va boshqa turkiy xalqlar tillari bilan hamkorlik qilishga keng yo'l ochildi.

Hozirgi bosqichda, ayniqsa, prezident asarlarida ham ta'kidlangandek, ilmiy tadqiqotlarda milliy merosimizdan samarali foydalanish, qardosh tillar bilan faol hamkorlik qilish hamda ilg'or tajribalarni o'rganish masalalari dolzarblashdi. Bunda turk tili bilan adabiy aloqadorlik turli loyihalar – jumladan, qo'shma lug'atlar, o'quv qo'llanmalar va ilmiy konferensiyalar orqali kengayib bormoqda. Ushbu adabiyotlarni o'rganish jarayonida e'tiborli tomoni shundaki, hozirgi kunda turk adabiyotining terminologik bazasi ham sezilarli darajada yangi atamalar, yangi nazariy yondashuvlar bilan boyimoqda. Xususan, "postmodern edebiyat", "elestirel yaklasim", "kuramsal inceleme" kabi ifodalar o'zbek tilida hali to'la shakllanmagan.

Tarjima nazariyasi sohasidagi ilmiy adabiyotlar (L. Venuti, E. Nida, P. Newmark va b.) terminlarni tarjima qilishda ikki muhim tamoyil – adekvatlik va ekvivalentlikka e'tibor qaratish lozimligini uqtiradi. Turkcha terminlarni o'zbek tiliga o'g'irishda adekvatlik til birliklarining lingvistik, semantik va

pragmatik jihatdan mos kelishini talab qilsa, ekvivalentlik matnning funksional aspektini o'zbek o'quvchisiga singdirishni ko'zda tutadi. Ko'pgina o'zbek adabiyotshunoslarining ishlarida, masalan, S. G'aniev, N. Jo'rayev, U. Normurodov va boshqalar, turk adabiy terminlarining kiritilishi va izohlanishi misollari uchraydi. Biroq mavjud adabiy manbalarni tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, bu ishlar ko'proq umumiy qayd yoki cheklangan adabiy-taqriz ma'nosida bo'lib, keng qamrovli terminologik tadqiqotlarga hanuz yetarlicha urg'u berilmagan.

Mazkur adabiy manbalarning sharhi shuni anglatadiki, mavzu hali o'z yechimini to'liq topmagan, biroq so'nggi davrda bunday izlanishlarga bo'lgan qiziqish kuchaygani seziladi. Xususan, turk filologiyasi ham o'zbek adabiyotshunoslari bilan hamkorlikka tayyor bo'lib, ilmiy-amaliy loyihalar doirasida hamkorlik qilishga undaydi. Ushbu hamkorlik terminlarning tarixiy-etimologik manbalarini, ularning semantik evolyutsiyasini, tarjima jarayonida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan nominativ farqlarni aniqlash va bir xulosa shakliga keltirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Shunday qilib, adabiyotlardagi mavjud tadqiqotlar zahirida turkcha-o'zbekcha adabiyotshunoslik terminlarining umumiy tasvifi va qiyosiy xususiyatlari bor bo'lsa-da, ushbu mavzuga doir chuqurlashtirilgan filologik tahlillar hanuz juda ham cheklangan shaklda taqdim etilgan.

Tadqiqot metodologiyasi Mazkur tadqiqotda adabiyotshunoslik terminlarini turk tilidan o'zbek tiliga tarjima qilish jarayonida yuzaga keladigan muammolar filologik, lingvistik va madaniy kontekstda tahlil qilindi. Tadqiqot dizaynida, avvalo, qiyosiy-tarixiy metodga tayanildi: bu metod orqali turk va o'zbek tillari o'rtasidagi terminlar kelib chiqishining genealogik asoslari va ularning semantik evolyutsiyasi ko'rib chiqildi. Qiyosiy-tarixiy metod terminlarning mustaqillik davrigacha bo'lgan transformatsiyasini hamda so'nggi yillarda vujudga kelgan terminologik yangilanishlarni har tarafлама o'rganish imkonini berdi.

Tahlil va natijalar. Tadqiqot jarayonida olingan ma'lumotlar qiyosiy-lisoniy tahlil asosida tizimlashtirildi. Dastlab, turk tilidagi adabiyotshunoslik terminlari "umumiy atamalar" va "maxsus nazariy terminlar"ga ajratildi. "Umumiy atamalar"ga "edebiyat", "shiir", "nazim", "nesir", "uslub", "tenkit", "tur" kabi o'zbek tilida ham avvaldan mavjud shakllarga (adabiyot, she'r, nazm, nashr, uslub, tanqid, janr) deyarli mos tushadigan terminlar kiritildi. Tahlil natijasida shu narsa aniq bo'ldiki, ushbu atamalar genetik yaqinlik sabab o'zbek tilida keng tarqalgan. Biroq talaffuz va imlodagi ayrim tafovutlar (masalan, "nazm" va "nazim", "janr" va "tur") semantik nuqtayi nazardan bir xil bo'lsa-da, uslubiy konnotatsiyalar farq qilishi mumkin.

"Maxsus nazariy terminlar" esa turk adabiyotshunosligida so'nggi yillarda shakllangan yoki kengaygan "postmodern edebiyat", "elestirel yaklasim", "metin inceleme", "kuramsal cerceve" kabi ifodalar bo'lib, o'zbek filologiyasida ular to'g'ridan-to'g'ri tarjima qilinganida ayrim noaniqliklarga sabab bo'ladi. Masalan, "elestirel yaklasim"ni "tanqidiy yondashuv" deb tarjima qilish mumkin, lekin o'zbek adabiyotshunosligida "tanqid" tushunchasi yoritilishi hamisha bir xil emas. Ba'zan "tanqid" termin sifatida an'anaviy badiiy asarlarni tahlil qilish ma'nosida qo'llansa, turk adabiyotida "elestiri" tushunchasi zamonaviy nazariy konsepsiyalar doirasida kengroq semantik maydonni qamrab olishi mumkin. Demak, bunday terminlar tarjimasida qo'shimcha izohlar yoki sharhlar berish talab etilishi aniqlandi.

Tahlil jarayonida semantik-tarjima tahlil usuli yordamida har bir terminning turkcha asli, o'zbek tilidagi shakli va nuqtai nazari o'rtasidagi aloqadorliklar ham ko'rib chiqildi. Masalan, "uslub" va "uslub" so'zlari kesimida genealogik mushtaraklik ko'rsatkichi juda baland bo'lsa-da, zamonaviy turk tili unda faqat adabiy nutq xususiyatini emas, balki ijodiy jarayonni ifodalashni ham hisobga oladi. O'zbek tilidagi "uslub" tushunchasi esa ko'proq adibning individual xususiyatlari yoki matnning ifoda shakllariga taalluqli nazariy kategoriya sifatida qaraladi. Bu esa tarjima paytida ushbu terminni qo'llashda mazmun talqini bo'yicha muayyan tafovutlar paydo bo'lishi mumkinligini ko'rsatadi.

Natijalar shuni ko'rsatadiki, turkcha adabiyotshunoslik terminlarini o'zbek tiliga o'girish jarayonida eng ko'p uchraydigan qiyinchiliklar quyidagilardan iborat:

Etimologik o'xshashlik: Genetik jihatdan o'xshash so'zlarni ishlatish jarayonida ular ba'zan sinonimik tushuncha sifatida talqin qilinib, turli matnlarda bir-birining o'rnida ishlatilishi. Natijada ilmiy-terminologik aniq standart buzilib, chalkashliklar yuzaga keladi.

Semantik kenglik: Ba'zi turkcha terminlar, ayniqsa, zamonaviy adabiy jarayonlarga oid ifodalar, o'zbekcha muqobillaridan semantik jihatdan kengroq yoki torroq bo'lishi mumkin. Bunday paytda terminning izohli lug'atiga yoki maxsus ilmiy-sharhiy ishora berish lozim bo'ladi.

Madaniy-lingvistik faktor: Terminlarning atrofida shakllangan madaniy kontekst, ijtimoiy-mafkuraviy asoslar ba'zan turk tili va o'zbek tili o'rtasida har xil bo'ladi. Bu farqlar terminning to'liq o'zbekchalashtirilishida muammolar tug'diradi.

Standartlashtirish yo'qligi: O'zbek tilida adabiyotshunoslik terminlarini rasmiy organ yoki ilmiy jamoatchilik tomonidan tasdiqlangan standart lug'at bazasi mavjud emasligi sababli, ilmiy maqolalarda bir termin turli shakllarda yoki turlicha tarjimada berilib ketadi.

Shu tariqa, tahlillar turkcha-o'zbekcha tarjimada filologik qamrov mustahkam bo'lishi kerakligini tasdiqladi. So'zning faqat yuzaki shakli emas, balki uning adabiy-tarixiy, madaniy, ijodiy ko'lam ham e'tiborga olinishi lozim. Misol sifatida "metin inceleme" atamasini olaylik: o'zbekchaga "matn tahlili" deb tarjima qilishni odat tusiga kiritish mumkin, ammo turk adabiyotida "inceleme" ba'zan nazariy fikrlarni shakllantiruvchi analitik jarayon sifatida ham tushuniladi, bu esa "tahlil"

terminidan bir oz kengroq. Bundan kelib chiqadiki, terminlarni tarjima qilganda, qisqa sharhlar va izohlar berish ilmiy ijodda muhim rol o'ynaydi.

Xulosa va takliflar. Yuqoridagi kuzatishlar va tahlillar yakunida, turkcha adabiyotshunoslik terminlarini o'zbek tiliga tarjima qilishdagi muammolarni bartaraf etish uchun quyidagicha xulosalarga kelish mumkin. Avvalo, terminologiya masalasi lisoniy tadqiqotning eng muhim bo'g'inlaridan biri bo'lib, milliy adabiy merosning rivojini belgilab beradi. Tarjima jarayoni esa faqat lug'aviy ekvivalentni topishdan iborat emas, balki turli madaniy qatlamlar, tarixiy jarayonlar, adabiy an'analar va nazariy yondashuvlarni ham inobatga olishni talab etadi. Turk va o'zbek tillarining genetik yaqinligi aytib o'tilgan jarayonni soddalashtirishi mumkin, lekin ayni vaqtda terminlarning semantik nozikliklariga e'tibor bermaslik bilimlardagi chalkashliklar, adabiy matnlarda noto'g'ri talqinlar paydo bo'lishiga olib keladi.

Xulosa o'rnida aytganda, turkcha adabiyotshunoslik terminlarini o'zbek tiliga tarjima qilishda lingvistik, madaniy va filologik omillarni inobatga olgan holda yondashish lozim. Bunday yondashuv adabiy merosimizni boyitish bilan bir qatorda, ilm-fan sohasida aniq va ravon tushunchalar sistemasini shakllantirishga xizmat qiladi. Shuningdek, bu jarayon Yangi O'zbekiston sharoitida jamiyat barqarorligi va ma'naviy taraqqiyotining mustahkam asosi bo'la oladi, chunki adabiyot – xalqning ruhiy-ma'naviy boyligini ifoda etishning eng asosiy manbai hisoblanadi. Terminlarning to'g'ri va izchil tarjima qilinishi esa bizning adabiy mulkimizni nafaqat ichki muhitda, balki xalqaro maydonda ham kengroq namoyish etish imkonini beradi.

ADABIYOTLAR

1. Мирзиёев Ш.М. Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз : маърузалар тўплами / Ш.М. Мирзиёев. – Тошкент : Ўзбекистон, 2017. – 56 б.
2. Авлоний А. Туркий Гулистон ёхуд ахлоқ / А. Авлоний. – Тошкент : Турон, 1913. – 112 б.
3. Фитрат А. Адабиёт надир? / А. Фитрат // Турон. – 1919. – № 3. – Б. 5–14.
4. Чўлпон А. Асарлар : 3 жилдлик / муҳаррирлар ҳайъати раҳб. Н. Қосимов. – Тошкент : Фан, 2003. – Ж. 1. – 384 б.
5. Қаримов Н., Қосимов М., Жалолов Т. Адабиёт назарияси асослари : олий ўқув юртлари учун дарслик / Н. Қаримов, М. Қосимов, Т. Жалолов. – Тошкент : Шарқ, 2004. – 276 б.
6. Ғаниев С. Адабиётшунослик терминларининг назарий масалалари / С. Ғаниев. – Тошкент : Фан, 2010. – 148 б.
7. Жўраев Н. Туркий тилларида терминлар таркиби ва семантикаси: назарий таҳлил / Н. Жўраев // Тил ва адабиёт тадқиқотлари. – 2018. – № 1. – Б. 37–45.
8. Нормуродов У. Адабий муаммолар ва терминлар: туркий тилларга қиёсий таҳлил / У. Нормуродов // Филология масалалари. – 2020. – № 2. – Б. 22–29.
9. Venuti L. The Translator's Invisibility: A History of Translation / L. Venuti. – London : Routledge, 2008. – 336 p.
10. Nida E. Toward a Science of Translating : With Special Reference to Principles and Procedures Involved in Bible Translating / E. Nida. – Leiden : E.J. Brill, 1964. – 331 p.
11. Newmark P. Approaches to Translation / P. Newmark. – Oxford : Pergamon Press, 1981. – 196 p.
12. Каримов Н. Адабиётшунослик лугати : энциклопедик йўриқнома / Н. Каримов ; таҳрир ҳайъати раҳб. Б. Назаров. – Тошкент : Адабиёт, 2012. – 220 б.

Dilrabo BAXRONOVA,
O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti professori, f.f.d
Sevinch MUXAMMADIYEVA,
O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti izlanuvchisi
E-mail: zaripovna05@gmail.com

O'zMU professori, f.f.d M.Qurbonova taqrizi asosida

THE INFLUENCE OF OTHER LANGUAGES ON THE FORMATION OF SPANISH LEXICON

Аннотация

This article provides a detailed account of the historical origins of the Spanish language and the influence of various languages on its development. While Spanish is primarily based on Latin, its lexical and phonetic foundations have been significantly shaped by languages such as Greek, Arabic and Germanic. Additionally, the article examines the forms and meanings of loanwords from other languages as they appear in contemporary Spanish. This study may serve as a valuable resource for those researching the linguistic history of Spanish and its multifaceted lexical evolution.

Key words: Spanish language, Latin language, Arabic language, Basque language, Germanic languages, English language, lexical influence, linguistic changes, globalization.

ВЛИЯНИЕ ДРУГИХ ЯЗЫКОВ НА ФОРМИРОВАНИЕ ЛЕКСИКИ ИСПАНСКОГО ЯЗЫКА

Аннотация

Данная статья рассматривает историческое происхождение испанского языка и влияние различных языков на его развитие. Хотя испанский язык в основном базируется на латыни, его лексическая и фонетическая системы были значительно сформированы под воздействием таких языков, как греческий, арабский, германские языки. Кроме того, в статье анализируются формы и значения заимствованных слов из других языков в современном испанском языке. Это исследование может служить ценным ресурсом для изучения лингвистической истории испанского языка и его многогранной лексической эволюции.

Ключевые слова: Испанский язык, латинский язык, арабский язык, баскский язык, германские языки, английский язык, лексическое влияние, языковые изменения, глобализация.

ISPAN TILI LEKSIKASINING SHAKLLANISHIDA BOSHQA TILLARNING TA'SIRI

Аннотация

Mazkur maqola ispan tilining tarixiy kelib chiqishi va unga turli tillarning ta'siri haqida batafsil ma'lumot beradi. Ispan tili asosan lotin tiliga asoslangan, shunday bo'lsa-da, uning leksik va fonetik fondiga yunon, arab, german tillari katta ta'sir ko'rsatgan. Shuningdek, boshqa tillardan kirib kelgan so'zlarning bugungi ispan tilidagi shakli va ma'nolari ham ko'rib chiqildi. Maqola ispan tilining lingvistik tarixi va uning ko'p qirrali leksik rivojlanishini o'rganayotganlar uchun manba sifatida xizmat qilishi mumkin.

Kalit so'zlar: Ispan tili, lotin tili, arab tili, bask tili, german tillari, ingliz tili, leksik ta'sir, lingvistik o'zgarishlar, globalizatsiya.

Kirish. Til insoniyatning asosiy muloqot vositasi bo'lib, uning rivojlanishi madaniyat, tarix va jamiyat taraqqiyoti bilan chambarchas bog'liq. Hozirgi kunda dunyo bo'ylab taxminan 6.000 dan ortiq til mavjud bo'lib, ular turli mintaqalarda tarqalgan va turli tillar oilalariga mansubdir. Til oilasi deb kelib chiqishi jihatidan o'zaro qarindosh, tuzilishi va ayrim leksik-grammatik xususiyatlariga ko'ra o'xshash tillar majmuiga aytiladi. Jumladan, ispan tili eng katta va eng ko'p tarqalgan til oilasi – hind-yevropa tillari oilasining roman tillar guruhiga kiradi. Ispan tili turli tarixiy bosqichlarda turli tillarning ta'siriga uchragan. Asosiy ildizi bo'lgan lotin tilidan tashqari, arab, bask, italyan, german, ingliz tili kabi tillar uning lug'at boyligi, grammatika va talaffuzini shakllantirishda muhim rol o'ynagan. Ispaniyaning shimoliy-markaziy qismi Kastiliya qirolligi hududida ispan tilining dastlabki shakllari X asrda yozma va og'zaki shakllarda kengayib,

rasmiy hujjatlar va adabiyotda qo'llanila boshladi. Til Ispaniyaning boshqa hududlarida ham tarqalib, XV-XVI asrda qiroli Ferdinand va qirolicha Isabel boshchiligidagi butun Ispaniyada rasmiy til sifatida qabul qilindi. Kelib chiqish tarixi Kastiliya hududiga borib taqalgani uchun ham ispan tili “castellano” – kastiliya tili deb ham ataladi. Quyida ispan tiliga ta'sir o'tkazgan tillarni misollar orqali ko'rib chiqildi.

Lotin tilining ta'siri. Rimliklar Ispaniyani miloddan avvalgi 218-yilda bosib olishni boshlaydilar. Shundan so'ng, Rim imperiyasining Ispaniyada hukmronligi davrida xalq tili ya'ni lotin vulgar mahalliy tillarga singib ketgan va kelajakda ispan tili shakllanishida asosiy rol o'ynagan. Lotinchadan ispanchaga o'tgan ko'plab so'zlar asosan rim imperiyasining ijtimoiy, ma'muriy, oilaviy va kundalik hayotga oid so'zlardir:

pater – padre (ota)	scribere – escribir (yozmoq)
mater – madre (ona)	rivus – río (daryo)
aqua – agua (suv)	lacus – lago (ko'l)
caput – cabeza (bosh)	civitas – ciudad (shahar)
manus – mano (qo'l)	terra – tierra (yer)
liber – libro (kitob)	deus – dios (Xudo)
dicere – decir (aytmoq)	schola – escuela (maktab)
currere – correr (yugurmoq)	amare – amar (sevmok)

German tillarining ta'siri. Shular bilan bir qatorda german tili ham vizigotlar hukmronligi davrida (V-VIII asrlar) ispan tiliga bir qancha leksik, fonetik va grammatik o'zgarishlar olib keldi. Vizigotlar - german qabilalaridan biri bo'lib, 409-yildan Rim

imperiya'sining zaiflashuvidan foydalanib, Ispaniyaning turli hududlariga bostirib kirdi va 554-yilda butun Ispaniyani o'z nazorati ostiga oldilar. Ularning hukmronligi 710-yil Vizigot qiroli Vittiza vafot etgach, arablarning bostirib kelguniga qadar

davom etgan. Bu davr mobaynida ispan tiliga asosan harbiy, huquqiy, ijtimoiy va kundalik hayot bilan bog'liq so'zlarning ta'siri katta bo'ldi. Masalan:

albergue (mehmonxona, boshpana) – “heribergera” (harbiy lager);

burgo (shahar) – “burg” (qal'a, shahar);

espia (josus) – “spähen” (kuzatmoq);

guardia (qo'riqchi) – “wardon” (qo'riqlamoq);

robar (o'g'irlamoq) – “rauben” (o'g'irlamoq) [5,6].

Arab tilining ta'siri. 711-yilda arablar Ispaniyaga kirib kelib, 800 yil davomida Al-Andaluzda (hozirgi Andalusiya hududi) hukmronlik qildilar. Ushbu davr mobaynida arab tili Ispaniya hududida o'zining chuqur izini qoldirib, nafaqat kundalik hayotdagi so'zlarda, balki, ilm-fan, madaniyat, arxitektura va savdo sohasida ham ta'siri sezilarli bo'ldi. Ikki madaniyatning uzoq vaqt birga yashashi natijasi ularning bir-birini boyitish bo'ldi, voqelikni nomlovchi ko'p sonli arab so'zlari ispan tiliga o'zlashtirildi [4]. Hozirda ulardan ba'zilar arxaizmga aylangan bo'lsada, ammo ko'plari yashab qoldi va hozirgi kungacha o'z faolligini yo'qotmadi. Arab tilidan olingan ispancha so'zlarga misollar:

1. Alcohol (alkogol) ← **الْكُحْل** (al-kuhl). Al-kuhl arab tilida spirtli ichimlik yoki ko'z bo'yog'ini ifodalagan. Keyinchalik, bu so'z spirtli ichimliklar uchun ishlatila boshladi va ispan tiliga ham ayni ma'noda o'tdi.

Azúcar (shakar) ← **السُّكَّر** (al-sukkar). Al-sukkar arab tilida shakarni anglatgan. Arablar shakarni eksport qilganlaridan so'ng, bu so'z Ispaniyaga o'tgach, o'zgarishsiz shakarni ifodalashda ishlatilgan.

Almohada (yostiq) ← **المُخَدَّة** (al-mukhadda). Al-mukhadda arab tilida yostiq yoki boshni qo'yish uchun ishlatiladigan yumshoq narsa deb atalgan.

Naranja (apelsin, norinj) ← **نَارَنْج** (nārang). Nārang arab tilida apelsin mevasini anglatgan. Arablar o'zlari bilan turli dehqonchilik namunasini olib kelgan, jumladan, apelsin, limon, bodring va boshqa sitrus mevalar.

Ojalá (Insha Alloh) ← **اللَّهُ شَاءَ إِنَّ** (inshalla). Inshalla arab tilida “Agar Xudo xohlasa” degan ma'noni anglatadi. Ispan tilida esa bu ifoda umidni yoki biror narsaning amalga oshishini kutishni ifodalash uchun ishlatiladi, “balki, zora” kabi mazmunda qo'llanadi.

Aldea (qishloq) ← **الدِّيَاء** (al-diyā'). Al-diyā' arab tilida qishloq yoki kichik aholi punktni anglatgan. Ispan tilida ham bu so'z qishloqni anglatadi.

Algodon (paxta) ← **القُطْن** (al-quṭn). Al-quṭn arab tilida paxtani ifodalagan. Paxtaning ispan tiliga o'tishi arablar Ispaniyada hukmronlik qilgan davrga borib taqaladi.

Balcón (balkon) ← **بَالْكُون** (bālkhūn). Bālkhūn arab tilida balkon yoki ochiq joyni ifodalagan. Ispan tiliga ham bu so'z balkon sifatida kiritilgan.

Mango (mango) ← **مَانْغُو** (māngū). Māngū arab tilida mango mevasini anglatgan. Ispan tilida bu so'z o'zgarmasdan, mango mevasini ifodalashda ishlatiladi.

Navegar (sayohat qilish, kemada yurish) ← **نَوَاجِه** (nawājah). Nawājah arab tilida sayohat qilish, maxsus kemada harakatlanish ma'nosini bildirgan. Ispan tilida esa kemada yurish yoki sayohat qilishni ifodalashda ishlatiladi.

Taza (chashka) ← **طَاسَة** (tāsah). Tāsah arab tilida chashka yoki kichik idish deb atalgan. Ispan tilida ham bu so'z chashka yoki idishni anglatadi.

Zanahoria (sabzi) ← **صِنَارِيَّة** (šinārīyah). Šinārīyah arab tilida sabzi yoki sabzavotni ifodalagan. Ispan tilida bu so'z sabzi uchun ishlatiladi [1].

Tahlil natijasi shuni ko'rsatadiki, asosan otlar (aksariyati) va sifatlar arab tilidan ispan tiliga o'zlashgan, ammo hamma arabcha o'zlashmalarning kelib chiqishi aniq emas. Arabcha al-

(arab tilidagi artikl) hisoblanib, u bilan boshlanadigan ispan tilidagi so'zlar arabcha ekanligiga ishoniladi, lekin al- bilan boshlanmaydigan arabcha so'zlar ham ko'p. Zamonaviy ispan tilida ko'plab arab tilidan kirib kelgan so'zlarning mavjudligi tilni boyitish va uning leksik me'yorini shakllantirishdagi ulkan rolini ko'rsatadi.

Bask tilining ta'siri. Euskera ya'ni bask tilidan ispan tiliga so'zlar asosan madaniy, geografik va tarixiy aloqalar orqali o'zlashgan. Bask tili odatda ispan tili bilan keng muloqotda bo'lgan joylarda ispan tiliga fonetik va leksik ta'sir ko'rsatgan. Bask tilidan kirib kelgan so'zlar asosan kundalik hayot, geografiya, o'ziga xos madaniy unsurlar va o'zgarishlar bilan bog'liq. Garchi bask tili va ispan tili tuzilishi va grammatikasi jihatidan butunlay boshqacha bo'lsada asrlar davomida birga yashashi natijasida bu ikki til o'rtasida o'zaro ta'sir shakllangan. Ushbu ta'sir ayniqsa basklar yashaydigan Ispaniyaning shimoli-sharqida, Fransiya bilan chegaradosh hududlarda Bask (Pais Vasco) va Navarra mintaqalarida gapiriladigan ispan tilida yaqqol seziladi.

Bask tilida ispan tilida mavjud bo'lmagan tovushlar bor. Masalan: “tx” - [tʃ] tovushi. U ingliz tilidagi “ch” shaklida talaffuz qilinadi. Masalan, Getxo – Guecho (Bilbao yaqinidagi shahar).

Ispan tilidagi “izquierda” (chap) so'zi bask tilidagi “ezkerra” so'zidan olingan. Bundan tashqari, basklar yurtidagi joy nomlari ko'pincha o'zining asl baskcha nomlarini saqlab qolgan, bu esa ispancha nomlardan ancha farq qiladi. Masalan:

Ziburu – Ciboure (Saint-Jean-de-Luz yaqinidagi shahar);

Miarritze – Biarritz (Mashhur dengiz bo'yidagi shahar);

Baiona – Bayonne (Nouvelle-Aquitaine viloyatining

shaharlaridan biri);

Hondarribia – Fuenterrabía (Fransiya bilan chegaradosh shahar);

Getxo – Guecho (Bilbao yaqinidagi shahar) [8].

Fransuz, italyan va ingliz tili ta'siri. Nafaqat ispan va fransuz tillari roman tillar guruhiga kirishi sababli, balki Fransiyaning Ispaniyaga yaqin joylashuvi ham tarix davomida har ikkala madaniyatga ta'sir ko'rsatgan. Zamonaviy fransuz ta'siri asosan oshxona madaniyati va moda sanoatidan kelib chiqadi. Saroy, moda, ilm-fan va san'at sohalaridan ko'plab so'zlar ispan tiliga o'tgan. Masalan:

chandal – chandail (sport kostyumi), leotardo – leotard, mascota – mascotte, pais – pays, jamón – jambon, chéfer-chauffeur va hk.

Fransuz tilining xos ba'zi grammatik hodisalar ham ispan tiliga ta'sir ko'rsatgan. Misol uchun: fransuzchada ko'p qo'llaniladigan “le/la” (belgili artikl) va “en” (joy ma'nosida) kabi leksik birliklar ispan tili grammatikasida o'z aksini topgan.

Italyan tilining ispan tiliga ta'siri musiqa, san'at va ilm-fan sohalarida seziladi: chao-ciao (salom, xayr); birra-birra (pivo); labor-lavoro (ish); novela-novella (roman); pizza-pizza (pitsa); brocoli-brocoli (brokoli)

Ingliz tilining ta'sirini asosan XX asrda globalizatsiya va texnologiya rivojlanishi natijasida ko'rish mumkin. Lotin Amerikasining AQShga yaqinligi va mamlakatdagi ispan tilida so'zlashuvchilarning yuqori foizi, ispan-amerika an'analari va odatlari aralashmasiga olib kelgan. Ispan tiliga o'zlashgan so'zlar: internet, chat, sandwich, club, golf, coctel, bar [7].

Xulosa. Ispan tili dunyoning barcha tillari kabi turli tillarning ta'siriga uchragan va bu uning lug'at tarkibini boyitgan. Lotin tili ispan tilining asosini tashkil etgan bo'lsa, arabcha so'zlar O'rta asrlarda katta ta'sir ko'rsatgan. Bask, fransuz va italyan kabi tillar esa keyingi asrlarda lingvistik o'zgarishlarga sabab bo'lgan. Ushbu tillarning ta'siri natijasida ispan tili yanada boyib, dunyoda eng keng tarqalgan tillardan biriga aylandi. Bugungi kunda ham globalizatsiya jarayonlari tufayli boshqa tillardan yangi so'zlar ispan tiliga jadal kirib kelmoqda.

ADABIYOTLAR

1. Baxronova D., Burxonov U. O'zbek va ispan tillariga o'zlashgan arabizmlarning lingvistik-etimologik xususiyatlari.// O'zbekistonda xorijiy tillar. – 2023. – № 1 (48). – B.65-75.
2. Burxonov, U. (2022). Arabizmlarning ispan tili leksikasiga o'zlashganlik tarixiga doir. Oriens, №7. <https://cyberleninka.ru/article/n/arabizmlarning-isan-tili-leksikasiga-o-zlashganlik-tarixiga-doir>
3. Burxonov, U. (2023). Ispan tilidagi so'zlarning kelib chiqishida lotin, arab va boshqa tillarning roli. International Conference Philology, Methodology, Translation Studies: Current Issues of Modern Science, 288-291. DOI: <https://doi.org/10.2024/3mjs1b41>.

4. Dilrabo Bakhronova, Roberto Simbaña Q. La nueva condición histórica. Lenguaje en la cultura globalizada e identidad nacional. DOI: <https://doi.org/10.46652/religacionpress.141.c99>.
5. Federico Corrienteni. “Arabismos y cognados en las lenguas de la Península Ibérica”. – Madrid: Gredos, S.A., 1999. – 282 p.
6. Juan Corominas, and all. Diccionario Etimológico Crítico de las Lenguas Castellana y Española, Madrid, Gredos, S.A., 1984, letras CE-F.
7. Spanish Academy. (2023). Which languages and cultures influenced Spanish? Retrieved from <https://www.spanish.academy/blog/which-languages-and-cultures-influenced-spanish/>
8. TalkPal. (2023). The Basque language and its influence on learning Spanish. <https://talkpal.ai/culture/the-basque-language-and-its-influence-on-learning-spanish/>

UDC:(UO'K, УДК):81' 44)

Rajab BOBOKALONOV,
Buxoro davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi
E-mail: r.o.bobokalonov@buxdu.uz

BuxDPI dotsenti, PhD R.Achilova taqrizi asosida

MONOSEMANTIC AND POLYSEMANTIC STUDY OF MEDICAL TERMS

Annotation

This article focuses on the analysis of monosemy (single meaning) and polysemy (multiple meanings) of medical terms used in French and Uzbek. The study examines the semantic structures of medical terms, their meaning variations depending on context, and the common and distinctive characteristics in both languages. The obtained results are crucial for ensuring the precise use of medical terminology and avoiding semantic errors.

Key words: Medical terminology, monosemy, polysemy, French language, Uzbek language, semantic analysis.

МОНОСЕМАНТИЧЕСКОЕ И ПОЛИСЕМАНТИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ МЕДИЦИНСКИХ ТЕРМИНОВ

Аннотация

Данная статья посвящена анализу моносемии (однозначности) и полисемии (многозначности) медицинских терминов, используемых во французском и узбекском языках. В исследовании рассматриваются семантические структуры медицинских терминов, их изменение в зависимости от контекста, а также общие и специфические характеристики в обоих языках. Полученные результаты имеют важное значение для точного использования медицинской терминологии и предотвращения смысловых ошибок.

Ключевые слова: Медицинская терминология, моносемия, полисемия, французский язык, узбекский язык, семантический анализ.

TIBBIY TERMINLARNING MONOSEMIK VA POLISEMIK TADQIQI

Annotatsiya

Ushbu maqola fransuz va o'zbek tillarida qo'llaniladigan tibbiy terminlarning monosemiya (bir ma'noli) va polisemiya (ko'p ma'noli) xususiyatlarini tahlil qilishga qaratilgan. Tadqiqotda tibbiy terminlarning semantik strukturalari, ularning kontekstga qarab ma'no o'zgarishi va ikki tildagi umumiy va o'ziga xos xususiyatlari o'rganildi. Olingan natijalar tibbiy atamalarning aniq qo'llanilishi va ma'noli xatoliklarga yo'l qo'ymaslik uchun muhim ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: Tibbiyot terminologiyasi, monosemiya, polisemiya, fransuz tili, o'zbek tili, semantik tahlil.

Kirish. Tibbiyot terminologiyasi har qanday tilda ilmiy va amaliy nutqning muhim qismidir. Tibbiy atamalar orasida monosemik va polisemik so'zlarning o'zini alohida ahamiyatga ega. Monosemik terminlar faqat bitta aniq ma'noni ifodalasa, polisemik terminlar bir nechta kontekstual ma'nolarga ega bo'lib, ularni to'g'ri tushunish tibbiy amaliyotda juda muhimdir. Fransuz tibbiyot terminologiyasi xalqaro miqyosda standartlashtirilgan va ko'plab terminlari lotin va yunon tillaridan olingan. O'zbek tibbiyot terminologiyasi esa arab, fors va rus tillaridan kirib kelgan atamalarga asoslanadi. Har ikki til terminologiyasida monosemik va polisemik atamalarining ko'p miqdorda qo'llanilishi kuzatiladi, ammo ularning semantik o'zgarishlari til xususiyatlariga ko'ra farqlanadi. Maqola xususan, fransuz va o'zbek tillaridagi tibbiy terminlarning semantik xususiyatlarini tahlil qilib, monosemik va polisemik terminlarning ma'no chegaralarini aniqlashga qaratilgan. Maqola shuningdek, ikki til o'rtasidagi terminologik xususiyatlarni taqqoslab, ularning semantik murakkabliklarini yoritadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Tadqiqotda asosiy ilmiy manbalar sifatida fransuz va o'zbek tillariga oid tibbiy lug'atlar, ilmiy maqolalar va nashrlar o'rganildi. Xususan, Larousse médical va Dictionnaire de termes de médecine Garnier-Delamarre kabi tibbiyot lug'atlari fransuz tilidagi terminlarning ilmiy aniqligini va ularning tarixiy ildizlarini tahlil qilish uchun asos bo'lib xizmat qildi. Shuningdek, Azimjon Qosimovning Ruscha-o'zbekcha-lotinch farmasevtik terminlar lug'ati hamda Yo'lqin To'raqulovning Tibbiyot qomusi lug'ati kabi lug'atlar o'zbek tilidagi terminlarning kelib chiqishini va ularning xalqaro tibbiyot terminologiyasi bilan uyg'unligini tahlil qilishda asosiy manbalar bo'ldi. Ayniqsa, Jan Dyubuaning Dictionnaire étymologique et historique du français asari fransuz terminologiyasining yunon-lotin ildizlariga asoslangan monosemik xususiyatlarini ochib beradi. Tadqiqot davomida

aniqlangan muhim jihatlardan biri shuki, polisemik terminlar tarjima va muloqotda aniq kontekst asosida talqin qilinmasa, bu tibbiyotdagi xatolarga olib kelishi mumkin. Bu holatni terminshunos olim Viktor Blum o'zining "Frangkon Robertsning - tibbiy shartlari ularning kelib chiqishi va tuzilishi" nomli maqolasida keng yoritgan bo'lib, terminlarning kelib chiqishi va ularning turli tillarda ma'nosini saqlab qolish muhimligini ta'kidlaydi [1]. Shuningdek, J.H. Dirx tomonidan taqdim etilgan tahlillarda polisemik terminlarning tibbiyot terminologiyasidagi murakkabligi va bu murakkablikni yengib o'tish usullari ochib berilgan [2]. Fransuz tadqiqotchilaridan Paskal Bushe fransuz tibbiyot terminologiyasining monosemik tuzilmasi tibbiy kommunikatsiyada aniqlik va tushunarlikni ta'minlashda muhim rol o'ynashi [3] ta'kidlangan. Uslubchi, O.T. Abdusoyiqevich ta'kidlaganidek, ".....polisemiya til resurslarini samarali ishlatishga va yangi tushunchalarni ifodalash uchun mavjud so'zlardan foydalanishga imkon beradi. Shu bilan birga, u ma'lumot almashishda aniqlikni ta'minlash uchun muayyan choralarni ko'rishni talab qiladi. Polisemiyaning asosiy xususiyatlari orasida so'zlarning kontekstga bog'liq ravishda turlicha" [4] ma'nolar kasb etishi mumkinligidir.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu tadqiqot fransuz va o'zbek tillaridagi tibbiy terminlarning monosemik va polisemik xususiyatlarini lingvistik tahlil qilishga asoslangan. Tadqiqot ikki tilning terminologiyasini taqqoslash orqali, ularning ilmiy va amaliy tibbiyotda ishlatilishidagi o'xshashlik va farqlarni aniqlashga qaratildi. Monosemik terminlar bir ma'noli bo'lib, aniq diagnostika va davolashda ishlatiladi. Polisemik terminlar esa matnga qarab turli ma'nolarda qo'llanilib, tarjimada murakkabliklarni keltirib chiqarishi mumkin.

Tahlil va natijalar. Tibbiyotda monosemik terminlar aniq va mukammal ma'no saqlab qolish jihatidan alohida ahamiyatga ega. Ular diagnostika va davolash jarayonida aniq

tushunchani ifodalash uchun ishlatiladi. Fransuz va o'zbek tillarida tibbiyot terminlari orasida monosemik atamalar xalqaro miqyosda keng qo'llaniladi va ma'noda farqlanishlarga yo'l qo'ymaydi. Masalan, fransuz tilida *anatomic*, *chirurgie* va *cardiologie* kabi atamalar lotin va yunon ildizlaridan kelib chiqib, bitta aniq ilmiy tushunchani ifodalaydi. Xuddi shunday, o'zbek tilida *anatomya*, *jarrohlik* va *kardiologiya* atamalari mazmun va qo'llanilish jihatidan fransuz terminlariga mos keladi. Bu monosemik terminlar xalqaro tibbiyot tilida standart bo'lib, ularning ma'nosi boshqa tillar bilan qiyoslanganda ham aniqligini yo'qotmaydi. Shuning uchun ular ilmiy kommunikatsiyada asosiy vosita sifatida qabul qilingan. Shuningdek, bu terminlar tarjima jarayonida ma'noni buzmaslik va aniqlikni saqlab qolish uchun qulay imkoniyat yaratadi.

Polisemik terminlar ko'p ma'nolilik xususiyatiga ega bo'lib, ularning ishlatilishi kontekstga bog'liq ravishda turlicha talqin qilinadi. Bunday atamalar, ayniqsa, tibbiyot va umumiy nutqda murakkabliklarga olib keladi. Polisemik terminlarning ilmiy kommunikatsiyada noto'g'ri tushunilishi diagnostika va davolash jarayonida xatolarga sabab bo'lishi mumkin. Masalan, fransuz tilida *crise* atamasi tibbiy kontekstda "kasallikning o'tkir xuruji"ni anglatgan holda ishlatilsa, umumiy kontekstda "inqiroz" yoki "muammo" ma'nosini ifodalaydi. O'zbek tilida esa *shamol(lash)* so'zi tibbiyotda "sovuq urishi"ni bildirsa-da, boshqa hollarda "tabiatdagi havo oqimi"ni anglatadi. Bu kabi polisemik terminlar tarjima jarayonida noto'g'ri talqin qilinishi xavfini oshiradi va bu holat ilmiy kommunikatsiyada aniq ma'nolarni ta'minlashni qiyinlashtiradi. Quyidagi jadvalda ba'zi polisemik terminlarni sohalardagi ma'nolarini ko'rishimiz mumkin:

			Sohalarda		
№	Termin	Asl ma'nosi	Tibbiyot	Geologiya/Fizika	Ijtimoiy
1	dépression	tushkunlik	ruhiy depressiya	geologik pastlik	iqtisodiy pasayish
2	éruption	toshmalar	yara	vulqon otilishi	portlash
3	injection	in'yeksiya	tanaga suyuqlik yuborish	iqtisodiy investitsiya	ma'lumot kiritish
4	crise	krizis	tibbiy shok	iqtisodiy inqiroz	ijtimoiy notinchlik
5	inflammation	yallig'lanish	tibbiy yallig'lanish	geologik faollik	hissiy qizish
6	occlusion	to'silish	qondagi tiqilish	optik yopilish	matematika bo'limi
7	fracture	sinish	suyak sinishi	yer yuzasi sinishi	ijtimoiy bo'linish
8	saturation	to'yinganlik	qonning kislorod bilan to'yinishi	yer to'yinganligi	rang to'yinganligi
9	tension	tashvish	qon bosimi	texnik zo'riqish	psixologik bosim
10	absorption	singdirish	dori organizmga so'rilishi	iqtisodiy iste'mol	nurlanishning singdirilishi
11	diffusion	tarqalish	tibbiy moddalarning hujayralarga kirishi	texnologik kengayish	madaniy ta'sir
12	contraction	siqilish	mushak qisqarishi	iqtisodiy pasayish	lingvistik qisqarish

Fransuz tilida polisemik terminlarning kelib chiqishi ko'pincha lotin va yunon tillaridan bo'lib, ularning o'zlashuvi keng ko'lamli semantik qirralarni hosil qilgan. Polisemik terminlar bir necha kontekstda turlicha qo'llanilishi mumkin. Misol uchun, fransuz tilidagi *fièvre* atamasi tibbiyotda "isitma"ni bildirsa, umumiy ma'noda "jo'shqinlik" yoki "hayajon" ma'nosida ishlatilishi mumkin. Bu holat lingvistik boylikni ifodalasa-da, ilmiy ma'noda terminologiyaning bir xil izchillikni saqlash ehtiyojini oshiradi.

O'zbek tilida esa xalqona atamalar ko'pincha polisemik xususiyatga ega. Xalq tabobatidan kelib chiqqan darmon so'zi tibbiyotda "dori" yoki "medikament" ma'nosida ishlatilsa, umumiy til nutqida "kuch" yoki "quvvat" ma'nolarini anglatadi. Bu atamalar tibbiy tilga ilmiy aniqlik bilan moslashtirilgan bo'lsa-da, ularning umumiy nutqda boshqa ma'noda qo'llanilishi tibbiyot kommunikatsiyasida murakkabliklarga sabab bo'lishi mumkin.

Polisemik terminlarning tarjima jarayonidagi qiyinchiliklari alohida e'tiborga loyiqdir. Bunday terminlarni turli tillarga tarjima qilishda kontekstning o'rni juda muhim. Masalan, fransuz tilidagi *antibiotique* atamasi xalqaro tibbiyotda aniq bir ma'noni ifodalaydi, lekin uning tarjimasi noto'g'ri kontekstda "biologik vosita" yoki "kimyoviy aralashma" sifatida tushunilishi mumkin. Xuddi shunday, o'zbek tilidagi *shamollash* so'zi umumiy ma'noda sovuq urish holatini bildirsa, tibbiyot kontekstida nafas yo'llarining yallig'lanishi sifatida aniq talqin qilinadi.

Fransuz va o'zbek tillaridagi tibbiy terminlarning monosemik va polisemik xususiyatlari lingvistik va semantik tahlillari jihatdan ilmiy ma'lumotlarga boy ekanligini ko'rsatadi. Monosemik terminlar ilmiy aniqlik va universal qo'llanilish xususiyatiga ega bo'lsa, polisemik terminlar ko'p qirraliligi bilan lingvistik xilma-xillikni ta'minlaydi. Biroq, polisemik terminlarning tibbiyot sohasidagi qo'llanilishi ko'pincha kommunikatsion xatoliklarni yuzaga keltirishi mumkin. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, fransuz va o'zbek tibbiyot terminologiyalarida monosemik terminlar xalqaro standartga mos keladi va aniq diagnostika uchun zarur. Biroq polisemik terminlar lingvistik xilma-xillikni namoyon qilib, tarjima va tibbiy kommunikatsiyada qiyinchiliklarni yuzaga keltiradi.

Fransuz tilida lotin va yunon ildizlariga asoslangan terminlar ilmiy izchillikni ta'minlaydi. O'zbek tili esa arab, fors va rus tillaridan o'zlashtirilgan terminlar orqali milliy xususiyatni saqlab kelmoqda. Shuningdek, polisemik terminlar o'zbek tilida xalqona mazmun bilan to'lib, zamonaviy tibbiyotda ko'pincha cheklolarga duch keladi. Tarjima jarayonida polisemik terminlarni kontekst asosida to'g'ri talqin qilish muhimdir. Bu ikki til o'rtasidagi lingvistik farqlarni yengib o'tishda amaliy yordam beradi.

Xulosa va takliflar. Ushbu tadqiqot fransuz va o'zbek tillaridagi tibbiy terminlarning monosemik va polisemik xususiyatlarini tahlil qilib, quyidagi xulosalarga olib keldi:

- birinchidan, fransuz va o'zbek tibbiyot terminologiyalarida monosemik terminlar ilmiy aniq tushunchalarni ifodalash uchun asosiy vosita sifatida xizmat qiladi. Ular xalqaro standartlarga mos kelib, diagnostika va davolash jarayonida aniqlik va universal tushunishni ta'minlaydi.

- ikkinchidan, polisemik terminlarning ko'p qirraliligi lingvistik boylikni ifodalasa-da, ularning kontekstga bog'liq ma'no o'zgaruvchanligi tibbiy kommunikatsiyada murakkabliklarni yuzaga keltiradi. Fransuz tilida *fièvre* yoki *crise* kabi terminlar tibbiy va umumiy ma'noda turlicha talqin qilinishi mumkin bo'lsa, o'zbek tilida *shamol* yoki *darmon* so'zlari o'xshash lingvistik murakkablikni ko'rsatadi.

- uchinchidan, fransuz tilidagi tibbiyot terminlari asosan lotin va yunon tillaridan kelib chiqqan bo'lib, ularning semantik aniqligi va izchilligi yuqori darajada saqlanadi. O'zbek tilida esa xalq tabobatidan kirib kelgan xalqona atamalar polisemiklik xususiyatiga ega bo'lib, zamonaviy tibbiyotga moslashtirilgan.

- to'rtinchidan, polisemik terminlar tarjimada noto'g'ri talqin qilinish xavfini oshiradi. Bu jarayonda kontekstning aniqlanishi va terminlarning izchil tarjimasi muhimdir. Bunday muammolarni bartaraf etish uchun maxsus lug'atlar va terminologik qo'llanmalar yaratish zarur.

Xulosa. Fransuz va o'zbek tibbiyot terminologiyalari monosemik terminlar orqali aniqlikni saqlagan holda, polisemik terminlarning murakkabliklarini yengib o'tish uchun yanada izchil ilmiy va amaliy tadqiqotlarni talab etadi. Bu esa tibbiy aloqalarning samaradorligini oshirish va xalqaro hamkorlikni mustahkamlash uchun muhim ahamiyatga ega.

ADABIYOTLAR

1. Bloom, Victor. Book Review: Ffrangcon Roberts' Medical Terms: Their Origin and Construction. (1981): 232.
2. Dirckx J.H. Hybrid Words in Medical Terminology. JAMA. 1977;238(19):2043–2045. doi:10.1001/jama.1977.03280200055019.
3. Pascal B. Les mots de la médecine //Paris, Belin. – 1994.
4. Abdusodiqiyevich O. T. Polisemiya sug'urta terminologiyasining boyitish manbasi sifatida //Journal of new century innovations. – 2024. – T. 49. – №. 2. – C. 28-32.
5. Ffrangcon Roberts' Medical Terms: Their Origin and Construction ; Print length. 1971, 132 pages ; Language. English ; Publisher. Heinemann ; ISBN-10. 0433191511 ; ISBN-13.
6. Pascal B. Les mots de la médecine //Paris, Belin. – 1994.
7. Qizi L. A., Shahzoda B. Tibbiy terminlarning ahamiyati va qo'llanilishi //Interdiscipline innovation and scientific research conference. – 2024. – T. 3. – №. 26. – C. 18-21.
8. Fayzullayev S. Ingliz tilida tibbiyot terminologiyasining tutgan o'rni //Scientific Impulse. – 2023. – T. 1. – №. 10. – C. 364-367.

UDK:81'276.6:355.11:342.725

Baxtiyor DANIYAROV,

Toshkent iqtisodiyot va pedagogika instituti professori, filologiya fanlari doktori

E-mail: bxdaniyarov@gmail.com

P.f.d., professor A.Tangriyev taqrizi asosida

O'ZBEK TILIDA TAMOYIL SO'ZINI NOTO'G'RI QO'LLASH TAMOYILI XUSUSIDA

Аннотация

Maqolada so'z ustalarining so'z qo'llash mahorati, leksik o'zlashmalarining to'g'ri yozuvi va talaffuzi, so'zlarning semantik tuzilishi ko'p aspektli kompleks tahlil qilinib, so'zning leksik-semantik ma'nosi uni o'rab turgan leksik qurshov va kontekst semantikasiga ham bog'liqligi asoslandi.

Kalit so'zlar: Nutq madaniyati, leksik o'zlashmalar, leksik qurshov va kontekst semantikasi, tendensiyaning o'zbekchasi tamoyil, prinsip - tutum.

О НЕПРАВИЛЬНОМ ИСПОЛЬЗОВАНИИ СЛОВА «ТАМОЙИЛ» В УЗБЕКИСТАНСКОМ ЯЗЫКЕ

Аннотация

В статье показана роль мастеров слова в развитии культуры речи, проведен многоаспектный комплексный анализ актуальных проблем культуры речи, семантической структуры лексических заимствований, установлена связь лексико-семантического значения слова с его лексическим окружением.

Ключевые слова: Культура речи, лексические заимствования, лексические заимствования, лексическое окружение, денотативное и коннотативное значение; тенденция- по-узбекски тамойил, принцип – тутум.

ON THE MISUSE OF THE WORD "TAMOYIL" IN THE UZBEKISTAN LANGUAGE

Annotation

The author of this article has developed a comprehensive method for studying the semantic structure and functionality of lexical synonyms of the summarized mechanism based on simultaneous settings of the Russian and Uzbek languages.

Key words: Complex research methodology, semantic structure and functional properties of lexical monuments, monetary resources and connotative meaning, trend in Uzbek is tamoyil, principle in Uzbek is tutum.

Kirish. So'zning leksik-semantik tuzilishida yangi komponentlarning (ma'no nozikliklari, farqlovchi xususiyatlar, ottenkalar) paydo bo'lishida so'z ustalari, o'z tilining fidoyi jonkuyarlari, xususan, ziyolilar, adiblar, jurnalistlar va, ayniqsa, qalam ahlining nozik ta'b, sof ko'ngil va qaynoq qalb namoyondalari hissasi va o'rining ahamiyati beqiyosdir. Tabiatan haqiqiy iste'dod sohiblari bo'lgan bu insonlar ona tilining tabiati va o'ziga xos xususiyatlarini ich-ichdan (intuitiv) his qilib, anglagan holda borliqni so'zlar vositasida aniq ifodalab berishga intiladilar va so'zlarning ma'no strukturasida yangi noyob semalarning shakllanish jarayoniga o'zlarining ijodiy faoliyatlari bilan sarmahsul hissa qo'shadilar [1].

Albatta, mazkur sohada har bir inson eng avvalo, xalqimizning boy madaniy va ma'naviy merosini tiklash, uning o'z munosib o'rini topishi, jamoatchilik oldida qadrlanishini ta'minlashga xizmat qilayotgani bilan ham ahamiyatlidir.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Biroq bu boradagi amalga oshirilishi zarur bo'lgan ishlar hali talaygina. Jumladan, ko'p hollarda rus tili orqali tilimizga kirib kelgan so'zlarning orfografiyasi va orfoepiyasida bir qancha muammolar ko'zga tashlanib qolmoqda. O'zlashma so'zlarning ijobiy tomonlarini inkor etmagan holda, shuni ta'kidlash lozimki, til qonuniyatlariga ko'ra, bir tildan boshqa tilga o'tayotgan so'z o'zlashtirayotgan tilning qonun-qoidalariga, jumladan, imlo va talaffuz qoidalariga to'liq moslashib ketsagina o'zlashgan so'z hisoblanadi. Ammo sobiq mustabid tuzumning til siyosatiga ko'ra, rus tili orqali o'zbek tiliga o'zlashgan so'zlar g'ayriilmiy tarzda bo'lsa-da, rus tilining qonun-qoidalariga asosan yozilar va orfoepik me'yorlari asosida talaffuz qilinadi. Chunki o'sha davrda mustabid sovet tuzumi mafkurasining ruslashtirish siyosatini tezlashtirish uchun joriy qilingan qoidasiga ko'ra har qanday rus tilidan o'zlashgan so'zlar, ilmiylikka zid bo'lsa ham, rus orfografiyasi va orfoepiyasi qoidalariga asosan rus tilida qanday yozilsa shunday yozilishi, rus tilida qanday aytilsa shunday aytilishi lozim edi. Masalan, Rossiya so'zi Rossiya ko'rinishida yozilib, Rossiya deb aytilishi, konferensiya atamasi konferensiya shaklida yozilib, kanfrensiya

deb talaffuz qilinishi, Lomonosov, Mendeleyev kabi ruscha familiyalar o'zbek tilida xuddi ruslardagi kabi shu tarzda yozilib, Lamonosov, Mindileyev deb aytilishi o'zbek tili uchun norma qilib belgilangan edi.

Bugun oldimizda hech qanday g'ayriilmiy majburiyatlar yo'q. Shunga qaramay, media makonda, jumladan ijtimoiy tarmoqlarda ayrim holatlarda rus tilidan o'zlashgan baynalminal so'z va atamalarni o'zbekcha so'zlar bilan almashtirish maqsadida ushbu so'zlar ma'nodoshlarining semantik tuzilishini, ma'no va ma'no noziklarini yetarlicha o'rganmagan holda, bilib-bilmay so'z qo'llash qoidalarining tutum (prinsip) va usullariga zid ravishda, bir so'zning ma'nosi boshqasiga mos bo'lmasada, ushbu so'zlarning ba'zi hollarda noto'g'ri qo'llanilayotganini kuzatish mumkin. Masalan, prinsip so'zi o'rinda tamoyil so'zining qo'llanishini asosli deb bo'lmaydi. Prinsip atamasining o'zbekchasi tamoyil emas. Tamoyil arab tilidan o'zbek tiliga bir necha asr avval o'zlashgan bo'lib, rus tilidan o'zbek tiliga o'tgan asrda o'zlashgan tendensiya so'zining ma'nosini anglatib kelgan.

Hatto sobiq sovet tuzumida, masalan, 1959 yilda Moskva shahrida nashr etilgan (Bosh muharrir professor A.K.Borovkov) hamda 1988 yilda Toshkentda chop etilgan "O'zbekcha – ruscha lug'at"larda (qisqacha: O'RL)larda tamoyil so'ziga quyidagicha izoh berilgan:

"TAMOYIL knijn. sklonnost, uklon; napravleniye, tendensiya." [7]. Ko'rindiki, tamoyil so'zi ushbu lug'atlarda aynan tendensiya ma'nosini anglatadi.

Tamoyil so'zi 2006-2008 yillarda chop etilgan «O'zbek tilining izohli lug'ati»da kitobiy so'z sifatida quyidagicha: «TAMOYIL 1 Mayl. Moyillik, tadrijiy yo'nalish (ta'kid bizniki – B.D.), deb izohlangan va misollar bilan dalillangan: 1 Vahshiy xalqlarda qonxo'rlikka tamoyil zo'r bo'ladi. Bu – shubhasiz haqiqat! Oybek, Tanlangan asarlar. 2 ..bozorlarimizda o'sha azaliy udumlarimizni, tamoyillarimizni tiklash, bozorni milliy qadriyatlarimizning ko'zgusi sifatida namoyon qilish lozim. Gazetadan» [8]. Tendensiya so'zi esa o'zbek tilining mazkur besh tomli lug'atida quyidagicha izohlangan:

«TENDENSIYA 1 Taraqqiyot yo'nalishi; biror narsaga qiziqish, moyillik, intilish, yo'nalish. 2 Ma'lum o'y-mulohaza, tasvir yoki asarning asosiy mazmuni, g'oyasi. Ma'lumki, 60-70-yillar davomida tarixiy kinolentalar yaratish sohasidagi ijodiy tendensiyalar yanada rivojlantirildi. S.Xo'jayev [8].

Tadqiqot metodologiyasi. Lug'atlarda keltirilgan ma'lumotlar tahlilidan ma'lum bo'ladiki, tamoyil so'zining lug'aviy ma'nosi prinsip so'zidan tubdan farq qiladi. Tamoyil so'zining o'ziga moyillik, intilish, yo'nalish ma'nolarini yaqqol anglatuvchi semalar (ma'nolar) mavjud. Demak tamoyil rus tilidan o'zlashgan tendensiyaning o'zbekcha ma'nodoshi.

Prinsip so'zini tamoyil bilan almashtirishga bo'lgan "o'zboshimcha o'jar" harakatlar rus tilidan o'zlashganligi yaqqol sezilib turgan tendensiyaning o'zbek nutqida yana g'aliz, notabiiy tarzda, xususan, internet ijtimoiy tarmoqlarida o'rinsiz faol qo'llanishiga olib kelmoqda.

Tahlil va natijalar. Ijtimoiy tarmoqlardan olingan quyidagi matnlarda tendensiya va uning ma'nodoshi bo'lgan tamoyil so'zlarini tahlil qilib, qiyoslaymiz: "Qadimdan mirob degan kasb egalari bo'lgan. Ularga suvning oxiridan uy berilgan. Chunki mirob suvni to'g'ri taqsim qilmasa, suv o'zigacha yetib kelmaydi. Ya'ni, o'sha vaqtda ham suvni tejashga qattiq qaratilgan. Lekin zamon zayli bilan bu tendensiya o'zgardi." (xabar.uz). Ushbu matnda rus tilidan o'zlashgan tendensiyaning tamoyil o'rinda qo'llanishi matnning umumiy semantikasidagi uyg'unlikka putur yetkazgan. Chunki "qadimda mirob degan kasb egalari" yashagan davrlarda o'zbek nutqida tendensiya so'zi qo'llanilmagan, u vaqtlarda o'zbeklar tendensiya so'zi anglatadigan ma'noni tamoyil so'zi bilan anglatgan. So'zimizni isbotlash uchun ushbu matndagi kamchilikni tuzatamiz, ya'ni "Almashtir va solishtir usulini" qo'llagan holda tendensiya so'zini tamoyil so'zi bilan almashtiramiz va ikki matni solishtirib, tahlil qilamiz. Qiyoslang:

Qadimdan mirob degan kasb egalari bo'lgan. Ularga suvning oxiridan uy berilgan. Chunki mirob suvni to'g'ri taqsim qilmasa, suv o'zigacha yetib kelmaydi. Ya'ni, o'sha vaqtda ham suvni tejashga qattiq qaratilgan. Lekin zamon zayli bilan bu tamoyil o'zgardi. Ana endi ushbu matndagi barcha so'zlar semantikasi matnning umumiy ma'nosi bilan uyg'un, mantiqiy-izchil bog'landi.

Ayrim matnlarda esa tamoyilning qaysi ma'noda (prinsip ma'nosidami yoki tendensiya?) qo'llanganligi noaniq bo'lib qolmoqda:

"Li Kuan Yuni ayrim ekspertlar " U faqat o'z mamlakatini o'zgartirdi", deb aytga, ba'zilar "Osiyoni", uchinchi odamlar esa "Butun dunyoni o'zgartirgan", deydi... Binobarin u yaratgan tendensiya noyob hodisa, fenomen hisoblanib, "Singapur mo'jizasi" deb ataladi va boshariyat rivojiga o'ziga xos ta'sir o'tkazgan. Umuman olganda, Li Kuan Yu bularning barchasini birlashtirgan holda Singapurning yutug'ini ushbu tamoyillar asosida amalga oshirdi: uni yashash va ishlash uchun eng xavfsiz hududga aylantirdi."

Gazetadan olingan ushbu matnda tamoyil prinsip ma'nosini anglatayaptimi yoki tendensiya ma'nosini noaniq bo'lib qolgan.

Tamoyil prinsip ma'nosini aynan anglata olmasligi sababli ham O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi va boshqa amaldagi qonun hujjatlarida tamoyil atamasi prinsip ma'nosida sira ham qo'llanilmaydi, barcha holatlarda prinsip termini qo'llaniladi. Masalan: "O'zbekiston Respublikasi davlat hokimiyatining tizimi – hokimiyatning qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi va sud hokimiyatiga bo'linishi prinsipiga asoslanadi (11-modda)." "4-modda. Ta'lim sohasidagi asosiy prinsiplar. Ta'lim sohasidagi asosiy prinsiplar quyidagilardan iborat:" (Ta'lim to'g'risidagi qonun)

Prinsip so'zi asosida yasalgan bir qator so'zlarni tamoyil so'zi orqali ifodalab bo'lmaydi. Jumladan, prinsipial qarama-qarshilik, prinsipial masala, prinsipial raqib, rahbarning prinsipialligi va ishtirokchilik; o'z fikrida mahkam tura olmaydigan prinsipsiz beburd inson kabi nutqimizda ko'p uchraydigan so'z birikmalari va ular ishtirokidagi jumlar, gaplarni tamoyil so'zi bilan ifodalab bo'lmaydi. Masalan, qiyoslang:

"G'azo sektoridagi qirg'inbarot urushga ikki bir-biriga qarama-qarshi prinsipial yondashuv xosdir;

O'zbekiston terma jamoasi bugun prinsipial raqibi Eron terma jamoasiga qarshi to'p suradi (internet ijtimoiy tarmoqlaridan)."

Ko'rinadiki, qayd etilgan ushbu prinsipial, prinsipiallik, prinsip, prinsipsiz kabi so'zlar anglatayotgan ma'no va ma'no noziklarini bugungi kunda tamoyil so'zi bilan ifodalab bo'lmaydi.

Gap o'zbek tilida mazkur tushunchani aynan ifodalay oladigan birlik yo'qligida emas, tilimizda prinsip ma'nosida bema'lol qo'llash mumkin bo'lgan so'zlar bir qator, masalan tutum, tutuq (tuturuq), subut, burd kabilar. Bu so'zlar prinsip o'rinda ommaviy axborot vositalarida tamoyil kabi bilib-bilmay o'jarlik bilan ko'p qo'llanilganda ularning har biri tamoyil so'ziga nisbatan prinsip atamasining ma'nosini qulayroq va to'laroq ifoda etgan bo'lar edi.

Gap so'zning mazmunan o'z mutanosibiga ega yoki ega emasligida. Xususan, prinsip so'zi o'rinda kelib chiqishi sof o'zbekcha bo'lgan tutum so'zini ishlatish maqsadga muvofiq : prinsipial – tutumi qattiq (qadim o'zbekcha so'z yasashdan foydalanib, qattiq tutum qo'shma so'zini ham ishlatga bo'ladi) prinsipiallik – qattiq tutumlik, qat'iy tutumlik, prinsip – tutumli, prinsipsiz – tutumsiz. Qiyoslang: Ahvol juda tang bo'ldi// Qattiq tutum jang bo'ldi.

Prinsip so'zi o'zbek tiliga to'liq, tabiiy ravishda, o'zbek tili qonun-qoidalariga muvofiq o'zlashgan emas. Uning "beganaligi"ga o'zbek tili uchun xos bo'lmagan, aniqrog'i tilimiz uchun butunlay yot bo'lgan ruscha "ts" – harf (tovush)i ham "shama" qilib turibdi. "TS(u)" harfi sobiq mustabid sovet tuzumining ruslashtirish siyosati o'laroq o'zbek tiliga rus-kiril alifbosining qabul qildirilishi munosabati bilan o'tgan asrning 1940 yilida kiritilgan edi. Rus tilida qanday yozilib (prinsip), qanday talaffuz qilinsa (printsip) o'zbek-kiril alifbosida ham xuddi shunday qabul qilingan va hanuzgacha o'zbek-kiril yozuvida ham, radio-televide niye orqali uzatilayotgan eshittirish va ko'rsatuvlar nutqida ham shundayligicha qolmoqda.

Ko'rinadiki, tutum so'zi prinsip atamasining ma'nosini anglata oladi, lekin prinsip termini bu tutum ma'nosini juda ko'p hollarda ifoda eta olmaydi. Masalan, Qiyoslang, quyidagi she'riy misralarda (1-misol), ommabop (2-misol) hamda ilmiy uslubga (3-misol) xos matnlarda tutum so'zining qo'llanishini:

1) Tutumlarning or-nomus, ta'lim, millat, subutlar// Ko'rmasin seni ojiz millat qurti – manqurtlar (Baxtiyor Doniyorov. Intil xalqqa tilab haq)

2) Xalqimizda azaldan har qanday raqobat halollik tutumlari asosida bo'lishi odatga aylangan. Ming yillik tarixiga ega bo'lgan milliy sport o'yinimiz kurash hozirga qadar halollik ramzi hisoblanadi (gazetadan).

3) "Shaybonixon ko'p jihatlaridan Amir Temur tutumiga ixlos va rioya bilan qarar, jumladan, saroyga olim va shoirlarni, san'at ahlini to'plab, ijodga targ'ib-tashviq etar edi" [6].

Ushbu misollarning birortasida tutum so'zini prinsip yoki tamoyil so'zlari bilan almashtirib bo'lmaydi, aks holda ona tilimiz tabiatiga hamohang yozilgan matn ma'no uyg'unligiga putur yetkan bo'lar edi.

O'zbek tilida rus tilidan o'zlashgan so'zlarni to'g'ri yozish va to'g'ri talaffuz qilish masalasida og'riqli, salbiy holatlar hanuz uchray qolayotgani tashvishlidir. Bu holat tilshunoslikda reduksiya (kuchsiz talaffuz natijasida tovushning miqdor va sifat belgisi jihatidan o'zgarishi) deb ataladigan hodisa yaqqol mavjud bo'lgan rus tilidan o'zbek tiliga o'tgan so'zlarda ko'proq uchraydi.

Masalan, Moskva, fonar, demokratiya, konstitutsiya, oktyabr, noyabr, ona (o'zbek tilidagi 'u'), vorona kabi so'zlarning imlosi shu shaklda yozilgani holda, rus tili orfoepiyasi qoidalariga ko'ra, talaffuzda Moskva-Maskva, fonar-fanar, demokratiya-dimokratiya, konstitutsiya-kanstitutsiya, oktyabr-aktyabr, noyabr-nayabr, ona-ana, vorona-varona tarzida talaffuz etiladi. Rus tilining tabiatiga xos bo'lgan so'zlarning yozuvi va talaffuzidagi ushbu tafovutlar o'zbek tili tabiatiga mutlaqo yot. Masalan, adabiy tilimizdagi ota, ona, bola, opa, aka, uka, olma, oydin, oqshom kabi qon-qonimizga singib ketgan ko'pdan-ko'p so'zlar qanday yozilsa, shunday talaffuz etiladi. Bizningcha, har qanday o'zga tildan o'zlashgan so'z faqat o'zbek tili fonetikasi va grammatik qoidalariga asosan og'zaki va yozma nutqqa singishi lozim. Shunda u xalqimizning qadimiy va boy ma'naviyatiga hamohang

bo'ladi. Qolaversa, milliy hamiyatiga putur yetmaydi. Shu o'rinda inglizlarning Moscow yozib, Moscow deb o'z til qonun-qoidalariga ko'ra talaffuz etishlarini yoki Russia so'zini Rashe tarzida ifodalashini keltirib o'tish joiz.

Taassufki, bugun televideniye va radioda ham ayrim jurnalistlarimiz nutqida rus tilidan o'zlashgan baynalminal so'zlarni o'zbek tili qoidalariga zid ravishda istifoda etishdek salbiy holatlar ko'plab uchramoqda. Ular bu xatoni bilib-bilmagan holda, ba'zida "madaniyatlilik" belgisi deb tushunayotganliklari g'oyat achinarli. ta'kidlash joizki, ba'zi hollarda ona tilimizda mos keluvchi muqobili bo'la turib, nonushta, tushlik, kechlik kabi nutqda ko'p qo'llaniladigan kundalik so'zlarning o'rniga kattalar, hatto yosh bolalarimiz zavtrak (zavtrak), abit (obed), ujn (ujin) kabi so'zlarni nutqda ishlatib, ularni til qoidalariga zid ravishda qo'llashni odatga aylantirayotganiga ham yuqoridagi kabi noto'g'ri shakllangan tushunchalar sabab, desak xato qilmaymiz. Xolbuki, «O'zbek tilining izohli lug'ati»da keltirilganidek: KECHLIK kechki ovqat [9].

Abdulla Qodiriyning bebaho asaridan misol keltirilgan:

"Ular masjiddan shomni o'qib kimgach, ichkaridan Oyubodq kechlik olib chiqdi. (Abdulla Qodiriy, O'tgan kunlar)" [9, 362].

Kamina tomonidan ishlab chiqilgan jamlanma metodikaning [3] "Almashtir va solishtir" metodik usulini qo'llagan holda yuqorida mashhur badiiy asar matnidagi misol tariqasida keltirilgan lavhadagi sof o'zbekcha kechlik so'zi o'rnida ruscha ujn so'zini qo'llab ko'ring-a, qanchalik bemani va achchiq kulgili lisoniy-ruhiy holatni boshdan kechirasiz: Ular masjiddan shomni o'qib kimgach, ichkaridan Oyubodq ujn olib chiqdi.

Xavotirlisi, ko'pchilik millatdoshlarimiz o'z kundalik so'zlashuv nutqlarida bo'lar-bo'lmasga ruscha so'zlarni shunga o'xshab noo'rin qo'llab, hatto bunga shunchalik ko'nikib ketishganki, ayrim hollarda bema'ni va masxarali vaziyatga tushayotganliklarini sezmaydilar ham.

Xulosa va takliflar. Tilshunoslikda tilning sistema ekanligi XIX asrdayoq ilmiy isbotlangan. Sistemalilik qonuniyatiga ko'ra, mavjud har qanday sistema ichida unga yot bo'lgan boshqa bir sistema faoliyat ko'rsatishi mumkin emas. Sodda va lo'nda qilib aytganda, o'zbek tiliga boshqa tillardan o'zlashgan so'z ona tilimizning qonuniyatlariga moslashishi shart. Masalan, non, osmon, maktab, qalam, tabib, daftar, kitob kabi arab va fors tillaridan qadim zamonlarda o'zlashgan bir qator so'zlar o'zbek tili imlosi va talaffuz qoidalariga to'liq bo'ysunib, tilimizning o'z qatlamiga singib ketib, bebaho lug'at boyligiga aylangan.

Ushbu maqola muallifi tomonidan rus (rus tili orqali ingliz) tilshunosligi hamda o'zbek tilshunosligi, xususan, leksikologiya, semasiologiya va stilistika sohasida qo'lga kiritilgan yutuqlardan foydalanib, leksik sinonimlarni kompleks tadqiq etishning jamlanma metodikasi ishlab chiqilgan [2].

Ushbu original metodika asosida turkologiya, jumladan, o'zbek tilshunosligida nominativ birliklar semantikasining konnotativ aspekti har tomonloma kompleks tahlil qilingan. Shuningdek, so'zning leksik-semantik ma'nosi uni o'rab turgan leksik qurshov va kontekst semantikasiga bog'liqligi ilmiy nazariy asoslab va amaliy isbotlab berilgan [2].

Globallashuv asri deb nom olgan XXI asrda, hayot sur'atlari benihoya tezlashgan davrda vaqtni tejashning ham katta ahamiyat kasb etishi hech kimga sir emas. Rus tilidan o'zlashgan baynalminal so'zlarning o'zbek tilidagi muqobili masalasida mulohazatalab o'rinlar ijtimoiy-foydali mehnat bilan band har bir kishini o'yga toldiradi. Biz shu kabi bir qarashda jo'n, ammo o'ta nozik muammoga har kun duch kelib, masalaga uzil-kesil yechim topa olmay, vaqtni boy berayotganimiz bu muammoning hamon dolzarbligicha qolishiga sabab bo'lmoqda. (Vaholanki, muammoning yechimi bo'yicha takliflar Mustaqillikning ilk yillaridan boshlab, muntazam ravishda jamoatchilikka taqdim etib borilmoqda) [1].

ADABIYOTLAR

1. Daniyarov B. X. O'zbek tili leksik sinonimlarining lisoniy va nutqiy munosabati, leksikografik tadqiqi. Monografiya.- Toshkent: "Sano standart", 2019. – B. 91-105.
2. Данияров Б.Х. Проблемы лексической синонимии узбекского языка: Коннотативный аспект семантики номинативных единиц. -Москва: Институт языкознания РАН, 1994. –С.70-91.
3. Данияров Б.Х. Исследование лексической синонимии, возникшей на базе заимствований в современном узбекском языке. Автореферат диссертации... канд. филол. н. - Москва: Институт языкознания РАН, 1993.
4. Данияров Б.Х. Ўзлашма сўзларнинг қўлланиши ҳақида. Ўзбек тилининг грамматик қурилиши ва стилистикаси. Илмий мақолалар тўплами Самарқанд: СамДУ, 1992 й. Б. 89-98.
5. Данияров Б.Х. Ўзбек адабий тили орфоэпияси ва орфографиясининг айрим долзарб муаммолари. Тил ва адабиёт таълими» ж., -Т.: 2014. 11-сон. 9-11 б.
6. Данияров Бахтиёр. Принцип атамаси ва унинг ўзбекча муқобиллари хусусида/ "Оммавий ахборот воситаларида тил ва услуб масаласи: Таҳлил, тасниф, қиёс" мавзусидаги халқаро илмий-амалий конференция материаллари. 2023 йил 22 ноябрь. – Тошкент: Ўзбекистон журналистика ва оммавий коммуникациялар университети, 2023, Б. 15-21.
7. Узбекско-русский словарь. Главный редактор: член-корреспондент АН СССР и АН УзССР профессор А.К. Боровков. – Москва, 1959. – С.403.
8. Ўзбекча-русча лўғат. С.Ф.Акобиров ва Г.Н.Михайлов таҳрири остида.- Тошкент, 1988. – Б.417.
9. Ўзбек тилининг изохли лўғати. 5 жилдли. 2- жилд. -Т.: ЎЗМЭ, 2007. - Б.362.

UDK:811.512

Zarina DJO'RAYEVA,

O'zMU mustaqil tadqiqotchisi

E-mail:zarina@nuu.uz

Raima SHIRINOVA,

O'zbekiston Milliy universiteti professori, f.f.d

O'zMU professori N.Sa'dullayeva taqrizi asosida

GASTRONOMIK DISKURS MADANIY KOD SIFATIDA

Аннотация

Maqolada gastronomik diskursning madaniy kod sifatida qo'llanilishi, oziq-ovqat nomlari bilan bog'liq leksik birliklar va frazeologizmlarning turli tillardagi tadqiqoti tahlil qilingan. O'zbek olimlari bu sohada asosan oziq-ovqat va taom nomlarining tarixiy ildizlari, ularning etimologiyasi, stilistik xususiyatlari va tarjimasiga oid masalalarni o'rganganlar. Ular ushbu nomlarning shakllanishida ijtimoiy, madaniy va tarixiy omillarning ta'sirini yoritib berishgan.

Xorij olimlari esa oziq-ovqatga oid leksik birliklarni lingvomadaniy va lingvokognitiv nuqtai nazardan tahlil qilib, ularning til va madaniyat o'rtasidagi aloqasini ko'rsatishgan. Shuningdek, maqolada glyuttonomlar tushunchasiga alohida e'tibor qaratilib, ular tildagi implitsit axborot tashuvchi birliklar sifatida izohlangan. Glyuttonomlar orqali xalqlarning o'zaro savdo, madaniy va tarixiy aloqalari ifodalanib, qaysi xalq qaysi davlat va millatlar bilan mustahkam munosabatda bo'lganini aniqlash mumkinligi ta'kidlangan.

Kalit so'zlar: Gastronomik diskurs, frazeologizmlar, glyuttonomlar, lingvomadaniyatshunoslik, lingvokognitiv tahlil, etimologiya, stilistika, implitsit axborot.

ГАСТРОНОМИЧЕСКИЙ ДИСКУРС КАК КУЛЬТУРНЫЙ КОД

Аннотация

В статье анализируется использование гастрономического дискурса в качестве культурного кода, исследуются лексические единицы и фразеологизмы, связанные с названиями пищевых продуктов в различных языках. Узбекские учёные в этой области в основном изучали исторические корни названий пищи и блюд, их этимологию, стилистические особенности и вопросы перевода. Они освещали влияние социальных, культурных и исторических факторов на формирование этих названий.

Зарубежные исследователи, в свою очередь, рассматривали лексические единицы, относящиеся к пище, с лингвокультурологической и лингвокогнитивной точек зрения, демонстрируя их связь между языком и культурой. В статье также уделяется особое внимание понятию глуттонимов, которые объясняются как единицы, несущие имплицитную информацию в языке. Отмечается, что через глуттонимы выражаются торговые, культурные и исторические связи народов, позволяя определить, какие народы и государства имели тесные взаимоотношения.

Ключевые слова: Гастрономический дискурс, фразеологизмы, глуттонимы, лингвокультурология, лингвокогнитивный анализ, этимология, стилистика, имплицитная информация.

GASTRONOMIC DISCOURSE AS A CULTURAL CODE

Annotation

This article analyzes the use of gastronomic discourse as a cultural code, examining lexical units and phraseological expressions related to food names in different languages. Uzbek scholars have primarily studied the historical roots of food and dish names, their etymology, stylistic features, and translation issues. They have highlighted the influence of social, cultural, and historical factors on the formation of these names.

Foreign researchers, on the other hand, have examined food-related lexical units from linguistic-cultural and cognitive-linguistic perspectives, demonstrating the connection between language and culture. The article also pays special attention to the concept of gluttonyms, which are explained as linguistic units carrying implicit information. It is emphasized that gluttonyms reflect the trade, cultural, and historical ties between nations, allowing for the identification of which peoples, states, and nations maintained strong relationships.

Key words: gastronomic discourse, phraseological expressions, gluttonyms, linguistic-cultural studies, cognitive-linguistic analysis, etymology, stylistics, implicit information.

Kirish. Dunyo tilshunosligida va o'zbek tilshunosligida oziq-ovqat bilan bog'liq turli tadqiqotlar mavjud bo'lib, taomlarning nominatsiyasi, etimologiyasi, lingvomadaniy xususiyatlari, grammatik aspektlari xorij va o'zbek olimlarining ilmiy izlanishlarida "glyuttonomlar", "gastronomik diskurs", "kulinariya leksemalari" tarzida turli darajada tadqiq qilingan. Jumladan rus olimi E.Gashimov ingliz tilidagi oziq-ovqat bilan bog'liq lingvomadaniy kodni ifodalovchi frazeologik birliklarni lingvistik jihatdan tahlil qilgan. Masalan, olim ingliz tilidagi "cheese smb off" frazeologik birligi "kimdandir jahli chiqmoq" ma'nosini anglatishini ta'kidlaydi, o'zbek tilida esa inglizcha "cheese-pishloq" oziq-ovqat nomi orqali ifodalangan mazmunni "arpa" leksemasi orqali ya'ni "arpasini xom o'rmoq" muqobili bilan berish mumkin. Olim ingliz tilidagi to eat -yemoq fe'li bilan tuzilgan bir nechta frazeologik birliklarni tadqiq qilib, "to eat humble pie" frazeologizmi xatosini qabul qilib, "kechirmoq"

ma'nosida qo'llanilishini qayd etadi. Bizningcha, bu iborani o'zbek tilida "bir qoshiq qonidan kechmoq" iborasi bilan berish o'rinli.

Adabiyotlar tahlili. Rus tilshunosi ingliz tilidagi to eat fe'li bilan bog'liq yana bir ibora "eat one's heart out"- "hasaddan ich-etini yemoq" ma'nosini angatishi, eat one's words (to take back something that one has said) ya'ni aytgan so'zidan qaytmoq kabi turlicha mazmun ifodalashga xizmat qilgan "yemoq" fe'li bilan aloqador iboralarining lingvomadaniy kod vazifasini o'tashiga doir ilmiy qarashlarini bayon qiladi [7].

E.Gashimovning ilmiy izlanishi asosan ingliz tilidagi frazeologik birliklar tadqiqiga bag'ishlangan, biroq ingliz tilidagi gastronomik diskursni ifodalovchi barqaror birliklarni o'zbek tilidagi ekvivalentlarini o'rganishni nazarda tutmaydi. Biz bu o'rinda o'z ilmiy qarashlarimizga asoslangan holda o'zbek

tilida ham oziq-ovqat komponentli frazayeologik birliklarni keltirib o'tishni joiz topdik.

Alisher Navoiy ijodida ham oziq-ovqat bilan aloqador turli nomlarni uchratish mumkin. Tadqiqotchi Q.Ro'ziyevning ilmiy izlanishlarida A.Navoiy asarlarida qo'llangan oziq-ovqat nomlari va ularning qaysi tillardan o'zlashganligiga doir ma'lumotlar qayd etiladi [3]. Tadqiqotchi shoir ijodida qo'llangan taom yoki oziq-ovqatga aloqador til birliklarini miqdor jihatdan solishtirib, A.Navoiy ijodida turkiy tildagi oziq-ovqat nomlari salmoqli ekanligini aniqlaydi. Keyingi o'rinda esa fors tilidan o'zlashgan taom va unga doir nomlar turadi. B.Bafoyev A.Navoiy asarlari leksikasini tahlil qilgan holda, shoir 5489 ta taomga aloqador forsiy so'zlarni qo'llagan deb ko'rsatadi [6]. Shuningdek Navoiy arabcha, xitoycha va hindcha oziq-ovqat mahsulotlari nomlaridan ham faol foydalangan bo'lib, bu XV-XVII asrlarda turkiy xalqlarning arab, fors, xitoy va hind xalqlari bilan madaniy aloqalari kuchli bo'lganligini ko'rsatadi. Chunki taom nomlariga oid leksemalar savdo aloqalari yoki siyosiy jarayonlar vaqtida o'zlashib, Navoiy davri tilida keng iste'molda bo'lganligini ko'rsatadi. Turli tillardan turkiy tilga o'zlashgan taom nomlari o'sha xalqning madaniyati va urf-odatlariga doir implicit axborotlarni o'zida ifodalab turadi. Chunki tayyorlangan taom turi, uning nomi ham ma'lum millatning turmush tarzi, dunyoqarashini yaqqol aks ettira oladi. Shu nuqtai nazardan ham o'zbek xalqida "Sen menga nima yeyishingni ayt, men senga kimligingni aytaman" degan maqollar bejizga qo'llanilgan.

M.Komilovning ilmiy izlanishlarida esa xitoy tilidan o'zbek tiliga o'zlashgan oziq-ovqat nomlari tahlil qilinadi [1]. Tadqiqotda savdo karvonlari orqali oziq-ovqat mahsulotlarining Xitoydan Turkistonga va aksincha Turkistondan Xitoyga olib ketilishi natijasida xitoy tilidan turkiy tillarga oziq-ovqat leksikalarining o'zlashganligi xususidagi mulohazalar bayon qilingan. A.Madvaliyev muharrirligida nashr qilingan o'zbek tilining izohli lug'atida ham 17 ta xitoy tilidan o'zlashgan so'zlar aniqlangan bo'lib, tadqiqotda ulardan beshtasi oziq-ovqat nomlari ekanligi keltirilgan. Biz bugungi kunda hatto xitoycha ekanligi hayolimizga ham kelmaydigan, kundalik turmush tarzimizda keng qo'llanadigan lag'mon, manti, choy leksemalari aslida xitoycha so'zlar bo'lib, taomlarning tayyorlanish texnologiyalari zamon va makon ta'siri natijasida o'zgarishlarga uchrashi mazkur glutonimlarni o'zbekcha so'zdek qabul qilishimizga asosiy sababdir deb ta'kidlaydi M.Komilova [1]. Taom nomlarining bir tildan ikkinchi tilga o'zlashishi kabi lingvomadaniy jarayonlar orqali ikki millatga mansub til vakillarining o'zaro savdo va madaniy aloqalari uzoq o'tmishga borib taqalishiga doir tarixiy haqiqatlarning ham guvohi bo'lish mumkin.

R.Nabiyeva o'zbek tilida oziq-ovqat o'zlashmalarining genetik manbalarini o'rganib, glyuttonimlarning o'zlashma qatlami shakllanishida asosan arab va fors tillarining ustunligi, shuningdek bu o'rinda rus tilining ham ahamiyatini alohida qayd etib o'tadi [15]. Tadqiqotchi I.Sindorov [10], M.Xolmuradova [13], B.Abdushukurovlarining [5] tarixiy yozma yodgorliklarda uchrovchi oziq-ovqat nomlarining etimologik xususiyatlarini ochib beruvchi ilmiy tadqiqotlariga urg'u berib, T.Tog'ayev A.Navoiy asarlarida qo'llangan taom nomlarini genetik tavsif qilganini ta'kidlaydi. T.Tog'ayevning ilmiy qarashlariga ko'ra shoir ijodida qo'llangan 60 ta taom nomlarining yarmi turkiy so'zlar bo'lsa, qolgan qismi esa fors, arab, xitoy va hind tillaridan o'zlashgan taom nomlari hisobiga to'g'ri keladi [11]. R.Nabiyeva esa glyuttonik o'zlashmalarining genetik manbalarini tahlil qilishda O'zbek tilining izohli lug'atidan o'rin olgan 579 ta oziq-ovqat nomlarini etimologik jihatdan tadqiq qilib, ularning yarmi o'z qatlamga, qolgan yarmi o'zlashma qatlamga mansubligini aniqlaydi. Tadqiqotchi fors-tojik tilidan o'zlashgan glyuttonimlarning asosiy qismi meva va sabzavot nomlari deb ko'rsatadi. Arab, rus, fransuz, ingliz, italyan, nemis va lotin tillaridan o'zbek tiliga o'zlashgan taom nomlari son jihatdan golland, polyak, gruzin, rumin, xitoy, yapon, venger kabi tillardan o'zlashgan glyuttonimlardan yuqori ekanligini isbotlab berdi.

Tadqiqot metodologiyasi. Yuqorida qayd etilgan tadqiqotlar orqali o'zbek xalqining uzoq o'tmishdan beri dunyoning qaysi xalqlari bilan madaniy va iqtisodiy aloqada bo'lganligini ham anglash qiyin emas. R.Nabiyeva o'tgan asr davomida oziq-ovqat o'zlashmalarining salmog'i oshishida rus tili

vosita til vazifasini bajargani, bugungi kunda esa ingliz tilidan o'zlashgan tezpishar taom nomlari o'zbek tili vakillari nutqida faol qo'llanayotganini ta'kidlab, hot-dog, gamburger, chizburger, naggets, strips kabi taom nomlari va ularning tayyorlanish usullariga qisqacha to'xtalib o'tadi. Shuningdek, tadqiqotchi o'zbek tilida afrikacha "moxito", italyancha "espresso" va "kapuchino", ispancha "ananas", "banan", "kokos", "mandarin", rus tili orqali fransuz tilidan o'zlashgan "baton", "bulyon", "vanillin", "sirop", "krem", "kompot", kabi 31 ta oziq-ovqat nomlarini sanab o'tadi. Bu kabi tadqiqotlar glyuttonimlarning etimologiyasi bilan qiziquvchi izlanuvchilar hamda tarjimashunoslar uchun ham muhim ahamiyat kasb etib, tarjima jarayonlarida xorijiy tilda qo'llangan taom nomlarini o'zbek tiliga o'zlashgan shaklida berish imkoniyatini beradi. Chunki aslyatda qo'llangan oziq-ovqat mahsulotlari makon va zamon ta'sirida o'zbek tilida ayrim shakli o'zgarishlarga uchrash ehtimoli yuqori.

F.Nasimovning "O'zbek mumtoz adabiy asarlarida uchraydigan taom nomlarining leksik-semantik xususiyatlari" maqolasida mumtoz adabiy asarlarda uchraydigan oziq-ovqat, taom nomlarining leksik-semantik va etimologik xususiyatlari A.Navoiyning "Hayrat ul-abror", "Vaqqfiya", "Muhokamat ul-lug'atayn", "Mahbub ul-qulub" asarlari va Muhammad Yusuf Chingiyning "Kelurnoma" asari misolida tadqiq qilingan. Izlanuvchi asosan un va xamirdan tayyorlanadigan "non", "patir", "chalpak", "qatlama", "manti", "sutmoch" (ugra osh), "ushoq osh", "umoch" kabi glyuttonimlarning mumtoz asarlarda qo'llanilishi, turli lug'atlarda ularga keltirilgan izohlarga atroflicha to'xtalib o'tadi. F.Nasimova mumtoz asarlarda qo'llangan taom nomlarini hozirgi zamon tili bilan qiyosiy tahlil qilish maqsadida Sh.Rahmatullayevning "O'zbek tilining etimologik lug'ati"dan ham samarali foydalangan [2].

M.Yusupovning "Oziq-ovqat mahsulotlari nomlari bilan bog'liq urducha va o'zbekcha paremiyalarning leksik-semantik tahlili" maqolasida maqollar tarkibidagi "sut", "ovqat", "piyoz", "sho'rv", "moy", "baqlajon", "luqma", "olxo'ri", "guruch", "no'xot", "shirguruch", "limon", "saryog" kabi leksemalarning kvantitativ tahlili berilgan. Tahlilga ko'ra "sut", "ovqat", "piyoz", "sho'rv", "moy" komponentli maqollar har ikki tilda mavjud ekanligi, qolgan oziq-ovqat nomlari esa urdu tilidagi maqollarda faol qo'llangan holda, o'zbekcha maqollar tarkibida uchramasligi aniqlangan. Tadqiqotchi tahlilga tortilgan har bir urducha maqolni izohlab, agar mavjud bo'lsa o'zbek tilidagi ekvivalentini ham keltirib o'tgan [4].

Tahlil va natijalar. Oziq-ovqat nomlari tadqiqiga bag'ishlangan ilmiy tadqiqotlar ichida N.Ikromovning hissasini alohida qayd etib o'tish lozim. Chunki N.Ikromova ilmiy izlanishlarida oziq-ovqat nomlarini faqat leksik-semantik jihatdan tahlil qilib qolmay, balki ularning tarixiy ildizlariga ham nazar tashlaydi. Bu o'rinda olim M.Koshg'ariyning "Devoni lug'ati turk" asariga murojaat qilib, asarda 145 ta oziq-ovqat bilan bog'liq til birliklari uchrashini ta'kidlaydi. N.Ikromova mazkur leksemalarni arxaizm va tarixiy so'zlarga bo'lib o'rganganda, ulardan 26 tasi arxaizmlar, qolgan qismi esa tarixiy so'zlar sirasiga kirishini aniqlaydi. "Devoni lug'ati turk"da qayd etilgan oziq-ovqat leksemalaridan 6 tasi bugungi kungacha saqlanib qolgan, —deb qayd etadi tadqiqotchi. Shunindek tahlillarda Buxoro, Samarqand, Andijon, Marg'ilon, O'sh hududlarining oziq-ovqat va taom nomlaridan foydalanganligini ko'rsatadi. Biroq M.Xudayorovning ilmiy tadqiqotida N.Ikromova faqat Toshkent hududining taom nomlarini tadqiq qilgan, — degan yangilash mulohazalarni uchratdik [14].

N.Ikromova ilmiy mulohazalarini bayon qilishda "kushanya" tushunchasini qo'llab, "i zdes i daleye v tekste pod slovom "kushanya" ponimayutsya razlichniye gustniye i jidkiye blyuda, goryachiye i xolodniye zakuski, zagotovlyayemye vprok vidi provizii, napitki, razniye sorta pechenogo xleba i dr" [8], — tarzida izoh keltiradi. Olima oziq-ovqat nomlarining tarixi, grammatik strukturalari, nomlanish prinsiplari xususida atroflicha mulohazalar yuritgan. U oziq-ovqat nomlarining boyish manbalarini ikki guruhga ajratadi:

- 1) Og'zaki nutq;
- 2) Yozma manbalar, badiiy adabiyotlar, ommaviy axborot vositalari.

Ishda shuningdek, 1959-yilda chop qilingan o'zbekcha-ruscha lug'atda 117 ta oziq-ovqat nomi, 1981-yilda nashr qilingan "O'zbek tilining izohli lug'ati"da 150 ta shu turdagi til birliklari uchrashini qayd etib, tilda hali lug'atlarga kiritilmagan taom nomlarining ko'pligi va ularni to'plash, tayyorlanish usuli, paydo bo'lish tarixi kabi turli aspektlarni tadqiq qilish ehtiyoji mavjudligi ta'kidlanadi. N.Ikromova oziq-ovqat nomlarini bir ma'noli va ko'p ma'noli turlarga bo'lib, ayrim leksemalarda ma'noning torayishi yoki aksincha, kengayishi holatlarini kuzatadi. O'zbek tilidagi oziq-ovqat nomlarining qo'llanish chostatasi hisoblanganda esa, "non" va "osh" leksemalari eng keng qo'llanuvchi birliklar ekanligi aniqlangan.

N.Ikromova oziq-ovqat nomlarini grammatik strukturasiga ko'ra sodda va qo'shma turlarga ajratadi.

N.Ikromova XX asr o'zbek oziq-ovqatga doir terminlarning leksik tarkibini tahlil qilib, quyidagicha klassifikatsiya qiladi:

- 1) Turkiy oziq-ovqatga oid til birliklari — asosan — "moch" va —"ma" suffikslari bilan yasali: qovurmoch, dimlama;
- 2) Fors-tojikcha oziq-ovqatga oid til birliklari — asosan — "ob" va —"shir" suffikslari bilan yasaluvchi shirguruch, mastava;
- 3) arab tilidan o'zlashgan gastronomik birliklar: kabob, patir, xamir;

- 4) uyg'ur-xitoy tilidan o'zlashgan taom nomlari: lag'mon, manpar, manti;

- 5) rus tilidan va rus tili orqali boshqa tillardan o'zlashgan oziq-ovqat nomlari.

Leksik-semantik jihatdan esa:

- 1) Barqaror taom nomlari: non, ovqat kabi;
- 2) Tarixiy taom nomlari: tutmoch, qavut;
- 3) Arxazimlar: mun — hozirgi shakli sho'rva, yozlomoch — hozirgi shakli xamir;
- 4) Neologizmlar: ragu, rulet kabi.

N.Ikromovning ilmiy qarashlari bugungi kunda glyuttonimlar ustida ilmiy izlanishlar olib borayotgan tadqiqotchilar uchun muhim ahamiyat kasb etib, oziq-ovqat nomlari bilan bog'liq til birliklarining etimologiyasidan to'nomlanish tamoyillari, grammatik strukturalari kabi jihatlarini o'rganishda ham asosiy yo'riqnoma vazifasini o'taydi. Tadqiqotda tarkibida oziq-ovqat nomlari mavjud bo'lgan "O'zing pishirgan osh, aylanib ham, o'rgilib ham yeysan", "Yopig'lik qozon, yopig'ligicha qolsin" kabi maqol, matal, ibora ko'rinishidagi barqaror birliklar xususida ham ayrim mulohazalar bayon qilingan. Har bir tilda xalqning turmush-tarzi, urf-odat va mentalitetini o'zida aks ettirib keluvchi oziq-ovqat komponentli paremiyalar mavjud bo'lib, ular bir-biridan lingvomadaniy jihatdan farqlanadi. Masalan, o'zbek tilida "Uzumini yegin-u, bog'ini surushtirma", "Sabr qilsang, o'rada sho'rva pishar" kabi maqollar ham uchraydiki, ularning xorijiy tilda qanday berilishini tilshunos va tarjimashunoslar uchun savol tug'diradi. Tarjimashunoslikning shu kabi lingvokulturologik muammolariga tadqiqotimizning keyingi bo'limlarida batafsil to'xtalib o'tamiz.

M.Xudayorova esa o'zbek tilidagi taom nomlarini Qoraqalpog'iston hududi materiallari misolida lingvistik tahlil qiladi. Olima taom nomlarining tarixiy ildizlari, leksik qatlamlari, ularning leksik-semantik klassifikatsiyasi, nominatsiyasi, taom nomlarining stilistik xususiyatlari va ularning morfologik, semantik va sintaktik yasaliish usullarini chuqur tadqiq qiladi. Tadqiqotchi dastlab termin tushunchasiga atroflicha to'xtalib, ishda glyuttonimlar ham leksema, biroq ular oziq-ovqat sanoati va pazandachilik kabi sohalarida termin sanaladi, — deb ta'kidlaydi. M.Xudayorova o'z dissertatsiyasida "taom nomlari" atamasini faol qo'llaydi [14]. Olima taom nomlarini kundalik tayyorlanadigan taomlar, bayram va marosimlarda tayyorlanadigan taomlar, masallig'i kamyob taomlar, kasallik va betoblikda tayyorlanadigan taomlar kabi guruhlariga bo'lib tadqiq qiladi. Shuningdek, tadqiqotda taom nomlarining o'zlashmalar hisobiga boyish yo'llari, Qoraqalpog'istonda yashovchi aholi marosimlari bilan bog'liq taom nomlari, taom nomlarining hududda yashovchi boshqa: qozoq, turkman tillaridagi taom

nomlari bilan o'xshash va farqli jihatlarini tahlil qilingan. Qoraqalpog'iston hududi taom nomlarining tarixiy ildizlari M.Koshg'ariyning "Devonu lug'atit turk" asaridagi taom nomlari bilan qiyosiy tahlil qilinib, XII asrda tayyorlangan taomlar hozirgi kunda ham nomi o'zgargan holda Qoraqalpog'istonda istiqomat qiluvchi xalq kundalik turmushida uchrashi aniqlangan. Bu kabi tadqiqotlar taom nomlari misolida o'zbek tilining tarixiy ildizlari, tilning boyish manbalari va qardosh xalq tillari bilan o'xshash va o'ziga xos jihatlarini yoritib berishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulosa va takliflar. Tadqiqotchilar taom nomlari bilan bog'liq masalalarda ba'zan mushtarak mulohazalarni bayon qilsa, ayrim holatlarda esa munozarali o'rinlar ham uchraydi. Xususan, M.Komilovning "O'zbek tiliga xitoy tilidan o'zlashgan oziq-ovqat nomlari tahlili" maqolasida lag'mon xitoy tilidan o'zlashgan taom nomi deb ko'rsatilsa, G.Odilovning "O'zbek-ingliz milliy taom nominantlarining qiyosiy stilistikasi va tarjima muammolari" maqolasida [9] lag'mon qozoq oshxonasidan kirib kelgan taom deb ta'kidlanadi. Bu o'rinda lag'mon leksemasining "O'zbek tilining izohli lug'ati"da berilgan ta'rifiga to'xtalishni joiz topdik:

LAG'MON [xit. "cho'ziq xamir"] Xamirni cho'zib yoki uzun ingichka kesib tayyorlanadigan, yuziga qayla solib yeyiladigan ovqat. Kumush opam ham shu yerda edilar.. Lag'monni uncha xushlamas ekanlar, shekilli, yaxshi yemadilar. A. Qodiriy, O'tgan kunlar. G'ulomjon oshxonaga kirib, cho'zma lag'mon yedi. M.Ismoil, Farg'ona tong otguncha [12].

Izohdan ma'lum bo'ladiki, lag'mon so'zi xitoy tilidan o'zlashgan so'z, demak tadqiqot jarayonida izohli lug'atlarga tayangan holda fikr bildirish yuqoridagi kabi muzokarali holatlarning oldini olishda muhim ahamiyat kasb etadi.

G.Odilovning ilmiy izlanishlarida o'zbek va ingliz tillaridagi glyuttonimlar yasaliish usuliga ko'ra sodda va qo'shma turlarga bo'lib o'rganiladi. Olima o'zbekcha va inglizcha taom nomlarini hosil qilishda bitishuv va suffiks qo'shish usullari asosiy o'rin tutishini ta'kidlaydi. U tadqiqotlarida taomshunos olim M.Karimovning ilmiy qarashlariga tayangan holda o'zbek va ingliz tilidagi glyuttonimlarni qanday mahsulotdan tayyorlanishiga ko'ra nomlangan taomlar, tasodifiy antiqa taomlar, ma'lum ijtimoiy qatlam nomi bilan atalgan taomlar, and bog'lovchisi bilan yasalgan taomlar, toponimik xususiyatiga ko'ra nomlangan taomlar, qaysi oshxona anjomida tayyorlanishiga ko'ra nomlangan taomlar, ma'lum narsa-predmetga o'xshashligiga ko'ra nomlangan taomlar va ikki mustaqil taom kombinatsiyasi yoki bir-birining tayyorlanish texnologiyasida pishirilishiga ko'ra nomlangan taomlar kabi semantik guruhlanib tahlil qilingan. Mazkur glyuttonimlarni tarjima qilishda G.Odilova transkripsiya va transliteratsiya, qisman transkripsiya, izohli transkripsiya, kalkalash, adaptatsiya, perefrasa, generalizatsiya, konkretizatsiya va tushirib qoldirish usullaridan foydalanishni taklif qiladi. Olimaning taom nomlari va ularning tarjimasiga doir taklif va mulohazalari gastronomik turizmni rivojlantirishga qaratilgan bo'lib, sohadagi taom nomlarini asosan transliteratsiya usulida berish orqali sayyohlar uchun taom haqida tushuncha hosil qilishda hech qanday samara bermaydigan usullardan voz kechish orqali gastronomik turizm sohasiga yangicha yondashuvlar orqali sayyohlar oqimining oshishiga xizmat qiladi [9].

Oziq-ovqat nomlari bilan bog'liq leksik birliklar, frazeologizmlar xorij va o'zbek olimlarining ilmiy tadqiqotlarida turli jihatlardan o'rganilgan bo'lib, o'zbek olimlari taom va oziq-ovqat nomlarining tarixiy ildizlari, etimologiyasi, stilistikasi hamda uning tarjimasi bilan bog'liq masalalarni tahlil qilgan bo'lsa, xorij olimlari esa lingvomadaniy, lingvokognitiv jihatlarini tadqiq qilgan. Shu nuqtai nazardan glyuttonomlar o'zida lingvistik va madaniy implitsit axborotlarni hamda tilning rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etgan boshqa til va xalqlar haqidagi xabarni ham namoyon qiladi. Chunki tilda boshqa tildan o'zlashgan taom nomlari xalqning qaysi davlat va millatlar bilan savdo va madaniy aloqalar olib borganligini ko'rsatib beradi.

ADABIYOTLAR

1. Komilova M. O'zbek tiliga xitoy tilidan o'zlashgan oziq-ovqat nomlari tahlili //Turfa madaniyatlar, millat, tillarni qiyosiy-tipologik tadqiqotlar orqali anglash 15-xalqaro ilmiy anjuman. —B.54-56.

2. Nasimova F. O'zbek mumtoz adabiy asarlarida uchraydigan taom nomlarining leksik-semantik xususiyatlari. Xorijiy lingvistika va lingvodidaktika. Issue -1.№5 (2023) / ISSN 2181-3701. –B. 25-32.
3. Ro'ziyev Q. Alisher Navoiy Asarlarida oziq-ovqat nomlari va ularning berilishi. Tech-Fest. –2022. International multidisciplinary Conference. England. –4-6.
4. Yusupova M. Oziq-ovqat mahsulotlari nomlari bilan bog'liq urducha va o'zbekcha paremiyalarning leksik-semantik tahlili. Talqin va tadqiqotlar ilmiy-uslubiy jurnali. №5. –B. 34-40.
5. Абдушукуров Б. “Қисаси Рабғузӣ” лексикаси. – Тошкент: Академия, 2008.
6. Бафоев Б. Навоий асарлари лексикаси. - Тошкент: Фан, 1983. –Б.154.
7. Гашимов Э. Англоязычный лингвокультурный алиментарный код: Лингвосемиотика фразеологизмов как единиц образной семантики. Языкознание. ISSN 1997-2911. № 2 (60) 2017. –С.110-113.
8. Икрамова Н. Узбекская кулинарная лексика: Дис. ... канд.филол.наук. –Ташкент, 1983. –С.2.
9. Одилова Г. Ўзбек-инглиз миллий таом номинантлари киёсий стилистикаси ва таржима муаммолари // Филология масалалари, 2019. – Vol. 29 No. 2. – Б. 69-79.
10. Синдоров Л.К. “Хибатул ҳақойиқ” лексикаси: филол. фан. бўйича фалсафа доктори (PhD). ... дисс. автореф. – Жиззах: 2021.
11. Тоғаев Т. Алишер Навоий асарлари тилидаги таом номлари // Ўзбекистонда хорижий тиллар, 2019. – №5. – Б. 26.
12. Ўзбек тилининг изоҳли лугати. 5 жилдли. 2-жилд. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2008. – Б. 493.
13. Холмурадова М.Ф. “Қутадғу билиғ” лексикаси: филол. фан. бўйича фалсафа доктори (PhD). ... дисс. автореф. – Тошкент: 2019.
14. Худаярова М. Ўзбек тилдаги таом номларининг лингвистик таҳлили (Қорақалпоғистон ҳудуди материаллари асосида) филол. фан. бўйича фалсафа доктори (PhD). ... дисс. автореф. – Тошкент, 2009. –Б.11.
15. https://uza.uz/oz/posts/ozbek-tilida-oziq-ovqat-ozlashmalarining-genetik-manbalari-haqida_620288

UDK:81'373.7:811.133.1

Laylo DOLIYEVA,
SamDCHTI katta o'qituvchisi, PhD
E-mail: ldoliyeva@mail.ru

SamDCHTI professori N.Suvonova taqrizi asosida

YIG'I VA KULGINING NOVERBAL FRAZELOGIYADAGI OPPOZITSIYASI (FRANSUZ TILI MATERIALIDA)

Аннотация

Ushbu maqolada qayg'u va quvonch zidligiga asoslangan yig'i va kulgi emotsional oppozitsiyasi o'z graduonimik darajasiga ko'ra holati tahlil qilingan. Shuningdek, fransuzcha emotiv frazeologik birliklar misolida kulgi ekstralingvistik holatning eng yuqori, o'rta va boshlang'ich bosqichlarini o'rganilgan. Ya'ni, eng yuqori darajada o'ta samimiy kulgi holati, o'rta darajada jilmayish holati va boshlang'ich darajada esa kulimsirash holati o'zaro farqlanadi. Biroq, yig'i ekstralingvistik holatining faqat eng yuqori va boshlang'ich bosqichlari ko'zga tashlanishi tushuntirilgan.

Kalit so'zlar: Noverbal frazeologik birliklar, emotsiya, oppozitsiya, graduonimik daraja.

ОППОЗИЦИИ ПЛАЧА И СМЕХА В НЕВЕРБАЛЬНОЙ ФРАЗЕОЛОГИИ (на французском материале)

Аннотация

В данной статье анализируется условие эмоциональной оппозиции плача и смеха, основанное на оппозиции печали и радости, по ее градуонимическому уровню. Также на примере французских emotивных фразеологизмов изучены высшая, средняя и начальная стадии экстралингвистического состояния смеха. В частности взаимно дифференцируются состояние наиболее искреннего смеха на высшем уровне, состояние улыбки на среднем уровне и состояние полуулыбки на начальном уровне. Однако поясняется, что примечательными являются лишь высшие и начальные стадии экстралингвистического состояния плача.

Ключевые слова: Невербальные фразеологизмы, эмоция, противопоставление, градуонимический уровень.

OPPOSITION OF CRYING AND LAUGHTER IN NONVERBAL PHRASEOLOGY (BASED ON THE FRENCH LANGUAGE MATERIAL)

Annotation

In this article, the situation of the emotional opposition of crying and laughing based on the opposition of sadness and joy are analyzed according to their graduonymic level. Besides, in the example of French emotive phraseological units, the highest, medium and initial stages of the extralinguistic state of laughter were studied. It means that, at the highest level, the state of extremely sincere laughter, the state of smiling at the middle level, and the state of smiling at the initial level are mutually differentiated. However, it is explained that only the highest and initial stages of the extralinguistic state of the cry are noticeable.

Key words: Non-verbal phraseological units, emotion, opposition, graduonymic level.

Kirish. Noverbal muloqot insonlar o'rtasidagi eng qadimiy muloqot shakllaridan biri bo'lib, u til shakllanmasdan oldin paydo bo'lgan. Muloqot davomida noverbal muloqot o'zining dastlabki vazifalariga ko'ra ancha barqaror va samaradorligi bilan ajralib turadi. Binobarin, bunday muloqot to'g'ridan-to'g'ri qabul qilinadi va qabul qiluvchiga kuchli ta'sir ko'rsata oladi. Shuningdek, kishilar o'rtasidagi turli munosabat va his-tuyg'ularning eng nozik ottenkalari, ya'ni so'z bilan ifodalashga noqulay holatlar ham aynan shu noverbal muloqot vositalari orqali yetkazilishi har tomonlama ancha samarali sanaladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlil. Noverbal muloqot masalalari tadqiqi 1886-yilda P.Montegatssaning yuz ifodalari alifbosini tasvirovchi «Физиогномия и выражение чувств» ("Fiziognomiya va hissiyotlar ifodasi") [1] nomli klassik asarlari orqali asos solingan. Biroq, tana a'zolari tilini ma'lum bir maqsadli tarzda o'rganish XX-asrning 60-yillarida boshlangan [2] va noverbal muloqot asoslari Avstraliyalik olim Allan Piz tomonidan asos solingan dunyodagi eng yirik markaz "Piz Trayning Corporation" markazida keng qamrovli tarzda tadqiq etilgan [3]. Hozirgi kunga kelib noverbal muloqotning vizual turlaridan tortib, to prosodik turlariga qadar, hatto kiyim-kechak, soch turmagi, atrofimizdagi narsalar, biz uchun odatiy bo'lgan harakatlarning barchasi "noverbal muloqot" shakllari hisoblanib, hanuz tilshunos, psixolog, madaniyatshunos, faylasuf, sotsiolog va boshqa ko'plab tadqiqotchilarning qiziqishlariga sabab bo'lmoqda. Chunonchi, professor Sh. Safarov ta'kidlaganidek, biz birovga salom berar ekanmiz odob nuqtayi nazaridan qo'lni ko'ksimizga qo'yib, boshni sal egib, ta'zimga yaqin harakat qilib

salomlashamiz. Bu - o'zbek urf-odati. Shunda bu nolisoniy, mohiyatan etnik-etnografik tamoyillar bilan birga, albatta, «Assalomu-alaykum!» lisoniy iborasi ham ishlatilishi zarur. [4] Shunday ekan, noverbal va verbal muloqot o'zaro bir-birini to'ldirib kelishi va muloqotni yanada tushunarli, hamda ifodali tarzda qabul qilinishiga yordam beradi. Noverbal muloqot vositalaridan biri bo'lgan ekstralingvistik vositalar inson his tuyg'ularini ifoda etishda asosiy o'rin tutishi ko'zga tashlanadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Ekstralingvistika - bu nutqdagi pauza (sukunat), shuningdek, yig'i, yo'tal, xo'rsinish, kulish, nafas olish kabilarni o'z ichiga oladi [5]. Noverbal muloqotning bunday ekstralingvisik vositalari o'ziga xos emotsional holatlarni ifodalashda muhim ahamiyat kasb etadi. Xususan, sukunat xotirjamlikni, turli xil nafas olish hollari hayajon va qo'rquvni, xo'rsinish tushkunlik va g'amginlikni, kulish esa xursandchilikni aks ettiradi. Muloqot jarayonidagi aynan kulgi va yig'i oppozitsiyasi ichki his-tuyg'ularni amaliy jihatdan kuchli tarzda ifodalovchi ekstralingvistik vositalar hisoblanadi. Fransuz tilidagi emotive frazeologik birliklar (keyinchalik EFBlar) orasida ham ushbu vaziyatga aynan mos keladigan frazeologizmlarni ko'plab uchratish mumkin. Ular asosan pleurer (yig'lamoq) va rire (kulmoq) komponentlari orqali hosil bo'lgan EFBlarda ko'zga tashlanadi. Ularga yordamchi leksemalar sifatida ko'z yoshlari ma'nosidagi les larmes va les pleurs hamda kulgi, tabassum ma'nosidagi le rire va le sourire leksemalari yig'i va kulgi ekstralingvistik holatlarini tasvirlashga xizmat qiladi. Masalan, quyidagi jadvalda ularga xos verbal va nominal EFBlarni keltirib o'tamiz:

Yig'i va kulgi ekstralingvistik vositalari orqali hosil bo'lgan verbal va nominal EFBlar

Fransuzcha Fblar	O'zbekcha talqini
Yig'i ekstralingvistik vositasi orqali hosil bo'lgan EFBlar:	
Verbal EFBlar :	
pleurer à chaudes larmes	-qon yig'lamoq;
pleurer à gros bouillons	-alam (ukinch) bilan yig'lamoq;
pleurer comme une fontaine	-ko'z yoshlari quyilib kelmoq;
pleurer comme une Madeleine	-tinmay ko'z yosh to'kmoq;
pleurer comme une vache/ un veau	-uvvos solib yig'lamoq;
pleurer misère	-nochorlikdan fig'oni falakka chiqmoq;
fondre en pleurs	-ko'z yoshlari quyilib kelmoq;
être tout en pleurs	-ho'ng-ho'ng yig'lamoq.
avoir envie de pleurer	-yig'lagisi kelmoq;
pleurer tout son soûl	-to'yib yig'lamoq;
se retenir pour ne pas pleurer	-yig'lab yubormaslik uchun o'zini tutib turmoq;
tantôt pleurer, tantôt rire	-bir yig'lamoq, bir kulmoq;
pleurer d'attendrissement	-ko'zdan yosh chiqqunday bo'lib ko'ngli bo'shab ketmoq;
verser des larmes	-ko'z yosh tukmoq;
être au bord des larmes	-yig'lamoqdan beri bo'lmoq;
avoir toujours la larme à l'oeil.	-ko'z yoshi tayyor turmoq.
Nominal EFBlar :	
des larmes d'attendrissement	-mehr ko'z yoshlari;
des yeux noyés de pleurs	-yig'idan yoshga to'lgan ko'zlar;
larmes de crocodile.	-soxta ko'z yoshlar.
Adverbal EFBlar :	
à faire pleurer	-odamni yig' isini keltirguday;
à pleurer	-yig'laguday.
Kulgi ekstralingvistik vositasi orqali hosil bo'lgan EFBlar:	
Verbal EFBlar :	
rire à gorge déployée	-xandon otib kulmoq;
rire à ventre débouffonné	-qorini ushlab kulmoq;
rire aux anges	-xursandligidan jo'shib kulmoq;
rire comme un bossu	-ovozining boricha kulmoq;
rire comme un cul	-ahmoqlarcha kulmoq;
rire comme une baleine	-og'izni katta ochib kulmoq;
rire de bon (de tout son) cœur	-miriqib kulmoq;
pouffer de rire	-xo-xolab kulib yubormoq;
éclater de rire	-xoxolab kulmoq;
être plié de rire	-kulaverib ichagi uzilmoq;
rire sans retenue	-to'xtovsiz kulmoq;
rire aux larmes	-ko'zdan yosh chiqquncha kulmoq;
sourire jusqu'aux oreilles	-og'zi qulog'ida bo'lmoq.
Nominal EFBlar :	
un rire moqueur	-masxaraomiz kulgi;
des rires nerveux	-asabiy kulgi;
un rire mauvais	-zaharxanda shodlik;
un sourire d'aise	-mamnunlikdan kulmoq;
un sourire amer	-achchiq kulgi;
un sourire méchant	-zaharxanda kulgi;
un sourire ment	-soxta kulgi;
un sourire angélique	-muloyim kulgi;
un sourire narquois	-istehzoli jilmayish;
un sourire niais	-ahmoqona iljayish;
un sourire pincé	-zo'rma-zo'raki kulgi;
un sourire de pitié	-takabburona iljayish;
un sourire supérieur	-takabburona jilmayish;
une velléité de sourire	-bilinar-bilinmas tabassum.

Tahlil va natijalar. Keltirilgan ushbu misollardan ko'rinib turibdiki, qayg'u va quvonch ziddigiga asoslangan yig'i va kulgi emotsional oppozitsiyasi o'z graduonimik darajasiga ko'ra uch xil holatda aks etadi. Fransuzcha EFBlar misolida kulgi ekstralingvistik holatning eng yuqori, o'rtacha va boshlang'ich bosqichlarini ajratish mumkin. Ya'ni, eng yuqori darajada o'ta samimiy kulgi holati, o'rta darajada jilmayish holati va boshlang'ich darajada esa kulimsirash holati o'zaro farqlanadi. Biroq, yig'i ekstralingvistik holatining faqat eng yuqori va boshlang'ich bosqichlari ko'zga tashlanadi, ya'ni eng yuqori darajadagi o'ta alamli yig'i va boshlang'ich darajadagi yig'lamsirash holati mavjud. Yig'ining o'rta darajasiga aynan mas keladigan fransuzcha EFBlar tahlil davomida uchramadi. Quyida ular bo'yicha keltirilgan misollarga e'tibor qilaylik:

o'ta samimiy kulgi : rire à gorge déployée - xandon otib kulmoq; être plié de rire - kulaverib ichagi uzilmoq; rire de bon cœur - miriqib kulmoq;

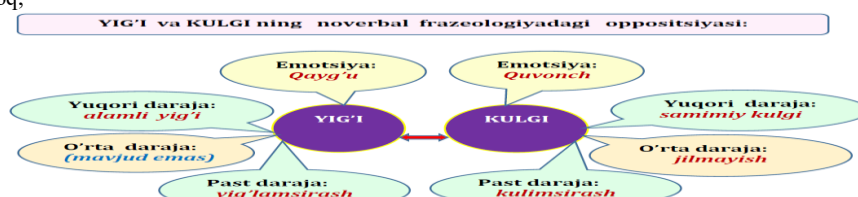
jilmayish : un sourire angélique -muloyim kulgi; un rire moqueur - masxaraomiz kulgi; un sourire ment - soxta kulgi;

kulimsirash: rire dans sa barbe - miyig'ida kulmoq; le sourire aux lèvres - nim tabassum; esquisser un sourire - kula boshlamoq; avec le sourire - tabassum bilan va hokazo;

o'ta alamli yig'i : pleurer à chaudes larmes - qon yig'lamoq; pleurer à gros bouillons - alam (ukinch) bilan yig'lamoq; être tout en pleurs - ho'ng-ho'ng yig'lamoq; pleurer comme une Madeleine - tinmay ko'z yosh to'kmoq;

yig'lamsirash: pleurer d'attendrissement - ko'zdan yosh chiqqunday bo'lib, ko'ngli bo'shab ketmoq; avoir envie de pleurer - yig'lagisi kelmoq; se retenir pour ne pas pleurer - yig'lab yubormaslik uchun o'zini tutib turmoq; à faire pleurer - odamni yig'isini keltirguday; à pleurer - yig'laguday.

Ushbu holatni ularning quyidagi qiyosiy tarzidagi oppozitsion manzarasi orqali yaqqolroq tasavvur qilish mumkin:

5-rasm. Yig'i va kulgining noverbal frazeologiyadagi oppozitsiyasi

Shuningdek, kulgi emotsiyasini ifodalovchi verbal EFBlar asosan xursandchilik emotsiyasidagi xandon otib kulish (rire à gorge déployée) holatini aks ettirsa, nominal EFBlar esa kishilar yuz emotsiyasining takabburli, istehzoli, masxarali va soxta kabi

turli xil salbiy holatlarini ifodalashga xizmat qiladi. Asosiy emotsiyalardan biri bo'lgan qayg'uni ifodalovchi yig'i ekstralingvistik vositasi orqali hosil bo'lgan verbal EFBlar asosan salbiy ma'noga ega bo'lgan uvvos solib yig'lash holatini, nominal

EFBlardan faqat birgina (des larmes d'attendrissement - mehr ko'z yoshlari;) EFB ijobiy emotiv ma'noni va soxtalik yoki ayyorlik holatini aks ettiradi (larmes de crocodile-soxta ko'z yoshlar).

Xulosa va takliflar. Noverbal emotiv FBlar turlicha his-tuyg'ularni aks ettirishi tabiiy jarayondir. Ular verbal muloqot bilan bevosita bog'liq holda qo'llaniladi. Lingvistik vositalar bilan

bir qatorda muloqotning og'zaki bo'lmagan tomonlarini to'g'ri bilish boshqa madaniyat vakillari bilan samarali muloqot qilish imkonini beradi. Axborotni yetkazish qobiliyatiga ko'ra, noverbal muloqot vositalari verbal muloqot vositalaridan ustunlikka ega emas, ammo ular qo'shimcha ma'lumotni yetkazish uchun ajoyib vosita bo'lib, ko'pincha butun xabarni tushunishda muhim ahamiyat kasb etadi.

ADABIYOTLAR

1. Монтегасса П. Физиогномия и выражение чувств. –Москва: Профит Стайл, 2011. -204с. <https://iknigi.net/avtor-paolo-mantegacca/80841-fiziognomika-i-vyrazhenie-chuvstv-paolo-mantegacca.html>
2. Фаст Дж. Язык тела. Пер. с англ., М., 1998. <https://avidreaders.ru/download/yazyk-tela.html> pdf, Hall E. The Silent Language. - New York: Anchor Books, 1959. -212 p.
3. Аллан Пиз / <https://trenerbiz.ru/biznes-trenery/alan-piz>
4. Сафаров Ш., Тоирова Г., Нуткнинг этносоциопрагматик таҳлили асослари: Ўқув қўлланма. - Самарқанд, СамДЧТИ нашри, 2007. – Б. 5.
5. Poyatos F. Language and nonverbal systems in the structure of face-to-face interaction / Language & Communication. Volume 3, Issue 2, 1983, -P. 129-140 <https://www.sciencedirect.com/science/article>
6. Сувонова Н.Н., Долиева Л.Б. Французча ономотопик феъллар иштирокидаги ибораларда инсон руҳияти тасвири // Ўзбекистонда хорижий тиллар. - 2020. - № 2 (31). - Б. 65–79.
7. Ashurov Sh., Suvonova N. Linguistic, Psychological and Theological Interpretation of “White” Colour (in the example of the French and Uzbek languages) // Journal of Positive School Psychology 2022, Vol.6, No.4. 9550 – 9560.
8. Doliyeva L.B. Somatik frazeologizmlarga xos psixofiziologik faktorlar emotiv tasvir obyektlari sifatida (fransuz tili materialida) // “Til, ta’lim, tarjima xalqaro jurnali”. – Toshkent, 2022. – 3 son, 1 jild. – Б. 39-54
9. Dolieva L.B. Neutral Emotions in French Phraseological Units // American Journal of Language, Literacy and Learning in STEM Education, Volume 02, Issue- 05, 2024. –P. 130-132. (ISSN (E): 2993-2769, Impact Factor: SJIF: 7.759)

UDK: 891.709

Surayyo JURAYEVA,
O'zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti magistranti

O'zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti o'zbek tili va adabiyoti kafedrasi dotsenti, S.Yuldosheva taqrizi asosida

ISAJON SULTONNING "UZUK" HIKOYASIDA AN'ANAVIYLIK

Annotatsiya

O'zbek adabiyoti tarixida asar sujeti tarkibida qistirma rivoyat, hikoyat, hadislar keltirish qator ijodkorlarning ijodida an'anaviy tus olganligini ko'rishimiz mumkin. Bu yozuvchining mahoratidan dalolat beradi. Maqolada Isajon Sulton hikoyalari g'oyaviy maqsadini ochib berishda va badiiyatini oshirishda qistirma rivoyatlarning ahamiyati to'g'risida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: Isajon Sulton, nasr, hikoya, "Uzuk" hikoyasi, obraz, peyzaj, ichki kechinma, badiiy asar, tasvir.

ТРАДИЦИОНАЛИЗМ В РАССКАЗЕ ИСАЙОНА СУЛТАНА «КОЛЬЦО»

Аннотация

В истории узбекской литературы мы видим, что включение в тематику произведения рассказов, повестей, хадисов стало традиционной чертой творчества ряда авторов. Это свидетельство мастерства писателя. В статье рассматривается значение анекдотов в раскрытии идейного смысла рассказов Исагона Султана и повышении их художественного качества.

Ключевые слова: Исагон Султан, проза, рассказ, повесть «Кольцо», образ, пейзаж, внутреннее переживание, произведение искусства, образ.

TRADITIONALISM IN ISAJON SULTAN'S STORY "THE RING"

Annotation

In the history of Uzbek literature, we can see that the inclusion of short stories, stories, and hadiths in the composition of the subject of the work has become a traditional feature in the work of a number of authors. This is evidence of the writer's skill. The article discusses the importance of short stories in revealing the ideological purpose of Isajon Sultan's stories and enhancing their artistic quality.

Key words: Isajon Sultan, prose, story, story "The Ring", image, landscape, inner experience, work of art, image.

Kirish. Rivojlanib borayotgan XXI asrda o'quvchining diqqatini torta oladigan, qiziqtiradigan asar yaratish chinakkam mehnatdan va iste'doddan dalolat beradi. Asli o'zbek adabiyoti o'zining tarixi va yetuk ijodkorlari bilan dunyoga ma'lum va mashhurdir. Abdulla Oripov ta'biri bilan aytganda, "Temur tig'i yetmagan joyni, qalam bilan oldi Alisher". Demak, adabiyotimizda bugungacha o'z so'zini ayta olgan ijodkorlarimiz bisyor. Shulardan hozirgi zamon o'zbek adabiyotida o'chmas asarlar yaratgan, yaratayotgan ijodkorlarimizdan biri Isajon Sultondir.

Isajon Sulton nafaqat hikoyachilikda, balki yirik epik janrlarda ham muvaffaqiyatli asarlari bilan adabiyot olamida o'z muxlislariga ega. Adib 1986-yildan buyon ijod qilib kelmoqda. Ilk qissasi "Munajat" bo'lsa, "Boqiy darbadar" 2010-yilning eng yaxshi romani deb topilgan. "Ozod" romani haqida ham adabiyotchilar tomonidan iliq fikrlar bildirilgan. "Qismat" deb nomlangan hikoyasida esa farzandning o'z otasiga qilgan zulmi uchun taqdiriga yozilgan qismati, ichki tuyg'ulari milliylik haqida fikr yuritilgan va ko'pchilik kitobxonlarning diqqatini jalb qilgan va e'tirof etilgan hikoyalardan biri bo'ldi. Serqirra ijodkorning "Suvdagi kosa", "Oydinbuloq" hikoyalari O'zbekiston milliy ensiklopediyasi "XX asr o'zbek hikoyasi antologiyasi"dan o'rin oldi. Adibning "TODD", "Do'st", "Og'riq tog'i", "Farishta" "Xazinabon", "O'rmondagi kulba", "Tilsim lashkari" kabi hikoyalari majoziy xarakterda yaratilganligi bilan ajralib turadi. Isajon Sulton nafaqat yozuvchi, balki tarjimada ham bir qancha yutuqlarga erishgan. J.Neruning "Hindiston" kitobining "Bobur" qismini, D.Buttsati, R.Akutagova, U.Sayfiddin kabilarining asarlarini o'zbek tiliga tarjima qilgan. Ijodkorning ko'plab asarlari an'anaviylik, milliylik unsurlari bilan yo'g'rilgan desak, mubolag'a bo'lmaydi.

Ma'lumki, o'zbek adabiyoti tarixida asar sujeti tarkibida qistirma rivoyat, hikoyat, hadislar keltirish qator ijodkorlarning ijodida an'anaviy tus olgan. Bu ijodkorning mahoratidan dalolat beradi. Jumladan, Alisher Navoiy o'zining "Xamsa" tarkibidagi dostonlardan biri – "Sabba'i sayyor"da turli iqlimdan kelgan mehmonlarning hikoyatlarini keltirib, doston mazmunini boyitadi [7]. Bu esa asar mazmuniga yangicha ruh bag'ishlaydi,

shuningdek, o'zi bajaradigan yukiga ham ega. Yoki Tohir Malikning "Shaytanat" asarini olaylik. Unda "Qur'on" dan, Ahmad Yassaviy "Hikmatlar"dan keltirilgan [9] bo'lsa, Erkin Vohidovning "Ruhlar isyon" dostonida abadiyat haqida rivoyatlar keltirilgan [6]. Bu esa ijodkor fikrini oydinlashtirish bilan birga voqealarni boyitgan, asarning yanada ta'sirchan chiqishiga xizmat qilgan. Yetuk ijodkorlarimizning tom ma'noda davomchisi o'laroq Isajon Sulton ijodida ham bu an'anani kuzatamiz.

Maqolamizda Isajon Sulton hikoyalari g'oyaviy maqsadini ochib berishda va badiiyatini oshirishda qistirma rivoyatlarning ahamiyati to'g'risida fikr yuritimiz, ilmiy-nazariy qarashlarga tayangan holda qiyosiy-chog'ishtirma metodidan foydalanib tahlil qilamiz.

Ma'lumki, dunyo xalqlarida, jumladan, turkiy xalqlar ijodida ham asar ichida kichik hikoya yoki rivoyatlardan foydalanish kuzatiladi. Bu asarga yangicha mazmun baxsh etadi. Isajon Sultonning "Uzuk" hikoyasida ham Sulaymon podshohning uzugi to'g'risidagi rivoyat keltirilganki, bu asarning an'anaviylik bilan yo'g'rilganligini ko'rsatadi. Adabiyotimizda dastlab uzuk bilan bog'liq ma'lumotlar Payg'ambarimiz Muhammad sallalohu alayhi vassallam bilan bog'liq rivoyatlarda uchraydi, ya'ni ma'lumotlarning ishonchli chiqishi uchun uzukdan muhr sifatida foydalanganligi aytilgan. Xalq og'zaki ijodida uzuk bilan bo'liq sujetlar bir qancha. Ko'pchilik ertaklarda uzuk g'ayrioddiy kuchga ega bo'lgan detal sifatida tasvirlanadi: "Sehrli uzuk" hind xalq ertagida yoki shu nomdagi rus xalq ertagida. Dostonlarda "uzuk" sovg'a sifatida keltiriladi. Masalan, "Kuntug'mush" dostonida Xolbeka bilan Kuntug'mush tush ko'radi. Tushida birlariga uzuk sovg'a beradilar [10]. Yoki "Ravshan" dostonida Misqol pari Ravshanni ovuntirish uchun uzukni sovg'a qilib beradi. Uzuk ko'zida Zulxumorni ko'rib oshiq bo'lib qoladi [11]. Umuman olganda, jahon adabiyotining ko'plab asarlarida "uzuk" detali qo'llangan sujetlar anchagina, ularning har birida o'zgacha ma'no anglatadi. Aksariyat hikoyava rivoyatlarda uzuk detali oilaning merosi, moddiy boyligi sifatida emas, balki avloddan avlodga o'tib, saqlanib keladigan oilaviy "rishta", qadriyat, rasm-rusm, odat vazifasini o'tagan. Bu bilan shu oilaning an'analari, millatning udumlarini ko'rsatadigan omil vazifasini o'tagan.

O'tkir Hoshimovning "Dunyoning ishlari" qissasida Sepkilli xola xatto qo'shni kelinga o'z tilla baldog'ini sovg'a etishi aytiladi [5]. Demak, adabiyotimizda qadimdan taqinchoqlarni in'om sifatida hadya etish kuzatiladi. Ammo Isajon Sulton hikoyada uzukni hadya etish bilan an'anaviyligni ko'rsatgan bo'lsa, u orqali oilaparvar o'zbek xalqining boshidan o'tkazgan qiyinchilik kunlarini sodda til bilan ochib bergan. "Uzuk" asarning g'oyaviy mazmunini ochib berishda bir vosita vazifasini o'tagan. Hikoyaning muhimligi, dolzarbligi ham aynan shunda.

Yozuvchining "Uzuk" hikoyasi avtobiografik xarakterga ega bo'lib, o'zining bolaligidan hozirgi kungacha bo'lgan voqealar tasvirlangan. Hikoyani o'qir ekansiz, avvalo, yozuvchining bolalik yillari bilan tanishasiz. Onasi asrab-avaylab qahramonimizning ayoliga sovg'a etgan uzuk, oradan yillar o'tib o'zlari oila boshlig'i sifatida farzandlariga in'om etgan chog'ida qalbida shukronalik tuyg'usi jo'sh urganiga guvoh bo'lamiz. Ajdodlardan meros bu uzukning uchinchi avlodga hadya qilinishi orqali o'z ota-onasining zahmatli turmushi, qiyinchilik paytlarida birgalikda kechirgan kunlari ko'z oldida gavdalanadi. "Uzuk" hikoyasi qahramonning qiziga uzuk sovg'a qilishi bilan boshlanib, u haqida onasidan eshitganlari yodiga tushishi lavhasi beriladi. Hikoyada "uzuk" detali vositasida o'tgan davrlar gavdalaniriladi. Shu o'rinda hikoyadagi ona, bola dialogiga e'tibor qaratamiz:

– Men kelin bo'lib tushganimda o'n olti yashar edim. Enang o'zining uzugini menga bergan edi. Ammo taqmaganman, avaylab, yashirib qo'yganman.

– Otam-chi, uzuk sovg'a qilmaganmi?

– Otang ham sovg'a qilgan, ammo to'ydan ancha keyin, sen dunyoga kelganingda, dedi onam.

– Taqqaningizni sira ko'rmaganman-ku?

– Taqarmidim? Hammasini sandiqqa solib yashirib qo'yaverganman.

– Nimaga?

– Og'ir kunlarimizga ishlatamiz deganman-da [4]

Aslida sovg'a uchun berilgan taqinchoqning qo'llarni bezamasdan, "og'ir kunlarda ishlatamiz" degan ikki og'iz so'zning o'ziyoq hayotning qanchalik mashaqqatli ekanligini ko'rsatadi. Asarda bosh obraz bolalik chog'larini yodga olar ekan, ko'proq izg'irinli sovuq kunlar gavdalanadi. "Yumushlar ko'paygani mahal bolalar maktabga bormay qo'yishardi. Muallimlarimiz ham o'zimiz qatori, etik kiyibdalani aylanib yurishardi. El tirikchilik deya tinmay urinardi-da". Yozuvchining xotirasida gavdalangan bu shirin xotiralar, bolalikning qanchalik mashaqqatli ekanligini ko'rsatsa, butun elning farzandlari ham o'qish o'rniga dalada tirikchilik deb yurishi qisqa so'zlarda

muallif tilidan aynanchli holati ko'rsatilgan. Hikoya qahramoni bolalik yillarini yodga olar ekan, "Bizlar to'qqiz jo'jiq, uydo faqat otom ishlaydi, xolos. Yetishmovchilik boshimizda qilich kabi osilib turar, saharlab turib, kech kuzning sovuq bulduruqlari yiltiragan dalalarda turli yumushlarni bajarishgama'jbur edik. Yalang oyoqqa kalish kiyib olar, oyoqchalarimiz sovuq qotardi" [4]. Bu satrlarda onasi aytgan og'ir kunlar gavdalangan, desak noo'rin bo'lmaydi, deb o'ylayman. Shunda ham onasi bu uzukni asrab-avaylab keliniga in'om qildi. Qahramonimiz ulg'ayib oilali bo'ldi. Onasi keliniga rahmatli qaynonam sovg'a qilgan uzuk, endi siz taqib yuring deya sovg'a qiladi. Qahramonimiz sulolalar o'rtasida asrab kelinayotgan taqinchoqni bolalarim taqib yursin deya niyat qiladi. Bu lavha qadriyatimiz va urf-odatlarimizni ko'rsatib beradi. Sulaymon podshoh haqidagi rivoyatni yodga olib, undan avval ham uzuk hadya qilish odati bo'lganmikan, deya o'quvchini o'yg'a tildiradi. Asarda "uzuk" detali orqali voqealar birlashtiriladi. Qahramonimizning qiyinchilik kunlariga guvoh bo'lgan bu uzuk oradan shuncha yillar o'tib ayoliga, ayolidan endi keliniga hadya etish arafasida. Qahramonimizning shukronasi shundaki, endi uylar issiq, sovuqdan muzlagan qo'ldalalar, ko'kargan oyoqchalar yo'q. Endi uzuk bir mushkulingga yasar deb emas, ota-onadan yodgorlik deb asraydi. Sulaymon podshohning uzugi shamol-u qurt-qumursqalarni bo'ysundirar, yer osti-yu yer usti xazinalarini ochar deshishgan ekan. Onamdan bolaligimda eshitganman deb keltiriladi, uzuk xosiyati haqida, shunchalik qudratga ega bo'lgan ekan. Bugun avlodlarga uzukni sovg'a etish chog'ida: "Ulug'larimizdan yodgor, shuni avaylab yur, shoyad bir kuni shamollarni-yu tabiat hodisalarini, yer-u ko'klarni bo'ysindirsang ajabmas", deyishadi. "Endi ular sovuq nima bilmaydi" jumlasidan shu xulosaga kelish mumkinki, hayotning yaxshilanganligi, bolalar paxta dalasida emas, darsxonasida ekanligiga ishora qilinadi. Shunday ajoyib zamon va yoshlarda hamma imkoniyatlarning berilayotganligiga urg'u berilgan.

Hikoyada ijodkor so'zlardan shunday mohirlik bilan foydalanganki, ixcham shakldagi hikoyada kitobxon ko'z o'ngida voqealar silsilasi jonlanadi. Nasrda so'zlardan bunday tejamkorlik bilan foydalanib, katta global mazvuni yoritib berish iste'dodi rus adiblaridan A.P.Chexov, o'zbek adiblarimizdan A.Qahhor ijodida uchramiz. Zamonaviy adabiyotimizda Isajon Sultonning ijodida ham shunday mahorat ko'zga tashlanadi. Voqealarni bitta mavzu atrofida birlashtirishi esa taniqli adiblarimizdan O'tkir Hoshimovni eslatadi. Ijodkorning bugungi kunda shunday asarlarni yaratishi adabiyotimizning yutug'idir, deb aytganki, muholag'a bo'lmaydi.

ADABIYOTLAR

1. Sulton. I., Roman va hikoyalar. – Toshkent: "Sharq". 2012-y.
2. Sulton. I., Nasri badiiyati. To'plam. – Toshkent: "Turon zamin ziyo". 2017-y.
3. Qur'onov D. Adabiyot nazaryasi asoslari. – Toshkent: "Noshir". 2020-y. 233-bet.
4. Isajon Sulton "Uzuk" hikoyasi. 2014-y 1-4 bet.
5. O'tkir Hoshimov. "Dunyoning ishlari" Toshkent. Yangi asr avlodi nashriyoti 2015-y.
6. Erkin Vohidov. "Ruhlar isyoni" Doston G'ofur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti. 1980-y 11-18 bet.
7. Alisher Navoiy. Sab'ai sayyor dostoni Toshkent "Yangi asr avlodi" 2009-y, 9-bet.
8. Internet saytlari
9. <https://ziyouz.uz/o'zbek-nasri-isajon-sultonov-isajon-sulton>
10. www.ziyouz.com – 2007-y
11. www.arxiv.uz
12. kitobxon.com

Zahro ISLOMOVA,
Shahrisabz davlat pedagogika instituti ingliz tili fani o'qituvchisi
E-mail: zahroislomova2484@gmail.com

QarDU professori, f.f.d. N.Yuldosheva taqrizi asosida

EXPRESSION OF AXIOLOGICAL UNITS THROUGH LINGUISTIC MEANS IN UZBEK AND ENGLISH LANGUAGES

Annotation

This article presents the results of a study on the expression of axiological units in Uzbek and English through linguistic means. The semantic, pragmatic, and linguocultural aspects of axiological units are analyzed, and their manifestation through lexical, phraseological, and grammatical means is examined. The article also focuses on the differences and similarities in the expression of axiological units in Uzbek and English languages.

Key words: Axiological units, linguistic means, lexical units, phraseological units, semantics, pragmatics, linguoculturology.

УЗБЕКСКИЙ И АНГЛИЙСКИЙ ЯЗЫКИ: ВЫРАЖЕНИЕ АКСИОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ ЛИНГВИСТИЧЕСКИМИ СРЕДСТВАМИ

Аннотация

В данной статье представлены результаты исследования выражения аксиологических единиц в узбекском и английском языках посредством лингвистических средств. Анализируются семантические, прагматические и лингвокультурологические аспекты аксиологических единиц, исследуется их проявление через лексические, фразеологические и грамматические средства. Также рассматриваются различия и сходства в выражении аксиологических единиц в узбекском и английском языках.

Ключевые слова: Аксиологические единицы, лингвистические средства, лексические единицы, фразеологические единицы, семантика, прагматика, лингвокультурология.

O'ZBEK VA INGLIZ TILLARIDA AKSIOLOGIK BIRLIK LARING LINGVISTIK VOSITALAR BILAN IFODALANISHI

Annotatsiya

Mazkur maqolada o'zbek va ingliz tillarida aksiologik birliklarning lingvistik vositalar orqali ifodalanishiga bag'ishlangan tadqiqot natijalari yoritilgan. Aksiologik birliklarning semantik, pragmatik va lingvokulturologik jihatlarini tahlil qilinib, ularning leksik, frazeologik hamda grammatik vositalar orqali qanday namoyon bo'lishi tadqiq etiladi. Shuningdek, o'zbek va ingliz tillarida aksiologik birliklarning ifodalanishidagi farqlar va o'xshashliklarga e'tibor qaratiladi.

Kalit so'zlar: Aksiologik birliklar, lingvistik vositalar, leksik birliklar, frazeologik birliklar, semantika, pragmatika, lingvokulturologiya.

Kirish. Til har bir jamiyatning asosiy ijtimoiy-madaniy ifoda vositasi bo'lib, unda qadriyatlar va aksiologik birliklar muhim o'rin tutadi. Aksiologik birliklar til orqali ifodalanadigan ijtimoiy, axloqiy va madaniy tushunchalar majmuasi bo'lib, ular millatning dunyoqarashi, qadriyat tizimi va madaniy merosi bilan bog'liq. Ushbu tadqiqot turli tillarda aksiologik birliklarning lingvistik vositalar bilan qanday ifodalanishini tahlil qilishga qaratilgan.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Ingliz tilidagi dramalar tahlilida kuzatish mumkinki, odatda, ishlatiladigan har bir muloqot vositasi "shaxsiy makon" doirasiga muvofiq qo'llaniladi. Ingliz pragmatik M. Argaylning fikricha, "nutqiy vaziyatga muvofiq kelmaydigan noverbal vositalarning ishlatilishi adresantning shaxsiy makoniga bostirib kirishni anglatadi"[1]. Ya'ni tinglovchiga bu keskin ta'sir ko'rsatadi va u o'zini bundan olib qochishga yoki himoyalashga intiladi". Albatta, bu jarayonda javob reaksiyasi beriladi va to'la yakuniga yetmagan nutqiy vaziyatni yuzaga keltiradi. Shaxsiy makon deganda, shaxsning o'z atrofidagi makoni tushuniladi, hudud esa shaxsiy hayotni ta'minlay oladigan kattaroq hudud (masalan, ofis yoki konferensiya zalidagi maxsus stul) nazarda tutiladi. Demak, shaxsiy makon kommunikativlikning o'ziga bog'liq vositalar (harakatlar, mimika, jestlar), shaxsiy hudud esa nutqiy vaziyatda ishtirok etuvchi boshqa komponentlardir[7]. M. Argayl tomonidan "taktil aloqa" termini ishlatiladi va bu o'z navbatida, qo'l ishorasi, tana harakati, turtish orqali shaxsni kommunikatsiyaga chorlashni bildiradi. M. Argayl, buni "...shaxslarni kommunikativ aloqaga taklif qilish", deb baholaydi. Harrisning nuqtayi nazarini esa birmuncha farq qiladi. Uning fikricha, "...noverbal vositalar muloqotga chorlashni emas, tartibga solishni bildiradi. Odamlar qo'l ishoralari orqali boshqalarning xatti-harakatlarini tartibga soladi. U o'z fikrini dalillashda tashkilotlarda xodim, rahbar va hamkorlarning qo'l berishlarini ko'rsatadi. Birgina ushbu

harakatning o'ziyoq tasalli berish, qo'llab-quvvatlash va tabriklash, qo'l siqish kabi xatti-harakatlar munosabatlarga qarab, ko'pincha, tashkilotlarda shaxslar konfiguratsiyasini madaniy jihatdan tartibga soladi"[8].

Belgilar to'plamini uning asosiy xususiyati sifatida tavsiflashga asoslangan ta'rif turining aniq kamchiligi shundaki, u tildan noverbal aloqani sun'iy ravishda ajratib turadi. Ya'ni og'zaki bo'lmagan kodlar, ta'rifi ko'ra, kommunikativ bo'lishi mumkin bo'lgan tildan tashqari barcha kodlardir.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu tadqiqotda aksiologik birliklarning ifodalanishiga oid ma'lumotlar tanlab olinib, ularning leksik, frazeologik va grammatik jihatlarini tahlil qilindi. Tadqiqot sifatli va qiyosiy-lingvistik yondashuvga asoslanib olib borildi. Leksik birliklar semantik va pragmatik jihatdan o'rganildi, frazeologik birliklarning qadriyat mazmunini ifodalashdagi roli tahlil qilindi, grammatik vositalarning aksiologik mazmun shakllantirishdagi o'rni o'rganildi. Lisoniy ifodalanish til vositalari orqali qadriyatlarni ifodalashni anglatadi. Bu yerda qadriyatlarning til orqali qanday tasvirlanganini ko'rish mumkin[11]. Lisoniy ifodalanish quyidagicha bo'lishi mumkin:

1. Leksik ifodalanish: Tilning leksik vositalari, ya'ni so'zlar va frazalarning qadriyatlarni ifodalashdagi roli. Masalan, "axloqli", "o'tkir", "yuqori", "past" kabi so'zlar ma'lum qadriyatlarni ifodalashi mumkin.

2. Semantik ifodalanish: So'zlar va iboralar orqali qadriyatlarning ma'nolari va semantik konteksti. Semantik tadqiqotlar qadriyatlarning so'zlarning ma'nosida qanday aks etishini o'rganadi.

3. Pragmatik ifodalanish: Tilning kontekst va vaziyatga qarab qadriyatlarni qanday ifodalashni o'rganadi. Masalan, qanday qilib e'tibor va hurmatni ko'rsatadigan so'zlar yoki frazalar tanlanishi.

4. Diskursiv ifodalanish: Nutq va muloqotdagi strategiyalar, uslublar va diskursiv shakllar orqali qadriyatlarining qanday aks etishini o'rganadi. Bu qadriyatlarni tasvirllovchi yoki ularga nisbatan munosabat bildirish usullarini o'z ichiga oladi.

Lisoniy ifodalanish — qadriyatlarni til vositalari yordamida ifodalashni anglatadi. Bu yerda til orqali qadriyatlarining qanday tasvirlanishi, ifodalanishi va qabul qilinishi haqida gap boradi[10].

Ingliz va o'zbek tillarida qadriyatlarining ifodalanishi tilning leksik, semantik, pragmatik va diskursiv jihatlarida farqlanadi. Har bir til o'ziga xos usullar orqali qadriyatlarni aks ettiradi va ularga o'z madaniy hamda ijtimoiy kontekstlarini singdiradi.

Leksik ifodalanish orqali qadriyatlar tilning so'z boyligi yordamida namoyon bo'ladi. Masalan, "axloqli", "yaxshi", "salbiy", "zo'r" kabi so'zlar turli qadriyatlarni aks ettiradi. So'zlarning rang-barangligi ham bu borada muhimdir. Ayrim so'zlar ijobiy qadriyatlarni, masalan, "o'ziga xos" yoki "quvnoq", ifodalasa, boshqalari, masalan, "yomon" yoki "sovuq", salbiy qadriyatlarni aks ettiradi. Bu so'zlar va iboralar qadriyatlarni turli nuqtai nazardan tasvirlash imkonini beradi[3].

Semantik ifodalanish qadriyatlarining so'z ma'nolari va ularning o'zaro bog'liqligini ko'rsatadi. So'zlar o'z ma'nolarini kontekstga qarab o'zgartirishi yoki kengaytirishi mumkin. Masalan, "adolat" so'zi "haq" va "haqsizlik" tushunchalari bilan bog'liq bo'lib, bu uning keng ma'noviy spektrini ko'rsatadi. Shuningdek, ba'zi qadriyatlarining ma'nosi madaniyatga bog'liq holda o'zgaradi. Masalan, «oila» so'zi ayrim madaniyatlarda eng muhim qadriyatlardan biri hisoblanadi[4].

Pragmatik ifodalanish esa qadriyatlarining nutqiy kontekstlarda qanday aks etishini o'rganadi. Bu yerda kontekstual tavsif muhim rol o'ynaydi. Misol uchun, "rahmat" so'zi minnatdorlikni ifodalaydi va u muloqot davomida hurmat va qadriyatlar ifodasiga aylanadi. Nutq strategiyalari, masalan, ta'rif, maqtov yoki tanqid orqali ham qadriyatlar aks ettiriladi. Shunday qilib, so'zlar va iboralar muloqotda qadriyatlarni turli xil yo'llar bilan ifodalaydi.

Diskursiv ifodalanishda qadriyatlar nutq uslublari va kommunikatsiya vositalari orqali namoyon bo'ladi. Bu usullar retorika, xushnudlik yoki tanqid orqali qadriyatlarni ta'kidlash imkonini beradi. Madaniy va ijtimoiy kontekstlarda qadriyatlar turlicha aks etib, bu muloqot shakllariga ta'sir ko'rsatadi. Masalan, ayrim jamiyatlarda kattalarga hurmat muloqotda aniq ko'zga tashlanadi va turli nutq usullari orqali yoritiladi.

Shunday qilib, qadriyatlar tilning barcha darajalarida — leksik, semantik, pragmatik va diskursiv jihatlar orqali ifodalanib, muloqot va kommunikatsiyaning ajralmas qismiga aylanadi.

Tahlil va natijalar. Ingliz va o'zbek tillarida qadriyatlarining ifodalanishi tilning leksik, semantik, pragmatik va diskursiv jihatlarida farqlanadi. Har bir til o'ziga xos usullar orqali qadriyatlarni aks ettiradi va ularga o'z madaniy hamda ijtimoiy kontekstlarini singdiradi.

Leksik jihatdan, ingliz tilida qadriyatlarni ifodalovchi so'zlar keng ko'lamga ega. Masalan, "honest" (halol), "generous" (saxovatli), "kind" (mehribon) kabi so'zlar ijobiy qadriyatlarni ifodalasa, "dishonest" (soxta) va "bad" (yomon) kabi so'zlar salbiy qadriyatlarni tasvirlaydi. O'zbek tilida esa qadriyatlarni ifodalovchi so'zlar madaniy va tarixiy kontekstlarga mos ravishda namoyon bo'ladi. Masalan, "halol", "mehribon", "mehmondo'st" kabi so'zlar qadrlanadigan fazilatlarini ifodalasa, "soxta" yoki "yomon" kabi so'zlar salbiy xulq-atvorni ko'rsatadi. Har ikki tilning leksik xususiyatlari qadriyatlarini tasvirlashda o'ziga xos bo'lib, ularning ma'nolari va ishlatilishi tilning ijtimoiy va madaniy kontekstiga bog'liq[6].

Semantik jihatdan, ingliz tilida qadriyatlarni ifodalovchi so'zlarning ma'nolari kontekstga qarab o'zgarishi mumkin. Masalan, "freedom" (ozodlik) so'zi ijtimoiy, siyosiy yoki shaxsiy kontekstlarda turlicha talqin qilinadi. O'zbek tilida ham shunga o'xshash jarayon kuzatiladi. "Ozodlik" so'zi tarixiy va madaniy sharoitlarga ko'ra turli xil ma'nolarni anglatishi mumkin. Semantik tahlil so'zlarning qadriyatlarini qanday aks ettirayotganini va ularning o'zaro bog'liqligini chuqurroq tushunishga yordam beradi.

Pragmatik jihatdan esa har ikkala til qadriyatlarini ifodalashda nutq kontekstini hisobga oladi. Ingliz tilida "please" (iltimos) va «thank you» (rahmat) kabi so'zlar hurmat va odobni ifodalovchi asosiy vositalar sifatida ishlatiladi. Bular ijtimoiy munosabatlarda muhim ahamiyat kasb etadi. O'zbek tilida esa "iltimos" va "rahmat" so'zlari shunga o'xshash vazifani bajaradi. Shuningdek, rasmiy va norasmiy vaziyatlarda qanday so'zlar va iboralaridan foydalanish muloqotning samaradorligini belgilaydi[6].

Diskursiv jihatdan, qadriyatlar tilning uslublari va strategiyalari orqali ifodalanadi. Ingliz tilida nutqda xushmuomalalik, qabul qilish yoki tanqid kabi qadriyatlar turli diskurs usullari bilan aks ettiriladi. Masalan, biror mavzuni muhokama qilishda yoki mulohaza bildirishda nutq uslubi qadriyatlarni ifoda etishda muhim rol o'ynaydi. O'zbek tilida ham diskursiv strategiyalar qadriyatlarni ifodalashda asosiy vositalardan biri hisoblanadi. Masalan, ehtiyotkorlik, hurmat ko'rsatish yoki tanqid qilish orqali qadriyatlar turli kontekstlarda namoyon bo'ladi.

Xulosa va takliflar. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, aksiologik birliklar turli tillarda turli lingvistik vositalar orqali ifodalanadi. Leksik birliklar orqali qadriyatlarni to'g'ridan-to'g'ri ifodalash mumkin bo'lsa, frazeologik birliklar ularning obrazli va ta'sirchan shakllanishida muhim rol o'ynaydi. Grammatik vositalar esa aksiologik birliklarning nutqiy strukturalari va sintaktik muhitida o'z aksini topadi. Tadqiqot davomida aksiologik birliklarning umumiyliklari va farqlari tahlil qilindi[9]. Kelgusida mavzuni yanada chuqurroq o'rganish uchun boshqa tillardagi aksiologik birliklar bilan qiyosiy tadqiqotlar olib borish maqsadga muvofiqdir.

ADABIYOTLAR

1. Бондарко А.В. Временная локализованность // Теория функциональной грамматики. – Л.: Наука, 1987. – С.210 – 233.
2. Кошмидер Э. Очерк науки о видах польского глагола: Опыт синтеза // Вопросы глагольного вида. – М.: Наука, 1962. – С.105 – 167.
3. Мусулманова Н.Р. Грамматик шаклларда категориал, ёндош ва ҳамроҳ маъно. – Тошкент: Фан, 2012. – Б.56.
4. Нёматов Х., Менглиев Б. Ғулломнинг лисоний имкониятлардан фойдаланиш маҳорати. Ғуллом ва давримиз (Тўплам). – Қарши, 2003. – Б. 81.
5. Islomova Z. Research of axiological lexicon in Uzbek and English languages // Xorijiy lingvistika va lingvodidaktika – Zaryubezhnaya lingvistika i lingvodidaktika – Foreign Linguistics and Linguodidactics Special Issue – 1 (2024) / ISSN 2181-3701 –B. 245-249.
6. Islomova Z. O'zbek tilshunosligida aksiologik birliklarning o'rganilishiga doir // O'zMU xabarlari. – Toshkent, 2024. №1/9/1 –B. 298-300.
7. Islomova Z. Exploring axiological lexic themes: values in language // Til va adabiyot ilmiy-metodik elektron jurnal 2024-yil 18-son –B. 273-275
8. Islomova Z. Axiological lexicon in uzbek and english languages // Til va adabiyot ilmiy-metodik elektron jurnal 2024-yil 19-son –B. 228-230
9. Islomova Z. On the Study of Axiological Units in Uzbek Linguistics // American Journal of Education and Evaluation Studies, Vol.1, No.7 (Oct, 2024), E-ISSN: 2997-9439 –P. 306-309
10. Tilavov, D. (2024). The main functions of management terms. UzMU xabarlari, 1(1.3. 1), 205-208.
11. Yuldosheva N. Sodda gap qoliplari nutqiy voqelanishining lisoniy va nolisoniy omillari: Filol. fan. d-ri ... diss. –Qarshi, 2023. – B.218.

Феруза ИСМАИЛОВА,
Университет Маъмуна преподаватель кафедры языка и литературы,
E-mail: @whitecarmom@gmail.com

По рекомендации профессора университет Маъмуна М.О. Отаджоновой

CONVERSATION WITH FOLK WISDOM: COMMENTS ON PROVERBS

Annotation

The article is devoted to the analysis and interpretation of Russian folk proverbs as carriers of cultural, historical and philosophical meanings. The article examines how traditional sayings reflect the values, norms and experience of ancestors, as well as their relevance in modern society. The study provides examples of proverbs, explains their meaning, and analyzes possible changes in meaning in different contexts. Particular attention is paid to the role of proverbs in language, their influence on thinking and everyday communication.

Key words: Proverb, meaning, structure, significance, analysis, society, tradition, expression, comparison, wisdom, culture, source.

РАЗГОВОР С НАРОДНОЙ МУДРОСТЬЮ: КОММЕНТАРИИ К ПОСЛОВИЦАМ

Аннотация

Статья посвящена анализу и интерпретации русских народных пословиц как носителей культурных, исторических и философских смыслов. В статье рассматривается как традиционные изречения отражают ценности, нормы и опыт предков, а также их актуальность в современном обществе. В исследовании приводятся примеры пословиц, объясняется их смысл, а также анализируются возможные изменения значений в различных контекстах. Особое внимание уделяется роли пословиц в языке, их влиянию на мышление и повседневное общение.

Ключевые слова: Пословица, смысл, структура, значение, анализ, общество, традиция, выражение, сопоставление, мудрость, культура, источник.

XALQ HIKMATLARI TAHLILI: MAQOLLARGA IZOH

Annotatsiya

Maqola rus xalq maqollarini madaniy, tarixiy va falsafiy ma'holarning tashuvchisi sifatida tahlil qilish va talqin qilishga bag'ishlangan. Maqolada an'anaviy so'zlar ajdodlar qadriyatlarini, me'yorlari va tajribalarini qanday aks ettirishi, shuningdek, ularning zamonaviy jamiyatdagi dolzarbligi ko'rib chiqiladi. Tadqiqotda maqollarga misollar keltiriladi, ularning ma'nosi tushuntiriladi, turli kontekstlarda ma'nodagi mumkin bo'lgan o'zgarishlar tahlil qilinadi. Maqollarning tildagi o'rni, tafakkurga, kundalik muloqotga ta'siriga alohida e'tibor beriladi.

Kalit so'zlar: Maqol, ma'no, tuzilish, ahamiyat, tahlil, jamiyat, an'ana, ifoda, qiyos, hikmat, madaniyat, manba.

Введение. Многовековая мудрость предшествовавших поколений, их обычаи и традиции, жизненные ориентиры и ценности нашли свое закономерное воплощение в древнейшем литературном наследии в виде устных и письменных образов, прежде всего, фольклорного искусства. Президент Республики Узбекистан Ш.М. Мирзиёев отметил по данному поводу: «Вместе с тем надо отметить, что сегодня, в эпоху глобализации, когда шоу-бизнес и «массовая культура», превратившись в сферу коммерции, зачастую негативно влияют на духовное развитие общества, к сожалению, ослабевают внимание и интерес к фольклорному искусству – животворящему источнику любой национальной культуры. На самом деле, можно сказать, что фольклорное искусство – это колыбельная песнь человечества» [1].

Одним из самых древних и популярных жанров устной литературы являются пословицы. Данный жанр в полнокровной форме вбирает в себя духовно-просветительскую, социально-экономическую и культурную жизнь каждого народа. С давних пор пословицы считались важным средством воспитания и передачи жизненного опыта последующим поколениям.

Анализ литературы по теме. Существует ряд диссертационных исследований, посвященных анализу народной мудрости и комментариям к пословицам. «Пословицы и поговорки, отражающие межличностные отношения в языках различных культур: лакском и английском». Данное исследование посвящено сопоставительному анализу фразеологии лакского и английского языков, выявлению универсальных и

специфических черт в пословицах и поговорках, отражающих различные сферы человеческого общения.

«Сравнительно-сопоставительный анализ структуры и семантики турецких и чувашских пословиц». В этой работе проводится сравнительное изучение пословиц и поговорок турецкого и чувашского языков, анализируется их структура и семантика, а также отражение в них народной мудрости и мировоззрения.

Методология исследования. Комментарии к пословицам можно строить разными методами в зависимости от цели анализа:

1. Этимологический метод – объяснение происхождения пословицы, ее исторического контекста и эволюции значения.

2. Семантический анализ – разбор значений отдельных слов и общего смысла пословицы.

3. Сравнительный метод – сопоставление пословиц разных языков или регионов с аналогичным смыслом.

Анализ и результаты. Пословица – меткое (как правило, образное) изречение, обобщающее различные явления жизни и имеющее назидательный смысл, напр.: Кто сказал «А», должен сказать и «Б»; Авошь да небось до добра не доведут; Волков бояться в лес не ходить; Москва слезам не верит; Язык до Киева доведёт.

Пословица, в отличие от других языковых единиц, не является столь целостной в формальном и семантическом отношении единицей, как слово или фразеологизм. Она имеет замкнутую синтаксическую структуру законченного предложения, что во многом определяет ее языковые и смысловые качества [2].

Народная мудрость складывалась веками, отражая опыт поколений. В пословицах – глубокий смысл, проверенный временем. Но насколько они актуальны сегодня? Попробуем разобраться, анализируя известные пословицы и их значение в современном мире.

Ешь пирог с грибами, а язык держи за зубами. Это значит, что нужно больше слушать, а не говорить лишнего. Пословица связывается с Гаврилой Извольским, приближённым императрицы Елизаветы. Как-то раз императрица хотела отблагодарить его дорогим подарком и испекла пирог с начинкой из серебряных монет, но сказала, что это пирог с грибами. Гаврила не удержался и рассказал всем, что за «грибы» были на самом деле. Императрица разозлилась и сразу наказала болтливого слугу.

Топор лучше шубы греет. Слово «топор» тут не нужно воспринимать буквально. Смысл в том, что упорный труд, стремление и физическая подготовка гораздо ценнее, чем просто материальные блага. Держите тело в тонусе, и никакой мороз вам не страшен!

Бог долго ждёт, да больно бьёт. Смысл пословицы в том, что за совершенные злодеяния рано или поздно наступит наказание, справедливость восторжествует. В христианстве считается, что Бог даёт каждому грешнику возможность исправиться и терпеливо ждёт. Но если человек не раскаивается и не исправляется, то рано или поздно столкнется с Божьим гневом.

Маленькая собака и в старости — щенок. Эта фраза подчёркивает, что миниатюрные люди или животные часто выглядят моложе своих лет. Маленьких собак из-за их размера нередко принимают за щенков, даже если они уже давно выросли. Так и человек невысокого роста или хрупкого телосложения порой кажется моложе, но из-за этого может не вызывать впечатления серьёзности или внушительности.

Лучше синица в руках, чем журавль в небе. С одной стороны, это выражение может оправдывать тех, кто боится выйти из зоны комфорта и предпочитает оставаться в привычном положении. Если не рисковать, не стремиться к большему, трудно достичь чего-то значительного. С другой стороны, пословица учит быть благоразумным и не рисковать без нужды. Порой лучше довольствоваться тем, что уже есть, чем пытаться достичь недостижимого. Лучше немного, чем вовсе ничего [3].

Чем дальше в лес — тем больше дров. Эта пословица имеет два значения — одно положительное, другое отрицательное. В первом случае «дрова» — полезный ресурс. Чем глубже заходишь в лес, тем больше их можно найти, так как деревьев становится больше. Во втором значении «дрова» ассоциируются с ошибками («наломать дров»), и смысл становится негативным. То есть, чем глубже мы погружаемся в процесс, тем больше сложностей может возникнуть. Какой смысл вложить в пословицу, каждый решает сам.

Москва от копейки свечки сгорела. Это пословица с историей, предупреждающая: мелкие, на первый взгляд, пустяки могут привести к огромным проблемам. Смысл не только в делах, но и в словах: одно неосторожное действие — и последствия могут быть разрушительными. Деревянная Москва часто страдала от пожаров. Копеечные свечки, используемые в домах и церквях, из-за неосторожности становились причиной массовых пожаров. Эта пословица напоминает о том, что нужно быть осторожными и взвешивать последствия своих поступков [4].

Рано пташечка запела, как бы кошечка не съела. Эта пословица напоминает, что не стоит торопиться с радостью по поводу первых успехов, так как итог может оказаться неожиданным. Праздновать победу и веселиться раньше времени может быть преждевременно, поскольку ситуация может измениться, и результат окажется не таким, каким хотелось бы [5].

Простота — хуже воровства. На первый взгляд может показаться, что во времена появления этой пословицы ценились исключительно люди с высоким интеллектом. Но дело вовсе не в этом. Простаков — людей, которые причиняют неудобства не по злomu умыслу, а по причине своей глупости и наивности — называли так именно за их неспособность осознавать последствия своих поступков. Простой человек может даже не понимать, что совершает что-то дурное [6].

Дальние (долгие) проводы — лишние слёзы. Длительные проводы увеличивают горечь расставания. Раньше существовал обычай провожать уезжающего до околицы села или деревни. Но иногда провожающие, особенно женщины, не могли расстаться с любимым у околицы и шли вслед за ним ещё дальше. И, конечно, плакали при этом. Но ведь слезами горю не поможешь: если кому-то приходится уезжать, значит, на то есть нужда. И тут уж плачь не плачь, человек всё равно уедет. Если надо расставаться, то нужно это делать как можно скорее [7].

На ловца и зверь бежит. Эта пословица подразумевает, что смелые, настойчивые и решительные люди с большей вероятностью достигнут своих целей. Также выражение можно трактовать так: если кто-то активно что-то ищет или стремится к чему-то, он часто неожиданно находит то, что искал [8].

Не было бы счастья, да несчастье помогло. Иногда трудности действительно приводят к позитивным переменам, но использовать эту пословицу, когда человек переживает трагедию, мягко говоря, неуместно.

У семи нянек дитя без глазу. Это выражение означает, что дело идёт плохо, когда за него отвечает сразу несколько человек. Фраза «без глазу» — устаревшая, она переводится как «без присмотра» или «без надзора». Когда за задачу отвечают многие, каждый надеется на другого, и в итоге никто не выполняет свои обязанности добросовестно. Чем больше людей вовлечено, тем меньше личной ответственности и хуже результат. Это выражение напоминает: иногда лучше один ответственный человек, чем множество бездельников.

Баба пока с печи летит, семьдесят семь дум передумает. Пословица подчёркивает быстроту и изворотливость женского ума. Женщины способны предусмотреть все мелочи, обдумать заранее множество вариантов и быстро выбрать наиболее верное решение. Пословица отражает их умение быстро переключаться между разными темами и мыслями, и находить оптимальные решения [9].

В Тулу со своим самоваром не ездят (не ходят). Не имеет смысла начинать делать то, что другие уже делают давно и хорошо. Этот город издавна славился на Руси изготовлением самоваров и особых пряников. Так зачем же их туда везти? Пословица говорит о том, что не имеет смысла начинать делать то, что другие уже делают давно и хорошо. С собой не берут того, чего много там, куда едут, чем славится то место, куда едут [10].

Заключение и предложения. Пословицы представляют собой важную часть культурного наследия каждого народа, отражая его менталитет, мировоззрение и ценности. Анализируя их, можно заметить не только национальную специфику, но и универсальные закономерности, объединяющие разные языки и культуры. Комментарии к пословицам помогают глубже понять их смысл, контекст применения и многогранность интерпретации. Таким образом, изучение народной мудрости через пословицы способствует межкультурному диалогу и расширяет наше представление о традициях и жизненных принципах разных на.

ЛИТЕРАТУРА

1. Выступление Президента Республики Узбекистан Шавката Мирзиёева на торжественной церемонии, посвященной открытию Международного фестиваля искусства бахши. – URL: <https://president.uz/ru/lists/view/2476>

2. Мокиенко В. М. Давайте говорить правильно. Пословицы в современном русском языке. М.: ЗАО «ОЛМА Медиа Групп», 2012. — 416 с.
3. Даль В. И. Пословицы русского народа. — М.: Республика, 1998. - 544 с.
4. https://t.me/pos_lov
5. Михельсон М. И. Пословицы русского народа. - М.: Книга, 1990. - 543 с.
6. Словарь русских пословиц и поговорок / Отв. ред. В. М. Мокиенко. — М.: Русский язык, 2005. — 512 с.
7. Большой сборник русских пословиц и поговорок / Сост. А. Н. Афанасьев. — СПб.: Азбука, 2015. — 416 с.
8. Гаврин С. Д. Русские пословицы и поговорки: Комментарии, происхождение, значение. — М.: Эксмо, 2020. — 320 с.
9. Прохоров Ю. Е. Значение пословиц в русской языковой картине мира // Вопросы языкознания. — 2013. — №5. — С. 52–61.
10. Крысин Л. П. Комментарии к русским пословицам как форма языкового сознания // Русская речь. — 2015. — №2. — С. 23–30.

Mamlakat ISMOILOVA,

Osiyo texnologiyalar universiteti o'qituvchisi

E-mail: mamlakat.ismoilova@mail.com

QarDU dotsenti, f.f.d M.Omonova taqrizi asosida

TRANSLATION OF SOCIAL MEDIA MARKETING TERMS FROM ENGLISH TO UZBEK

Annotation

The issue of nationalization of terminological units is always in the focus of attention of linguists. In this regard, the translation of English social media marketing terms into Uzbek is one of the pressing issues. In order for the translation process to be successful and the content of the text to match the original text, the specialist must have high knowledge and rich experience. At the same time, a deep understanding of the lexico-grammatical differences between languages, taking this into account when translating the text, ensures a high-quality output of the final result.

Key words: Term, vocabulary, vocabulary, vocabulary, English, Uzbek, social network, analysis, translation, text.

ПЕРЕВОД ТЕРМИНОВ СОЦИАЛЬНОГО МЕДИА-МАРКЕТИНГА С АНГЛИЙСКОГО НА УЗБЕКСКИЙ

Аннотация

Вопрос национализации терминологических единиц всегда находится в центре внимания лингвистов. В этом отношении перевод английских терминов маркетинга в социальных сетях на узбекский язык является одним из актуальных вопросов. Для того чтобы процесс перевода прошел успешно и содержание текста соответствовало исходному тексту, специалист должен обладать высокими знаниями, богатым опытом. При этом глубокое понимание лексико-грамматических различий между языками, учет этого при переводе текста обеспечивает качественный вывод конечного результата.

Ключевые слова: Термин, лексика, словарь, лексика, английский, узбекский, социальная сеть, анализ, перевод, текст.

INGLIZ TILIDAGI IJTIMOYIY TARMOQ MARKETINGI TERMINLARINING O'ZBEK TILIGA TARJIMASI

Annotatsiya

Terminologik birliklarni milliyalashtirish masalasi har doim tilshunoslar diqqat markazida turadi. Shu jihatdan ingliz tilidagi ijtimoiy tarmoq marketingi terminlarini o'zbek tiliga tarjima qilish dolzarb masalalardandir. Tarjima jarayoni muvaffaqiyatli kechishi va matn mazmuni asl matnga muvofiq kelishi mutaxassisdan yuksak bilim, boy tajribaga ega bo'lishni talab qiladi. Bunda tillar orasidagi leksikogrammatik farqlarni teran anglash, matn tarjimasida buni hisobga olish yakuniy natijaning sifatli chiqishini ta'minlaydi.

Kalit so'zlar: Termin, leksika, lug'at, leksika, ingliz tili, o'zbek tili, ijtimoiy tarmoq, tahlil, tarjima, matn.

Kirish. Ma'lumki, ingliz tilining nufuzi dunyoda xalqaro munosabatlarning barcha sohalarida asosiy tilga aylanib bormoqda. Dunyo miqyosida bu tilda muloqot qiluvchilar soni yildan yilga ortib bormoqda. Leksikasining boyligi nuqtayi nazaridan dunyoning yetakchi tillaridan biri hisoblanadi. "Webster's Dictionary" ma'lumotlariga tayanadigan bo'lsak, bundan bir asr avval ingliz tilida yarim millionga yaqin leksema mavjud bo'lgan [1]. Zamonaviy ingliz tili leksikasida 750 mingdan ortiq so'z va ibora mavjud ekanligini Collins lug'ati asosida dalillash mumkin [2]. Mazkur lug'atni til egalari uchun mo'ljallangan manba sifatida baholash lozim. Lug'at leksik qamrovi boshqa izohli lug'atlardan ko'ra kengroq ekanligi shundan dalolat beradi. Zamonaviy olamda har qanday sohadagi ilg'or texnologiyalar, mashhur ilmiy kashfiyotlar, eng muhim ijtimoiy muammolar ingliz tilida muhokama qilinmoqda. Bu davr evrilishlaridan ortda qolishni istamagan har bir shaxs uchun ingliz tilini o'rganish zaruratini paydo qilmoqda. Ingliz tili mutaxassislari sanalgan omillarga javob sifatida til o'rganish bazasini muntazam ravishda kengaytirib borishmoqda. Bunday leksikografik manbalarining shakllanishida tarjimonlarning o'rni beqiyos ekanligi isbot talab qilmaydi. Tabiiyki, informatsion texnologiyalarga oid yangi tushunchalarning aksariyati ingliz tilida shakllantirilmoqda. Jumladan, ijtimoiy tarmoq marketingi terminologiyasidagi baynalmilallashayotgan leksemalarning katta qismi ingliz tili birliklaridan iborat ekanligi ham ayni haqiqat.

O'zbek tilidagi ijtimoiy tarmoq terminlarining ingliz tiliga tarjimasida bo'lgani kabi teskari jarayonda ham leksik-semantik, grammatik va pragmatik omillarga tayanish lozim bo'ladi. Albatta, ijtimoiy tarmoq marketingi terminlari tarjimasida ingliz tili – o'zbek tili yo'nalishidagi yondashish teskari yo'nalishdagiga nisbatan samarali natijalarga olib keladi. Bu o'zbek tilshunosligida terminlarni milliyalashtirish borasida tizimli ishlar olib borilayotganligi, shuningdek, ijtimoiy tarmoq marketingi

terminlarining katta qismi ingliz tiliga mansub ekanligi bilan izohlanadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Terminlarnin umumtil birliklaridan farqlari sifatida tilshunos H.Dadaboyev quyidagilarni sanaydi:

“1) semiotik (terminlarda belgi va ifodalovchi o'zaro simmetrik munosabatga kirishadi);

2) vazifaviy (terminlar nafaqat nominativ, balki definitiv funksiyaga egaligi bilan ham xarakterlamadi);

3) semantik (terminlar faqat maxsus tushunchalarni ifodalaydi, ularning har bir o'z ma'nosiga ko'ra unikaldir);

4) tarqalish, ommalashish (faqat fan tiliga oid terminlar muayyan qismining umumadabiy tilga kirishi ularning boshqa sistemaga xosligiga to'sqinlik qilmaydi);

5) shakllanish yo'llari va vositalari” [3].

Ingliz tilidagi ijtimoiy tarmoq terminlarida ham sanalgan xususiyatlar kuzatiladi. Boshqacha aytganda, terminlar va umumtil leksikasi orasidagi farqlar ularning tarjimasida ham aks etadi. Ingliz tilida bunday terminlarni yaratish, tizimlashtirish borasida qator ishlar amalga oshirilgan. Shu jumladan, maxsus tizimlashtirilgan lug'atlarning elektron ko'rinishlari yaratilganligi ham fikrimizni dalillaydi [4]. Quyidagi ingliz tilidagi leksik birliklar ijtimoiy tarmoq marketingi sifatida ham maxsuslashgan, deyshimiz mumkin: account, acquisition, action plan, active client, actual product, advertiser, brand story, brandwatch, broadcast, budget, conversion, cookie, copywriting, crawler, devices, direct traffic, diversify, event, forum, frequency, groupware, geofencing, handle, hallucination, hashtag, headers, highlights, hits, index, influencers, infographics, insights, instagram, intercom, inventory, keyword, kissmetrics, leaderboard, like, linkedIn, mention, messaging. Mazkur ro'yxatni yana uzoq davom ettirish mumkin. Qayd etish lozimki, sanalgan ijtimoiy tarmoq marketingi terminlarining aksariyat qismi o'zbek

tiliga baynalmilal so'z sifatida o'zlashish bosqichida. Instagram, infografika, linkedIn kabi leksemalar shular jumlasidandir. Keltirilgan leksemalar ham, aslida, ingliz tilida o'z definatsiyasiga, etimologiyasiga ega. Masalan, instagram leksemasi ijtimoiy tarmoqlardan biri bo'lib, ingliz tilidagi elektron onlayn lug'atlarda "mashhur foto va video ulashish imkoniyatiga ega bo'lgan va Facebookka tegishli bo'lgan ijtimoiy tarmoq" izohi bilan ta'riflangan. LinkedIn haqida ham xuddi shunday fikrlarni bayon qilish mumkin. Sanalgan leksemalar ijtimoiy tarmoq sifatida xizmat ko'rsatuvchi kompaniyalarning nomini ifodalaganligi uchun ularni dunyoning birorta tiliga tarjima qilishga ehtiyoj mavjud emas. Infografika leksemasi ham o'zbek tiliga ingliz tilidagi infographics leksemasining shakliy yozuv tamoyili asosida hosil qilingan muqobilidir.

Tadqiqot metodologiyasi. Ijtimoiy tarmoq marketingi sohasiga doir leksik birliklar orasida to'g'ridan to'g'ri tarjima qilinishi lozim bo'lganlari salmoqli qismni tashkil etadi. Bu tadqiq qilayotgan sohamizning nisbatan yangi ekanligi, shu tufayli sohaga doir leksik birliklarning aksariyati texnologiyalar rivojlangan davlatlar tilida hosil qilinishi bilan izohlanadi. Active client, forum, advertiser kabi leksemalar fikrimizni dalillaydi. Sanalgan leksemalarni faol mijoz, jamoat, reklama beruvchi kabi leksik birliklar vositasida tarjima qilish mumkin. To'g'ri, uchinchi leksik birlik tarjimasida struktur nuqtayi nazardan nomuvofiqlik bor. Chunki advertiser leksemasini o'zbek tiliga birgina so'z bilan tarjima qilishning imkonini topa olmadik. Aslida, o'zbek tilida -chi qo'shimchasi yordamida shaxs otini hosil qilish mumkin: "-chi affiksi eng faol ot yasovchi bo'lib, u orqali yasalgan otning xilma-xil ma'nolari bevosita yasash asosining ma'nosi bilan bog'langan" [5]. Affiksning polisemantikligi bizga advertiser leksemasini "reklamachi" so'zi vositasida tarjima qilish imkonini bermadi, deyishimiz mumkin. Chunki -chi affiksi: a) yasash asosi anglatgan narsa bilan shug'ullanuvchi; b) ish-harakatni yasash asosi anglatgan narsa bilan shug'ullanuvchi shaxsni; d) yasash asosidan anglashilgan narsani yartuvchi shaxsni; e) muayyan guruhga kiruvchi shaxsni ifodalovchi shaxsni ifodalashi mumkin. Boshqacha aytganda, "reklamachi" leksemasi naqarat reklama beruvchini, balki uni yaratuvchini ham anglatishi, natijada "advertiser" leksemasining terminologik ma'nosidan uzoqlashishi mumkin. Shu sababli morfologik transformatsiya vositasida bo'lsa ham, "advertiser" leksemasini "reklama beruvchi" birikmali termini vositasida tarjima qilish maqsadga muvofiq.

Leksik birlikning ifodaviy ko'lamini tarjima matnida to'liq aks ettirish tarjimondan ikki tilning leksik imkoniyatlarini to'liq o'zlashtirishni talab qiladi. Ingliz tilidagi ijtimoiy tarmoq terminlari orasida shunday leksik birliklar borki, ularning ma'nosini ifodalash uchun o'zbek tilidagi bir nechta leksik birliklardan birini tanlash zarur bo'ladi. Leksik birliklarni tanlash tarjimonlar oldida turgan eng muhim vazifalardan sanaladi. Bunda leksik birlikning janriy-uslubiy, pragmatik imkoniyatlari ham hisobga olinadi. Zero, "tarjimoni qiyosiy uslub asosida tekshirishda frazeologizmlar va sarlavha qatorida so'zlarni taqqoslash asosiy o'rinda turishi lozim. Chunki har qanday ibora va boshqa birikmalar, avvalo so'zlardan tuziladi"[6]. Umuman, ingliz tilidagi leksik birliklarning o'zbek tiliga tarjimasida nomuvofiqliklar millatlar dunyoqarashi, urf-odatlar, ma'naviy sifatlar orasidagi farqlar asosida ham shakllanadi. Shuningdek, termin sifatida qo'llanayotgan leksik birlik ifodalaydigan tushunchaning tarjima tili egalari uchun notanish bo'lgan holatlarda ham tarjima nomuvofiqliklari yuzaga chiqadi. Insights, leaderboard, hallucination, kissmetrics kabi leksemalar

tarjimasida leksik ko'lam va semik tarkibni saqlab qolish birmuncha murakkab jarayon ekanligi ham fikrimizni dalillaydi. Jumladan, insights leksemasining terminologik ma'nosi til egalari uchun ham yangilik bo'yog'iga ega. Shu sababli bu leksemaning terminologik ma'nosidan bexabarlik uning tarjimasida muammo tug'dirishi shubhasiz. Quyida leksemaning umumtil va terminologik ma'nolarini qiyoslaymiz:

"a sight or view of the interior of anything; a deep inspection or view; introspection" [7].

Tahlil va natijalar. Iqtibosdan ma'lum bo'ladiki, insight leksemasi umumtil ma'nosida "biror narsani ichki qismlarigacha tahlil qilish, ko'zdan kechirish" ma'nosini ifodalaydi. Insights leksemasi esa yuqorida izohi keltirilgan leksemaning ko'pligini ifodalaydi. Mazkur leksema uchun ikki tilli lug'atda keltirilgan maqola ham uning umumtil leksikasi sifatidagi ma'nosiga tayanib yaratilgan:

"insight [insayt] n zakovat; farosat, sezgirlik, ziyraklik, o'tkirlik, donolik, topqirlik" [8].

Mazkur iqtibosda insight leksemasining ko'plik shakli keltirilmagan bo'lsa-da, bu leksemaning definatsiyasini tubdan o'zgartirib yubormaydi. Bozor iqtisodiyotining nihoyatda rivojlanayotganligi, savdo-sotiq jarayonlarining tobora ko'proq onlayn platformalarga o'tayotganligi leksik birliklarning ma'no ko'lamida o'zgarishlarga sabab bo'lmoqda. Bu o'zgarishlar leksik birliklarning leksikografik talqinida ham o'z aksini topib boradi. Ijtimoiy tarmoq marketingi terminlari ham bundan mustasno emas, albatta. Yuqorida tahlilga tortilgan leksema – insights ham shunday semantik evrilish bosqichlaridan o'tganligini maxsus lug'atdagi quyidagi izohdan bilib olish mumkin:

"valuable observations or interpretations derived from data analysis, providing actionable information for decision-making" [9].

Xulosa va takliflar. Iqtibosdan ma'lum bo'ladiki, ijtimoiy tarmoq marketingi terminologiyasida ham insights leksemasi kuzatish, tahlil vositasida erishilgan natijalarni anglatadi. Ammo terminologik ma'noda mazkur leksema biznes sohasida bozor holatini kuzatish va keyingi qadamlarning muvaffaqiyatli bo'lishi uchun foydali bo'lgan ma'lumotlarni anglatadi. Keltirilgan tahlillar leksemaning o'zbek tiliga tarjimasida terminologik ma'noni ham hisobga olish lozimligini anglatadi. Leksemaning o'zbek tiliga tarjimasini "tahlillar", "ma'lumotlar" kabi leksemalar bilan berish mumkin. Ammo bu so'zlar termin sifatida bir nechta sohaga taalluqli bo'lib qoladi. Terminlarning polifunksionalligi terminologiyda ko'p kuzatiladigan va tabiiy hol sifatida qaraladigan hodisa ekanligini hisobga olganda, ingliz tilidagi insights leksemasi tarjimasini uchun "ma'lumotlar" va "tahlillar" so'zlari juftligidan ikkinchisini qoldirish to'g'ri bo'ladi. Chunki "ma'lumotlar" leksemasida "chuqur o'rganishlar, tekshirishlar natijasi" semasi mavjud emas. Umuman, maxsus matnlarda "tahlillar" leksemasini bimalol qo'llash mumkin va o'zbek foydalanuvchilari tomonidan "insights" leksemasi ma'nosida qabul qilinadi. Shunday bo'lsa-da, umumiy mazmunli matnlarda "tahlillar" leksemasini ijtimoiy tarmoq marketingi sohasiga maxsuslashtirish uchun biroz kengaytirish lozim bo'ladi. Bunda "bozor tahlili" birikmasidan foydalanish mumkin bo'ladi. Aslida, polifunksionallik xususiyatiga ega bo'lgan terminlar umumiy mazmundagi matnlarda qo'llanganda terminologik ma'noni yaqqol ifodalash uchun aniqlashtiruvchi leksik birliklardan foydalanish me'yoriy holat sanaladi[10].

ADABIYOTLAR

1. Webster N. An American Dictionary of the English Language: in two volumes. – New York: S.Converse, 1828.
2. www.collinsdictionary.com [Elektron manba:] Murojaat sanasi: 02.01.2025.
3. Dadaboyev H. O'zbek terminologiyasi. – Toshkent: Yoshlar nashriyot uyi, 2019. – 86 b.
4. https://digitalmarketinginstitute.com/resources/glossary/social-media-marketing-smm [Elektron manba:] Murojaat sanasi: 03.01.2025.
5. Турсунов У. ва бошқ. Ҳозирги ўзбек адабий тили. – Тошкент: Ўзбекистон, 1992. – 399 б.
6. Bell R.T. Translation and translating . Theory and practice. – London, New York: Routledge, 1991. – 298 p.
7. Webster's Unabridged Dictionary of the English Language. – New York: Random House, 2001. – 2256 p.
8. Butayev Z. Inglizcha-o'zbekcha, o'zbekcha-inglizcha lug'at. – Toshkent: O'zbekiston, 2017. – 656 b.
9. https://digitalmarketinginstitute.com/resources/glossary/social-media-marketing-smm [Elektron manba:] Murojaat sanasi: 03.01.2025.

-
10. Zihan Y., Elaine W. Multifunctionality in English: Corpora and Language and Academic Literacy Pedagogy. – London: Routledge, 2022. – 266 p.

Feruza ISOKOVA,
PhD student, Termez State University
E-mail: fur.isokova@gmail.com

TerSU, under review of PhD, Associate Professor A.Khudaykulov

COMMUNICATIVE ASPECT OF POLITICAL DISCOURSE: A COMPARATIVE ANALYSIS OF UZBEK AND ENGLISH POLITICAL DISCOURSES

Annotation

This study provides a comparative investigation of the communicative dimensions of political discourse in Uzbek and English-speaking cultures. This study examines the rhetorical and linguistic methods employed in the speeches of the presidents of the United States and Uzbekistan to engage, influence, and shape public opinion. speech analysis indicates that Uzbek speech prioritises collectivism, tradition, and cultural heritage, whereas English discourse underscores individualism and direct communication. The research utilises Austin's (1962) theory of performative utterances and Searle's (1969) speech act theory to illustrate that language delivers information while simultaneously fulfilling political roles.

Key words: Political discourse, Uzbek political rhetoric, English political rhetoric, comparative analysis, performative utterances, speech acts, strategies for communication.

SIYOSIY DISKURSNING KOMMUNIKATIV ASPEKTI: O'ZBEK VA INGLIZ SIYOSIY DISKURSINING QIYOSIY TAHLILI

Annotatsiya

Ushbu tadqiqot o'zbek va ingliz tilida so'zlashuvchi madaniyatlarda siyosiy diskursning kommunikativ jihatlarini qiyosiy tadqiq qilishni ko'zda tutadi. Ushbu maqola AQSH va O'zbekiston prezidentlarining nutqlarida jamoatchilik fikrini jalb qilish, ta'sir qilish va shakllantirish uchun qo'llaniladigan ritorik va lingvistik usullarni o'rganadi. Diskurs tahlili shuni ko'rsatadiki, o'zbek nutqida kollektivizm, an'ana va madaniy meros ustuvorlik qiladi, ingliz nutqida esa individuallik va bevosita muloqotga urg'u beriladi. Tadqiqot Ostinning (1962) ijro etuvchi gaplar nazariyasidan va Searlning (1969) nutq akti nazariyasidan til bir vaqtning o'zida siyosiy rollarni bajarish bilan birga ma'lumot yetkazib berishini ko'rsatish uchun foydalanadi.

Kalit so'zlar: Siyosiy diskurs, o'zbek siyosiy ritorikasi, ingliz siyosiy ritorikasi, qiyosiy tahlil, performativ gaplar, nutqiy harakatlar, muloqot strategiyalari.

КОММУНИКАТИВНЫЙ АСПЕКТ ПОЛИТИЧЕСКОГО ДИСКУРСА: СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ УЗБЕКСКОГО И АНГЛИЙСКОГО ПОЛИТИЧЕСКИХ ДИСКУРСОВ

Аннотация

В этом исследовании проводится сравнительное исследование коммуникативных измерений политического дискурса в узбекской и англоязычной культурах. В этом исследовании изучаются риторические и лингвистические методы, используемые в речах президентов США и Узбекистана для вовлечения, влияния и формирования общественного мнения. Анализ речи показывает, что узбекская речь отдает приоритет коллективизму, традициям и культурному наследию, тогда как английский дискурс подчеркивает индивидуализм и прямое общение. Исследование использует теорию перформативных высказываний Остина (1962) и теорию речевых актов Серла (1969), чтобы проиллюстрировать, что язык передает информацию, одновременно выполняя политические роли.

Ключевые слова: Политический дискурс, узбекская политическая риторика, английская политическая риторика, сравнительный анализ, перформативные высказывания, речевые акты, стратегии коммуникации.

Introduction. Politicians utilise speech to influence public perception, construct ideological narratives, and consolidate authority. Political discourse employs rhetorical methods, persuasive strategies, and symbolic language to communicate explicit themes while implicitly asserting power. This study examines how leaders utilise language to exercise power—making promises, legitimising policies, and creating ideologies—drawing on Austin's (1962) performative utterances and Searle's (1969) speech act theory. Fairclough's (2001) critical discourse analysis emphasises discourse as a mechanism of authority and influence. This paper analyses President Shavkat Mirziyoyev's "New Uzbekistan Strategy," highlighting how his rhetoric fosters national unity, economic modernisation, and institutional reforms, indicative of broader transformations in political communication in Uzbekistan and global leadership narratives.

Literature review. Political discourse has been thoroughly examined within linguistic and political science fields, with researchers highlighting its significance in forming ideological frameworks and public narratives [1]. Critical discourse analysis (CDA) serves as a valuable methodological framework, elucidating the utilisation of language in political

contexts to perpetuate power dynamics and shape public consciousness.

Uzbek political speech frequently embodies collectivist traditions, highlighting national identity, cultural legacy, and state cohesion. Political leaders purposefully utilise formal speech and rhetorical techniques that correspond with Uzbekistan's historical and socio-political values. Conversely, Western political discourse, especially in English-speaking nations, emphasises individual agency, transparency, and popular engagement, with direct communication strategies and emotive appeals as predominant techniques[3].

Recent research [5] underscores the influence of globalisation and the use of English lexicon in Uzbek political discourse, indicating that contemporary political rhetoric increasingly integrates international vocabulary to convey modernisation and global interconnectedness. Comparative studies reveal that Uzbek discourse upholds a hierarchical and state-centric narrative, whereas Western political communication frequently incorporates interactive and media-driven discourses that emphasise direct audience interaction[6].

Research methodology. The research employs a qualitative design under the IMRAD (introduction, methodology,

findings, and discussion) framework. We gathered data from various political speeches, interviews, and debates conducted by prominent Uzbek and English-speaking politicians. We utilised discourse analysis methods to examine the gathered data, concentrating on elements such as audience participation, persuasive strategies, rhetorical devices, and the sociocultural setting. We performed a comparative analysis to discern similarities and differences in linguistic and communicative methods. The findings indicate that, whereas Uzbek and English political discourse employ analogous rhetorical devices such as analogies, emotive appeals, and repetition, these devices are utilised in markedly distinct manners across various contexts. Uzbek political discourse frequently embodies the societal collective ideals, highlighting togetherness, cultural identity, and reverence for tradition. In contrast, English political rhetoric often emphasises individualism, active engagement, and personal integrity. The research revealed disparities in language formality, indicating that Uzbek politicians utilise more formal structures than their English counterparts, who frequently adopt a conversational tone to engage a wider audience.

Analysis and results. In order to reveal the main content of our research, we analyzed the speeches of the presidents of Uzbekistan [10] and the USA [8]. Through comparative analysis, we examined the political discourses of both distinct cultures, expressing their identities.

In the analysis of the speech «Remarks of President Donald J. Trump—as prepared for delivery of the inaugural address Friday, January 20, 2017 in Washington, D.C.» it is evident that the speaker employs inclusive pronouns like «we», «our», and «together» to foster a sense of unity and collective purpose. Phrases like «We, the citizens of America, are now joined in a great national effort» and «Together, we will determine the course of America and the world for years to come» emphasize collective effort and shared responsibility. According to Austin's (1962) theory of performative utterances, these phrases do more than convey information—they actively create a sense of community and commitment among the audience [9]. The speaker is binding the people to a shared cause, therefore uniting them. Motivating the audience and bringing them behind the speaker's vision depends mostly on this approach.

The speaker then juxtaposes this quiet transfer with the assertion made by «we are transferring power from Washington, D.C., and giving it back to you, the American People.» This denotes a major shift—positioning the speaker as a defender of the people against an establishment that is not receptive. Here the wording is antithetic, contrasting «the establishment» with «the people», so stressing the speaker's position as a reformer seeking to give the general people power back-off.

A commissive speech act [10] is the dedication of the speaker to a future course of action by means of the power transfer to the people. In political debate, this is crucial to create credibility and project responsibility. The speech is full of vivid language meant to arouse national pride and passion. Notions like «This is your day. This is your party. And this, the United States of America, is your country. We will bring back our employment. We shall restore our boundaries. We shall return our riches. And we shall bring back our dreams» are used to produce a strong rhythm and underline the message of emancipation and healing.

With references to «We share one heart, one home, and one glorious destiny,» the speaker underlines emotional oneness. Common in political speeches, this kind of emotional appeal—pathos—is meant to create a closer emotional relationship with the listener [7].

The phrase «We are one nation—and their pain is our pain» resonates deeply. Their dreams are our dreams, and their success will be our success,» emphasizes collectivism and national solidarity. While in this speech the collectivism is portrayed in the framework of shared progress and overcoming common issues, in Uzbek political speeches it is typically founded in traditional values and cultural identity.

In order to lay out commitments and promises for future activities, the speaker regularly employs declarative statements: «We will build new roads, highways, and bridges, and airports, and tunnels, and railways all across our wonderful nation.» A

sense of urgency and resolve to better the nation's future is communicated by the focus on certain initiatives and infrastructure reconstruction. «But that is the past,» the speaker says, drawing a comparison between previous failures and future goals. We are now solely focused on the future. This change highlights a departure from the norm, a common tactic in political debate meant to present oneself as a transforming leader [1].

Promises like «We will bring back our jobs» and «We will build new roads» serve as per for roads and commissive speech acts [9]. They are meant to inspire trust and present the speaker as aggressively serving the good of the people. This effective use of language helps the audience to be motivated and to develop belief in a fresh idea.

The speaker uses populist rhetoric to position «the establishment» as the adversary of «the people». Declarations like «For people,», a small group in our nation's capital has reaped the rewards of government while the people have borne the cost» use aggressive language to set apart the elites from the general population. This posture helps to create a story of recovering authority and making the institution answerable [6].

Statements such as «We will be protected by the great men and women of our military and law enforcement, and, most importantly, we are protected by God» convey a promise of security. The speaker employs religious references to appeal to faith-based sentiments, which enhances the perceived moral legitimacy of the message [4].

«Birinci navbatda... Ikkinchidan... Uchinchidan... To'rtinchidan... Beshinchidan...» (First of all... Second... Third... Fourth... Fifth...)

When talking about changes to the way government works, the speech uses an organized listing method. This way of doing things makes it easy to understand and follow the information. The audience can better understand the government's priorities and trust its methodical approach when the goals are broken down into separate parts that show a logical development and thorough planning.

«Men bir fikrni takrorlashdan charchamayman: xalqimiz hamma narsadan ustun qo'yadigan adolatni hayotimizda tom ma'noda qaror toptirish eng asosiy vazifamizga aylanishi shart». I will never tire of repeating this: ensuring justice, which our people value above all else, must become our primary mission.

The repetition of the commitment to justice underscores its importance and conveys a sense of urgency. By emphasizing justice as a core value, the President aims to align the audience's focus with the same high standards and priorities.

Both of the leaders promote togetherness by using inclusive pronouns like «we» and «our» rather regularly. Often using pronouns like «we», «our» and «together» Trump's speech helps to create a common goal. Declarations like, «We, the people of America, are now joined in a great national effort,» stress group accountability. This indicates an effort to organize the American people around a common aim of change and national resurrection. Similarly, Shavkat Mirziyoyev's speech employs phrases like «biz» (we) and addresses the audience as «muhtaram deputat va senatorlar» (respected deputies and senators), reflecting inclusion and shared responsibility, so engaging citizens directly in national growth.

Leaders from both countries cite their past to inspire pride. With lines like «We are transferring power from Washington, D.C., and giving it back to you, the American People», Donald Trump stresses American exceptionalism and creates a populist narrative against the establishment, so establishing himself as the people's champion. Shavkat Mirziyoyev, on the other hand, stresses Uzbekistan's outstanding intellectuals and rich cultural and historical legacy, including «qadimiy madaniyat va sivilizatsiyalar chorrhasi» (crossroads of ancient civilizations and languages). This is meant to inspire national pride and bring people together over a common legacy.

Both speeches make frequent use of the rhetorical tactic of repetition. Trump says things like «We will bring back our jobs.» We shall bring back our borders to underline the main idea of rehabilitation and motivate hope in his audience. Mirziyoyev also frequently emphasizes the need for justice, «xalqimiz hamma narsadan ustun qo'yadigan adolatni hayotimizda tom ma'noda

qaror toptirish eng asosiy vazifamiziga aylanishi shart,» therefore ensuring that justice must become our first concern.

Mirziyoyev uses a structured and systematic approach, explicitly stating priorities in an orderly manner with phrases like "Birinchi navbatda... Ikkinchidan... Uchinchidan..." First, Second, and Third provide clarity and logical flow to his message, making it more accessible. Despite being organized, Trump's speech emphasizes a fresh beginning by contrasting the past with the future and departing from the status quo: «But that is the past. And now we are looking only to the future,» says the transformative leader.

Both speeches contain performative speech acts[9] that seek to effectuate action beyond mere words. Donald Trump articulates specific commitments, such as the construction of new roads, highways, and bridges, which position him as a leader advocating for change. Shavkat Mirziyoyev similarly commits to judicial reforms through practical measures, including the establishment of the Sud hokimiyati mustaqilligini ta'minlashga ko'maklashish komissiyasi (Commission to Ensure the Independence of the Judiciary), thus creating a framework for tangible reform and accountability.

Trump's speech makes use of religious references, "We are protected by God," which appeals to faith-based sentiments and adds moral legitimacy to his message. Shavkat Mirziyoyev, on the other hand, emphasizes cultural and moral qualities to appeal to his audience by making fewer religious references but rather appeals to traditional values like «bag'rikeng xalqimiz,» our kind people.

The results fit Austin's theory of performative utterances by showing how Uzbek political leaders unite using formal and culturally relevant language. In contrast, English political leaders often use performative acts that emphasize individualism and credibility, which is consistent with Searle's notions of how speech acts can establish authority and trust. By using

performative speech acts, both Uzbek and English political leaders perform specific social functions – such as promising economic reforms or calling for unity – that help in shaping public perception and legitimizing their authority. This shows how naturally linked to the socio-cultural expectations of every culture the communicative tactics applied in political discourse are.

Cross-cultural communication, international diplomacy, and political linguistic research all depend on an awareness of these differences. It emphasizes the requirement of context in the efficacy of political communication and the need of political leaders to modify their techniques to fit cultural standards and audience expectations. These insights can also be valuable for political analysts, linguists, and communication specialists interested in the dynamics of power, language, and audience interaction in political discourse.

Conclusion. This comparative analysis underscores the substantial influence of cultural context on political discourse. Although both Donald J. Trump and Shavkat Mirziyoyev employ inclusive language, emotive appeals, and repetition to promote unity, their rhetorical methods embody different cultural norms. Mirziyoyev's address underscores collectivism and tradition, bolstering national identity, while Trump's discourse is straightforward, populist, and focused on change.

Both leaders utilise performative and commissive speech acts to develop credibility and unify their audience; yet, their methodologies diverge—Uzbek political discourse emphasises formality and cultural references, whilst English-speaking politicians favour a conversational manner to foster trust.

These findings highlight the significance of cultural sensitivity in political communication, especially in international relations and cross-cultural diplomacy. Modifying rhetorical methods to conform to cultural norms improves the efficacy of political communication and promotes greater audience involvement.

REFERENCES

1. Fairclough, N. (2001). *Language and Power* (2nd ed.). Pearson Education.
2. Van Dijk, T. A. (1997). *Discourse as Structure and Process*. SAGE Publications.
3. Wodak, R., & Meyer, M. (2009). *Methods of Critical Discourse Analysis* (2nd ed.). SAGE Publications.
4. Chilton, P. A., & Schäffner, C. (2002). *Politics as Text and Talk: Analytic Approaches to Political Discourse*. John Benjamins Publishing.
5. Khudaykulov, A. E., & Isoqova, F. S. (2024). Functioning of Borrowed Words of English Origin in Uzbek Political Texts. *Mental Enlightenment Scientific-Methodological Journal*, 5(08), 113-125.
6. Lakoff, G. (2004). *Don't Think of an Elephant!: Know Your Values and Frame the Debate*. Chelsea Green Publishing.
7. Charteris-Black, J. (2011). *Politicians and Rhetoric: The Persuasive Power of Metaphor* (2nd ed.). Palgrave Macmillan.
8. White House Archives. (2017). Inaugural Address by President Donald J. Trump. Retrieved from <https://trumpwhitehouse.archives.gov/briefings-statements/the-inaugural-address/>
9. Austin, J. L. (1962). *How to Do Things with Words*. Oxford University Press.
10. Searle, J. R. (1969). *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language*. Cambridge University Press.

Dilorom KARIMOVA,
Andijon davlat pedagogika instituti, PhD
E-mail: karimovadilorom15@gmail.com

ADCHTI dotsenti, PhD D.Qozoqboyeva taqrizi ostida

“O’LIM” VA “HAYOT” KONSEPTINING ASSOTSIATIV TALQINI

Annotatsiya

Ushbu ilmiy maqolada “o’lim” va “hayot” konseptlarining assosiativ talqini haqida olimlarning nazariy va amaliy natijalari yoritilgan. “O’lim” va “hayot” konseptlarining assosiativ talqining metodologiyasi ishlab chiqildi, o’zbek va ingliz tillari misollari yordamida dalillandi. So’zlovchining fikrlari va e’tiqodlari bilan chuqur bog’liqligini til leksemalari orqali ochib berilgan.

Kalit so’zlar: Assosiativ tilshunoslik, assosiativ tafakkur, verbal, nonverbal, konsept, leksemalar.

АССОЦИАТИВНАЯ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ПОНЯТИЯ «СМЕРТЬ» И «ЖИЗНЬ»

Аннотация

В данной научной статье рассматриваются теоретические и практические результаты ученых по ассоциативной интерпретации понятий «смерть» и «жизнь». Разработана и обоснована методика ассоциативной интерпретации понятий «смерть» и «жизнь» на примерах из узбекского и английского языков. Глубокая связь с мыслями и убеждениями говорящего раскрывается через языковые лексемы.

Ключевые слова: Ассоциативная лингвистика, ассоциативное мышление, вербальное, невербальное, концепт, лексемы.

ASSOCIATIVE INTERPRETATION OF THE CONCEPT OF “DEATH” AND “LIFE”

Annotation

This scientific article covers the theoretical and practical results of scientists on the associative interpretation of the concepts of “death” and “life”. The methodology of the associative interpretation of the concepts of “death” and “life” is developed, substantiated using examples from the Uzbek and English languages. The deep connection with the speaker’s thoughts and beliefs is revealed through language lexemes.

Key words: Associative linguistics, associative thinking, verbal, nonverbal, concept, lexemes.

Kirish. Til serqirra mohiyatli murakkab tuzilishga ega lisoniy tuzilma. Inson tildan foydalanishda unga o’z ta’sirini o’tkazishi, uni “o’z izmiga solishga” o’rganishi tabiiy hodisadir. O’z o’rnida til ham insonning ijtimoiy hayotini o’zgartirishiga yordam beruvchi ijtimoiy kuchdir. Til va undan foydalanuvchi shaxs o’rtasidagi bunday munosabatlar tilda o’z ifodalanuvchi shaxs o’rtasidagi bunday munosabatlar tilda o’z ifodasini topmay qolmaydi. Tilshunoslik fani serqirra mohiyatli tilning lingvistik hususiyatlarini o’rganish bilan bir qatorda, til va uning egasi o’rtasidagi mana shu munosabatlarning tilde aks etishi masalasini ham tahlil qilindi.

Antroposentrik tilshunoslikning tilni unday foydalanuvchi shaxs omili bilan bog’liq holda o’rganuvchi mustaqil yo’nalishlaridan biri assosiativ tilshunoslikdir. Assosiativ tilshunoslikda til nafaqat o’zaro munosabatdagi birliklar yig’indisidan tashkil topgan tizim sifatida, balki bir-biri bilan assosiativ bog’langan verbal tarmoq sifatida ham tasavvur etiladi. Assosiativ tilshunoslikning obyekti assosiativ tafakkur birliklari bo’lmish – assosiatsiyalardir, uning ilmiy-nazariy asosini assosiativ munosabat nazariyasi tashkil etadi. Insonning psixologik bilimi bilan bog’liq holda til birliklari munosabatida kuzatiluvchi assosiativ munosabat mazkur tilshunoslik yo’nalishlarining markaziy tushunchalardan hisoblanadi. Bugungi kunda assosiativ tilshunoslik alohida fan yo’nalishi sifatida mustaqil rivojlanib bormoqda. Garchi assosiativ tilshunoslik mustaqil fan yo’nalishi sifatida tilshunoslikning barcha yo’nalishlariga to’la kirib bormagan bo’lsada, o’rganish ob’ekti, tadqiq metodiga ega ekanligi maqsad, vazifalarining aniq qo’yilganligi assosiativ leksikografiya, leksikologiya hamda grammatika kabi bo’limlarni qamrab olishi bu yo’nalishda hatto turli tillarga oid keng hajmli assosiativ lug’atlarning yaratilganligi uning mustaqil fan tarmog’i sifatida rivojlanib bormoqda.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. XX asrga kelib A.Nurmonov qayd etganlaridek, tilshunoslik ilmiy paradigamsiga “til shaxsi” kategoriyasining ilgari tilshunoslik nazariyadan chetda

qolgan, lekin tilshunoslikka yaqin bo’lgan boshqa fanlar orasida shaxs, ong, tafakkur, faoliyat, xulq, vaziyat singari tushunchalarning o’zlashtirilishiga olib keldi[1]. Manbaalarda qayd etilishicha “assosiatsiya” (lotincha association – qo’shish, birlashtirish) termini ilmiy muomilaga 1690 yilda ingliz filosofi, pedagog, empirizmi va liberalism vakili J.Lokk kiritgan. U qadimgi dunyo falsafasida buyuk mutafakkirlar Platon va Aristotel tomonidan ilgari surilgan g’oyalar assosiatsiyasi haqidagi qarashlarni targ’ib qilgan. Platon va Aristotel yodga tushirish jarayonini assosiatsiyaning mexanizmi sifatida tushunishgan. Aristotel g’oyalarning o’xshashlik, vaqt jihatidan ketma-ketlik va kontrastlik (qarama-qarshilik) asosida o’zaro assosiativ bog’lanishi, Platon esa o’xshashlik va yondoshlikka ko’ra hotiradagi bog’lanishlar haqida ma’lumotlar bergan.

Tadqiqot metodologiyasi. Olamning lisoniy manzarasi tegishli til jamoasi ongida tarixan shakllangan va uning tilda barqarorligini aniqlagan holda lisoniy ifodasida o’z ifodasini topadi. Hayot konsepti o’zbek tilida “hayot, tirikchilik, tiriklik, turmush, borlik, umr”, singari ingliz tilida: “life, livelihood, liveliness, life, existence, life” Ot leksemalari bilan ifodalansa, frazeologizm va paremiyalarda badiiy adabiyotda peshona hamda, qismat, taqdir obrazlarida ham ifodalanadi. “Peshonaga yozganidan ayrilma yor” kabi qo’shiqlar shular jumlasidandir. Hayot o’zi nima? Hayotda qanday yashash kerak? Kabi savollar insoniyatni qiyin kelayotgan qadimdan javobi to’la topilmagan savollardan hisoblanadi. Hayot mavzusiga uni tahlil qilishga va anglashga faylasuflar, shoirlar va olimlar ko’p urinishgan. Hayotga baho berilganda o’sha davrdagi muhit (iqtisodiy, ijtimoiy, siyosiy) e’tiborga olinadi. “Hush durur Bog’u koinot durur, Barchadin yaxshiroqdir Hayot guli”, ANavoiy. “Murodingni hayoting ichra ahtar, Ki mavhum ichra ilm gavhar”, Anbar Otin. “Hayot-harakat, harakatsizlik-o’limdir”, Levis Morris. “Tiriklik jismning idrok va aqlga bo’ysunishi demakdir”, Inb Sino. Demak Navoiyda hayot eng oliy sifat bo’lib tasvirlangan bo’lsa, Anbar Otin maqsad bilan yashash hayot qonuni ekanini ta’kidlaydi. Aynan harakat, tajriba va idrok G’arb va Sharq

falsafasida hayotni ta'minlovchi kuch sifatida baholangan va bu xalq og'zaki ijodi namunalari ham aks etgan.

Rozin hayot haqidagi madaniyatshunoslikdagi turlicha baholanadigan to'rtta vaziyatni ajratib ko'rsatadi:

Hayot – ijobiy qismat sifatida, ba'zan esa eng yuqori qadrlanadigan qadriyat sifatida qaralsa (hayot hamma narsa, o'lim esa uning aksi hech narsa).

Hayot salbiy uqubat sifatida, hayot – bu mashaqqat va zahmatdir.

Hayot inson uchun tushunib bo'lmay koinot singaridir.

Ikki tomonlama hayot darajasi (ikki dunyo mavjud bo'lgan madaniyatga hos xususiyat: xudolar va odamlar)[3].

Insonning “zarar, foyda, kasallik, zo'riqish, ko'tarilish, zaiflik, kuch, zo'riqish, sustlik, hayotni rad etilishi, hayotni tasdiqlash” kabi oppozitsiyalar orqali hayotning optimizm qahramonlik xususiyatiga, e'tibor qaratadi. Tadqiqotchi “pessimism”ni hayotga tahdid deb biladi. Uning fikricha mavjud bo'lgan hamma narsa – hayotdir[4].

Hayot tushunchalari tahlilida barcha aksiologik fikrlarni uchta blokka birlashtirish mumkin.

Hayot eng oliy qadriyat sifatida (hayotdan qimmatroq narsa yo'q).

Hayot – qurbonlik sifatida. Inson kimdir yoki nimadir uchun o'limga qodir bo'lgan holatlar mavjud. Bunday holatlar inson hayotidanda qadrliroq deb bilgan narsalar uchun deb baholanadi.

Hayot qadriyatlar tizimi sistema sifatida.

Frazeologiyadagi hayotning aksiologik ifodasi ko'plab ishlarda tahlil qilingan. Ushbu tadqiqotlar natijasida ushbu hulosalarga kelingan. Rus tili lisoniy manzarasida “inson - hayoti” munosabatlari o'ziga hos xususiyatlari mavjud: hayot - harakatchan, faol, mustaqil. Bu insonga ta'sir o'tkazib uni harakatga keltiradi, o'zgartiradi, unga yordam beradi. Hayot – sudya, hayot – ustoz, hayot – tajovuskor deb baholanadi. Inson asosan passiv hayotga bo'ysunadi. Doimo uni ayblashi va nolishi mumkin. Biroq zamonaviylik insondan ko'proq harakatchanlikni talab qilmoqda, va bu asosan publistik kontekstlarda o'z ifodasini topgan: hayot – sherik hatto hayot – qul sifatida gavdalanadi[5].

Lisoniy shaxs ongida kognitiv, iqtisodiy, estetik va etik bahoning shakllanib tilda ma'lum bir milliy obrazlar bilan aks etishi tilshunoslikda o'ziga hos alohida maydonni yuzaga keltiradi. Inson-hayot obrazlarini tilde va lisoniy ifodada yoritishda, insonning ruhiyati bilan bog'liq qadriyatlar ifodalangan tadqiqotlarni tadqiqqa tortdik: bu qadriyatlar motivatsion xususiyatga egaligi bilan ajralib turadi. Hayotni ushbu semantik maydonlarga bo'lib o'rganish mumkin: o'zbek tilida: “Inson hayoti eng oliy qadriyat, Odam oltindan qimmat, Odamning qo'li gul, Inson gavhari qobil, Odam olamning oltin toji. Tiriklikning o'zi – baxt”, ingliz tilida: “Human life is the highest value, Man is more expensive than gold, Man's hand is a flower, Man is a gem, and Man is the golden crown of the world. Being alive is happiness”. Chunki inson har qanday ma'naviy boyliklarning ijodkoridir. Huddi shuning uchun insonning ongi va faoliyatiga bog'liq bo'lmagan, undan tashqarida turgan bironta qadriyat bo'lishi mumkin emas. Zero, Navoiy dunyoqarashi va negizida ham inson - buyuk deb baholanadi.

“Barchasini garchi latif aylading,

Barchadin insonni sharif aylading”.

Hayotda inson hamisha yaxshi niyat bilan yashashi lozim. Yaxshi niyat – yarim davlat, Umid o'lmay – risq kamimas, O'z o'rni ega bo'lishlik – tiriklik, O'lik bo'lib go'rda yo'q, Tirik bo'lib to'rda yo'q. O'lik bo'rini it tishlamas.

Maqsud Shayhzoda ham:

“Umrlar bo'ladiki, o'ligidan tirikdir,

Odamlar bo'ladiki, tirigidan o'likdir”.

Degan misralari ham yuqoridagi hayot falsafasi haqida aytilgan qarashlarning yaqqol namunasidir.

Hayot – harakatdan iborat. Tirik bandaga tinim yo'q. oz yesang ko'p yashaysan, mehnat qilsang ko'p oshaysan. Turmush – urinish. Tuxumni ko'rmaganga qarag'a ham, tuvuq.

Hayot uchun kurashmoq zarur. Daryoga ot solmastdan oldin, kechuvini top: jumadan umiding bo'lsa, payshanbadan harakat qil: Zamona kelmay qirindan, g'amingni ye burundan: olisdan otilgan qopqon, to'g'ri mo'ljalga yetar:

Hayot – kurash yoki hayot sharoiti, agar kurash tugasa, hayot ham tugaydi. Hayotda ma'no va maqsad bo'lmasa, qiyinlashib boraveradi. Hayotda omon qolish kuch qudratning o'sishi, intilishi – insoniyat uchun intuitiv va instinkt bo'lib, uning qiymatiga tahdid, hayotga mazmun beradigan narsa bu qayriyatlaridir. Til egalari olamning lisoniy manzarasida: Taqdir – oliy hakam. Ya'ni hayot – olloh tomonidan berilgan ne'mat. Inson qismat yetaklagan yo'l tomon harakatlanaveradi. Shu bilan birga inson eng oliy qadriyat sifatida namoyon bo'ladi. Shuningdek, oldiga qo'ygan maqsad va vazifalari, harakatlari bilan taqdiri o'zgartiradigan kuch egasi sifatida shakllanadi. Shuningdek, maqsad va vazifalarni amalga oshirish uchun albatta tirik inson harakat qilishi joiz. Zero, “taqdirga tadbir hayron,” qismat maqollari singari lisoniy til birlilari fikrimiz isbotidir.

Tahlil va natijalar. Inson ongida bir-birini eslatuvchi psixik tasavvur, g'oyalar assotsiatiiv tilshunoslik hisoblanadi. Lingvistik (verbal yoki noverbal) assotsiatsiyalar – til egasining voqeilik haqidagi psixologik tasavvuri natijasida yuzaga keladi, ushbu hodisalar tilda bir-biri bilan tilda muayyan aloqada bo'lgan aniq lisoniy birliklar orqali voqealashadi. Ma'lumki, tildagi leksik va semantik birliklar tabiiy ravishda yondosh ma'nolar (yaqin, zid, o'xshash ma'nolar) orqali ochib beriladi. Masalan “hayot” leksemasini zid ma'nosini “o'lim” leksemasi orqali ifodalanadi.

Ingliz tilda “hayot” konsepti noverbal ifodalanishini quyidagi misollarda ko'rishimiz mumkin:

1. Lifes begin at forty – hayot qirq yoshdan boshlanadi deb yuritiluvchi ushbu ibora ingliz millatining yashash tarsi bilan bog'liq bo'lib, inglizlar o'zlarini aynan shu yoshda hayotga, turmush qurushga mukammal darajada tayyor deb hisoblaydilar. Ularning fikricha qirq yoshga to'lgan odamda maroqli hayot kechirishi uchun zarur bo'lgan ko'nikma tajriba va vositalar mavjud bo'lsa, hayot yaxshilanadi. “Today people in their fourtieth are now able to get married, have children and prosper as the saying goes life begins at fourth”[7].

2. In the next life – iborasi o'limdan keying hayot haqidagi diniy e'tiqodlarni ko'rsatadi va inglizlar o'limdan keyin boshqa hayotga ega bo'lishi mumkin deb hisoblashadi. “Each household may have left offerings for their ancestors goodwill or to sustain them in the next life”[8].

3. A daughter is a daughter all of her life – ushbu leksemda ingliz tilida qiz bolaning o'z ota-onasi, tug'ilib o'sgan oilasiga bo'lgan musosabati tasvirlangan. Ularning fikricha qiz fanzand turmushga chiqqandan so'ng ham keyin uning oilasiga nisbatan ilgariiday mehri, g'amxo'rliqi, saqlanib qoladi. O'g'illar esa turmush qurishgach odatda ko'proq o'z oilasiga sayanib qoladilar. “You will always be my little girl, a son is son until, he takes a wife, a daughter is a daughter all of her life”.

Vaqt-soati yetib olamdan o'tish xalqimiz tilida «bandalikni bajo keltirish» deyiladi. Bandalikni bo'yninga olgan inson yoshi ulg'ayib borar ekan, omonatini topshirish taraddudini ko'radi. “O'lim” kontseptining ilmiy taraflarini o'rganar ekanmiz, biz ushbu kontseptning gender xususiyatlariga ham alohida chuqurroq to'xtalib o'tishni lozim deb bildik. Chunki o'lim bilan bog'liq marosim va odatlarda ayol hamda erkaklarga xos farqli jihatlar mavjud. Har bir xalq madaniyatida gender xususiyatli odatlar mavjud bo'ladi, masalan, o'zbek madaniyatida idda saqlash ayollarga xos bo'lib, diniy an'analarga ko'ra ayollar eri o'lgan kundan boshlab to'rt oy va o'n kun ostona xatlab ko'chaga chiqmasliklari, erkaklarga boqmasliklari talab qilinadi.

Masalan “o'lim” konseptida noodiativ belgi-xususiyatlar mavjud bo'lib, uning tarkibiy qismini tashkil etuvchi ayrim belgi xususiyatlar nutqiy vaziyatlarda uchraydi. Masalan: dafn marosimi – “dead.....”, eng tinch, sokin payt – “...”, juda charchagan, toliqqan, kuchi yo'qolgan qonun – a dead law, ishlatib bo'lingan, endi foydalanilmaydigan narsa – a dead copy, oqmayotgan (ko'lmak) suv – dead water, uchib qolgan sigaret olovi – a dead fire ta'msiz – a dead wine, Azroil – death angel, belgilab qo'yilgan vaqt chegarasi – deadline, Aqsh qog'oz pullari – dead president(sl.). Yuqoridagi misollardan ko'rinib turibdiki, “o'lim” konsepti turli odatiy va noodiativ belgi-xususiyatlariga ega bo'lib, konsept talablaridan hamda kommunikant (suxbatdoshlar) tanlovidan kelib chiqqan xolda, muloqot ishtirokchilarining lingvistik va xayotiy tajribasiga mos ravishda voqealashadi.

Xulosa. “O’lim” konseptiga to’xtaladigan bo’lsak, sir emaski, o’lim har doim insoniyatning asosiy tashvishlaridan biri hisoblangan. Dunyodagi aksariyat tillar singari, ingliz tilida ham o’lim boshqa tirik bo’lmaslik, mavjud bo’lmasli yoki yaqin odamidan juda bo’lish ma’nolarini anglatganligi sabab, bu holat qayg’uli, baxtsiz holat deb hisoblanadi. “As baleful as death” iborasi ham ingliz tilida ushbu tushunchaning noxush holat ekanligi va unga nisbatan umumiy qo’rquvni tushunishimiz mumkin. “I wouldn’t go out if I were you. That full moon is looking as baleful as death”. Shu sababli ham ingliz tilida bu so’zning o’rniga “o’lim” konseptini ifoda etuvchi ko’plab evfemistik so’z va iboralardan foydalanadi. Misol uchun: “to depart, to slip away, to lose one’s life, to pass away”. “His

grandmother passed away last year”. “To enter eternal rest, to be called back to God, to called home, to join to one’s ancestors” birikmalarida ham ingliz millatiga xos diniy qarashlar mujassamlashgan bo’lib, ularda xalqning o’limdan keying haqiqiy, abadiy hayotning mavjudligi haqidagi g’oya ifodalangan. Xulosa qilib aytganda, biz “kontsept” kognitiv tilshunoslikning asosiy masalasi sifatida ko’rib chiqar ekanmiz, uning so’zlovchining fikrlari va e’tiqodlari bilan chuqur bog’liqligini ko’rishimiz mumkin. Ingliz tilida “hayot” va “o’lim” konseptlarini to’laroq ifoda etishga xizmat qiluvchi frazeologik birliklar mavjud bo’lib, ular ushbu xalqning madaniyati, qarashlari, tarixi va urf-odatlar bilan chambarchas bog’liqdir.

ADABIYOTLAR

1. Nurmonov A.. Lingvistil ta’limotning yangi bosqichi. Tanlangan asarlar. III jild. – Toshkent: Akademnashr, 2012. – B. 92.
2. Философский энциклопедический словарь. 2010 // dic.academic.ru // dic. nsf/ enc. Philosophy/1978.
3. Розин.В.М. Философия и методологияю. Традиция и современность//Вопросы философы. 1996.11. С. - 24
4. Еврейский вопрос, как вопрос о расовом характере и о его вредоносном влиянии на существование народов, на нравы и культуру. / Перевод 5-го издания. — М., 1906. С. – 35-48
5. Иланова О.А. Концепт “жихнь” в русской языковой картине в мире; лингвокультурологический и лексикографический аспекты. Автореферат. (дис.кан.наук) Санк-Петербургб 2005. С 28.
6. Komilova G.R. Xayot buyuk qadriyat sifatida. NamDu Ilmiy habarnomasi 2021.2. B. -208
7. <https://idioms.thefreedictionary.com/life>.
8. <https://merriam.webster.com/dictionary.the.next.life>
9. Cohen & Harrison, 1972 University of Twente P.O.Box 217, 7500AE Enschede the Netherlands.

Po'lat KATTAYEV,

Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti mustaqil tadqiqotchisi

E-mail: kattayev@mail.ru

DSc, professor S.Zokirova taqrizi asosida

**MAHDUMI A'ZAM DAHBEDIY QALAMIGA MANSUB "MAJMUAT UR-RASOIL" ASARI QO'LYOZMA NUSXALARI
MATNIY TADQIQI (2352 RAQAMLI QO'LYOZMA NUSXA ASOSIDA)**

Annotation

XV asr oxiri XVI asrlarda O'rta Osiyoda bir qancha siyosiy o'zgarishlar bilan bir qatorda, o'ziga xos adabiy muhit vujudga keldi. Bunda mamlakat ijodkorlarini o'z atrofida jamlanishini ta'minlashga doimiy intilgan temuriy hukmdorlar, keying bosqichlarda esa Shayboniylar bevosita ijodkorlarning eng katta homiysi sifatida adabiyot tarixida iz qoldirgan. Ushbu sulolalarning sa'y harakatlari natijasida yangi ijod maktabi yaratilishi ko'plab asarlarning yaratilishiga sabab bo'ldi. Ayniqsa, tasavvuf yo'nalishida yozilgan didaktik asarlar hozirgi kunga qadar dolzarbligini yo'qotmagan. O'z ichida tasavvufiy didaktik ruhda yozilgan 29 risolani qamrab olgan "Majmuat ur-rasoil" asaridan o'rin olgan. E'tiborli jihati shundaki, "Majmuat ur-rasoil" tazkirasi yaratilguniga qadar O'rta Osiyo adabiy muhiti, undagi tasavvufiy qarashlar, xususida mukammal ma'lumotlarni o'zida saqlagan biror majmua yoki tazkira kuzatilmaydi. Shu nuqtai nazardan Jaloliddin Kosoniy Dahbediy hayoti va faoliyatiga doir ma'lumotlarga ushbu asardan o'rin ajratilgani, shoirning mazkur adabiy muhitda tutgan o'ziga xos o'rnidan darak beradi, deyish mumkin. Yuqoridagilarni e'tiborga olgan holda ushbu maqolada "Majmuat ur-rasoil" asarining tayanch qo'lyozma nusxalarining matniy tadqiqi xususida muxtasar ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: Adabiy muhit, Jaloliddin Kosoniy, Majmuat ur-rasoil, risola, qo'lyozma, matniy tadqiq.

ТЕКСТОЛОГИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ РУКОПИСНЫХ ЭКЗЕМПЛЯРОВ ПРОИЗВЕДЕНИЯ «МАДЖМУАТ УР-РАСОИЛ», ПРИНАДЛЕЖАЩЕГО ПЕРУ МАХДУМИ А'ЗАМА ДАХБЕДИЙ (НА ОСНОВЕ РУКОПИСИ № 2352)

Аннотация

В конце XV и в XVI веках в Средней Азии, наряду с рядом политических изменений, возникла особая литературная среда. Темуридские правители, стремившиеся объединить творческих личностей страны вокруг себя, а также Шайбаниды, которые в последующие этапы выступали крупнейшими покровителями литераторов, оставили заметный след в истории литературы. Благодаря их усилиям появилась новая творческая школа, что привело к созданию множества произведений. Особенно важно отметить, что дидактические произведения, написанные в суфийском направлении, не утратили своей актуальности до наших дней. К ним относится и «Маджмуат ур-расоил», включающая 29 трактатов, написанных в суфийско-дидактическом духе. Примечательно, что до появления этой сводной книги не существует ни одного другого сборника или tazkiri, которые бы столь полно сохранили сведения о литературной среде Средней Азии и её суфийских взглядах. С этой точки зрения заслуживает внимания тот факт, что именно в «Маджмуат ур-расоил» отведено место для упоминания жизни и деятельности Джалолиддина Косония Дахбедия, что свидетельствует о его особом положении в данной литературной среде. Учитывая вышесказанное, в данной статье кратко изложены результаты текстологического исследования основных рукописных экземпляров «Маджмуат ур-расоил».

Ключевые слова: Литературная среда, Джалолиддин Косоний, «Маджмуат ур-расоил», рисола, рукопись, текстологическое исследование.

A TEXTUAL STUDY OF THE MANUSCRIPT COPIES OF "MAJMUAT UR-RASOIL," AUTHORED BY MAHDUMI A'ZAM DAHBEDIY (BASED ON MANUSCRIPT NO. 2352)

Annotation

In the late 15th and early 16th centuries, alongside a series of political changes, a distinct literary milieu emerged in Central Asia. The Timurid rulers, who consistently sought to bring the nation's creative individuals together, and later the Shaybanids, who served as major patrons of literary figures, left a notable mark on literary history. Their efforts led to the formation of a new creative school, which in turn resulted in the creation of numerous works. Particularly noteworthy are the didactic works in the Sufi tradition, which remain relevant to this day. One such work is "Majmuat ur-rasoil," encompassing 29 treatises written in a Sufi-didactic spirit. It is notable that, prior to the compilation of this corpus, no other collection or tazkira had preserved such comprehensive information about the literary milieu of Central Asia and its Sufi perspectives. From this standpoint, the inclusion of details regarding the life and activities of Jaloliddin Kosoniy Dahbediy in "Majmuat ur-rasoil" indicates his distinct position within that literary environment. Taking the above into account, this article provides a concise overview of the textual study conducted on the primary manuscript copies of "Majmuat ur-rasoil."

Key words: Literary milieu, Jaloliddin Kosoniy, Majmuat ur-rasoil, treatise, manuscript, textual study.

Kirish. O'zbek mumtoz adabiyotining tarixi va tadrījii takomilida XV-XVI asrlar alohida ahamiyat kasb etgani ayni haqiqat. Adabiy muhit bu davr adabiyotining eng muhim jihatlaridan biri sanaladi. Mazkur asrda adabiyotimiz tarixida uch adabiy muhit faoliyat ko'rsatgani haqida adabiyot tarixiga oid tadqiqotlarda ma'lumot berilgan. Ular Qo'qon, Xorazm va Buxoro adabiy muhitlaridir.

Adabiy muhit muayyan hududda yashab ijod etgan yirik shoir va adiblar ta'sirida yuzaga keladi. Uning vujudga kelishi yirik ijodkorlar faoliyati, ular yaratgan ijodiy maktablar bilan chambarchas bog'liq. Masalan, XV asr Hirot adabiy muhiti

Lutfiy, Navoiy va Jomiy singari ijodkorlar faoliyati natijasida yuzaga kelgan bo'lsa, O'rta Osiyo xonliklari davriga kelib Buxoro, Xiva hamda Qo'qon adabiy muhitlari paydo bo'ldi.

Asosiy qism. Tadqiqot olib borish davomida biz Mahdumi A'zam Dahbediyning "Majmuat ur-rasoil" to'plami qo'lyozmasi manbalarini tadqiq qilishni maqsad qilib belgilandi. Buni amalga oshirishda Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik institutida mavjud "Majmuat ur-rasoil" asarlarini ikki qismga bo'lib tavsiflash ya'ni, 1-qismida faqat Mahdumi A'zam qalamiga mansub "Majmuat ur-rasoil"lar tavsifansa, ikkinchi qismida Mahdumi A'zam Dahbediy qalamiga mansub

bo'lmagan "Majmuat ur-rasoil"larning tekstologik tahlili hamda ularning mohiyatini o'rganish maqsadga muvofiqdir.

Asosiy qo'lyozmalar fondida "Majmuat ur-rasoil" nomi bilan nomlanuvchi 23 ta qo'lyozma asar borligi aniqlandi, ularning ba'zilarida muallif nomi berilmagan, ba'zilar boshqa yozuvchilar tomonidan yozilgan. Tadqiqot davomida ushbu qo'lyozmalardan faqat Mahdumi A'zam qalamiga mansub "Majmuat ur-rasoil"lar ajratib olindi va keyingi bosqich ko'p nusxali qo'lyozmalarining ishonchli matnini tiklash tamoyili amalga oshirildi. Buning uchun dastavval mavjud manbalar xillandi ya'ni qo'lyozmalar va toshbosmalarga ajratildi, ikkinchi bosqichda xillangan manbalar sanalar bo'yicha ajratildi

2352-qo'lyozma manba tavsifi

Majmuat ur-rasoyil risolalar to'plamining ushbu nusxasi boshqa nusxalarga nisbatan risolalar to'liqligi, husnixati chiroyli, yaxshi saqlanganligi bilan ajralib turadi. Qo'lyozmada jami 31 risola jamlangan bo'lib hijriy 1317- yilda Mullo Izzatulloh mudarris ibn Sayyid xo'ja muftiy Muhammad xo'ja rais Sayyid tomonidan ko'chirilgan. Ushbu qo'lyozma 257 sahifadan iborat.

Asar quyidagicha boshlanadi:

فهرست رسهای حضرت مخدوم اعظم علیه الرحمه

Ya'ni, Hazrat Mahdumi A'zam risolalari fihristi

1-risola.ushbu nusxadagi ilk risola Asror un-nikoh bo'lib boshlanishi Allohga hamd bilan boshlanadi.

Tugashi:

خواننده و شنونده را ملامت نفر اید تم الحمد لله علی الاتمام نامیده شد این رساله را اسرار النکاه

2-risola. Risolai samoiya.

Risola an'anaviy hamd bilan boshlanadi.

Tugashi:

که قاسمی رتو دارد حیات جاویدان تم الحمد لله علی الاتمام

3-risola. Risolai vujudiya. An'anaviy hamd bilan boshlanadi. Tugashi:

شدا مست احمد جام

یارب لوجردت که مرا رحمت کن

کردم چو رساله وجودیه تمام

4-risola. Odob us-solikin. Boshlanishi an'anaviy ham bilan boshlanadi. Tugashi:

الرساله الشریفه المبارکه که المسمما باداب السالکین اللهم اجعل خاتمه امورنا حیرا ولا تلحق نما بز تبعه شرور ناضیرا یا اله العالمین

5-risola. Risolai odob us-siddiqin. Ushbu risola 7 sahifadan iborat

6-risola. Risolai ganjnoma. qo'lyozmaning 68-78-sahifalaridan o'rin olgan. Tugashi:

قطه غرض نقش است کر نایاد ماند

کی هستی را نمی بینم بقای

مکر صاحبدلی روزی برحمت

کند برحال درویشان دعای

7-risola. Risolai bukoiya qo'lyozmada joylashuvi 78-91-sahifalar. Tugashi:

شراب شوق می نوشم بکردیار میگردم

سخن مستانه میکویم دلی هشیار میگردم

8-risola, risolai Nasihat us-solikin. Qo'lyozmada joylashuvi 91-101-sahifalar. An'anaviy hamd bilan boshlanadi. Tugashi:

بیبت:

قرب نی بلانه پستی رفتن است

قرب حق از قید هستی رستن است

9-risola, risolai Savod oluja. Qo'lyozmada joylashuvi 101-106-sahifalar.

10-risolai tanbeh us-salotin. Qo'lyozmada joylashuvi 106-115-sahifalar. An'anaviy hamd bilan boshlanadi. Tugashi:

والماب نمت رساله تنبيه السلاطين بعون الله المالك المبين

11-risola, Risolai valad sir bobiya.

Ushbu risola ham an'anaviy hamd bilan boshlanadi.

Tugashi:

بیبت:

بی عنایت حق و خاصان حق

کر ملک باشد سپا هستش ورق

تمت رساله الولد سر لایه

12-risola. Risolai nafahot us solikin.

An'anaviy hamd bilan boshlanadi, tugashi:

بیبت:

بس کنم چون زیرکارا این است
بانک دو کردم اگر در ره کس است
تمت هذه الرسالة شریفه
المسمى نجات السالکین

13-risola. Risolai bayoni zikr. Boshlanishi an'anaviy hamd bilan boshlanadi. Tugashi:

بیبت بنده حلقه مکوس از نوازی برود

لطف که بکانه شود حلقه مکوس

تمت الرسالة الزکر

14-risola. Risolai sharh ul-abyot. Ushbu risola Ubaydullaxon qalamiga mansub ruboiylarga bag'ishlangan. An'anaviy hamd bilan boshlanadi. Tugashi:

تمت رساله شرح الرباعیات

این شرح که هر ورق ازومرات است

از بهر تماشای رحان ذاتست

در تسمیه اش این رباعی شد گفته

زا نروی که این شرح رباعیات

15-risola. Risolai bayoni silsila. Boshlanishi an'anaviy hamd bilan boshlanadi, tugashi:

غلام طوق سک اوشوم که بعد ادا

بیان سلسله خواجهکان نهاده نام رای هدارا است

16-risola. Risolai bayoni chahor kalima. 145-147-sahifalarda joylashgan.

17-risola. Risolai silsilat us-siddiqin. 147-155-sahifalar.

18-risola. Risolai bittihya. 155-161-sahifalar.

19-risola. Risolai mirot us-safo

An'anaviy hamd bilan boshlanadi, tugashi:

ای رفته بکوی عاشقی راه وفا

در عشق دل از یار نکیری بجفا

حراهی بصفانلت چو آینه شود

ز نهار منه ردست مرآت صفا

20-risola. Risolai ahvoli ulamo. Boshqalarni an'anaviy hamd bilan boshlanadi, tugashi:

تمت تمام شد رساله زینت السالکین که انرا تنبیه السلاطین نیز می گویند

21-risola. Risolai gul va navro'z. Boshlanishi an'anaviy hamd bilan boshlanadi, tugashi:

تمت تمام شد رساله گل و نوروز

22-risola. Risolai me'roj ul-oshiqin.

تمت رساله معراج العاشقین بد القیر الضعیف الی حضرت الله

تعالی المسمى محمد رضا غفر الله تعالی ولویه

23-risola. Murshid as-solikin. 205-208-sahifalarda joylashgan.

24-risola. Bayon ul-voqea, 208-212-sahifalarda joylashgan. Boshlanishi an'anaviy hamd bilan boshlanadi, tugashi:

در جوانی پشت حم نشد همچو بران زانکه کرد

این رسایل را کتابت آنچه بود از بیش و کم

25-risola. Risolai voqeatul xoqoniya. Risolai fathnoma. 212-217-sahifalarda joylashgan.

26-risola. Risolai Boburiya. 217-229-sahifalarda joylashgan.

27-risola. Risolai tanbeh ul-ulamo. 230-234-sahifalarda joylashgan.

28-risola. Risolai shaybiya. 234-238-sahifalarda joylashgan. Boshlanishi an'anaviy hamd, tugashi:

هرکه غیر این بیند شد خطا کند والله اعلم باصوات تمت الرسالة الشیبه

Ammo ushbu tartib raqamda Risolai faniya bo'lishi kerak edi. Fihrist bo'yichha berilmagan.

29-risola. Risolai fanoiya. Boshlanishi an'anaviy hamd bilan boshlanadi, tugashi:

والله الهادی الی سبل الرشاد تمت الرسالة الشریفه الفناعیه بیفضله و کرمه

30-risola. Risolai ilmiya. Boshlanishi an'anaviy hamd, tugashi:

ای تویر هرپاد شاهان پادشاه

کار سانی یفعل الله مایشا

31. takammil al-rasoil:

وماتاخر بحمد الله شاد این آخر رساله بتوفیق خدایی زولجلال هجری

۱۲۱۱

Xulosa. Dahbediy qalamiga mansub "Majmuat al-Rasoil" asarining qo'lyozma nusxalari O'rta Osiyo islomiy adabiyoti va tasavvuf tarixida muhim o'rin egallagan. Ushbu asar o'zida tasavvufiy ta'limot, axloqiy pand-nasihatlar va zamonaviy ilmiy-tahliliy fikrlarni mujassam etganligi bilan ajralib turadi. Tadqiqot davomida qo'lyozma nusxalari o'rtasidagi farqlar aniqlanib, matnlarning tahririy ishlovlari o'rganildi. Mazkur

qo'lyozmalarning matniy tadqiqi quyidagi muhim jihatlarni ochib berdi:

Matnlarning nashr tarixi: Qo'lyozmalar turli vaqt va joylarda ko'chirilganligi, ular orasida yozuv uslublari, til xususiyatlari va hatto mazmuniy farqlar mavjudligi aniqlandi.

Til va uslub o'ziga xosligi: Matnda arab, fors va o'zbek tillarining birgalikda qo'llanishi uning ilmiy va adabiy qimmatini yuqori ekanligini ko'rsatadi.

Qo'lyozmalarning muhofaza holati: Qo'lyozmalarning saqlanish holati va ularning zamonaviy ilmiy tadqiqotlarga moslashtirilishi muhim ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqot natijasida "Majmuat al-Rasoil" qo'lyozmalarining ilmiy-nazariy tahlili amalga oshirilishi islomiy madaniy merosni o'rganish, uni keng jamoatchilikka taqdim etish va kelajak avlod uchun saqlash borasidagi sa'y-harakatlarga munosib hissa qo'shadi.

ADABIYOTLAR

1. Abdullayev V., O'zbek adabiyoti tarixi. Besh tomlik. 4-tom. –Toshkent: Fan, 1980. B-384.
2. Abu rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik instituti, Asosiy fond, Inv 2352
3. Abu Rayhon beruniy nomidagi Sharqshunoslik instituti, asosiy fond. Inv 10626

Zumriniso KOZIMOVA,

O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti katta o'qituvchisi

E-mail: kzumriniso6263@gmail.com

"O'zbek va jahon filologiyasi" kafedrası dotsenti, PhD D.Jumayeva taqrizi asosida

MUHAMMAD YUSUFNING ABDULLA QODIRIYGA EHTIROMI

Annotatsiya

Ushbu maqolada shoir Muhammad Yusuf ijodida o'zbekning ardoqli yozuvchisi Abdulla Qodiriy va uning "O'tkan kunlar" romani qahramonlari nomlari qalamga olingan she'rlari tahlil qilingan. Unda Muhammad Yusuf qalbini xalqimizning bir qator nomdor farzandlari qatorida Abdulla Qodiriyning ijodiy faoliyati, asarlari alohida cho'qqi misoli zabt etganligining guvohi bo'lishimiz mumkin. Bugungi kun yoshlariga qatag'on qurbonlarining vatanparvarlik faoliyatlarini tushuntirishda bu kabi she'rlar va maqolalar alohida ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: Abdulla Qodiriy, "O'tkan kunlar", Otabek, Kumush, Zaynab, Marg'ilon, qatag'on qurbonlari, Jodi, ruhiyat.

УВАЖЕНИЕ МУХАММЕДА ЮСУФА К АБДУЛЛЕ КАДИРИ

Аннотация

В данной статье поэт Мухаммад Юсуф анализирует стихи известного узбекского писателя Абдуллы Кодири и героев его романа «Прошлые дни». В нем мы можем стать свидетелями того, что сердце Мухаммеда Юсуфа, наряду с рядом известных сыновей нашего народа, запечатлело творческую деятельность и труды Абдуллы Кадири. Такие стихи и статьи имеют особое значение в объяснении современной молодежи патриотической деятельности жертв репрессий.

Ключевые слова: Абдулла Кадири, «Прошлые дни», Отабек, Кумуш, Зайнаб, Маргилан, жертвы репрессий, жоди, психика.

MUHAMMAD YUSUF'S RESPECT FOR ABDULLAH KODIRI

Annotation

In this article, the poet Muhammad Yusuf analyzes the poems of the famous Uzbek writer Abdulla Kodiri and the heroes of his novel "Past Days". In it we can witness the fact that the heart of Muhammad Yusuf, along with a number of famous sons of our people, captured the creative activities and works of Abdulla Kodiri. Such poems and articles are of particular importance in explaining the patriotic activities of victims of repression to modern youth.

Key words: Abdullah Kodiri, "Past Days", Otabek, Kumush, Zainab, Margilan, victims of repression, jodi, psyche.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Xalq, haqiqat va nafosat o'lmaydi va bularni ardoqlagan, kuylagan ulug'lar ham mangudirlar. Ular hamisha avlodlar dili va tilida barhayot, shu minnatdor avlodlarning ezgu intilish va ishlarida madadkordir, deydilar. Sevimli shoirimiz Muhammad Yusuf ham hayoti davomida mana shunday ezgu maqsadni amalga oshirish baxtiga musharraf bo'ldi. Shoir hayotining mazmuni, betakror ijodiy faoliyatining asosiy ma'nosi – Vatanga muhabbat degan oliy qadriyatdan iborat bo'libgina qolmadi, hayot shodliklari, sevgi va sadoqat, ilm-ma'rifat, xalqimizni azal-azaldan ajoyib odatlaridan bo'lgan go'zallikni ardoqlash, onani sevish, unga hurmat ko'rsatish, tabiatdan bahra olish, eng asosiysi, inson shaxsiga bo'lgan mehr-muhabbat mavzulari haqida ham kuylash otashnafas ijodkor she'riyatida rangin jilolari bilan o'z ifodasini topdi. Shu bilan birga, Muhammad Yusuf o'z she'rlarida kitobxonlariga bir necha ming yillik tariximizning shonli farzandlari haqida hikoya qildi. Alpomishu Go'ro'g'lidek, To'marishu Shiroqdek, Jaloliddinu Amir Temurdek vatanparvar qahramonlarni, Ulug'beku Ibn Sino, Alisher Navoiy, Zahiriddin Bobur singari ilm va ma'rifat egalari, Mashrabu Furqatdek mumtoz shoirlarni, Qodiriy, Cho'lpon, Usmon Nosir, Akmal Ikromov, Fayzullo Xo'jayev kabi qatag'on qurbonlarini, Nabi Rahimov, Shukur Burhon kabi san'at ahillarini, Erkin Vohidov, Abdulla Oripov kabi o'ziga ustoz deb bilgan shoirlarni asosan vatan madhi, uning taqdiri, o'tmishi va buguniga bag'ishlangan she'rlarida chizgilarini yaratdi. Xususan, shoirning birgina Abdulla Qodiriy hamda uning "O'tkan kunlar" romani qahramonlari bo'lgan Otabek, Kumush, Zaynab nomlari keltirilgan yigirmaga yaqin she'rlari mavjud. "Vatanim", "Kundoshli uy", "Laganbardorlar", "Yurtim ado bo'lmas...", "Sodda Muhammadman", "Kinoga kirmayman", "Zaynab qo'shig'i", "Menga bering", "Bibi", "Otabek qo'shig'i", "Kumush", "Ona tilim" hamda "Qora quyosh" dostonidan joy olgan "Qodiriy bobom", "Qodiriy qilishar so'roq" kabi she'rlari shular jumlasidandir. Qodiriy nomi "Vatanim", "Laganbardorlar",

"Yurtim", "Ona tilim" kabi she'rlarida boshqa qatag'on qurbonlari qatorida birgina o'rinda tilga olinsa, "Qodiriy bobom", "Qodiriy qilishar so'roq" she'rlarida esa she'rning boshidan yakuniga qadar faqat Qodiriy timsoli gavdalanadi. "Laganbardorlar" hamda "Yurtim ado bo'lmas..." she'rlarida bir-biriga mazmunan yaqin satrlar ta'kidlanadi. "Laganbardorlar" da:

Otabek Kumushin ko'zlarin yopib,
O'zi ham ortidan qilgach safarlar.
Qodiriy bobomning qo'llarin o'pib,
Chohga itargan ham laganbardorlar. – [1]
deya aytilsa, "Yurtim" she'rida:
Alhazar, alhazar, ming bor alhazar,
Ana yurishibdi kiyganlari zar,
Qodiriy qilib shoir bo'lganlar –
Mehrobdan chiqqan chayonlarning bor... [2]

misralarini o'qiyamiz. Ko'rib turganimizdek, har ikkala she'rida ham ikkiyuzlamachi, laganbardor, o'z manfaati yo'lida hech qanday razilliklardan tap tortmaydigan kimsalar qoralanadi. Bunday insonlar faqatgina bir davr va bir muhitgagina xos emas, ular insoniyat tarixining turli davrlarida, turli sharoitlarida bo'lganlar, bo'lavradilar ham. Xuddi shu kabi Qodiriyga "O'tkan kunlar" romani cheksiz shuhrat keltirganligi barchamizga ma'lum. Bunday vaziyatda uning atrofida laganbardorlarning ko'payib qolishi, hasadgo'ylarning yozuvchi hamda uning asaridan ayb topishga zo'r berib urinishlarini ko'pgina mashhur ijodkorlar singari Qodiriy faoliyatida ham ro'y berganligi sir emas. Ikkinchi she'rida ham ikkiyuzlamachilar qoralanishi bilan birgalikda "Mehrobdan chayon" romaniga ishora hamda asar nomi va qahramonining yozuvchi taqdiriga bevosita bog'liqligini ko'ramiz. Anvarning hayotini zaxarga aylantirishga uringan "chayonlar", Qodiriy hayotiga ham og'u soldilar. Qodiriy boboning qo'llarini o'pib turib, chohga itarganlar ham aslida, Mehrobdan chiqqan chayonlar edilar.

Tadqiqot metodologiyasi. Muhammad Yusufning ijodi bilan yaqinroq tanishar ekanmiz, uning Abdulla Qodiriy ijodiga cheksiz hurmatini, asarlarini qadrlashini, yozuvchining asarlari uning uchun ijod va ilhom maktabi bo'lganligining guvohi bo'lamiz. Ayniqsa, "Kinoga kirmayman" she'rida bu holat yanada yorqinroq namoyon bo'ladi. She'rda qizlar "O'tkan kunlar" filmini ko'rishga juda ishtiyoqmand bo'ladilar, ammo bilet qolmaganligidan ko'zyoshi qilib, uylariga qaytadilar. Shoirning esa kinoga kirishga ishtiyoqi yo'q. Uning ko'zidan uyqu qochgan, oromi yo'qolgan. Muqovasiz kitobga muk tushganicha, uni qayta-qayta o'qiydi. Bu muqovasiz kitob "O'tkan kunlar" edi. Uni yillar davomida o'qilganidan, qo'lma-qul bo'lganidan muqovasi ham qolmagan. Aslida, bu kitob kirmagan xonadon qolmagan, uni hamma o'qigan, ammo shoirdek o'qimagan, shoirdek o'qiy olmagani. Shoir bu asarni hammadan ayricha o'qiydi, hammadan ayricha yaxshi ko'rib qadrlaydi. U ko'zlarini yumganida Kumushning kulgichlarini ko'radi, Zaynabning iztiroblarini his qiladi:

Ko'zimni yumaman, kulgichlar yayrab,
Kumush bolasiga rumolcha to'qir.
Keyin ichkaridan – ming yil naridan
Zaynabning nigohi jonimni cho'qir [3].

Shoir oqshomni ham, tongni ham shunday xayollar bilan qarshilaydi. Unga asarning har satri yod bo'lib ketgan, asarning har satri uning uchun muqaddas. Shu darajada muqaddaski, asar qahramonlari – Otabek va Kumush o'z yaqinlaridek aziz, o'z yaqinlaridek qadrli. Ularning o'xshashini hech qayerdan topolmaydi. Hatto sahnada rol ijro etayotgan Otabek unga begona. U san'at uchun qarsak chaladi, Otabek siymosini yaratganligi uchun emas. Chunki sahnadagi Otabek boshqa, shoirning xayollaridagi Otabegi boshqa...

"Otabek qo'shig'i" she'rida shoir nazdidagi Otabek ruhiyati yanada kengroq namoyon bo'ladi. YA'ni bu she'r Otabek tilidan Zaynabga qarata aytiladi. "Kinoga kirmayman" she'rida lirik qahramon shoirning o'zi bo'lsa, bu she'rda Otabek lirik qahramon sifatida maydonga chiqadi. She'rning birinchi bandida shoir talmeh san'atidan foydalanib, o'zining Farhod, Zaynabning Shirin emasligini hamda tazod san'atidan foydalanib, o'zining novvot, Zaynabning achchig' emasligini, shuningdek, Zaynabning dilxun bo'lgani kabi, o'zining ham dilshod emasligini ifodalaydi. Ammo bular taqdiri azalning hukmi ekanligini ham tan oladi. Zaynabni yonida o'zi bilan birga uning ham bir qafas ichidagi ("giryon") bo'zlab yig'layotgan bir juft qushga o'xshatadi, ahvolining xomush va vayrona ekanligini aytadi. Ular bir dindayu ammo piri o'zga, ular bir joydayu ammo bir-biriga na do'st, na g'anim bo'la oladi, Zaynab jayron bo'lmaganidek, Otabek ham sayyod (ovchi) emas.

She'rning to'rtinchi bandida Otabekning sevgisiga sodiqligi, hayotining mazmuni faqat Kumush ekanligi ifodalanadi. Zaynabni suymaganni suyishda ayblaydi. Bunday yashash ko'ngilga xush emasligini aytadi. Uni quchsa, Kumushni sog'inishini, Kumushsiz joni omon bo'lsa-da, o'zining hayot emasligini yashirmaydi. Ammo Zaynabni ham kamsitmaydi, uni gulga qiyos etadi, sultonga yor bo'lishini tilaydi. O'zi esa Kumush diydoriga intizor bo'lib, Marg'ilondan ko'z uzolmaydi:

Ey gul, suyib ne topding men yomondan,
Bekman, senga yor tilayman sultondan,
Ko'z uzmasman men Marg'ilon tomondan,
Senga ket ham, senga qol ham demasman... [4]

Barchamizga ma'lumki, shoir "Otabek qo'shig'i" she'rini 1998 yilda yozadi. Bu she'ridan oldinroq, ya'ni 1994 yilda yozilgan "Zaynab qo'shig'i" she'rida esa Zaynab tilidan faqat she'rning uchinchi bandidagina Otabekka murojaat qilinadi. Qolgan bandlarida esa uning hissiyotlari monolog tarzida aks ettiriladi. Aslida, shoir "Zaynab qo'shig'i" she'rining uzviy davomi sifatida "Otabek qo'shig'i" she'rini yozgan bo'lsa, ajab emas. Bu ikkala she'r ketma-ketlikda o'qilsa, xalq qo'shiqlar yo'lidagi aytishuvni eslatadi. "Kumush" she'rini esa shoir Marg'ilonda Kumushni ko'zida yosh bilan Otabekni qidirib yurganligi lavhasi bilan boshlagan bo'lsa, "Bibi" she'rida shoir o'zining Marg'ilonga borib, har eshikdan Kumushni axtarganligini aytadi. She'rda lirik qahramonning qalbini o'rtayotgan iztiroblari, ruhiy yolg'izlik qiynoqlarining sababchilari sifatida "Laganbardorlar", "Yurtim ado bo'lmas..."

she'rilaridagi kabi ikkiyuzlamachi, hasadgo'y kimsalar ko'rsatiladi. Qodiriy ham shular gumdon qilganligi ta'kidlanadi. Bibining dushmani Zaynab bo'lsa, u bir rashk bandasi edi, ammo shoirning dushmani hasadgo'ylar edi. Ular dushmanlarning eng nomard xili, kundoshlarning eng sharmandasi. Shoir bunday kimsalarning orasida bo'lishdan ko'ra Zaynabning og'usidan ichishni afzal biladi.

Tahlil va natijalar. Qodiriy timsoli Muhammad Yusufning "Qora quyosh" dostonida boshqa qatag'on qurbonlaridan ko'ra ko'proq tilga olinadi. Dostonida keltirilgan "Qodiriy bobom" she'rining ma'no-mohiyati undan oldin keltirilgan nasriy parchadan to'raligicha anglashiladi. Qamoqxonada ming mashaqqatlar bilan qog'oz to'plab, asar yozgan, ammo turma boshlig'i qo'lyozmani gurrillab yonib turgan pechka ichiga otib yuborganidan keyin ruhiy iztiroblar iskanjasida boshini devorga uraverib, o'zini halok etgan adibning kim ekanligi kitobxonga havola etilganida, har bir kitobxon o'z ruhiy yaqinligidan kelib chiqib, Qodiriy, CHO'lpon, Fitrat yoki Usmon Nosir nomlarini xayolidan o'tkazadi. Muhammad Yusuf esa ushbu parchadan keyin "Qodiriy bobom" she'rini keltiradi. Endi yosh kitobxonda "bu – Qodiriy ekanda" degan o'y kechsa ham ajab emas:

Tushimga kiradi Qodiriy bobom,
Bemador, bemajol, behol, beorom.
Egniga eski bir to'n kiyib olgan,
(Shneldir balki u, kimdandir qolgan)... [5]

Ko'rinish turibdiki, Qodiriy bobo shoirning tushiga qamoqxonadagi eski shneli bilan kiradi. Uning yuzlari somon kabi sarg'aygan, ko'zlari to'la mung. Ammo shu holda ham u avlodlariga yaxshilik o'gitini beradi. O'zi sochgan ezgulik hosilini o'rib olishga undaydi.

She'rning II qismining ikkinchi bandi:
...Mana,
Qodiriy qilishar so'roq:
"O'tkan kunlar" degan she'r siznikimi?
Ha.

Ammo u she'r emas...

misralari bilan boshlanadi. Bu yerda shoir kitobxonni yaqin o'tmishning eng qora va chirkin kunlariga yetaklaydi. YA'ni she'rning birinchi qismida shnel kiyib olgan Qodiriy bobo lirik qahramonning tushlariga kirgan bo'lsa, II qismida esa uning tergov jarayoni holati jonlantiriladi. Nodon, manfur kimsalarning asl qiyofalari ochiladi, zamonaning zo'ravonligi gavdalanitiriladi. She'r yoki roman nimaligini bilmaydigan, ularning bir satrini ham o'qishdek baxt nasib qilmagan temir yuraklarning, temir qalblarning, temir hissiyotlarning hukmi bilan o'zbekning yana bir o'g'lonidan judo bo'lish holati hikoya qilinadi. Ularning aybi nimada ekanligini hech kim bilmaydi. Balki, eng katta aybi – iste'dodidir? Ularga qanday hukm o'qildi? Otildimi, osildimi? Balki, boshlari jodiga qo'yilgandir? Shoir she'rning to'rtinchi bandida "jodi nimaligini hozirgi yoshlar bilishmaydi, bilmaganlari ham ma'kul", deydi. Aslida, "jodi" – beda, pichan, xashak qirqiladigan dastakli asbob [6]. Jodi orasiga boshni qo'yib qirqish holatini tasvirlashga shoirning bardoshi yetmaydi. Shoir bilan birgalikda kitobxon ruhiyatida ham temir yuraklarga nisbatan nafrat paydo bo'ladi. Ko'ziga yosh to'ladi, qo'yniga tosh to'ladi, ko'ziga dunyo tor bo'ladi. "O'tgan kunin qursin, Abdullo bobom!", deya iztirob chekadi.

Dostonning boshqa o'rnida she'rning mantiqiy davomi sifatida keltirilgan bandida boshqa qatag'on qurbonlarining nomlari ham sanab o'tiladi:

Rutubatli Shimol o'rmonlarida
Qayinlar ho'ng'rab quyoshni uyg'otar.
Qarang CHO'lponingiz so'nggi makonida
Beqasam choponin yopinib yotar.
Yotar alpqqomatli bahodirlar qator,
Usmonlar,
Qodirlar,
Shokirlar yotar,
Yotar Abdullolar,
Yotar Ahmadlar,
Xudo rahmat qilgur, xudo rahmatlar... [7]

Xulosa va takliflar. Shoirning bu kabi she'rilarida xalqimizning qaysi bir e'zozli farzandi tilga olinmasin, ular Vatan

mavzusi bilan bog'lanadi. Ularga bo'lgan ehtiromi, muhabbati kindik qoni to'kilgan Vataniga bo'lgan muhabbatidan kam emasligi namoyon bo'ladi. Bu she'rlarni o'qiganingizda hazin kuy va ohang paydo bo'lgandek bo'ladi. Quloqqa chalingan bu dilkash kuy kishi ruhini qamrab oladi, samoviy kengliklar osha kelib, qalbingizga kirayotgandek tuyuladi. Inson ruhida hukm surgan beqarorlik tiniqlashadi, boshlar beixtiyor egiladi, zil-zambil tashvishlar yelkalarni bosa boshlaydi, o'z-o'zidan turli savollar jismu jonga singa boradi, sababi bu yerda muqaddas Vatan

kuylanmoqda, uning uchun jon fido qilgan farzandlari ardoqlanmoqda. Muhammad Yusuf qalbini bezovta qilgan, ruhiyatini notinch etgan holat kitobxon ruhiyatiga ham ko'chgandek bo'ladi. She'ning ruhi esa odatda shoirning ahvoli – ruhiyatiga bog'liq bo'ladi. Demak, Muhammad Yusuf ruhiyatini ulug' ajdodlarning insonparvarlik, pok e'tiqodlilik, mustahkam irodalilik, hayotsevarlik, ulug'vorlilik hislari cho'lg'ab, o'ziga ohangrabodek chorlab kelganligi, shubhasizdir.

ADABIYOTLAR

1. Yusuf M.. Ulug'imsan vatanim. Toshkent: "Ijod dunyosi", 2004, 88-b.
2. Yusuf M.. Saylanma. "Sharq", 2019, 113-b.
3. O'zbek tilining izohli lug'ati. Toshkent: "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" davlat milliy nashriyoti. 2007, 125-b.

Yusuf KUSHAKOV,
Toshkent davlat transport universiteti dotsent v.b
E-mail: yusufkushakov1962@gmail.com

F.f.n, dotsent U.Yo 'ldoshev taqrizi asosida

SPECIFIC FEATURES OF AVIATION TERMS IN UZBEKISTAN AND ENGLISH

Annotation

The article discusses the specific features of aviation terms in Uzbek and English, as well as terms related to the aviation industry in Uzbek and English, and their structural features. Structural study of words and terms used in the aviation industry allows language speakers to increase their vocabulary and eliminate problems associated with the correct use of words in communication. To date, the semantic relationship of aviation terms has not been sufficiently clarified, and their linguistic properties have not been given due importance. This is a problem that awaits its solution, because we can see that the development of aviation in recent years has given rise to the emergence of new terms, in this regard, this article approaches this issue scientifically.

Key words: Aeronautics, term, aviation, structure, simple root word, compound word, terminology, conceptual meaning, lexical unit, linguistic analysis, extralinguistic factors, phrase, dictionary, method.

ОСОБЕННОСТИ АВИАЦИОННЫХ ТЕРМИНОВ В УЗБЕКИСТАНЕ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Аннотация

В статье рассматриваются специфические особенности авиационных терминов на узбекском и английском языках, а также терминов, связанных с авиационной отраслью на узбекском и английском языках, и их структурные особенности. Структурное изучение слов и терминов, используемых в авиационной отрасли, позволяет носителям языка увеличить свой словарный запас и устранить проблемы, связанные с правильным использованием слов в общении. На сегодняшний день семантическая связь авиационных терминов недостаточно выяснена, а их языковым свойствам не придано должного значения. Это проблема, которая ждет своего решения, поскольку мы видим, что развитие авиации в последние годы породило появление новых терминов, в связи с этим данная статья подходит к этому вопросу с научной точки зрения.

Ключевые слова: Аэронавтика, термин, авиация, структура, простое корневое слово, сложное слово, терминология, концептуальное значение, лексическая единица, лингвистический анализ, экстралингвистические факторы, фраза, словарь, метод.

O'ZBEK VA INGLIZ TILLARIDA AVIASOZLIK TERMINLARINING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Annotatsiya

O'zbek va ingliz tillarida aviasozlik terminlarining o'ziga xos xususiyatlari hamda o'zbek va ingliz tillaridagi aviatsiya sohasiga doir terminlar va ularning strukturaviyxususiyatlari haqida so'z boradi. Aviatsiya sohasida qo'llaniladigan so'z va atamalarni strukturaviy jihatdan o'rganish til sohiblarining so'z boyligini oshirishga va so'zlarni muloqot jarayonida to'g'ri qo'llash bilan bog'liq muammolarini bartaraf etishga imkon beradi. Bugungi kungacha aviasozlik terminlarining o'zaro semantik aloqasi yoritilishi yetarli darajada bo'lmagan, ularning lingvistik xususiyatiga ahamiyat berilmagan. Bu esa o'z yechimini kutayotgan masala, sababi so'nggi yillardagi aviasozlikning rivojlanishi yangi terminlar paydo bo'lishiga turtki bo'layotkanini ko'rishimiz mumkin shu jihatdan ushbu maqolada bu masalaga ilmiy jihatdan yondashilgan.

Kalit so'zlar: Aviasozlik, termin, aviatsiya, struktura, sodda tub so'z, qo'shma so'z, terminologiya, konseptual ma'no, leksik birlik, lingvistik tahlil, ekstralingvistik omillar, ibora, motivatsion termin, lug'at, usul.

Kirish. Jahonda tilshunosligida xalqlar madaniyati kishilar o'rtasidagi munosabatlarning muayyan bir shakli sifatida tadqiq qilinayotgan yo'nalish – lingvomadaniyatshunoslik bugungi kunda jadal rivojlanayotgan, tilda o'z ifodasini topayotgan va barqarorlashayotgan soha sifatida talqin qilish mumkin. Ijtimoiy ongning shakllanish omillarini tahlil qilish turli madaniyatlarining o'zaro munosabatlari va o'zaro tushunish mexanizmlarini chog'ishtirma tadqiq qilish imkoniyatlarini vujudga keltirdi. Bu esa, o'z navbatida, tilshunoslikda til va madaniyat munosabatlari tadqiq qilinishiga asoslangan yangi tadqiqotlarning paydo bo'lishiga turtki bo'ldi. Hozirgi kunda nafaqat O'zbekistonning, balki dunyo davlatlarining ham yuksak darajada rivojlanishiga ulkan hissa qo'shayotgan sohalaridan biri bu –aviatsiyadir. Bugungi kunda fan va texnika taraqqiyoti, ularning alohida tarmoqlarining rivojlanishi barcha sohalar singari tilshunoslikda ham o'z ifodasini topmoqda. So'nggi yillarda ilm-fanning barcha sohalarida erishilgan sezilarli yutuqlar, ilmiy-texnikaviy ma'lumotlar oqimining tobora ortib borishi sohalariga oid terminlar muammosi bilan shug'ullanuvchi tadqiqotchilar oldiga nazariy va amaliy jihatdan yangi vazifalarni qo'yimoqda. Bundan tashqari, boshqa sohalar kabi aviatsiya sanoatining ham rivojlanishi, aviatsiya texnologiyalari tizimlarining murakkablashuvi aviatsiya faoliyati sohasida terminlar tadqiqi

muammosiga e'tiborni kuchaytirmoqda. Hech kimga sir emaski, aviatsiya texnologik jihatdan jadal rivojlanayotgan tarmoqlardan biri bo'lib, uning samaradorligi aviatsiya tarmog'i doirasida faoliyat yuritadigan xodimlarining kasbiy mahorati va malakasiga bog'liq. Shu sababli ushbu keng qamrovli soha bilan o'z kelajagini barpo etmoqchi bo'lganlar va ayni shu jabhada faoliyat olib boruvchilar chuqur bilim va kasbiy mahoratga ega bo'lish bilan bir qatorda soha doirasida qo'llaniluvchi til xususiyatlari vaunda qo'llaniluvchi so'zlardannutqiy jarayonda to'g'ri foydalanish, ularning tarkibiy jihatdan qanday tuzilganligiva shu kabilarniham batafsil o'rganmog'i ahamiyatlijihtatlardan biri hisoblanadi. Ushbu maqola ham aynan shu jihatlarni ochib berishga qaratiladi. O'zbekiston Respublikasi hududida aviatsiya terminologiyasi eng dolzarb, hali o'rganilmagan qirralari mavjud mavzu hisoblanadi, shu sababli bu maqolada ushbu mavzuni yanada chuqurroq yoritib berishga hamda o'zbek terminshunoslik yo'nalishida yana bir yangi qadam qo'yishga harakat qilish ko'zda tutilgan. Aviatsiya terminlarini tavsiflashda ularning kelib chiqishi, leksik va grammatik xususiyatlari, strukturaviy turlari, turli gap bo'laklariga mansub termin elementlarining termin yasashdagi o'rni va leksik-semantik xususiyatlarini (polisemiya, sinonimiya, antonimiya) o'rganish aviatsiya terminologiyasi tizimida ayniqsa dolzarbdir.

Chet tili (Ingliz tili) xalqaro muloqot tillardan biridir. Aviatsiya adabiyoti va texnik hujjatlarining katta qismi ingliz tilida nashr etiladi; dunyoning turli mamlakatlarida paydo bo'lgan aviatsiya sanoatidagi ko'plab texnologik yangiliklar, qoida tariqasida, dastlab inglizcha nomlarga ega. Bundan tashqari, eng ko'p motorli aviatsiyalar ingliz tilida so'zlashuvchi mamlakatlar, xususan, Amerika Qo'shma Shtatlari ekanligini yodda tutish kerak. Ikkinchi g'oyat ulkan va eng rivojlangan davlatlardan hisoblangan Fransiya, Shvetsiya, Shveysariya, Belgiya asosan fransuz tilida gaplashuvchi mamlakatlar sirasiga kiradi va biz fransuz tilidagi aviatsiya terminlarini ham ko'rib chiqishga harakat qilamiz. Terminologiya takomillashuv jarayonida bir nechta rivojlanish bosqichlarini bosib o'tadi. Dunyoning ko'pgina mamlakatlarida mashinasozlikning yetakchi tarmoqlaridan biri aviatsiyasozlik hisoblanadi. Ushbu soha terminologiyasi tobora ko'proq talab qilinmoqda va hozirgi sharoitda muhim ahamiyatga ega. Aviatsiya sanoati, aviatsiyaning texnik qurilmasi, shuningdek, uyda, shaxsiy foydalanishda va ishlab chiqarishda ishlatiladigan turli xil mashina va mexanizmlar bilan bog'liq terminlar hayotimizda doimiy ravishda uchraydi. Ushbu terminlarni bilish bugungi kunda nafaqat mutaxassislar, balki shaxsiy aviatsiyalari yoki qishloq xo'jaligi texnikasi bo'lgan oddiy odamlar uchun ham majburiy bo'lib qolmoqda.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. O'zbek va ingliz tillarida aviasozlik terminlarining o'ziga xos xususiyatlari "aviasozlik terminlari" leksik-semantik sohasi alohida ajratilgan, uning shakllanish tarixi va tizim xususiyatlari tahlil qilingan va batafsil tillararo taqqoslash berilgan. Jahon tilshunosligida leksikografiya va terminologiya masalalari G'arb olimlari De Sossyur, Sh.Balli, A.Seshe, A.Me, J.Vandries kabilar tomonidan o'rganilgan. Rus tilshunoslari D.S. Lotte, R.G.Piotrovskiy, A.D.Xayutin, L.V. Pumpyanskiy, O.S.Axmanova, L.V.Sherbalar ham o'z asarlarida terminshunoslik haqida gapirib o'tishgan. B. N. Golovin va R.Yu. Kobrin kabi tadqiqotchilarning ta'rif berishicha, termin professional tushunchani ifodalash va shakllantirish, ilmiy va kasbiy-texnik obyektlar vaular o'rtasidagi munosabatlar hamda ko'nikmalarni o'rganish va o'zlashtirish jarayonida qo'llaniladigan, o'zining maxsus ma'nosiga ega bo'lgan so'z yoki tobe so'z birikmasidir.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Tadqiqot olib borish davomida tizimlilik, nazariy-deduktiv xulosa chiqarish, analiz va sintez, tarixiylik va mantiqiylik, qiyosiy-komparativistik tahlil kabi ilmiy pedagogik tamoyillardan foydalanildi. Hozirgi vaqtda xorijiy ishlab chiqaruvchilarning aviatsiyalari va qishloq xo'jaligi texnikalari eng mashhurdir. Ingliz tilida yozilgan texnik hujjatlar, aviatsiya va boshqa mexanik va elektr texnika vositalarini ta'mirlash, texnik xizmat ko'rsatish bo'yicha turli tavsiyalar oqimi ham ortib borayotgani ajablanarli emas. Afsuski, hozirgi vaqtda ingliz va fransuz tillaridagi texnik terminlarni o'zbek tiliga tarjima qilish xususiyatlari yetarlicha o'rganilmagan. Bunday terminlarning maxsus lug'atlari va umumiy oddiy lug'atlari yetarli emas, avtomashinalar va qishloq xo'jaligi texnikasiga texnik xizmat ko'rsatishga oid tarjima qilingan texnik hujjatlarda juda jiddiy muammolar mavjudligi va ularni bartaraf etish katta ahamiyat kasb etadi.

Bugungi davrda aviatsiya keng tarmoqlarga soha bo'lganligi sababli unda ishlatiladigan har bir so'z grammatik yoki strukturaviy jihatdan o'z ichki tuzilishi va xususiyatlariga ega. So'zlarning tuzilishiga ko'ra 4 xil turi mavjud, ya'ni sodda, qo'shma, juft va takroriy so'zlar. Sodda so'zlar bir asosdan iborat so'zlar bo'lib, ular o'z o'rnida sodda tub va sodda yasama so'zlarga bo'linadi. Sodda tub so'zlarning tarkibi faqatgina bir o'zakdan tashkil topadi va ularga hech qanday yasovchi qo'shimchalar qo'shilmaydi. Terminlar bilan bir qatorda terminologiya tomonidan o'rganiladigan boshqa maxsus leksik birliklar ham mavjud. Ularning kelib chiqishi, tipologiyasi, shakllari, mazmuni, faoliyati va qo'llanilishi o'rganilgan, ingliz va fransuz tillarida aviatsiya terminlarini lingvistik va ekstralingvistik darajada tavsiflangan. Aviatsiya terminlari lingvistik tahlil qilishda ularning kelib chiqishi (asl va o'zlashtirilgan terminlar ajratiladi), leksik va grammatik xususiyatlari (termin elementlarining nutqning ma'lum qismlariga munosabati), leksik va semantik xususiyatlari (ko'p ma'noning mavjudligi, munosabati) tavsiflangan. Sinonimiya, antonimiya bir

so'zli terminlarning so'z yasash tarkibi va qo'shma otlarning grammatik tuzilishi, shuningdek, termin hosil qilishda turli xil nutq qismlariga tegishli termin elementlarining roli ko'rib chiqilgan. Tadqiqotning dolzarbligi lingvistik va ekstralingvistik omillar bilan bog'liq bo'lib, quyidagilarni o'z ichiga oladi:

professional muloqotda;

ma'lum bir milliy tilda o'zini namoyon qiladigan maxsus vositalarni tahlil qilishga bag'ishlangan tadqiqotlarning yetishmasligi;

moddiy madaniyat qadriyatlarini yaratishga qaratilgan kasbiy faoliyat sohasida inson tafakkuri evolyutsiyasi jarayonini aks ettirish natijasida paydo bo'lgan leksik birliklarga asoslangan kasbiy aloqa;

ilmiy bilimlarni takomillashtirishni hisobga olgan holda maxsus lug'at va soha terminologiyasini nazariy-uslubiy asosda yanada tartibga solish maqsadida turli tuzilishga ega tillardagi maxsus til birliklari;

terminlarning semantikasini tahlil qilishning ahamiyati;

fan-texnika taraqqiyoti va kasbiy madaniyatni tezlashtirish nuqtai nazaridan aviatsiyasozlik sanoatining rivojlanish darajasini aks ettiruvchi xalqaro ilmiy-texnikaviy axborot almashtiruvini kengaytirish;

zamonaviy sanoat lug'atlarida yetarli darajada to'liq ma'lumotlarning yo'qligi, bu professional mutaxassislar va tarjimonlar ishinig o'zaro aloqasini qiyinlashtiradi;

aviatsiya ishlab chiqaruvchilar, avtokorxonalar va firmalar tomonidan professional foydalanishga joriy qilingan aviatsiya terminologiyasining hozirgi holati to'g'risida yetarli ma'lumotga ega emasligi;

tilda umumiy terminlarning maxsus maqsadlarda qo'llanilishiga bag'ishlangan asarlarning, kasbiy muloqot holatlarida maxsus terminlar yordamida texnik ma'lumotlarni so'zlashuv uchun umumiy lug'atning yo'qligi;

maxsus maqsadlar uchun tillarning hududiy variantlarining sekin rivojlanishi (ularning eng asosiylari Britaniya inglizlari va Amerika inglizlari), ularning rivojlanishiga milliy tafakkur kuchli ta'sir ko'rsatadi;

Britaniya va Amerika aviatsiyasozlik an'analari hisobga olgan holda ingliz terminlarini qiyosiy o'rganishning amaliy yo'qligi.

Jamiyat taraqqiyotining hozirgi bosqichida terminologiya muammolarini o'rganish tilshunoslikning eng muhim vazifalaridan biri bo'lib ko'rinadi. Zamonaviy dunyoda terminologiya axborot manbai, mutaxassislikni egallash quroli, hatto ki fan-texnika taraqqiyotini tezlashtirish vositasi bo'lib, odamlar o'rtasidagi muloqot va muloqotda yetakchi o'rin tuta boshladi. Terminologiya axborot manbai bo'lib xizmat qilishi bilan bir qatorda, u lug'atning tashqi ta'sirlarga nisbatan eng sezgir qismidir. Aynan unda jamiyatning tilga ta'siri aniq namoyon bo'ladi, bu esa undan davlatlar rivojlanishining tarixiy bosqichlarini o'rganish, ularning shakllanishi, sivilizatsiya turlarini tahlil qilish va tilni aniqlashda foydalanish imkonini beradi, ularning madaniy, ilmiy va texnik salohiyatini namoyon qiladi.

Semantik (mazmun) tuzilishiga ko'ra terminlar motivatsion va nomotivatsion terminlarga bo'linadi. Motivatsion terminlar, o'z navbatida, qisman motivatsiyalangan va to'liq motivatsiyalangan terminiga bo'linadi. Birinchisining ma'nosini faqat ular hosil bo'lgan so'zlarning ma'nolarini qo'llash orqali qisman tushuntirish mumkin. To'liq asosli terminlar bo'lsa, ularning ma'nosi tuzilish elementlarining ma'nosi bilan to'liq ochiladi.

Terminologik birliklarning ma'no (mazmun jihatidan) va shakl (ifoda jihatidan) munosabatini qayd etib, terminologiyaning izchilligini ana shu munosabatdan kelib chiqib tushuntirish mumkin. Bizning fikrimizcha, terminologik birliklarning ob'ektiv xususiyatlari - ular belgilangan tarmoq tushunchalarining muvofiqligi bilan belgilanadigan ma'nodagi izchillik va terminologik birliklarning shakldagi izchilligi ma'lum bir terminologik birlik shaklining muvofiqlik darajasi bilan bog'liq. Terminologik tadqiqotlarda terminlarning ierarxik tasniflari ularning jins-tur va assotsiativ munosabatlarini hamda terminlar orasidagi boshqa mantiqiy-konseptual munosabatlarni aniqlash uchun quriladi. Shuni ta'kidlash kerakki, tushunchalarni tasniflash

tahlili terminlarni tizimli o'rganish bilan to'ldiriladi. Ma'lumki, soha terminologiyalari tizimli xususiyatga ega. Shuning uchun tadqiqotchilarning terminlarni ularning tizimli munosabatlarida o'rganishga qiziqishi tabiiy ko'rinadi. Terminologiya ko'plab terminologik mikrotizimlardan tashkil topgan fan tilining eng muhim qismi sifatida qaraladi. Bitta terminning ishlashi butun mikrotizimning tarkibiy va funksional fazilatlar bilan belgilanadi va shu bilan birga, boshqa terminlar - xuddi shu mikrotizim elementlaridan foydalanishga ta'sir qiladi. Shu nuqtai nazardan, terminologik tizim tadqiqotlarida terminologiyani tizimli ravishda o'rganishga urinishlar qiziqarli ko'rinadi.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytadigan, bo'lsak yuqorida keltirilgan misollar orqali xulosa qilish mumkinki, aviatsiya sohasiso'zlar va terminlarga juda boy, ular o'z o'rnida, turlicha tuzilishga ega. Shuning uchun har bir so'zningstrukturaviy jihatlarinialohida va batafsilo'rganish, ularni ilmiy jihatdan tahlil qilishnafaqattilshunos olimlar, ilmiy tadqiqotchilar va izlanuvchilar, balki talabalaruchun ham juda ahamiyatli bo'lib, ularning mazkur soha to'g'risidagi nazariy va amaliy bilimlarni yanada oshirishga,sohada mavjud bo'lgan so'zlarning nutqiy jarayonlarda to'g'ri qo'llanilishiga, so'zlovchi va tinglovchilargatushunarli bo'lishiga yordam beradi.

ADABIYOTLAR

1. AbdulvohidovaN. S.,QodirovaM. T.Aviatsiyaga oid terminlarning inglizcha-o'zbekcha lug'ati-T:2022.
2. NurmonovA.Struktur tilshunoslik: ildizlari va yo'nalishlari. -T.: Ta'lim, 2009,160 b.
3. AbdulvohidovaN. S.,QodirovaM. T.Aviatsiyaga oid terminlarning inglizcha-o'zbekcha lug'ati-T:2022.
4. Голованова Е. И. Введение в когнитивное терминоведение. М.:ФЛИНТА; Наука, 2011. 224 с.
5. Засорина Л. Н.Основныенаправленияструктурализма, М., 1964.
6. Каримов Ш. Б. Автореферат: Структурно-семантический анализ авиационныхтерминов в таджикском и английском языках. Д.:2014. с 3.

Feruzaxon MURATKHODJAEVA,
Oriental universiteti dotsenti, PhD
E-mail: fmuratkhodjaeva@gmail.com

Oriental universiteti dotsenti, filologiya fanlari nomzodi M. Boboyeva taqrizi asosida

INSON RUHIYATINI IFODALOVCHI MELIORATIV EMOTSIYALARNING SEMANTIK KO'LAMI

Аннотация

Ushbu maqolada meliorativ emotsiyalar inson ruhiyatidagi ijobiy his-tuyg'ularni aks ettirishdagi lingvistik vosita sifatida ko'rib chiqiladi. Meliorativ emotsiyalar quvonch, baxt, muhabbat, g'urur va tinchlik kabi ijobiy holatlarni semantik va pragmatik jihatdan tushuntiradi. Maqolada bu emotsiyalarni ifodalash uchun ishlatiladigan leksik birliklar, frazeologik iboralar va sintaktik qurilmalar alohida tahlil qilingan. Shuningdek, ushbu birliklarning kommunikativ va madaniy kontekstdagi o'rni ham chuqur o'rganilgan. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, meliorativ emotsiyalar nafaqat insonning ichki hissiy holatini ifodalashga, balki ijtimoiy muloqotda iliqlik va samimiyatni mustahkamlashga xizmat qiladi. Bu emotsiyalarning lingvistik va pragmatik xususiyatlarini aniqlash orqali tilshunoslik, psixologiya va madaniyatshunoslik sohalarida qo'llanilishi mumkin bo'lgan muhim nazariy asoslar taqdim etiladi.

Kalit so'zlar: Meliorativ emotsiyalar, semantik ko'lam, quvonch, muhabbat, g'urur, frazeologik birliklar, lingvistik tahlil, pragmatik ahamiyat.

СЕМАНТИЧЕСКИЙ ОБЪЕММЕЛИОРАТИВНЫХ ЭМОЦИЙ, ОТРАЖАЮЩИХ ЧЕЛОВЕЧЕСКУЮ ПСИХИКУ

Аннотация

В данной статье рассматриваются мелоративные эмоции как лингвистическое средство, отражающее положительные чувства и эмоции человека. Мелоративные эмоции объясняют семантические и прагматические аспекты таких положительных состояний, как радость, счастье, любовь, гордость и спокойствие. В статье проводится отдельный анализ лексических единиц, фразеологических оборотов и синтаксических конструкций, используемых для выражения этих эмоций. Также подробно изучено место данных единиц в коммуникативном и культурном контексте. Результаты исследования показывают, что мелоративные эмоции служат не только для выражения внутреннего эмоционального состояния человека, но и для укрепления теплоты и искренности в социальном общении. Выявление лингвистических и прагматических характеристик этих эмоций предоставляет важные теоретические основы, которые могут быть применены в таких областях, как лингвистика, психология и культурология.

Ключевые слова: Мелоративные эмоции, семантический объем, радость, любовь, гордость, фразеологические обороты, лингвистический анализ, прагматическая значимость.

THE SEMANTIC SCOPE OF MELIORATIVE EMOTIONS REFLECTING HUMAN PSYCHE

Annotation

This article examines meliorative emotions as a linguistic means of reflecting positive human feelings and emotions. Meliorative emotions explain the semantic and pragmatic aspects of such positive states as joy, happiness, love, pride, and peace. The article provides a detailed analysis of lexical units, phraseological expressions, and syntactic constructions used to express these emotions. Additionally, the role of these units in communicative and cultural contexts is thoroughly explored. The results of the study show that meliorative emotions not only serve to express a person's internal emotional state but also help reinforce warmth and sincerity in social interaction. Identifying the linguistic and pragmatic characteristics of these emotions provides important theoretical foundations that can be applied in fields such as linguistics, psychology, and cultural studies.

Key words: Meliorative emotions, semantic scope, joy, love, pride, phraseological expressions, linguistic analysis, pragmatic significance.

Kirish. Til inson ruhiyatini, emotsiyalarini va hissiy holatini ifodalashning eng muhim vositasidir. Emotsiyalarni ifodalash jarayonida tilshunoslikda "meliorativ emotsiyalar" deb ataluvchi, ijobiy ma'nolarni aks ettiruvchi lingvistik birliklar alohida o'rin tutadi. Meliorativ emotsiyalar insonning quvonch, minnatdorlik, g'urur, muhabbat va boshqa ijobiy his-tuyg'ularini ifodalash uchun xizmat qiladi. Ushbu maqolada meliorativ emotsiyalarning semantik kolami, ya'ni ularning mazmuniy cheklari, o'ziga xos xususiyatlari va til birliklari orqali namoyon bo'lishi tahlil qilinadi.

1. Meliorativ emotsiyalar tushunchasi

Meliorativ emotsiyalar tushunchasi insonning ijobiy ruhiy holatlarini ifodalashda ishlatiladigan til vositalarini o'z ichiga oladi. Bular shunchaki his-tuyg'ularni ifodalashgina emas, balki ijobiy baholashni ham o'zida aks ettiradi. Masalan, "xursand", "g'ururlanmoq", "bahramand", "quvonch" so'zlari va iboralar inson ruhiyatidagi iliqlik va ijobiy kayfiyatni aks ettiradi.

1.1. Meliorativlikning semantik asosi

Meliorativ emotsiyalar semantik jihatdan quyidagilarga asoslanadi:

Pozitivlik: Ijobiy ma'no yuklaydigan lingvistik birliklar.

Hissiy baho: Insonning ma'lum bir voqea yoki shaxsga nisbatan ijobiy his-tuyg'ulari.

Muloqot samimiyati: Meliorativ birliklar ko'pincha samimiy munosabatni ifodalaydi va bu ularning asosiy funktsiyalaridan biridir.

1.2. Tilshunoslikda meliorativ emotsiyalarni o'rganish

Tilshunoslikda meliorativ emotsiyalar leksik-semantik, pragmatik va kognitiv jihatdan o'rganiladi. Bu so'zlar va iboralar shunchaki ijobiy kayfiyatni aks ettirish bilan cheklanmaydi, balki kommunikativ maqsadlarga xizmat qiladi.

2. Meliorativ emotsiyalarning semantik ko'lami

Meliorativ emotsiyalar keng semantik ko'lamga ega bo'lib, ular turli darajadagi mazmunlarni qamrab oladi. Quyida ularning asosiy guruhlarini va semantik xususiyatlarini ko'rib chiqiladi.

2.1. Quvonch va baxtni ifodalovchi emotsiyalar

Quvonch va baxt insonning eng ijobiy his-tuyg'ulari bo'lib, ular til vositalarida quyidagicha ifodalanadi:

Leksik birliklar: "baxtiyor", "xursand", "shod", "quvonchli".

Frazeologik birliklar: "ko'ngli tog'dek", "ko'ngli gullarga to'ldi".

Semantik tahlil: Bu birliklar quvonchli holatni tasvirlashda yuqori emotsional ohangga ega.

2.2. Muhabbat va minnatdorlikni ifodalovchi emotsiyalar Muhabbat va minnatdorlik so'zlari insoniy munosabatlarning ilqligi va samimiyligini ifodalaydi:

So'zlar: "sevgilim", "rahmat", "mehribon".

Iboralar: "dildan joy oldi", "minnatdor bo'ldi".

Semantik xususiyatlar: Bunday birliklar ko'pincha muloqotda ijobiy munosabatni mustahkamlash vazifasini bajaradi.

2.3. G'urur va faxrni ifodalovchi emotsiyalar

G'urur va faxr insonning o'ziga yoki boshqalarga nisbatan yuqori baho berishini ko'rsatadi:

Leksik birliklar: "g'ururlanmoq", "iftixor", "shon-sharaf".

Pragmatik rol: Bu emotsiyalar ko'pincha nutqdagi motivatsion omil sifatida namoyon bo'ladi.

2.4. Tinchlik va taskin emotsiyalari

Tinchlik va taskinlik ijobiy ruhiyatning muhim tarkibiy qismlaridir:

So'zlar va iboralar: "xotirjam", "ko'ngli tinch", "bahramand".

Semantik mazmun: Ular stressni kamaytiruvchi va ilq kayfiyatni saqlovchi omillarni aks ettiradi.

3. Meliorativ emotsiyalarning lingvistik ko'rinishlari

Meliorativ emotsiyalar leksik, morfologik va sintaktik jihatdan turlicha ko'rinishda bo'ladi. Ularning lingvistik namoyon bo'lishi quyidagi jihatlarda kuzatiladi:

3.1. Leksik Birliklar

Meliorativ emotsiyalar ko'pincha quyidagi leksik birliklar orqali ifodalanadi:

Sinonimlar: Masalan, "quvonch" va "shodlik" bir-birining yaqin ma'nodagi sinonimlari hisoblanadi.

Antonimlar: Muayyan ijobiy holatlarni ifodalovchi timsollar, masalan, "farishta" yoki "gulday inson".

3.2. Frazeologik birliklar

Frazeologizmlar ko'pincha meliorativ emotsiyalarni boy ma'no va hissiy ta'sir bilan ifodalaydi:

"Dili gullarga to'ldi."

"Quvonchdan uchib ketdi."

3.3. Sintaktik qurilmalar

Meliorativ emotsiyalar ko'pincha muloqotning ohangdorligini oshiruvchi sintaktik vositalar yordamida ifodalanadi:

Emotsional gaplar: "Bu qanday baxt!"

Takrorlash va urg'u berish: "Bu ajoyib! Juda ajoyib!"

4. Meliorativ emotsiyalarni tushunishda pragmatik asoslar Meliorativ emotsiyalar nafaqat lingvistik, balki pragmatik asoslarga ham ega. Ular muloqot jarayonida suhbatdoshlarning ijobiy kayfiyatini oshirishga qaratilgan:

4.1. Kommunikativ funktsiyalar

Samimiyligni namoyon qilish: "Sizga rahmat!"

Hissiy qo'llab-quvvatlash: "Sen bunga loyiqsan."

4.2. Kontekstual Ta'sir

Meliorativ emotsiyalar faqat til birliklariga emas, balki muloqot kontekstiga ham bog'liq:

Formal va norasmiy muloqotda farqlanish.

Madaniy o'ziga xoslik (masalan, sharq va g'arb tillarida emotsional ifodalarning xilma-xilligi).

Xulosa. Meliorativ emotsiyalar insonning ijobiy ruhiy holatlarini ifodalashda va ularning muloqotdagi ahamiyatini oshirishda muhim o'rin tutadi. Ushbu birliklarning semantik kolami juda keng bo'lib, ular tilning leksik, frazeologik va sintaktik darajalarida namoyon bo'ladi. Ularning o'rganilishi nafaqat lingvistik, balki ijtimoiy va madaniy tadqiqotlar uchun ham dolzarb hisoblanadi. Meliorativ emotsiyalar orqali insonlar orasida ilq munosabatlari shakllanadi va muloqot yanada samarali bo'ladi.

Kelgusida ushbu mavzuni boshqa tillar bilan qiyosiy tahlil qilish va madaniyatlararo o'xshashliklarni o'rganish tadqiqot doirasini kengaytirishga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR

1. Abdullayeva, G. N. "Til va emotsiyalar: lingvistik tahlil". Toshkent: Fan nashriyoti, 2018.
2. Boboyev, R. Q. "Semantika nazariyasi va leksik tahlil". Toshkent: O'qituvchi, 2020.
3. Safarov, Sh. "Tilshunoslik va muloqotning psixologik asoslari". Toshkent: Universitetskiy, 2016.
4. G'ulomov, A. "Frazeologik birliklarning semantik qirralari". Toshkent: Yangi asr avlodi, 2019.
5. Wierzbicka, A. "Emotions Across Languages and Cultures: Diversity and Universals". Cambridge University Press, 1999.
6. Plutchik, R. "The Nature of Emotions". American Scientist, 2001.
7. Kövecses, Z. "Metaphor and Emotion: Language, Culture, and Body in Human Feeling". Cambridge University Press, 2000.
8. Kramsch, C. "Language and Culture". Oxford University Press, 1998.
9. Pavlenko, A. "Emotions and Multilingualism". Cambridge University Press, 2005.
10. Lotman, Yu. M. "Kultura i vzryv". Moskva: Progress-Traditsiya, 2000.

UDK:8.82-1/-9

Moxichehra MUXAMMADIYEVA,
ToshDO'TAU tayanch doktoranti
E-mail: muhammadiyevamohichexra@gmail.com

ToshDO'TAU professori, f.f.d. M.Abdullayeva taqrizi asosida

HUDHUD OBRAZINING POETIK TAHLILI

Аннотация

Ushbu maqolada Hudhud obrazining shakllanish genezisi ilmiy jihatdan o'rganilgan. Uning badiiy adabiyotdagi o'rni, shuningdek, biologik xususiyatlari yoritib berilgan. Fariduddin Attorning "Mantiq ut-tayr", Gulshahriyning "Mantiq ut-tayr", Alisher Navoiyning "Lison ut-tayr", Mavlono Xo'ja Qozi Payvandi Rizoyni "Qush tili", Salohiyning "Gul va Bulbul", Nishotiyni "Qushlar munozarasi", Omon Matjonning "Qush yo'li" asarlaridagi Hudhud obrazining tasviri qiyosiy tahlil etilgan. Hudhud obrazining badiiy adabiyotda shakllanishi ilmiy jihatdan asoslangan.

Kalit so'zlar: Tayr qissalari, Hudhud, popishak, pir, solik, Qur'on, qush obrazi, tahlil, poetik talqin.

ПОЭТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ОБРАЗА ХУДХУД

Аннотация

В данной статье научно изучается генезис образа Хухуда. Объясняется его место в художественной литературе, а также биологические особенности. Образ Хухуда в произведениях «Мантик ут-тайр» Фаридуddина Аттар, «Мантик ут-тайр» Гульшахри, «Лисаон ут-тайр» Алишера Навои, «Язык птицы» Маулааны Ходжи Казии Пайванди Резаи, «Цветок и соловей» Салахи, «Разговор птиц» Нишоти, «Путь птицы» А. мон Матьян сравнительно проанализированы. Формирование образа Хухуда в художественной литературе имеет научное обоснование.

Ключевые слова: История о птицах, Хухуд, попишак, пир, налог, Коран, образ птицы, анализ, поэтическая интерпретация.

POETIC ANALYSIS OF THE IMAGE OF HUDHUD

Annotation

This article scientifically studies the genesis of the image of Huhud. Its place in fiction is explained, as well as its biological features. The image of Huhud in the works "Mantik ut-tair" by Fariduddin Attar, "Mantik ut-tair" by Gulshahri, "Lison ut-tair" by Alisher Navoi, "The Language of the Bird" by Maulana Khoja Kazi Paywandi Rezai, "The Flower and the Nightingale" by Salahi, "The Conversation of the Birds" by Nishoti, "The Way of the Bird" by A. mon Matyan comparatively analyzed. The formation of the image of Huhud in fiction has a scientific basis.

Key words: Story of birds, Huhud, popishak, feast, tax, Koran, image of a bird, analysis, poetic interpretation.

Kirish. Qushlar obrazining adabiyotga kirib kelishi uzoq asrlarga borib taqaladi. Ularning adabiyotdagi dastlabki tasvirlari yunon va rim mifologiyasida uchraydi. Keyingi asrlar davomida qushlar obrazi tasavvufiy, psixologik va falsafiy ma'no kasb etib bordi va adabiyotda faol qo'llanila boshlandi. HUDHUD (popishak) obrazining adabiyotga kirib kelishi Qur'oni karimning "Naml" surasiga borib taqaladi. Ushbu surada payg'ambarlardan Muso, Solih, Lut alayhissalomlar zikr qilinadi. Xususan, Dovud va Sulaymon payg'ambarlar haqida batafsil to'xtalib o'tiladi. Sulaymon alayhissalom Alloh taoloning payg'ambari bo'lishi bilan birga, jamiyki ins-u jin va parranda-yu darranda olamiga podshoh qilingani to'g'risida hikoya qilinadi. Unda Hudhud qushining Sulaymon alayhissalom va Sab'a o'lkasi malikasi Bilqis o'rtasidagi vositachiligi keltirib o'tilgan. Suraning 20-27 oyatlarida [Naml, 27:20-27]. Hudhud Sulaymon alayhissalomga Yaman mamlakatidagi Sab'a shahrida Bilqis degan malika hukmronlik qilishini, uning katta taxti borligi turkiy va forsiy adabiyotda Hudhud aqli va zehni qush ramzi sifatida tasvirlana boshlandi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Hudhud obrazi haqida navoiyshunoslikda N.Komilov "Hudhud – pir timsoli bo'lsa, o'ttiz qush solik muriddlar timsolidir. Attor va Navoiy tasvirlangan yetti vodiy esa solik ruhining yetti tovlanuvchi manzarasi – Ilohga vosil bo'lish bosqichlari, ma'rifat zinalarini bildirib keladi" [Najmiddin Komilov, 1996], – degan fikrlarni bildirib o'tadi. Shuningdek, Zuhra Mamadaliyeva o'z tadqiqotida: "Hudhud qushlarni Simurg' sari boshqarar ekan, dostonidagi voqealar rivoji davomida uning komil yo'l boshlovchi ekanligi namoyon bo'ladi. U qushlarning oddiy savollariga, masalan, g'ozning "Suv menga makon, demak men pokman, shunday ekan, menga Simurg' nimaga kerak?" degan mazmundagi bergan savoliga chuqur falsafiy mushohada bilan yakunlanadigan dunyoning bir tomchi

svuga arzimastligi haqidagi rivoyat bilan javob beradi" [Zuhra Mamadaliyeva, 2011], – degan mulohazalarni bildirsa, Shafot Hasanova "Mavlono Xoja Qozi Payvandi Rizoyni "Qush tili" dostoni va uning qiyosiy-tekstologik tadqiqi" nomli nomzodlik dissertatsiyasida "Rizoyni Hudhudning tashqi qiyofasini ta'riflab uni ishbilarmon, harakatchan zohiran jozibali botinan orif, vahdoniyat sirlarini o'zlashtirgan, fahrlilik toji va me'rojiga sazovor xislatlarga ega siymo sifatida" [Shafot Hasanova, 2006] ta'riflaydi. Tadqiqotlardan ko'rinib turibdiki, Hudhud qushining ramziy-majoziy xususiyatlari qisman tahlilga tortilib, olimlar tomonidan munosabat bildirilgan. Biroq mazkur obrazning badiiy-poetik talqini alohida tadqiqot obyekti bo'lgan emas. Shu boisdan Hudhud obrazining poetik tahlilini bir nechta badiiy asarlar misolida o'rganishga harakat qilamiz.

Tadqiqot metodologiyasi. Hudhud obrazini adabiyotga Fariduddin Attor Nishopuriy (1119-1229) o'zining "Mantiq ut-tayr" asarida markaziy qahramon sifatida olib kirdi. Olimlarning ta'kidlashicha, Attorning ushbu asarini vujudga kelishida Abu Ali ibn Sinoning "Risalat ut-tayr", Shahobiddin Suhavardiyni "Risolayi musammo ba safari Simurg'", Abu Homid Muhammad G'azzoliyni "Risalat ut-tayr" asarlarining ta'siri katta. Ushbu asarlarda umumiy qushlar haqida gap ketadi. Attor esa aniq qushlar nomini tasvirlaydi. Shoirning mazkur mavzuni rivojlantirishga qo'shgan ulushini belgilovchi omillardan yana biri dostonida Hudhud obrazining mavjudligi bilan xarakterlanadi. Hudhud asarning yetakchi qahramonlaridan biri bo'lib, asarda tasvir etilgan barcha voqea-hodisalar bevosita uning faoliyati bilan bog'liq holda tasvirlangan. Attor Hudhud obrazini ushbu mavzu doirasiga olib kirar ekan, birinchi galda u haqidagi Sharq folklori va Qur'onda mavjud (XXVII sura 20-oyat) ayrim tasavvurlarga asoslanadi [Шарипов Шарофиддин, 2012].

Hudhud qushlarni Simurg' (Olloh) sari boshqarar ekan, qushlarning har bir savoliga falsafiy va tasavvufiy tarzda donolik bilan javob beradi. Hudhud Attorning inson va iloh munosabatlari, inson va uning kamoloti, inson va olam to'g'risidagi fikrlarini asosiy bayon etuvchi obraz ekanligi bilan ham bu dostonida xarakterlidir. Attorning falsafiy va badiiy san'atdagi imkoniyatlari hech qaysi obrazda Hudhudchalik aniq va ravshan namoyon bo'lmagan. Attor "Bulbulnoma" deb atalgan kichik masnaviysida ham Hudhudni kamolotga yetgan sufiy sifatida tasvirlaydi va uni dunyoviy ishq asiri Bulbulga qarshi qo'yadi. Ushbu asarda qushlar Sulaymon payg'ambarning huzuriga borishadi va gulga ishq tushgan bulbul saharlari u uchun qo'shiq kuylab, rohatimizni buzyapti, deb shikoyat qilishadi. Sulaymon payg'ambar Bulbulni chaqiradi va rohatdan chekinib, dard chekishga amr etadi.

Attordan keyin Jaloliddin Rumi "Masnaviyi ma'naviy" asarining birinchi kitobida Sulaymon alayhissalomning Hudhud bilan tanishuvi aks etgan hikoyatni keltiradi. Sulaymon payg'ambar o'z qo'mondonligi ostidagi barcha qushlarni to'plab, ularning mahoratlarini birma-bir aytib berishlarini so'raydi. Navbat Hudhudga keladi va u osmonda uchayotganda yer ostidagi suvni ko'rishini aytadi. Shunda Sulaymon payg'ambar Hudhudning bu xislatini o'zi va lashkari uchun foydali deb o'ylab, uni o'zi bilan olib ketishga qaror qiladi. Qarg'a Hudhudga hasad qiladi va Sulaymon payg'ambarga yuzlanib:

O'z-o'zini Shohga ta'riflab kishi,
Yolg'on aytsa, beadablikdir ishi.

Ko'z muyassar ersa bul xudkomga,
Yerda tushmas erdi hargiz tomga [Jaloliddin Rumi, 2005].

Ya'ni Qopqonni ko'ra olmagan odam qanday qilib uzoqni ko'ra olishini aytib, uni shohning oldida obro'sizlantiradi. Hudhud Sulaymon alayhissalomga bu dushmanlik gaplarga quloq solmasligini, agar Olloh uning ko'zlarini ko'r etmasa, havoda muallaq turganida ham tuzoqni ko'ra olishini aytadi. Shu qobilayati tufayli ham Sulaymon alayhissalom Hudhudni o'ziga yo'ldosh qilib olgani tasvirlanadi [Jaloliddin Rumi, 2005]. Bu o'rinda Jaloliddin Rumi Hudhud qushlarining tabiat in'om etgan suvlikni oldindan sezish xususiyatini badiiy jihatdan aniq tasvirlab o'tadi. Masnaviyda aytilgan voqealarga ko'ra biz hudhudni jamiyatning dono va ziyoli odamlarning ramzi sifatida tushunishimiz mumkin. Bunday insonlar sodir bo'layotgan voqealarni tog'ri tahlil qilishadi va uzoqni ko'rib fikr yuritishadi.

Rabg'uziyning (XIII asr oxiri – XIV asr boshlari) "Qissasi Rabg'uziy" asarida "Sulaymon alayhissalom qissasi" [Nosuriddin Rabg'uziy, 1991] berilgan bo'lib, qissada Hudhud obrazining zakovati, ma'lumotlarni yetkazishdagi farosati tasvirlanadi. Ushbu qissa yuqorida aytib o'tilgan Naml surasi asosida bayon etilgan.

Tahlil va natijalar. Mumtoz adabiyotda Attorga javob tarzida yozilgan ilk turkiy doston turk adibi Gulshahriyning "Mantiq ut-tayr" asari hisoblanadi. Doston 1317-yilda yaratilgan. Sharofiddin Sharipov o'z tadqiqotida: "Gulshahriyning "Mantiq ut-tayr" asarida ham Hudhud – qushlar yo'lboshchisi timsolida gavdalanadi. Muallif ushbu dostonida Hudhudni aql timsoli deb baholaydi" [Sharofiddin Sharipov, 1982] – degan fikrlarni bildirib o'tadi. 1499-yilda Navoiy "Mantiq ut-tayr" ga javob tarzida "Lison ut-tayr" dostonini bitadi. Dostonida Hudhud obrazi bosh qahramon vazifasini bajaradi va qushlarni to'g'ri yo'lga boshlovchi, ularga pand-nasihat qiluvchi shayx, pining allegorik obrazi sifatida ifodalanadi. Asarda tasvirlangan 30 qush esa solik muridlar ramzidir. Keyinchalik, bu an'anani davom ettirgan Mavloni Xo'ja Qozi Payvandiy Rizoiy o'zining "Qush tili" nomli asarini yozadi. Payvandiy ta'kidlashicha, dostonni yozishdan asosiy maqsadi Fariduddin Attorning "Mantiq ut-tayr" asariga nazira yozib, o'zining diniy-tasavvufiy qarashlarini bayon

Qiyosiy jadval. 1-rasm

Attorning "Mantiq ut-tayr" asarida	Navoiyning "Lison ut-tayr" asarida	Rizoiyning qush "Qush tili" Asarida	Nishotiyning Qushlar munozarasi asarida	Salohiyning "Gul va bulbul" asarida	Darvish Shamseddinning "Dehi murg" asarida	Omon Matjonning "Qush yo'li" asarida
Hudhud	Hudhud	Hudhud	Hudhud	Hudhud	Hudhud	Hudhud
Bulbul	Shunqor	Musicha	Laylak	Bulbul	Boyo'g'li	Shunqor
To'ti	Samandar	Bulbul To'ti	Akka	Humoyun	Qarg'a	To'ti

etmoqchi bo'lgan. Shafolat Hasanova o'z tadqiqotida ushbu dostonning qo'lyozma nusxasi bilan tanishib, tayr qissalarini davom ettirgan mustaqil asar deya baholaydi. Asarda qushlar obrazi misolida inson o'z nafsini yengib, haqiqat asrari (Simurg')ga yetishishi va bu yo'lga Hudhud qushlarga yo'lboshchilik qilishi tasvirlangan [Rizoiy, 2009]. Rizoiyning Hudhud obrazi bilan Fariduddin Attorning Hudhud hodi obrazi bir-biriga juda o'xshash tasvirlanadi. Ikkala asarda ham uning Sulaymon alayhissalom xizmatida bo'lganligi, Sab'a yurti malikasiga islomga da'vat etish maqsadida maktub olib borganligi tasvirlanadi. Bu o'xshashliklarni ikki ijodkor ikki xil badiiy uslubda tasvirlaydi. Rizoiy har bir hikoyatlardan keyin Qur'on va hadislardan iqtiboslar keltiradi. Bu tasvir Attor va Navoiyda kuzatilmaydi.

Salohiyning 1740-yilda yozilgan "Bulbul va gul" dostonida Hudhud epizodik obraz sifatida ishtirok etadi. Salohiy ham ushbu asarning xotima qismida Attorning "Mantiq ut-tayr"ga javob tariqasida bitganligini ta'kidlaydi. Ammo dostonning mazmuni "Mantiq ut-tayr"dan tubdan farqlanadi. Dostonida, asosan, Bulbulning qizil gulga oshiq bo'lishi va shu suvjet bilan bog'liq epizodlar, Bulbulning qushlar bilan uchrashib, savol-javob qilishi va asar so'ngida qafasga tushib vafot etishi tasvirlanadi. "Bulbul va Gul" dostonida Bulbul va sakkizta qush (Humoyun, Tovus, To'ti, Kabk, Qumri, Foxta, So'fiyo va Hudhud) o'rtasidagi savol-javobga keng o'rin berilgan [Surayyo Shodiyeva, 2023].

XVIII asrning boshida yashab ijod etgan Muhammadniyoz Nishotiy o'zining "Qushlar munozarasi" asarida Hudhudni markaziy obraz sifatida tasvirlaydi. Asar majoziy xarakterga ega bo'lib, 14 ta ramziy qush obrazlarining (akka, zog', qumri, foxtak, bulbul, to'ti, qirg'ovul, kaklik, qarchig'ay, o'rdak, qashqaldaq, tovus, humo, hudhud) o'zaro bahs-munozarasi tasvirlangan. Asarda Hudhud bahsli vaziyatda yechim beruvchi donishmand insonlarning ramzi sifatida gavdalanadi. Nishotiy ham an'anaviy Hudhud obrazidan foydalanadi. Navoiyning "Lison ut-tayr" asaridagi Hudhudni qushlarning o'zlari chaqirganlaridek, Nishotiyning Hudhudni ham qushlar chorlashadi. U yetib keladi va qushlar hikoyat aytib beradi. Ya'ni bir kuni bo'ron osmondan yerga tushadi va yerni juda bepayon ekanligini ko'radi. U yerga tushganiga hijolat bo'la boshlaydi va kim bilan majaro qilishni bilmaydi. Sadafni ichiga tushadi va durga aylanadi. Demak, inson qachonki, o'zini anglasa, qalbiga nazar solsa, nafsini jilovlay olsa, qalbidagi sadafni ko'radi va ko'ngil ko'zi ochiladi.

XX asrning 70-yillarida Omon Matjon o'zining "Qush yo'li" asarida Hudhudni yana bir bor markaziy qahramon darajasiga olib chiqadi. Doston Navoiyning "Lison ut-tayr" asariga javob tariqasida yozilgan. Dostonda qushlarning Navro'z vaqtida Baxmal tog'larida to'planib majlis qilishi tasvirlanadi. Hudhud boshchiligidagi qushlar boshidan kechirgan voqealarni hikoya qilib, Simurg' sari yo'lga chiqishadi. Navoiy o'z falsafiy qarashlarini Hudhud tilidan bayon etgani kabi Omon Matjon ham ijtimoiy vaziyat haqidagi qarashlarini Hudhud obrazi orqali ifodalaydi. Asarda Hudhud mustaqillik ramzi sifatida ifoda etiladi. Omon Matjon Hudhud obrazining an'anaviy jihatlarini saqlab qolgan holda, uni hayotiy talqinlar bilan boyitadi. Dostonida mustabid tuzumning og'ir zarbalari, xalq ko'rgan qiyinchiliklar qushlar tilidan bayon etiladi.

Turkiyada Sulton Salim hukmronlik davrida Darvish Shamseddin "Deh-I murg" ("Qushlar munozarasi") asarini yozadi. 1503-yilda yozilgan ushbu asar ham ramziy xarakterga ega bo'lib, Boyo'g'li (so'fiy), Qarg'a (nafis va bilimdon shoir), To'ti (olim, mulla), Kerkes (gerges), Bulbul (xonanda), Hudhud (tabib), Qaldirg'och (munajjim), Tovus, Kaklik (Farhod) va laylak kabi ramziy qush obrazlarining o'zaro bahs-munozaralari tasvirlanadi. Shamsiddin Darvish Hudhud qushini tabiblarning ramziy obrazi sifatida tasvirlaydi [Ali Yilmaz, 1995]. Quyidagi jadvalda Hudhud qushi markaziy obraz bo'lgan asarlar qiyosi keltirilgan.

Tovus	Bulbul	Kabk	Zog'	Tovus	To'ti	Laylak
G'oz	To'ti	Durroj	Qumri	To'ti	Kerkes	Chag'alay
Kaklik	Tovus	Andalib	Foxtak	Kabk	Bulbul	Kabutar
Humo	Qumri	Tovus	Bulbul	Qumri	Tovus	Bulbul
Lochin	Kabutar	Tazavr	To'ti	Foxta	Qaldirg'och	Qirg'ovu
Butimor	Kaklik	Qumri	Qirg'ovul	So'fiyo	Kaklik	Oqqush
Boyqush	Tazavr(tustovuq)	Bo'timor	Kaklik		Laylak	olaqarg'a
Sa'va	Burgut(uqob)	Boyqush	O'rdak			Chumchuq
	Kuf	Sa'va	Qashqaldoq			Musicba
	Tovuq(xo'roz)	Humoy	Kaklik			Tustovuq
	Qarchig'ay	O'rdak	Qarchig'ay			Ko'k kaptar
	Xumoy	Qarchig'ay	Tovus			Mirzoqush
	Qalog'(olaqarga)		Humo			Qaldirg'och
	Xod (kalxat)					Lochin
	O'rdak					G'oz
	Durroj					O'rdak
	Shoxboz					Zag'izg'on

Ushbu qiyosiy jadvaldan ko'rinib turibdiki, Hudhud qushlarga yo'lboshchilik qilib, ularni o'zini anglashga, nafsni jilovlay olishga haq visoliga yetishishga chorlaydi va bu yo'lda ularga yo'lboshchilik qiladi. Asarlarda keltirilgan majoziy va

ramziy qush obrazlari orqali turli xil darajadagi insonlarning Haq yo'liga kirishi tasvirlanadi. Demak, Hudhud haqiqat yo'lini zabt etib, me'roj safarini amalga oshirgan donishmand obrazidir.

Popishak qushining tabiiy ko'rinishi. 2-rasm.

Xulosa va takliflar. Hudhud obrazi o'zbek adabiyotida, balki turkiy va forsiy adabiyotda ham o'z o'rniga ega. Bu obrazning adabiyotga kirib kelish genezisi Qur'oni Karimning Naml surasiga borib taqaladi. Hudhud (popishak) qushining vafodorligi, zehni o'tkirligi, suvlikni uzoqdan ko'ra olish kabi biz yuqorida ta'kidlagan bilologik xususiyatlari Fariddun Attor, Gulshahriy, Jaloliddin Rumi, Alisher Navoiy, Rizo, Omon Matjon asarlaridagi Hudhud obrazida badiiy jihatdan tasvirlanadi.

Haqiqat sari yo'lboshlovchi obraz: Hudhud qushi Fariddun Attorning "Mantiq ut-tayr", Gulshahriyning "Mantiq ut-tayr", Alisher Navoiyning "Lison ut-tayr", Mavlono Xo'ja Qozi Payvandi Rizoyni "Qush tili" dostonlarida qushlarni nafsni yengib, Semurg' (O'loh) sari yetaklaydigan, ularga to'g'ri yo'l ko'rsatadigan obraz sifatida gavdalanadi. Ushbu asarlarda

hudhud piri murshid, haqiqatga erishgan komil insonlarning ramzidir.

Xabarchi va diniy obraz: Qur'oni Karimda, Rabg'uziyni "Qissasi Rabg'uziy" asarida Hudhud obrazi Sulaymon alayhissalomga Sab'a yurti malikasi Bilqis haqida ma'lumot olib kelgan xabarchi qush sifatida tasvirlanadi.

Donishmandlik va aql ramzi. Hudhud ko'pincha tabiat va insonning ichki dunyosini bog'lab turuvchi, inson ruhining tub qirralarini aks ettiruvchi obraz sifatida gavdalanadi. Gulxaniyning "Zarbulmasal", Nishotiyning "Qushlar munozarasi" asarlarida donishmand insonlarning ramzi sifatida tasvirlanadi.

Riyokor zohidlar, xudbin shayxlar obrazi. Salohiyning "Gul va bulbul" asarida qilgan diniy amallarini ko'z-ko'z qiladigan, o'zini hammadan ustun sanaydigan shayxlar va zohidlarning majoziy obrazi.

ADABIYOTLAR

1. Sharipov Sharofiddin. "Lison ut-tayr" dostonining genezisi va g'oyaviy-badiiy xususiyatlari. – Toshkent. Fan, 1982. – B. 60.
2. Nishopuriy Fariddun Attor. Mantiq ut-tayr. Forsiydan Jamol Kamol tarjimai. – Toshkent: Fan, 2006. – B. 59.
3. Mamadaliyeva Zuhra. Alisher Navoiyning "Lison ut-tayr" dostonidagi ramziy obrazlar tizimi. Fil. f. n. diss. – T.: 2011. - B. 50.
4. Shayx Fariddun Attor. Bulbulnoma. Pandnoma. – T.: Fan, 2012.
5. Rumi Mavlono Jaloliddin. Masnaviyi ma'naviy. Forsiydan O'zbekiston xalq shoiri Jamol Kamol tarjimai. –Toshkent: Meriyus, 2005. –B. 45.
6. Rabg'uziy Nosuriddin Burxoniddin. Qisasi Rabg'uziy. 2-kitob. –Toshkent: Yozuvchi, 1991. –B. 47.
7. Navoiy Alisher. Lison ut-tayr:(nasriy bayoni bilan). T.: G'afur G'ulom, 2005. – B. 31.
8. Mavlono Xoja Qozi Payvandi Riyoziy. "Qush tili". // Shafat Hasanova Riyoziyning "Qush tili" dostoni "Tezkor Press Print" Toshkent. 2009.
9. Gul va bulbul. Doston. Nashrga tayyorlovchi Surayyo Shodiyeva. – T.: Firdavs-shoh, 2023. B.88
10. Zarbulmasal. Gulxaniy. Nashrga tayyorlovchi H. Yoqubov. – T.: Ma'naviyat, 2016. B.10
11. Matjon Omon. "Ming bir yog'du". T.: G'afur G'ulom, 1998. B.25
12. Ali Yilmaz, Deh Murg Dervish Shemseddin Kuşları tartışması,
13. https://www.isam.org.tr/documents%5C_dosyalar%5C_pdfler%5Cislam
14. Qur'oni Karim. O'zbekcha izohli tarjima. Tarjima va izohlar muallifi: Shayx Alovuddin Mansur. – Toshkent: Cho'lpon: 2004. – B.148.

Muxayyohon NAJMIDDINOVA,
University of business and science o'qituvchisi
E-mail: muhayyonajmiddinova72@gmail.com

NamDPI dotsenti, psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori, PhD M.Badritdinova taqrizi asosida

PSYCHOLOGICAL MECHANISMS OF ADEQUATE DECISION-MAKING IN ADOLESCENT EXTERNEAL SITUATIONS

Annotation

In this article, the situations that are common in the society today, the management of their behavior in non-situational situations and the psychological mechanisms of adequate decision-making in adolescents were theoretically covered. In our current developing society, we can see that rapid development processes are observed in every aspect. This, in turn, requires an unconventional approach to the individual in various situations. The process of unconventional approach to unexpected situations requires thinking. If we take such psychological aspects into account in our work, not only in interpersonal relations, but also in our work, the work efficiency will increase, the psychological climate in the team will be positive among personnel, and the team environment will be healthy and positive in all aspects.

Key words: Adolescence, accentuation, adaptation, adequate, psychological defense mechanisms, motive, knowledge, skill, individual, extreme, paraextreme, neutral.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ МЕХАНИЗМЫ АДЕКВАТНОГО ПРИНЯТИЯ РЕШЕНИЙ В ЭКСТРЕМАЛЬНЫХ СИТУАЦИЯХ У ПОДРОСТКОВ

Аннотация

В данной статье теоретически освещены ситуации, распространенные сегодня в обществе, управление своим поведением в неситуативных ситуациях и психологические механизмы принятия адекватных решений у подростков. В современном развивающемся обществе мы видим, что процессы быстрого развития наблюдаются во всех аспектах. Это, в свою очередь, требует нестандартного подхода к личности в различных ситуациях. Процесс нестандартного подхода к неожиданным ситуациям требует размышления. Если мы будем учитывать такие психологические аспекты в своей работе не только в межличностных отношениях, но и в самой работе, то эффективность труда повысится, психологический климат в коллективе будет положительным среди персонала, а атмосфера в коллективе будет здоровой и благоприятной. позитив во всех отношениях.

Ключевые слова: Подростковый возраст, акцентуация, адаптация, адекватный, механизмы психологической защиты, мотив, знание, умение, личность, крайний, параэкстремальный, нейтральный.

O'SMIRLARDA EKSTEREMAL VAZIYATLARDA ADEKVAT QAROR QABUL QILISHNING PSIXOLOGIK MEKANIZMLARI

Annotatsiya

Ushbu maqolada bugungi kunda jamiyatda ko'p uchrayotgan holatlar, o'smirlarda nosituativ vaziyatlarda o'zlarining xulq-atvorlarini boshqarishni va adekvat qaror qabul qilishning psixologik mexanizmlarini nazariy jihatdan yoritildi. Hozirgi rivojlanayotgan jamiyatimizda har bir jabhasida tezkorlik rivojlanish jarayonlari kuzatilayotganligini ko'rishimiz mumkun. Bu o'z navbatida shaxsga nisbatan turli vaziyatlarda qanday noan'anaviy yondashishni talab etadi. Shaxs kutilmagan vaziyatlarga noan'anaviy yondashish jarayoni albatta tafakkur qilishni talab etadi. Shunday psixologik jixatlarini o'z ish faoliyatimizda inobatga olsak shaxslararo munosabatlarda nafaqat ish faoliyatimizda ish samaradorligi oshadi kadrlar o'rtasida jamoada psixologik iqlim ijobiylashadi mana shunda jamoa muhiti har tomonlama sog'lom va ijobiy tashkil etiladi.

Kalit so'zlari: O'smirlik davri, aksentuatsiya, adaptatsiya, adekvat, psixologik ximoya mexanizmlari, motiv, bilim, ko'nikma, individual, eksteremal, paraeksteremal, neytral.

Kirish. Bugungi kunda jamiyatimizda turli yoshdagi kishilarning xulq-atvorlarini baxolash va ularning turli xildagi eksteremal vaziyatlarda o'zlarida psixologik ichki resurs topa olish imkoniyati qay darajada ekanligini bilish juda ahamiyatlidir. Bunday vaziyatlar ayniqsa o'smir yoshdagi bolalarda psixologik jarayonlar xar xil kuzatiladi. Bunda esa maktab o'quvchilariga insonning atrof-muhit bilan o'zaro munosabati, doimiy ravishda paydo bo'ladigan yangi xavfli va favqulodda vaziyatlarda oqilona harakat qilish shakli sifatida xavfsiz xatti-harakatlarni o'rgatish zarurati dolzarbdir. Xavfsiz xatti - harakatlar deganda biz ichki va tashqi muhit omillari ta'siri ostida sub'ekt tomonidan amalga oshiriladigan o'zaro bog'liq harakatlar va harakatlar tizimini tushunamiz.

Muayyan vaziyatda odamning xatti-harakati, qoida tariqasida, ko'p motivli, ya'ni bir qancha sabablarga ko'ra yuzaga keladi. Inson uchun sub'ektiv ahamiyatga ega bo'lgan motiv eng samarali hisoblanadi, chunki u o'smirning harakatlari va harakatlariga shaxsiy ma'no beradi. O'qituvchilar o'quvchilarni o'quv materialining ahamiyatini ochib berish, shaxsiy hayotda

xavfsizlikka tayyorgarlik ko'rish zarurligini tushuntirish orqali xavfsiz xulq-atvorning mazmunli motivlarini aniqlashga va xavfsizlik sohasida yaxshi tayyorgarlikka ega bo'lgan odamlarning misollarini tushuntirishga rag'batlantirdilar va yo'l-yo'riq ko'rsatdilar, xavfli vaziyatlarni muvaffaqiyatli bartaraf etish yo'llarini o'rgatadi. Qidiruv, ijodiy, muammoli xarakterdagi vazifalarning mazmuni o'quvchilarning xavfsizlik, kognitiv faollik va o'z-o'zini takomillashtirishga bo'lgan intilishini rag'batlantirishga qaratilgan. Talabalarning xavfsiz xulq-atvorni o'rgatishga bo'lgan munosabati asta-sekin salbiy yoki befarqlikdan ijobiy, shaxsiy ahamiyatga ega bo'lib o'zgardi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Bugungi kunda o'smir va ilk o'spirinlik yoshidagi yigit va qizlarda turli xildagi eksteremal vaziyatlarda o'zlarining qanday tutishlari va mana shunday nosituativ vaziyatlarda adekvat qaror qabul qilishi kerakligini psixologik jixatdan qanday yuzaga kelishini o'rgangan xaqida ko'plab xorij olimlarining tadqiqot muammosi bo'yicha adabiyotlar ro'yxati tuzildi V.N.Moshkin, A.V.Popkov, S.P.Cherniy, N.V.Eliseeva, A.V.Shigayev, V.F.Kupetskova,

R.V.Grigoryan tadqiqotlari natijalarini hisobga olgan holda, u tizimli va funktsional jihatdan ishlab chiqilgan.

Xavfsiz xatti-harakatlarga tayyorligini rivojlantirishning dinamik modeli, didaktik moslashtirilgan ijtimoiy tajribani (diagramma) o'zlashtirish natijasida o'quvchilarning hayotiy muammolarni mustaqil hal qilish tajribasini rivojlantirish uchun sharoit yaratishga qaratilgan kompetensiyaga asoslangan yondashuvni amalga oshirishga asoslangan. Xavfsiz xulq-atvoriga tayyorlikni shakllantirish o'spirinlarni real vaziyatga yaqin xavfli vaziyatlarga (ma'lumot, simulatsiya, dozalangan xavf) izchil ravishda jalb qilish orqali amalga oshiriladi, ulardan muammolarni mustaqil ravishda hal qilish, ularning xatti-harakatlarini tahlil qilish va baholash qobiliyatini talab qiladi.

Xavfsiz xatti-harakatlar, bizning fikrimizcha, quyidagi tarkibiy qismlarni o'z ichiga oladi:

- xavfni oldindan bilish va bashorat qilish;
- xavfli vaziyatni oldini olish bo'yicha harakatlar tizimi;
- xavfli vaziyatlar bilan ishlash tajribasi.

Mumkin bo'lgan xavfli vaziyatlarni bashorat qilish ularning barqaror aloqalari va xususiyatlarini aniqlash va xavf belgilari va uning keyingi rivojlanishi o'rtasidagi takroriy aloqalar faktlarini to'playdigan hayotiy tajriba asosida amalga oshiriladi.

O'smirlarda xavfli vaziyatlarning oldini olish bo'yicha harakatlar tizimi- tavsiyalar atrof - muhitning holatini kuzatish va nazorat qilishni, xavf paydo bo'lishining oldini olish yoki yo'q qilish uchun o'z xatti - harakatlarini o'zini o'zi tartibga solishni, xavf darajasiga muvofiq xatti - harakatlarni (qochish), xavfdan himoya qilish usullarini qo'llashni o'z ichiga oladi. Ko'rsatilgan harakatlar tizimi tajribada mustahkamlanishi, shaxsning mulkiga aylanishi kerak.

Xavfli vaziyatlar bilan o'zaro munosabatlar tajribasi ostida T. S. Nazaro va

V. S. Shapovalenko tegishli bilim, ko'nikma va malakalarni, bunday xavfli vaziyatlardan chiqish amaliyotining mavjudligini, tanlangan xulq - atvor variantini amalga oshirishga jismoniy va psixomantiqiy tayyorgarlikni tushunadilar [5].

V. Mishel [158], vaziyat va nisbatni tahlil qilish shaxsiy o'zgaruvchilar, shuningdek, bir tomondan, odamning xatti-harakati vaziyatga xos bo'lishi mumkinligini ta'kidlaydi, boshqacha qilib aytganda-muayyan vaziyatlarda odam vaziyat omillariga e'tibor qaratadi. Boshqa tomondan, muhim rol vaziyat shaxsiy omillarga bog'liq bo'lishi mumkin. Shunga o'xshash vaziyatni talqin qilishning noaniqligi ushbu muallifga imkon berdi vaziyatlarning ikkita variantini ajratib ko'rsatish: " kuchli "va"zaif" tomonlarini o'rgatadi.

"Kuchli" vaziyatlarda individual va shaxsiy holatlar kamroq bo'ladi xulq-atvor variantlari, bu yerda yetakchi ro'l vaziyat o'zgaruvchilariga beriladi. Shuning uchun, bunday vaziyatlarda odamning munosabati ko'proq vaziyatning o'ziga bog'liq.

"Zaif vaziyatlar" esa shaxslar insonning individual xususiyatlarini namoyon etishga imkon beradi, shuning uchun insonning reaksiyalari uning xususiyatlari bilan ko'proq bog'liq. Shunday qilib, biz barqarorlik haqida gapirishimiz mumkin - vaziyatning beqarorligi. Axir, "barqarorlik" ko'rsatkichi shaxsga ham, vaziyatning o'ziga ham tegishli bo'lishi mumkin.

O'smirlar davrida ularda vaziyat haqida inson hayotidagi o'ziga xos voqea sifatida gapirish, quyidagi mezonlarni aniqlash mumkin uning turlari quyidagilar:

- 1) shaxs uchun vaziyatning mazmuni (ijobiy, salbiy, neytral);
- 2) vaziyatning mavjudligi;
- 3) shaxs faoliyatining maqsadi;
- 4) shaxs faoliyati natijalari;
- 5) turli hildagi vaziyatda odamning xavfsizligi;

Shunday qilib, o'smirlar davrida yigitlar qizlarda turli hildagi nosituativ vaziyat deganda biz ma'lum bir odamning hayotining ma'lum bir nuqtasida uning hayotiga xos bo'lgan sub'ektiv -ob'ektiv holatlarining o'zaro ta'siri va o'zaro bog'liqligini tushunishimiz mumkin. Ushbu yondashuv asosida A. M. Stolyarenko quyidagilarni taklif qiladigan vaziyatlarning taklif qiladi, mezon sifatida ekstremallik darajasini ajratib ko'rsatadi. Ushbu tasnifda 4 turdagi turli vaziyatlar keltirilgan:

tur (normal) taniy oddiy, odamlar uchun maxsus qiyinchiliklarni keltirib chiqarmaydigan, g'ayri oddiy xavflarni o'z ichiga olmaydigan, oddiy faoliyatni talab qiladigan va qoida natijasida muvaffaqiyatli natija bilan yakunlanadigan oddiy. Odatda, bu holatlar favqulodda yoki ekstremal vaziyatlarni talab etmaydi;

tur (paraekstremal) muvaffaqiyatsizlikka olib keladigan, odamda kuchli ichki stressni keltirib chiqaradigan ekstremal vaziyatlarga yaqin xolatlar;

tur (ekstremal) chegara bilan tavsiflanadi yoki odam boshdan kechirgan ichki kuchlanish va haddan tashqari kuchlanishga yaqin holatlarda ifodalanadi. Bunday vaziyatlarda holatning kamaytirish ehtimoli muvaffaqiyat, harakatlarning buzilishi, istalmagan oqibatlarining boshlanishi bu yerda juda katta ehtimoli bor;

tur (giperekstrem) ichki sabab bo'ladi ko'pincha odamning imkoniyatlaridan oshib ketadigan, ko'p odamlar toqat qilmaydigan, odatiy xatti-harakatlarni buzadigan va ko'pincha xavfli oqibatlarga olib keladigan harakatlar yig'indisidir.

Natijalar tahlili Xavfsiz xulq-atvorning mohiyati o'smir va atrof-muhit o'rtasidagi o'zaro ta'sirning funktsional tizimi sifatida aniqlangan, xavfsizlikka bo'lgan ehtiyojni qondirish, hayot va sog'lig'ini saqlash uchun ular uzlarida psixologik kuch topishni talab etadi. Biz o'smirlarning xavfsiz xulq-atvoriga tayyorligining quyidagi tarkibiy qismlarini ajratib ko'rsatdik:

qiymat-motivatsion: qadriyatlar tizimida xavfsizlik, sog'liq qadriyatlarining ustuvorligi; shaxsiy va jamoat xavfsizligini ta'minlashga ehtiyoj va istakning mavjudligi; xavfsizlik sohasida tayyorgarlik va o'zini o'zi tayyorlash uchun ichki motivatsiyaning ustunligi;

kognitiv: atrof - muhitning mumkin bo'lgan xavf-xatarlari, ularning jismoniy xususiyatlari, xavf sabablari, qoidalari va kundalik hayotda xavfsiz xatti-harakatlar to'g'risida bilimlar tizimi;

operatsion va faoliyat: xavfli vaziyatlarni oldindan ko'rish, ular bilan o'zaro munosabatlarning mumkin bo'lgan oqibatlarini bashorat qilish, xavf darajasi bilan bog'liq holda xavfsiz xatti - harakatlarning mumkin bo'lgan usullarini topish qobiliyati; kundalik hayotda xavfli bo'lmagan xatti - harakatlarni amalga oshirish tajribasi;

tartibga solish: xulq-atvorni hissiy-ixtiyoriy tartibga solish, harakatlarni boshqarish, qaror qabul qilish qobiliyati;

baholash va aks ettirish: xavfli vaziyatni, undagi xatti - harakatlar natijalarini tahlil qilish va baholash, ularning belgilangan maqsadlarga muvofiqligini aniqlash, harakatlarning programasi o'z vaqtida o'zgartirish kiritish qobiliyati [5].

Motivatsion tayyorlikning jiddiyligini aniqlashda S. Shvarts metodologiyasi bo'yicha o'smirlarning qiymat kelib chiqishi o'rganildi [2]. So'rov natijalari shuni ko'rsatdiki, 12-14 yoshdagi o'quvchilarning ko'pchiligida xavfsizlik boshqa qadriyatlar orasida eng yuqori darajaga ega, ammo 14-yoshdan past (o'g'il bolalar uchun 6 - o'rin va qizlar uchun 3-o'rin). Bu xavfsizlik o'smirlar uchun eng muhim qadriyatlardan biri ekanligini ko'rsatadi.

O'smirlarning xavfsiz xulq-atvoriga tayyorligi tarkibi, shu jumladan qiymat-motivatsion, kognitiv, operatsion-faoliyat va refleksiv komponentlar tartibga soluvchi komponentlar bilan to'ldiriladi, chunki maqsadga, shaxsiy tajribaga va vaziyatga muvofiq, o'smirlarning o'zini tutish darajasini belgilaydi, va uning faoliyatining yo'nalishi, birinchi navbatda, o'z xavfsizligini ta'minlash bo'lib hizmat qiladi. Tayyorlikni shakllantirish mexanizmlari (interiorizatsiya, identifikatsiya va eksteriorizatsiya) turli xil ta'lim shakllari: informatsion (og'zaki) va vizual (vositaviy) og'zaki ta'sirlar va vizual tarzda taqdim etilgan xatti-harakatlar namunalarini kuzatish orqali faollashishi isbotlangan, natijada xavfsiz xulq-atvor normalari va qoidalarini o'rganish, sog'liq va xavfsizlik qadriyatlarini qabul qilish; xavfsiz xulq-atvor usullarini ishlab chiqishga yordam beradigan taqlid orqali nusxa ko'chirish (taqlid qilish) (boshqa shaxslar tomonidan ko'rsatilgan xavfli vaziyatdagi harakatlar ketma-ketligini sub'yekt tomonidan mexanik ravishda takrorlash); mustaqil (o'zlashtirilgan ko'nikma va ko'nikmalarni yangi vaziyatga o'tkazish, xulq-atvorning yangi usullarini kashf etish orqali) g'ayrioddiy vaziyatdan

muvaffaqiyatli chiqish yo'lini topish orqali, bu xavfni yengish tajribasini boyitadi.

Xavfsiz xulq-atvoriga tayyorgarlikni shakllantirishning mazmuni va vositalari uning bosqichlariga qarab o'zgaradi. Motivatsion-axborot bosqichida kundalik hayotda xavfsiz xulq-atvor uchun motivatsion va kognitiv asosni shakllantirish, bir tomondan, hayot, hayot xavfsizligi sub'ektlarida shaxsiy xavfsizlik va sog'lig'ini saqlash muammolarini har tomonlama o'rganish orqali sodir bo'ladi. tsikl, fizika, kimyo, biologiya, texnologiya, ijtimoiy fanlar, jismoniy tarbiya va sinfdan tashqari mashg'ulotlar, boshqa tomondan, o'rganilayotgan materialning ahamiyatini ko'rsatish, xavfsizlikka tayyorgarlik ko'rishning shaxsiy hayotiy ehtiyojini tushuntirish va subyektiv tajribani yangilash orqali talabalar, mashg'ulot bosqichi o'smirlarni ma'lumot va sitmulyatsiya holatlariga jalb qilish orqali xavfsiz xulq-atvor ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan. Ijodiy bosqich yangilik, g'ayrioddiylik, noma'lum, ajablanish elementlari bilan o'zgartirilgan yoki nostandart xavfli vaziyatda harakatlarni aqliy va taqlid qilish orqali xavfsiz xulq-atvorning shaxsiy tajribasini boyitishni o'z ichiga oladi, bu esa talabalardan mustaqil ravishda, shoshilinch yoki dastlabki mashq qilmasdan, topishni talab qiladi. topqirlik, zukkolik va zukkolikni ko'rsatadigan mutlaqo yangi yechimlar yuzaga keladi.

Ta'lim tizimi o'smirlarning kundalik hayotda o'zini xavfsiz tutishga tayyorligini yaratishi kerak. Tayyorlikni shakllantirish modeli maqsadli, normativ, texnologik va samarali bloklardan iborat. Bu ta'limning motivatsion-axborot, o'quv va ijodiy bosqichlarida o'qituvchilar tomonidan yaratilgan xavfli vaziyatlarga (axborot, stimulyatsiya, dozalangan xavf) izchil sho'ng'ish orqali kompetensiyaga asoslangan yondashuvga asoslangan xavfsiz xatti-harakatlarga tayyorlikni rivojlantirish metodologiyasini ishlab chiqish uchun asosdir. . Og'zaki ta'sirlar va vizual tarzda taqdim etilgan xatti-harakatlar namunalari kuzatish orqali asta-sekin kommunikativ (og'zaki) va vizual (vikariy) o'rganishdan foydalanish; boshqa shaxslar tomonidan ishlab chiqilgan xavfli vaziyatda o'zini tutish usullari va usullarini o'smirlar tomonidan takrorlash orqali o'rganish (taqlid qilish); mustaqil (o'tkazish, kashf qilish orqali) nostandart vaziyatdan o'z yo'lini muvaffaqiyatli topish orqali o'rganish (subyektiv xotirasida mavjud bo'lgan xatti-harakatlar variantlari asosida) o'quvchilarning ongilligini kengaytirishdan, funktsional savodxonlikni rivojlantirish orqali rivojlanishini ta'minlaydi, o'z-o'zini himoya qilish xulq-atvori qobiliyati shakllanadi.

Ko'pincha, o'smirlarda bunday vaziyatlarda odam stressni boshdan kechir yuzaga keladi. Dastlab "stress" atamasi (ingl. stress-bosim, kuchlanish) texnikadan olingan bo'lib, u jismoniy obyektga qo'llaniladigan va uning kuchlanishiga olib

keladigan tashqi kuchni, ya'ni obyekt tuzilishining vaqtincha yoki doimiy o'zgarishini anglatadi. Ba'zi psixofiziologik ishlarda psixologik stress hali ham texnik fanlar nuqtai nazaridan quyidagicha talqin qilinadi.

Fiziologiyadagi stressning dastlabki tadqiqotchilaridan biri Xans Selye stressni universal javob sifatida aniqladi organizm turli xil stimullarga ega. Bu shuni anglatadiki, ijobiy voqealar (sevgi, muvaffaqiyat kasbiy faoliyat va boshqalar) va salbiy voqealar (yaqin odam bilan xayrlashish, ishdan ayrilish va boshqalar) fiziologik jihatdan bir xil tarzda ifodalanadi.

Xulosa va tavsiyalar. O'smirlar davrida kuzatiladigan vaziyatlarda ular turli hildagi vaziyatlarda o'zlarida nosituativ vaziyatlarda ruxiyatlarda moslashish (adaptatsiya) jarayoni va adekvat qaror qabul qilishning yuzaga keltiradigan ruhiy holatlar kuzatiladi. O'smirlarda xulq atvorda kuzatiladigan xavfsiz xulq-atvoriga tayyorlikni shakllantirishning zarur pedagogik shartlari quyidagilardan iborat: o'smirlarni xavfsizlik masalalari bilan bevosita bog'liq bo'lgan fanlar orqali xavfsiz xulq-atvoriga o'rgatishning kompleks yondashuvi, akademiklarning "Shaxsiy xavfsizligini ta'minlash" va "Sog'lom turmush tarzi" mazmunini amalga oshirish. fanlar: fizika, kimyo, biologiya, texnologiya, ijtimoiy tadqiqotlar, jismoniy tarbiya; maktabning sinfdan tashqari tarbiyaviy ishlari; voqelikka yaqinlashadigan vaziyatlarda o'smirlarni izchil suvga cho'mishni tashkil etish; xavfsiz xatti-harakatga tayyorligini nazorat qilish kerakligini talab qiladi.

Bunday vaziyatlarda integrativ kurash yondashuviga muvofiq hayotdagi qiyinchiliklarga ham shaxsiy fazilatlar, ham ta'sir qiladi vaziyatlar yuzaga keladigan omillar qatoridandur. Bu subyektiv vakillik shaxs uchun vaziyatlar va insonning reaksiyalarini ham belgilaydigan vaziyatni yengish usullaridandur. Kopingning psixologik maqsadi, T. L. Krukova yozganidek, " qanday qilib biror kishini vaziyat talablariga yaxshiroq moslashtirish mumkin, unga uni egallashga, talablarni yumshatishga yoki bartaraf etishga, ulardan qochishga yoki ko'nikishga harakat qilishga shaxs o'zida ichki psixologik resurs topishini nazarda tutiladi.

Bizning asosiy maqsadimiz o'smirlarning kundalik hayotda turli xil ekologik va boshqa xildagi xavf-xatarlarga duch keladi. U o'z xavfsizligini faqat xavfsiz xatti-harakatlarga tayyor bo'lgan taqdirdagina ta'minlashi mumkin. Xavfsiz hayot uchun barqaror motivatsiya, xavfli vaziyat bilan o'zaro munosabatda bo'lish bo'yicha bilim, ko'nikma va tajriba tizimi, o'z xatti-harakatlarini o'z-o'zini tartibga solish, o'z harakatlarini nazorat qilish va baholash qobiliyatiga ega bo'lgan holdagina o'smir nafaqat o'zini himoya qila oladi, atrof-muhit uchun xavf va tahdidlar, shuningdek, u tomonidan yaratilgan xavfli vaziyatlarni bartaraf etish yoki minimallashtirish bo'yicha ko'nikma va malakalar topadi.

ADABIYOTLAR

1. Кремень, М. А., & Герасимчик, А. П. (2017). Психологические аспекты принятия решения в проблемных ситуациях. Вестник Университета гражданской защиты МЧС Беларуси, 1(4), 479-487.
2. Сорокина, Л. А. (2010). О состоянии готовности подростков к безопасному поведению в повседневной жизни. Образование и наука, (6), 49-58.
3. Каримова В.М. Ижтимоий психология ва ижтимоий амалиёт: Ўқув кулланма. - Т.: "Университет", 1999.,
4. Davurova, G. Z. A. (2022). Zamonaviy psixologiya talqinida qaror qabul qilish jarayonlari. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2(8), 294-305.
5. Солнцева, Г. Н., & Смолян, Г. Л. (2009). Принятие решений в ситуации неопределенности и риска (психологический аспект). Труды Института системного анализа Российской академии наук, 41, 266-280.

Мукаддас НУРМУХАМЕДОВА,
Преподаватель, Факультет восточной филологии, УЗГУМЯ
E-mail: mukaddasnur@gmail.com

На основе рецензии доктора филологических наук, профессор, Маджидовой Раъно Уришевны, УЗГУМЯ

СУПЕРСЕГМЕНТНЫЕ ЕДИНИЦЫ И ИХ РОЛЬ В ФОНОВАРЬИРОВАНИИ СЛОВА (НА МАТЕРИАЛЕ КИТАЙСКОГО И РУССКОГО ЯЗЫКОВ)

Аннотация

В статье рассматривается роль суперсегментных единиц, таких как ударение, интонация и тон, в процессах фоноварьирования слов в русском и китайском языках. Особое внимание уделено их функциональным различиям: в русском языке они преимущественно влияют на синтаксическую и эмоциональную структуру высказывания, тогда как в китайском языке играют критическую роль в определении лексического значения. Приводится сравнительный анализ и описываются особенности проявления суперсегментных элементов в каждом языке. Сделаны выводы о значимости данных элементов для адаптации речи к контексту и успешной коммуникации.

Ключевые слова: Суперсегментные единицы, фоноварьирование, тон, интонация, ударение, китайский язык, русский язык, просодия, коммуникативная адаптация.

SUPRASEGMENTAL UNITS AND THEIR ROLE IN WORD VARIATION PROCESSES (BASED ON CHINESE AND RUSSIAN LANGUAGES)

Annotation

The article examines the role of suprasegmental units such as stress, intonation, and tone in the processes of word variation in Russian and Chinese languages. Particular attention is paid to their functional differences: in Russian, these units primarily influence the syntactic and emotional structure of an utterance, whereas in Chinese, they play a critical role in determining lexical meaning. A comparative analysis is provided, and the specific manifestations of suprasegmental elements in each language are described. Conclusions are drawn about the significance of these elements for adapting speech to context and achieving effective communication.

Key words: Suprasegmental units, word variation, tone, intonation, stress, Chinese language, Russian language, prosody, communicative adaptation.

SUPERSEGMENT UNSURLAR VA ULARNING SO'Z FONOVARIATSIYASIDAGI ROLI (XITOIY VA RUS TILLARI MISOLIDA)

Annotatsiya

Maqolada supersegment unsurlar, masalan, urg'u, intonatsiya va tonning rus va xitoy tillarida so'zlarning fonovariatsiya jarayonidagi roli ko'rib chiqiladi. Ayniqsa, ularning funksional farqlari o'rganiladi: rus tilida ular asosan sintaksis va emotsional tuzilishga ta'sir ko'rsatsa, xitoy tilida lug'aviy ma'noni aniqlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Qiyosiy tahlil o'tkazilib, har bir tilda supersegment unsurlarining namoyon bo'lish xususiyatlari tasvirlanadi. Ushbu unsurlarning nutqni kontekstga moslashtirish va samarali muloqot uchun ahamiyati haqida xulosalar keltirilgan.

Kalit so'zlar: Supersegment unsurlar, fonovariatsiya, ton, intonatsiya, urg'u, xitoy tili, rus tili, prosodiya, kommunikativ moslashuv.

Введение. Фонетический аспект слова включает не только сегментные единицы (звуки или фонемы), но и суперсегментные элементы (ударение, интонация, тон). Эти элементы играют важную роль в обеспечении просодической структуры и дифференциации значения слов.

В данной статье рассмотрена роль суперсегментных единиц в фоноварьировании слов в китайском и русском языках. Разнообразие их функций определяется спецификой каждого языка.

Суперсегментные единицы в русском языке

Русский язык отличается богатством интонационных конструкций, которые несут как семантическую, так и прагматическую нагрузку. Ударение в русском языке является подвижным и силовым, что влияет на изменение значения слова. Например, слова "замок" и "замок" различаются только положением ударения.

Кроме того, интонация используется для выражения эмоций, намерений и структуры высказывания. Интонационные модели могут изменять значение целого предложения. Например, утверждение "Ты здесь" при определённой интонации может превращаться в вопрос.

Ритм и темп речи в русском языке варьируются в зависимости от региональных акцентов, контекста и эмоционального состояния говорящего. Эти элементы часто влияют на восприятие текста и интерпретацию его значения.

Суперсегментные единицы в китайском языке

В китайском языке суперсегментные единицы представлены в основном тонами. Каждый слог в китайском языке имеет определённый тон, который изменяет значение слова.

Например, слово "妈" (mā) с первым тоном означает "мама",

а "马" (mǎ) с третьим тоном — "лошадь".

Интонация в китайском языке выполняет второстепенную роль, поскольку доминирующим фактором являются тоновые различия. Однако, интонация может использоваться для выражения эмоций и изменения функционального значения предложения (например, вопросительного или восклицательного).

Ритм китайской речи более упорядочен и фиксирован, чем в русском языке, поскольку структура слога жестко регламентирована. Темп речи также часто зависит от тональных особенностей, что влияет на общую мелодику языка.

Сравнительный анализ

Тоны и ударение:

В русском языке ударение является основным средством выделения важной информации, тогда как в китайском тоновая система определяет лексическое значение.

Русский язык позволяет больше вариаций в интонации, тогда как китайский строго придерживается тоновых правил.

Интонация:

Русская интонация играет значительную роль в передаче эмоций и структуры текста.

В китайском языке интонация подчиняется тонам, что ограничивает её вариативность.

Ритм и темп:

Русский язык имеет переменный ритм, который зависит от типа текста и эмоциональной окраски.

Китайский язык характеризуется более равномерным ритмом за счёт фиксированного порядка слогов и тонов.

Фонетическое варьирование:

В русском языке изменения интонации и ударения часто используются для создания эмоционального или смыслового оттенка.

В китайском языке фонетическое варьирование связано с изменением тонов, что приводит к изменению значения слов на лексическом уровне.

Структура слога:

В русском языке структура слога более гибкая и допускает сложные согласные кластеры.

В китайском языке структура слога строго регламентирована: каждый слог состоит из начального согласного, гласного ядра и возможного конечного согласного.

Роль суперсегментных единиц в фоноварьировании

Что такое суперсегментные единицы?

Суперсегментные единицы, или просодические элементы, это фонетические характеристики, которые распространяются на более крупные языковые единицы, чем отдельные звуки. К ним относятся:

Ударение — выделение одной из частей слова (или фразы) с помощью изменения громкости, длительности или высоты тона.

Интонация — изменение мелодии речи, связанное с её коммуникативной функцией.

Ритм — чередование ударных и безударных слогов.

Темп — скорость произнесения речевых сегментов.

Паузы — перерывы в речи, которые могут быть функциональными (связанными с грамматической структурой) или эмфатическими (для выделения).

Эти элементы часто действуют в комбинации, обеспечивая восприятие речи как связной и логичной структуры.

Функции суперсегментных единиц в фоноварьировании

Разграничение значений Суперсегментные единицы помогают различать омонимичные или близкие по звучанию единицы. Например, в русском языке фразовое ударение может выделять ключевое слово, изменяя значение предложения:

"Мы сделали упор на качество."

"Мы сделали упор на качество."

Снижение когнитивной нагрузки За счёт просодической организации речи (например, использования

пауз и интонации) слушатель легче воспринимает структуру высказывания, особенно при диалектных или акцентных различиях.

Диалектальная и социальная вариативность Интонационные и ритмические особенности часто являются маркерами определённого диалекта или социолекта. Например, характерный для южнорусских диалектов замедленный темп и растянутое ударение могут сигнализировать принадлежность говорящего к определённой группе.

Коммуникативные функции Интонация и ритм активно используются для выражения эмоций, модальности (утверждение, вопрос, сомнение) и акцентации важных частей высказывания. Это особенно важно в условиях вариативности, когда сегментные элементы могут произноситься неоднозначно.

Экспериментальные данные

Многочисленные исследования подтверждают, что суперсегментные элементы играют ключевую роль в распознавании речи даже при значительных фоноварьированиях. Например, в эксперименте с восприятием иноязычной речи слушатели лучше понимали смысл высказываний, если сохранялась правильная интонационная структура, даже при искажении звукового состава слов.

Практическое значение

Знание о роли суперсегментных элементов может быть полезно в следующих областях:

Преподавание языков: внимание к интонации и ритму улучшает произношение и понимание.

Автоматическое распознавание речи: алгоритмы должны учитывать суперсегментные признаки для повышения точности работы.

Клиническая фонетика: коррекция нарушений речи часто включает работу над просодикой.

Заключение. Суперсегментные единицы играют ключевую роль в фоноварьировании слов как в русском, так и в китайском языках. Несмотря на различия в их функциях и проявлениях, их общая задача — обеспечение гибкости и выразительности речи. Они позволяют говорящему не только передавать информацию, но и выражать эмоции, акцентировать внимание слушателя на ключевых моментах и адаптироваться к различным коммуникативным ситуациям.

В русском языке суперсегментные элементы преимущественно формируют синтаксическую и модальную структуру высказывания, а также эмоциональную окраску. В китайском языке, напротив, они неразрывно связаны с лексическим значением, что делает их критически важными для понимания смысла. Исследование этих процессов помогает глубже понять механизмы взаимодействия языка и мышления, а также культурные различия в речевой коммуникации. Перспективы дальнейшего изучения включают более детальное рассмотрение фоноварьирования в диалектах, изучение влияния суперсегментных элементов на обучение языкам и их использование в автоматических системах распознавания речи.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бондарко, Л. В. (1990). "Фонетика современного русского языка." Ленинград: Наука.
2. Чэнь, П. (2000). "Тональные системы китайского языка." Пекин: Издательство Пекинского университета.
3. Комлев, Н. Г. (1981). "Основы теории интонации." Москва: Просвещение.
4. Duanmu, S. (2007). "The Phonology of Standard Chinese." Oxford: Oxford University Press.
5. Левицкий, В. В. (1975). "Просодические особенности русской речи." Киев: Вища школа.
6. Zhu, X. (1999). "Prosody and Tonal Patterns in Chinese Dialects." Shanghai: Shanghai Educational Press.
7. Jakobson, R. (1960). "Linguistics and Poetics." Cambridge: Harvard University Press.

Usmon NUSUROV,

Qashqadaryo viloyat Axborot va ommaviy kommunikatsiya boshqarmasi boshlig'i, mustaqil tadqiqotchi

E-mail: usmon_nusurov@mail.ru

Filologiya fanlari doktori, professor N.Shodmonov taqrizi asosida

THE PROBLEM OF SCIENTIFIC AND THEORETICAL STUDY OF METAPHORS IN MODERN UZBEK LITERARY STUDIES

Annotation

It is devoted to the analysis of the scientific and theoretical aspects of the concept of metaphor in Uzbek literary studies. The article shows the history of the study of metaphor in language and literature, its theoretical aspects, as well as its use in artistic works and its role in creating expressive wealth. They emphasize that metaphor is connected with many areas in literary studies, for example, it intersects with such disciplines as linguistics, psychology and philosophy. It is said that how metaphor is used in artistic language, its importance in creative processes, as well as new approaches and methodologies that have appeared in modern Uzbek literary studies should be deeply studied. The article, along with the analysis of literary scholars' scientific and methodological approaches to the study of metaphors, also shows the existing shortcomings and deficiencies in this field. It also offers new scientific approaches aimed at developing the theory of metaphors in Uzbek literary studies.

Key words: Metaphor, Uzbek literary studies, scientific-theoretical study, artistic expression, linguistics, literary studies, aesthetic analysis, modern methodologies.

ПРОБЛЕМА НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКОГО ИЗУЧЕНИЯ МЕТАФОРЫ В СОВРЕМЕННОМ УЗБЕКСКОМ ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИИ

Аннотация

Оно посвящено анализу научно-теоретических аспектов понятия метафоры в узбекском литературоведении. В статье показана история изучения метафоры в языке и литературе, ее теоретические аспекты, а также ее использование в художественных произведениях и ее роль в создании выразительного богатства. Они подчеркивают, что метафора связана со многими областями литературоведения, например, она пересекается с такими дисциплинами, как лингвистика, психология и философия. Говорится о том, что необходимо глубоко изучить способы использования метафоры в художественном языке, ее значение в творческих процессах, а также новые подходы и методологии, появившиеся в современном узбекском литературоведении. В статье, наряду с анализом научно-методических подходов литературоведов к исследованию метафоры, также показаны существующие недостатки и недостатки в этой области. Также предлагаются новые научные подходы, направленные на развитие теории метафоры в узбекском литературоведении.

Ключевые слова: Метафора, узбекское литературоведение, научно-теоретическое исследование, художественное выражение, лингвистика, литературоведение, эстетический анализ, современные методологии.

HOZIRGI O'ZBEK ADABIYOTSHUNOSLIGIDA METAFORALARNING ILMIY-NAZARIY O'RGANILISHI MUAMMOSI

Annotatsiya

O'zbek adabiyotshunosligida metafora konsepsiyasining ilmiy va nazariy jihatlarini tahlil etishga bag'ishlangan. Maqolada metaforaning til va adabiyotda o'rganilish tarixi, uning nazariy aspektlari, shuningdek, uning badiiy asarlarda qanday ishlatilishi va ifodaviy boylik yaratishdagi roli ko'rsatilgan. Metaforaning adabiyotshunoslikda ko'plab sohalar bilan bog'liqligini, masalan, tilshunoslik, psixologiya va falsafa kabi fanlar bilan kesishganligini ta'kidlashadi. Metaforaning badiiy tilda qanday ishlatilishini, uning ijodiy jarayonlardagi ahamiyatini, shuningdek, zamonaviy o'zbek adabiyotshunosligida yuzaga kelgan yangi yondoshuvlar va metodologiyalarni chuqur o'rganish kerakligi haqida gapiriladi. Maqola, adabiyotshunoslarning metaforalarni o'rganishdagi ilmiy va metodologik yondoshuvlarini tahlil qilish bilan birga, bu sohadagi mavjud kamchiliklar va yetishmovchiliklarni ham ko'rsatadi. Shuningdek, o'zbek adabiyotshunosligida metaforalar nazariyasini rivojlantirishga qaratilgan yangi ilmiy yondoshuvlarni ham taklif etadi.

Kalit so'zlar: Metafora, o'zbek adabiyotshunosligi, ilmiy-nazariy o'rganish, badiiy ifoda, tilshunoslik, adabiyotshunoslik, estetik tahlil, zamonaviy metodologiyalar.

Kirish. O'zbek tilshunosligida keyingi o'n yilliklarda muayyan bir ijodkorning tildan foydalanish mahorati, yozuvchining u yoki bu til sathi birliklarini qo'llashdagi o'ziga xosliklarini mufassal ko'rsatishga bag'ishlangan juda ko'plab tadqiqotlar yuzaga keldi. Masalan, tilshunos L. Abdullayeva o'zining monografiyasida o'zbek badiiy adabiyoti tilining leksik stilistikasi muammolari haqida fikr yuritgan [1].

O'zbek tilshunosligida metafora badiiy uslub va badiiy tasvir vositalariga bag'ishlangan tadqiqotlar doirasida o'rganilib, ko'chimlarning bir turi sifatida qayd etiladi [2]. Shuningdek, uni o'rganishda an'anaviy hamda poetik metaforalar ajratiladi [3].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. E. Qilichev esa "Badiiy tasvirning leksik vositalari" deb nomlangan kitobida badiiy tasvirda ishtirok etadigan leksik vositalar, ularning ifoda imkoniyatlari bilan bog'liq masalalar ustida to'xtalgan [4].

Umirova Svetlana Ma'murjonovna "O'zbek she'riyatida lingvistik vositalar va poetik individuallik (Usmon Azim

she'riyat misolida)" dissertatsiyasida shoir Usmon Azimning asarlaridagi lingvistik vositalar va uning poetik individualligini tadqiq etgan. Tadqiqotda shoirning she'riyatida ishlatilgan til vositalarining, jumladan, sintaksis, leksika, stilistika va metafora kabi elementlarning o'ziga xosligi va ularning poetik ijodda qanday ishlatilishi o'rganilgan. Bu ish o'zbek tilshunosligida badiiy asar tili va lingvopoetika sohasida amalga oshirilgan ilmiy tadqiqotlardan biri bo'lib, badiiy asar tili va uning estetik-ma'no jihatlarini, shuningdek, shoirning individual poetik uslubi haqida chuqur tahlil taqdim etadi [5].

R.Qo'ng'urov "O'zbek tilining tasviriy vositalari" kitobida shunday deb yozgan: "Metaforani yashirin o'xshatish deyish mumkin. Ammo u oddiy qiyosdan farq qiladi. Agar oddiy qiyos ham doim asosiy ikki a'zodan tashkil topsa (ya'ni nima qiyos qilanadi, nima bilan qiyos qilinadi – qiyos qilinuvchi va qiyos qilinadigan predmet), metaforada faqat ikkinchi a'zo – o'xshatilgan narsa qoladi, o'xshagan narsa tushiriladi, lekin u

kontekstdan sezilib turadi, demak, metaforada tasvirlanayotgan predmet ana shu ikkinchi a'zo orqali idrok qilinadi"[6].

Tadqiqot metodologiyasi. Jahon adabiyotshunosligida ayni vaqtda, she'riyatda metaforani o'rganish borasida bir qator qiziqarli tadqiqotlar olib borilmoqda. Metaforaning she'riyatdagi o'rni va uning o'ziga xos funksiyalarini o'rganish, shuningdek, uning tilshunoslik, psixologiya, estetika va madaniyat bilan qanday bog'liqligini aniqlash bo'yicha ko'plab ilmiy izlanishlar davom etmoqda. She'riyatda metaforani o'rganish borasidagi asos bo'lgan ba'zi asosiy yo'nalishlar va tadqiqotlarni keltirish asosli deb o'ylaymiz.

1. Kognitiv tilshunoslik va metafora. Kognitiv tilshunoslik sohasida metafora til va tafakkur bilan bog'liq bo'lgan psixologik jarayon sifatida o'rganilmoqda. 1980-yillarda Lakoff va Johnsonning "Metaphors We Live By"[7] asari bilan boshlandi, ular metaforaning nafaqat badiiy tilda, balki kundalik hayotda ham qanday ishlatilishini tahlil qildilar. Ularning fikriga ko'ra, metafora nafaqat adabiyotda, balki inson tafakkuri va dunyoqarashida ham muhim rol o'ynaydi. Kognitiv yondashuv metaforani insonning dunyo bilan aloqasini shakllantiruvchi asosiy vosita sifatida qaraydi. Shu bilan birga, she'riyatda metafora xuddi shunday tarzda kognitiv jarayonlarga asoslanadi va o'quvchining tasavvurini kengaytirish orqali estetik tajriba yaratadi.

2. Metaforaning ijtimoiy va madaniy kontekstdagi tahlili. Metaforaning ijtimoiy va madaniy kontekstdagi o'rganilishi so'nggi yillarda tadqiqotchilarni qiziqitirib bormoqda. Tadqiqotchilar metaforalar orqali adabiy asarlarda ijtimoiy va siyosiy masalalarni qanday ifodalash mumkinligini o'rganadilar. She'riyatda metafora ko'pincha madaniy va tarixiy sharoitlarni aks ettirish, siyosiy ta'sirni bildirish, va yangi ijtimoiy g'oyalarni ilgari surish vositasi sifatida ishlatiladi. Bu yo'nalishdagi tadqiqotlar, masalan, "The Political Metaphor"[8] kabi asarlarda ko'rinadi, unda she'riyatda metaforaning ijtimoiy va siyosiy ma'nolarini o'rganish haqida so'z yuritadi.

3. Metaforaning neurofiziologik va psixologik jihatlar. So'nggi yillarda neurofiziologiya va psixologiya sohasida ham metafora haqida tadqiqotlar olib borilmoqda. Tadqiqotchilar metaforaning psixologik va neyrologik asoslarga ega ekanligini aniqlashga harakat qilmoqdalar. Masalan, neuroyadrogiya usullari yordamida metaforaning miyadagi qanday jarayonlarga ta'sir ko'rsatishi o'rganilmoqda. Bunday tadqiqotlar Zoltan Kövecsesning "Metaphor and Emotion: Language, Culture, and Body in Human Feeling" asarida tahlilga tortilgan bo'lib, unda metaforalar hissiyotlar va tana reaksiyalari bilan qanday bog'lanishi tahlil qilingan [9].

4. Metafora va she'riyatning estetik roli. She'riyatda metaforaning estetik roli ham alohida tadqiqot obyekti bo'lib qolmoqda. Tadqiqotchilar she'riyatda metaforaning qanday qilib to'liq bir estetik tajriba yaratishini, o'quvchi yoki tinglovchining hissiy va intellektual reaksiyalarini qanday shakllantirishini o'rganadilar. Metafora she'riyatning badiiy va estetik kuchini oshirish, shuningdek, o'quvchining estetik his-tuyg'ularini uyg'otish vositasi sifatida ishlatiladi. Bu boradagi tadqiqotlar she'riyatning yangi, aniqroq tasvirlarni yaratishga qaratilgan potensialini o'rganadi. Misol tariqasida, Johann Wolfgang von Goethening "Faust" asaridan bir misol keltirish mumkin: "Dunyo - bu sahna, bizlar esa o'yinchilar..."

Bu metafora orqali Goethe hayotni teatr sahnasi bilan solishtiradi. Metafora o'quvchini faqat badiiy tasvirga jalb etib qolmay, balki unga hayot haqidagi chuqur tafakkur va o'ylashni uyg'otadi. O'quvchi, bu so'zlarni tinglab, o'zini dunyoning bir qismi sifatida tasavvur qilishga va turli rollarini anglashga majbur bo'ladi. She'rdagi metafora yordamida tuzilgan tasvirlar o'quvchini nafaqat ma'naviy, balki estetik jihatdan ham boyitadi.

5. Metafora va she'riyatdagi tilning innovatsion vazifalari. Adabiyotshunoslar she'riyatda metaforaning qanday innovatsion usullar bilan ishlatilishini, yangi uslublar va formalarni qanday yaratishini o'rganmoqdalar. She'riyatda metaforaning ishlatilishi doimo yangilanib boradi, chunki adabiyotda yangi uslubiy va stilistik qirralar doimo paydo bo'ladi. Bu boradagi tadqiqotlar ko'pincha she'riyatning an'anaviy formasini qayta qurish, metaforaning tilni qanday yangilashini va badiiy shakllarni qanday yangilashini o'rganishga qaratilgan. Bu

yo'nalishdagi fikrlarni ham O'roz Haydarning "Ko'nglimdagi o'ylar" she'riyati orqali dalillaymiz.

Ko'nglimdagi o'ylar – quyoshda to'kilgan so'ngi yomg'ir, suvda qirg'oqqa to'kilgan yashil barglar, ular men kabi, to'planib qolgan, yaxshi kunlarni kutgan.

Bu she'rdagi metaforalar ko'proq ruhiy holat va ichki iztiroblar tasviriga xizmat qiladi. "Ko'nglimdagi o'ylar" metaforasi bilan boshlanadigan she'r, o'zining ichki dunyosidagi o'ylar, his-tuyg'ular va kechinmalarni tabiat hodisalari bilan taqqoslaydi. Quyoshda to'kilgan yomg'ir va suvda qirg'oqqa to'kilgan yashil barglar kabi obrazlar, o'quvchiga insonning ruhiy holatini, orzularini va kutgan kunlarini ifodalaydi. Metafora orqali O'roz Haydar insonni tabiiy dunyo bilan birlashtiradi, uning ruhiy kechinmalarini tabiatdagi o'zgarishlar bilan ifodalaydi. She'rdagi bu tasvirlar, hayotning vaqtinchalikligi, o'zgarishi va kutishlari haqida o'ylashga undaydi. Boshqa tomondan, "to'planib qolgan, yaxshi kunlarni kutgan" qatorida metafora nafaqat odamning ichki holatini, balki umid va kutish ruhiyatini ham aks ettiradi. Bu she'rda metaforalar, ayniqsa, o'quvchining his-tuyg'ularini uyg'otish va uning ichki holatini chuqurroq anglashga yordam beradi. O'roz Haydar she'riyatida tabiat va inson ruhining birligi, odamning ichki dunyosini tashqi olam bilan bog'lash kabi innovatsion yondashuvlar ko'rinadi, bu esa uning she'riyatini o'zgacha va estetik jihatdan boy qiladi.

6. Filosofik va lingvistik yondashuvlar. Filosoflar va tilshunoslar she'riyatda metaforaning tilning fundamental strukturasi bilan qanday bog'lanishini o'rganadilar. Metafora va tilning o'rtasidagi bog'liqlik ko'pincha falsafiy bahs-munozaralarga sabab bo'ladi. Paul Ricoeur, Gilles Deleuze kabi faylasuflar metaforaning tildagi asosiy funksiyalarini va uning inson tafakkurini shakllantirishdagi o'rnini o'rganadilar. Bunday yondashuvlar she'riyatdagi metaforani faqat badiiy vosita sifatida emas, balki til va fikrlashni shakllantiruvchi bir jarayon sifatida ko'rish imkonini beradi.

7. Transkultural yondashuvlar. Globalizatsiya jarayonida metaforalar turli tillar va madaniyatlarda qanday o'zgarishi va bir-biriga ta'sir qilishi haqida tadqiqotlar olib borilmoqda. Bu sohada tadqiqotchilar turli madaniyatlarda metaforaning o'xshashligi va farqlarini, shuningdek, badiiy ifodalar orqali xalqlar o'rtasidagi madaniy aloqalarni o'rganadilar. She'riyatdagi metafora va uning madaniy xususiyatlarini o'rganishning transkultural yondashuvlari ko'plab tillarda va madaniyatlarda bir-birini boyituvchi tarzda shakllanmoqda.

Tahlil va natijalar. Jahon adabiyotida she'riyatda metaforani o'rganish sohasida ko'plab tadqiqotlar amalga oshirilmoqda. Bu tadqiqotlar metaforaning nafaqat badiiy va estetik, balki psixologik, madaniy, ijtimoiy, lingvistik va kognitiv jihatlarini ham qamrab oladi. Tadqiqotchilar metaforaning turli yondashuvlar orqali she'riyatdagi rolini tahlil qilishga, yangi metodologiyalar va yondashuvlarni ishlab chiqishga harakat qilmoqdalar.

Metafora og'zaki nutqdan ko'ra, she'riyatda, umuman adabiyotda ko'proq ishlatiladi. Bu esa o'quvchiga ma'noni chiroyliroq va ta'sirchanroq yetkazib berishga xizmat qiladi. Metafora yozuvchining ijodiy mahsuli hisoblanadi. Shuning uchun uning she'riyatdagi o'rni beqiyosdir. Ta'kidlash joizki, yozuvchilar ham nasriy janrda ham metaforadan mahorat bilan foydalangan. O'zbek adabiyotida eng ko'p metaforaga murojaat qilgan yozuvchi S.Ahmaddir. Mahoratli yozuvchining eng mashhur hikoyalaridan biri bo'lmish "Cho'l burguti"ni tahlil qilinganda ham bir nechta metaforalarga duch kelish mumkin. Misol uchun, asarning boshida bulutlarning asta-sekinlik bilan harakatlanishini "qip-qizil bulutlar sudralib yuribdi" misralari bilan ifodalaydi. Bunda jonsiz bulutlarning jonlantirilishi orqali metafora hosil bo'ladi. Keyinroq asarning sarlavhasi ham ko'chma ma'nodagi so'z ekanligi ifodalanadi. Chunki, "cho'l burguti" deyilganda Said Ahmad uchar qush emas, yuzlarini shamollar qoraytirgan, yaqinida turgan odamga ham xuddi olisdan qarayotgandek ko'zlarini qisib, birov bilan ko'rishgani qo'l uzatganda shamolga qarshi uchishga hozirlanib, qanotini yozib oldinga intilib turgan burgutga o'xshash bahaybat bir kishini nazarda tutadi [10].

70-yillardan keyin yaratilgan she'riyatning o'ziga xos xususiyati shundaki, unda individualizm va yangilikka intilish kuchaygan. Yangi avlod shoirlari o'z she'rlarida faqatgina

an'anaviy mavzularni emas, balki zamonaviy dunyoqarash, yangi ijtimoiy va siyosiy sharoitlarni ham tasvirlashga harakat qildilar. Shu bilan birga, ularning she'rlarida milliylik va o'zbek tilining betakror go'zalligi saqlanib qolgan, bu esa o'zbek she'riyatining yangi davrda ham jonli va o'ziga xos bo'lishini ta'minlagan. O'zbek she'riyatida yuzaga kelgan yangi estetik yondashuv va poetik vositalar o'zbek ijodkorlari Shavkat Rahmon, Xurshid Davron, Azim Suyun va Usmon Azim, O'roz Haydar kabi shoirlarning ijodida o'z ifodasini topa oldi. She'riyatdagi leksik metaforalarda, leksik ma'no bir so'z doirasida anglashilib, uning nominativ (atash) funksiyasi anglashilsa, badiiy metaforalar ancha keng bo'lib, matndagi boshqa so'zlarning ma'nolari ta'sirida mazmunini kengaytiradi va estetik funktsiya bajaradi. Quyida ulug' shoir O'roz Haydarning "Yurt" she'rida metaforik tasvir asosida fikrlar quyidagicha tasvirlanadi:

Tuprog'imiz loy yo toshdanmi,
Sarkashmizmi, yo mo'minqobil.
Chiroyimiz sochu qoshdanmi,
Qarar bizga bir ko'zda odil.

Ushbu she'rda metaforik tasvirlar yordamida bir nechta chuqur ma'nolarni ifodalashga erishilgan. Har bir misrada metafora orqali turli obrazlar yaratilib, ular orqali insonning ma'naviy holati va tashqi dunyo bilan munosabati tasvirlangan. "Tuprog'imiz loy yo toshdanmi" misrasida odamlarning tabiati yoki holatini ifodalovchi metafora mavjud. "Tuproq" va "loy" yoki "tosh" kabi so'zlar insonning ichki mohiyati, ruhiy holati yoki ijtimoiy o'rni haqida tasavvur yaratadi. Loyni yoki toshni tanlash, odamning xulq-atvori yoki mohiyatiga nisbatan izoh beradi: "loy" – yumshoq, o'zgaruvchan va malakali bo'lishi mumkin, "tosh" esa qat'iy, mustahkam, lekin ba'zida sovuq va his-tuyg'ulardan bexabar bo'lishi mumkin. "Sarkashmizmi, yo

mo'minqobil" bu yerda "sarkash" va "mo'minqobil" kabi so'zlar ham metafora sifatida ishlatilgan. "Sarkash" – itoatsiz, boshiga buzulq olib keladigan odamni ifodalaydi, "mo'minqobil" esa, aksincha, to'g'ri yo'lni tutadigan, dinni va ahloqni hurmat qiladigan odamni tasvirlaydi. Bu yerda odamning ichki qarama-qarshiligi yoki tanlovlari ko'rsatilgan: u sariq yoki mum bo'lishi mumkin, ya'ni o'zi tanlagan yo'lda bo'lishi mumkin. "Chiroyimiz sochu qoshdanmi" bu misrada esa tashqi go'zallik va uning haqiqiy mohiyati o'rtasidagi farqni bildiruvchi metafora ishlatilgan. Shoir "chiroy" – tashqi go'zallik, "soch" va "qosh" esa, go'zallikning tashqi unsurlari sifatida ko'rsatadi. Bu yerda tashqi go'zallikning mantiqsiz yoki o'zgaruvchan ekanligi, ya'ni uning yuzaki ekanligi ko'rsatilmoqda.

Metafora she'riyatida turli ko'rinishda namoyon bo'lib, bu ijodkorning tafakkur doirasi kengligini, xalqimizning urf-odatlarini va qadriyatlaridan yaxshigina xabardor ekanligini ko'rsatadi. Metafora juda keng miqyosli hodisa bo'lib, sintaktik-stilistik chegaralarni bilmaydi va metaforik qo'llangan so'z matn mazmuniga to'la mos keladi. O'roz haydar Mirzo she'riyatida qo'llangan metaforalar tanlanishiga ko'ra obrazlilik, jozibadorlik, ta'sirchanlik va ohangdorlik kabi xususiyatlarini o'zida namoyon etadi. Metaforalar kitobxonni lirik qahramonning ichki olami, his-tuyg'ulari, quvonch-u umidlari bilan tanishtiradi, uni ham o'z og'ushiga chorlaydi, o'ylashga majbur qiladi va shu bilan birga, unga cheksiz zavq bag'ishlaydi.

Xulosa. Maqola o'zbek adabiyotshunosligida metaforaning ilmiy-nazariy o'rganilishidagi mavjud muammolarni ochib beradi. Bu muammolar orasida metaforaning aniq va to'g'ri tushunilishi, uning badiiy va tilshunoslikda qanday tahlil qilinishi, zamonaviy adabiyotshunoslikda yangi metodologiyalarning qo'llanilishi zarurligi kabi masalalar mavjud.

ADABIYOTLAR

1. Абдуллаева Л. Лексическая стилистика узбекской художественной литературы. – Т.: Фан, 1979.
2. Каримов С.А. Бадий услуб ва тилнинг ифода тасвир воситалари. – Самарканд, 1994.–94 б.; Усмонов С. Метафора. // Ўзбек тили ва адабиёти. 1964. № 4.; Миртожиев М. Лингвистик метафоралар таснифи. // Ўзбек тили ва адабиёти. 1973.; Муродий Т. Истиора. // Ўзбек тили ва адабиёти, 1972, № 6.; 25 б.; Умуркулов Б. Бадий наср жозибаси. – Тошкент: Мухаррир, 2021.
3. Каримов С.А. Бадий услуб ва тилнинг ифода тасвир воситалари. – Самарканд, 1994. – Б. 20.
4. Qilichev E. Badiiy tasvirning leksik vositalari. Toshkent 1982.
5. Umirova S.M. "O'zbek she'riyatida lingvistik vositalar va poetik individuallik (Usmon Azim she'riyati misolida)" dissertatsiyasi. 2017.
6. Qo'ng'urov P., O'zbek tilining tasviriy vositalari, T., 1977.
7. Lakoff, Johnson. "Metaphors We Live By." – "Chicago University Press" nashriyoti, 1980.
8. Gerard A. Hauser. The Political Metaphor. – "University of Chicago Press" nashriyoti, 1999.
9. Zoltán Kövecsesning "Metaphor and Emotion: Language, Culture, and Body in Human Feeling". – "Cambridge University Press" nashriyoti, 2000.
10. Shermamatova S., Odiljonova M.. O'zbek va ingliz adabiyotida metaforalarning foydalanish tahlili. Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. 3(4), April, 2023.
11. Умуркулов Б. Поэтик нутқ лексикаси. - Тошкент: Фан, 1990.
12. Мирзаева Н.Б. XX аср шеърятда метафорик образ муаммоси (Гарсиа Лорка ва Шавкат Раҳмон шеърятда мисолида): Филол. фан. докт...дисс. – Т., 2006. – Б. 7.
13. Эрназарова Г. Ҳозирги ўзбек шеърятининг медитатив табиати. Филол.фан. д-ри... дисс. автореф. – Тошкент, 2020. – Б. 27.

Nigina RASULEVA,
Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti dotsenti, PhD
E-mail: nigina1114@gmail.com

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti professori, f.f.d A.Mannonov taqrizi asosida

YANGI ASR XITOIY ILMIY FANTASTIK PROZASIDA ILM-FAN VA FANTAZIYANING O'ZARO BOG'LIQLIGI

Annotatsiya

Mazkur maqolada Yangi davr xitoy adabiyotidagi eng so'nggi tendensiyalardan biri bo'lgan "ilmiy fantastika" janri haqida fikr yuritilgan. Ilmiy fantastik romanlarda ilm-fan hamda fantaziyaning o'zaro aloqalari va uyg'unlikda namoyon bo'lishi holatlari hikoya qilingan.

Kalit so'zlar: Xitoy adabiyoti, ilm-fan, ilmiy fantastik proza, realism, fantaziya.

ВЗАИМОСВЯЗЬ НАУКИ И ФАНТАСТИКИ В КИТАЙСКОЙ НАУЧНО-ФАНТАСТИЧЕСКОЙ ПРОЗЕ НОВОГО ВЕКА

Аннотация

В статье рассматривается жанр «научная фантастика» — одно из новейших направлений в китайской литературе Нового времени. Научно-фантастические романы рассказывают истории о взаимодействии и гармонии науки и фантастики.

Ключевые слова: Китайская литература, наука, научно-фантастическая проза, реализм, фантастика.

THE INTERRELATIONSHIP BETWEEN SCIENCE AND FANTASY IN CHINESE SCIENCE FICTION PROSE OF THE NEW CENTURY

Annotation

This article discusses the "science fiction" genre, one of the latest trends in New Age Chinese literature. Science fiction novels tell stories about the interactions and harmony between science and fantasy.

Key words: Chinese literature, science, science fiction prose, realism, fantasy.

Kirish. Ilmiy fantastik romanlar Xitoy zaminida yaratilgan xudo, jinlar va maxluqlar haqidagi romanlardan (神魔怪谈小说) farq qiladi, "import qilingan mahsulot" sifatida ilmiy fantastik romanlar Xitoyga kirib kelganidan boshlab uzoq vaqt davomida ilmiy-ommabop romanlar bilan tenglashtirilgan. "Ilmiy-ommabop" degan nomlanish Sovet Ittifoqidan kelib chiqqan bo'lib, "ommabop ilmiy bilim" ma'nosini anglatadi, shu nuqtai nazardan, ilmiy fantastik romanlarning yaratilishdan kutilgan maqsad ilmiy bilim va ilmiy dunyoqarashni ommalashtirishdan iborat deb hisoblanadi. Bunday chegaralash, aslida, ilmiy fantastik romanlarning adabiy tabiati va klassik turini rad etishni nazarda tutadi. Zamonaviy ommaviy axborot vositalari kontekstida fantastik romanlar (玄幻小说) ham jadal rivojlanmoqda, ilmiy fantastikaning mustaqil janr sifatidagi ta'rifi esa hozirgacha noaniq deb ko'rinadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Liu Cixin 刘慈欣 "Uch jism muammosi" 《三体》 romanida shunday ta'kidlagan: "Xitoyda har qanday noodatiy va jo'shqin g'oya darhol halokatga uchraydi, chunki voqelikning tortish kuchi juda og'irdir". Bu bayonot ma'lum darajada ilmiy fantastik romanlar Xitoyda keng tarqalgan adabiyot qatoriga hech kira olmasligi sababini tushuntirib bera olgandek ko'rinadi. XX asr oxirlarida ilmiy fantastik romanlar Xitoyga kirib kelganidan buyon, uning rivojlanishi ikki yo'lga bo'lingani sabab o'zaro farq qiluvchi ikki rivojlanish yo'li mavjud. Bir tomondan, Liang Qichao 梁启超 kabi islohot va qayta qurish tarafdori bo'lgan ziyolilar Xitoyning yangi va eski madaniyatining almashinuviga ko'proq e'tibor qaratishdi, u "Yangi roman" 《新小说》 jurnalida aytib o'tganidek, ilmiy fantastik romanlar ikki qismdan iborat bo'lishi kerak: chuqur falsafa va yangi fikrlash doirasi kabi. Ya'ni ilmiy bilim va o'zgacha hikoya qilish nuqtai nazarini izohlashi lozim. Aslida, Liang Qichaoning qarashlari o'sha davrdayoq keyinchalik esa G'arbning ilmiy fantastik romanlarida ilmiy bilim va mafkuraviy mazmunga teng urg'u berish talabini o'zida shakllantirishni boshlagan edi.[2] Bundan farq qiladigan boshqa yo'lda Lu Xun 鲁迅 kabi adabiyot orqali xalqni falokatdan qutqarmoqchi bo'lgan

ziyolilar ilmiy fantastik romanlarda ilm-fanning odamlar idrokini yorituvchi jihatiga ko'proq e'tibor berishadi, ma'rifatni tarqatish va idrokni yoritish uchun ilg'or ilm va texnika bilimlari xorijdan olib kirilishi va oddiy xalqqa yetib borishiga umid qilishadi, lekin u metafizik g'oyalarga urg'u bermaydi. Ko'rinib turibdiki, 1950-yillardan keyin Xitoy ilmiy fantastik romanlarining rivojlanish yo'li Lu Xun ko'rsatgan yo'nalish bo'yicha davom etdi, voqelik tobora ko'proq ulushni egalladi, falsafa esa faqat ilmiy fantastika janrining ba'zi mualliflarining ijodidagina mavjud bo'ldi.

Darko Suvin 达科苏恩文 rus formalizmi (俄国形式主义) va marksizm tanqididan (马克思主义批评) tajribaga ega bo'lib, ijodiy yo'l bilan ilmiy fantastikaning estetik tahlilini (科学美学分析) taklif qildi hamda "tajriba" va "fantastika" ni ilmiy fantastik matn tahlili muhokamasining diqqat markaziga aylantirdi.[10] Bu ikki unsur ajratuvchi chiziqli sifatida olinib, adabiyotni ikki toifaga bo'lish mumkin: biri voqelik bilan chambarchas bog'liq bo'lgan va asosan hissiy kechinmalarni tasvirlaydigan naturalizm adabiyoti (自然主义文学), ikkinchisi esa tasavvur asosida tuzilgan va yozilgan mazmun voqelikdan ajralgan begonalashtiruvchi (陌生化) adabiyotdir. Uning demiliarizatsiya nazariyasi (陌生化理论) akademik hamjamiyat tomonidan keng qabul qilinadi, "kognitivlik" (认知性) ham Darko Suvinning ilmiy fantastika nazariyasining ichiga olingan tez-tez tilga olinadigan tushunchadir. "Afsonalar" (神话), "Xalq hikoyalari" (民间故事) va boshqalar defamiliarizatsiya mavzulari bo'lsa ham ularni ilmiy fantastik roman deb atash mumkin emas, chunki ilmiy fantastik roman kognitivlik bo'lmish muhim shartga ham ega bo'lishi kerak.[8] Realizm (现实主义) nuqtai nazaridan, naturalizm adabiyotini (自然主义文学) kognitivlik bilan birlashtirganda, bugungi kunda bizga tanish bo'lgan realizm adabiyoti (现实主义文学) yuzaga keladi.[4] Ijtimoiy kognitiv qonuniyatlarga zid borilganda, zamonaviy Amerika xalq adabiyoti (通俗文学) bilan ifodalangan kognitiv bo'lmagan realizm adabiyoti (非认知性现实主义文学) paydo bo'ladi. Defamiliarizatsiya nuqtai nazaridan, agar demiliarizatsiya kognitiv bo'lmagan adabiyot bilan

birlashtirilsa, bu voqelikka asoslanmagan fantaziya mavzusidagi romanlar, masalan, afsonalar, fantastik romanlar (奇幻小说) va boshqalar yuzaga keladi. Defamiliarizatsiya kognitivlik bilan birlashganda esa bizga tanish bo'lgan ilmiy fantastik roman (科幻小说) hosil bo'ladi.[5] Ushbu asos "defamiliarizatsiya" ni ilmiy fantastik romanning asosiy elementi sifatida ko'radi, kognitivlik esa ilmiy fantastika janrini boshqa demiliarizatsiya romanlaridan ajratib turadigan asosiy ajratish nuqtasidir. Kognitivlik matnga ishonchlikni ato etib, odamlarning voqelikdagi dunyoga nisbatan onglilikni uyg'otadi (唤醒认知), defamiliarizatsiya esa bu voqelikni asossizlantiradi, bu ikki birlashganda ilmiy fantastika o'quvchilarga olib keladigan go'zallikni o'ziga xos "begona go'zallik" ga aylantiradi. Bu begonalik kelajakka bo'lgan tasvir va tasavvurdan kelib chiqadi, bunday estetik tajribani yakunlash uchun o'quvchi tasavvurining

Dastlabki ilmiy fantastik romanlar Lu Xun 鲁迅 tomonidan belgilangan yo'nalish bo'yicha kundalik hayotga yo'nalgan va keng ommaga yetib borgan. Oddiy xalq hayotiga yaqin bo'lish uchun ko'plab ilmiy fantastik romanlarda ilmiy bilimlar tushunarli tilda ommaga tanishtirilgan va shu bilan ilmiy bilimlar jamiyatni inqilob qilish natijasiga erishish maqsad qilingan. Liang Qichao ham, Lu Xun ham ilmiy fantastik romanlar voqelikdan oshib ketishiga va Xitoyning rivojlanishi uchun tarixiy yo'l topishiga umid qilishgan hamda ilmiy fantastika janrining go'zalligiga hech qanday baho bermaganlar.[6] Ilmiy fantastik romanlarning rivojlanish jarayonida doimo voqelik va ilm-fan chegarasi, ya'ni defamiliarizatsiya va kognitiv nisbat o'rtasidagi ajratuvchi chiziq borasidagi bahs mavjud. "Ilmiy fantastika" matnlarni farqlashda asosiy unsur bu "fantastika" va "ilm" o'rtasidagi "ajralish chizig'i" bo'lib, turli davrlar va turli tanqidchilar tomonidan ilmiy fantastikaga berilgan ta'riflarni saralash uchun "ilmiy fantastika" chegarasini topishda katta ahamiyatga ega.

Tadqiqot metodologiyasi. Ilmiy fantastik romanning paydo bo'lishi shundan iboratki, zamonaviy texnikaning paydo bo'lishi bilan insoniyat tarixda birinchi marta jamiyatda juda keskin o'zgarishlarga duch keldi, ilmiy fantastik roman ana shu zaminda vujudga kelgan adabiy shakldir." Bu ta'rif ilm-fan va texnologiya nuqtai nazaridan ilmiy fantastik roman va realizm adabiyoti o'rtasidagi farqni ajratib, ilmiy fantastik romanning paydo bo'lish sababini ham ko'rsatdi, ya'ni ilmiy fantastikaning paydo bo'lishi zamonaviy ilmiy darajaning jadal rivojlanishi sababli bo'lib, odamlar ilm-texnologiyaning rivojlanishiga nisbatan yo' havotir yo umid bilan yondashar, shu ilm va texnologiyaga bo'lgan fantaziya asosida nihoyat ilmiy fantastik romanlar yaratildi. Xitoy nazariya hamjamiyati odatda Azimovning fikriga nisbatan qo'shilib, ilmiy fantastikani adabiyotning kichik tarmog'i sifatida ko'rishadi va unda tasvirlangan hayoliy dunyo va voqelik o'rtasidagi eng katta farq texnologik rivojlanish darajasining har xilligida, deb hisoblashadi. Azimovning ilmiy fantastik romanga bergan ta'rifini o'rganganimizda shuni ko'rishimiz mumkinki, ilmiy fantastik roman fan va texnologiyaning jadal rivojlanishi natijasida yuzaga kelgan katta ijtimoiy o'zgarishlardan kelib chiqqan bo'lib, uning mazmuni ilm va texnologiyaning rivojlanish darajasiga bo'lgan fantaziya dan ildiz olgan, uning dastlabki boshlanish nuqtasi uydirma qilingan fantaziya emas, balki ilm-fandir. Azimov nuqtai nazaridan, biz, ehtimol, ilmiy-fantastik romanni quyidagicha ta'riflashimiz mumkin: u ilmiy masalani romanning asosiy maqsadi sifatida olmaydi, balki ilm-fanni obyekt va g'oya sifatida qabul qiladi. Bunday ta'riflash ilmiy fantastik romanni "xudolar va jinlar haqidagi romanlar" dan ajratib turadi, chunki ilmiy voqelik ilmiy fantastik romanning tamal toshi hisoblanadi.

G'arbda ilmiy fantastik romanning rivojlanish tarixiga nazar tashlasak, uni taxminan uch bosqichga bo'lish mumkin:

Ilmiy fantastik romanlar XVIII asr oxiri va XIX asr boshlarida ilmiy afsona bosqichida boshlangan. Bu bosqich namoyandalari Edgar Allan Po va Meri Shelli 爱伦坡、玛丽雪莱 bo'lib, asarlar ilmiy bilimlar bilan bezatilgan holda g'ayrioddiy syujetga urg'u beradi, ulardan Meri Shellingning "Frankenshteyn" (弗兰肯斯坦) asari shoh asar hisoblanadi. [1]

Ikkinchi bosqich namoyandalari Azimov va Lyuis 阿西莫夫、刘易斯 hisoblanadi. Bu bosqichda ilmiy fantastik

romanlar ko'ngil ocharlik hamda ilmiylik xususiyatlariga ega bo'lib, biznes sohasida juda katta muvaffaqiyatga erishdi. Bu bosqich hozirgi ilmiy fantastik romanlarning shakllanish va rivojlanish davri edi. Ilmiy fantastik romanlarda dastlabki davrda faqat syujetga ahamiyat berilgan bo'lsa, bu davrdagi ilmiy fantastika janri yozuvchilari ilmiy fantastik romanlarning chuqur g'oyaviy mohiyatiga e'tibor bera boshladilar, Ilmiy fantastik romanlarni tajriba maydoni sifatida olib kelajakdagi dunyoni tasvirlash orqali voqelikka bo'lgan hujumni ifodalashni boshlashdi. Ulardan "1984" va "Ajib yangi dunyo" 《美丽新世界》 asarlari eng yaxshi asarlar hisoblanib, birinchisi totalitarizmi tanqid qilsa, ikkinchisi iste'molchi jamiyatning gedonizm ta'limotini va ilm-fanning inson tabiatiga bo'lgan bosimini tanqid qiladi.

Uchinchi bosqich postmodern ilmiy fantastik romanlar davri bo'lib, g'arb sanoatining rivojlanishi, postmodernizm tanqidiy tanqidiy adabiyot nazariyasining rivojlanishi hamda fanlararo adabiy ijod amaliyoti ta'sirida ilmiy-fantastik romanlar har qachongidan ham ko'proq tanqidiy vazifalarni bajardi. "Postmodernizm romani" 《后现代主义小说》 kitobida Brayan MakKeyl 布赖恩·麦克黑尔 hattoki postmodern davrida faqat ikkita roman uslubi, ya'ni postmodernizm romani va ilmiy fantastik roman mavjud, deb hisoblaydi va ilmiy fantastik romanlarni asosiy romanlar bilan teng maqomga ko'taradi.

Tahlil va natijalar. Ilmiy faktlardan tashqari, ilmiy fantastik romandagi fantastika unsuri ham juda muhimdir. Ilmiy fantastik romandagi fantastik mazmun ikki jihatga ega. Bir tomondan, bu fan va texnologiya rivojlanishi borasidagi fantaziya bo'lib, bunday mazmun mavjud fan va texnologiya taraqqiyoti darajasiga asoslanadi, xuddi ba'zi yozuvchilarning ilmiy fantastikaga bergan ta'rifi kabi, ilmiy fantastikaning maqsadi "muallif yashagan davrda amalga oshirilishi mumkin bo'lmagan ishlarni yozishdir". [3] Boshqa tomondan, bu kelajakdagi texnologik taraqqiyot darajasining insoniyatga qanday ta'sir qilishi haqida taxmin qilish bo'lib, bunday fantastik mazmuni ham voqelikdagi dunyoda yashovchi odamlarning psixologik darajasi, xulq-atvori paradigmaları va hokozalardan ajralmasdir. Ko'pchilik ilmiy fantastik roman texnologiyadagi yangi o'zgarishlarni bashorat qilishi mumkinligiga ishonishadi, chunki ilmiy fantastik romanlarda tasvirlangan ko'plab sahnalar bizning hayotimizda haqiqatan ham paydo bo'ldi, lekin ilmiy fantastik romanlarning voqelikka aralashuvi "yangi texnologiyalar" va "yangi ixtirolar" bilan cheklanib qolmay, fantaziya shaklida zamonaviy ijtimoiy muammolar va insoniyatning psixologik holati haqida fikr yuritishni ham o'z ichiga olishi ko'proq uchraydi. Ilmiy fantastik romanlarning sayoz matni ostida asar yozilgan davrdagi jamiyat, xattoki davrdagi fan va texnologiyaga bo'lgan qarash yashiringandir. "Ilmiy fantastikaning yangi tarixi: ilmiy fantastika tadqiqotlari" 《科学史·科幻研究》 da, Jiang Syaoyuan 江晓源 hatto ilmiy fantastik romanga ilm-fanning bir qismi sifatida qarashni xohlaydi, chunki hozirda ilmiy fantastik romanlarda tasvirlangan narsalar juda aql bovar qilmaydigan ko'rinsa-da, lekin tarixda biz ko'p marotaba mavjud bo'lgan kognitiv daraja bilan cheklanganmiz, biz noto'g'ri deb hisoblagan ilmiy bilimlar keyinchalik to'g'ri deb tan olindi. Uning fikricha, mavjud ilm-fan tarixi bu bugungi kunda bizning fikrimizcha to'g'ri bo'lmagan mazmunni ajratib tashlagan "sof" ilm-fan tarixidir.

Masalan, Ye Yongliening 叶永烈 "Syao Lingtong kelajakka sayri" 《小灵通漫游未来》 asarida tilga olingan "gapira oladigan kichik quti", odamlarning qarigan organlarni almashtira olishi kabilar hozir hayotga aylangan mobil aloqa tarmog'i va ilg'or tibbiyotga ishora qiladi. [7] Ilmiy fantastika janri yozuvchilari ilm va texnologiyadan oldinda yurib, tasavvur kuchidan foydalangan holda o'quvchilarni uzoq vaqt va makonga yetkazish orqaligina kelajak kelishidan avval o'quvchilar texnologiya va ilmiy fantastika sehrini his qilishlariga zamin yaratadilar.

Ilmiy unsur ilmiy fantastik romanlarning janr belgisi sifatida qaralib, ilm-fan uydirmanini voqelikka aylantiradi, shu sababli ilm-fan ilmiy fantastika paydo bo'lishining asosi hisoblanadi, ilmiy fantastika ilmiy nazariyaga asoslanishi shartdir. Biroq, ilmiy fantastikadagi fantaziya unsurining nisbati ham adabiy tanqidchilar o'rtasida bahs-munozaralarga sabab

bo'lmoqda. Djen Venguan 郑文光 "Ilmiy-fantastik romanlari haqida suhbat" 《谈谈科学幻想小说》 kitobida ta'kidlagan: "Bu aslo ilmiy-fantastik romanlar kelajakda insoniyatning ishlab chiqarish faoliyati va hayotining eng to'g'ri bashoratidir degani emas. ... Asosiy ilmiy tamoyillarni buzmaslik sharti bilan yozuvchilar asarlarida o'z tasavvurlarini to'liq ifodalashi, xohish-istaklari va hatto dohiyona farazlarini qo'shishlari mumkin." Djen Venguan ta'riflari aslida ilm-fanni sehrdan ajratib turuvchi asosiy unisurni oshkor qildi, ya'ni sehrli yoki fantastik matnlarda, sehrgarlik yoki abadiy hayot qonunlariga (仙法) o'xshash narsa fantaziya olamini boshqarib qoidalarni ijro etadi.

Xulosa va takliflar. Yangi asr Xitoy ilmiy fantastik prozasida ilm-fan va fantaziya bir-birini to'ldiruvchi muhim unsurlar sifatida namoyon bo'lmoqda. Ayniqsa, Liu Cixin 刘慈欣 kabi yozuvchilarning asarlarida ilmiy nazariyalar va futuristik g'oyalar tasavvurni kengaytiruvchi, innovatsion yondashuvni shakllantiruvchi vosita sifatida qo'llaniladi. Xitoy adabiyotida ilmiy fantastika janri G'arb ilmiy fantastikasidan farqli ravishda, Sharq madaniyati va falsafasi bilan uyg'unlashgan holda rivojlanmoqda. Asarlarda kvant mexanikasi, kosmologiya, sun'iy

intellekt, ekologik muammolar kabi mavzular ilmiy haqiqat va badiiy tasavvurlar orqali tasvirlanmoqda. Natijada, bu janr nafaqat kitobxonni o'yga soluvchi hikoyalarga boy bo'ladi, balki ilmiy tafakkurni ham rag'batlantiradi.

Ilmiy asosni mustahkamlash- Xitoy ilmiy fantastikasida fan va texnologiyaga asoslangan g'oyalar ustunlik qilayotgan bo'lsa-da, bunday asarlarning ilmiy jihatdan ishonchligini ta'minlash uchun yanada chuqur ilmiy izlanishlar talab etiladi. Fantastik tasvirlarni ilmiy haqiqat bilan uyg'unlashtirish o'quvchilarning ilmga bo'lgan ishonchini oshiradi.

Ijtimoiy va falsafiy yondashuvni kengaytirish- Xitoy ilmiy fantastik asarlarida jamiyatning kelajagi, insoniy qadriyatlar va texnologiya ta'siri masalalari chuqurroq o'rganilishi kerak. Chunki texnologik taraqqiyot faqat ilmiy taraqqiyot bilan emas, balki ijtimoiy o'zgarishlar bilan ham chambarchas bog'liqdir.

Ilmiy fantastik adabiyot yoshlarni ilm-fanga qiziqitirishning samarali vositalaridan biridir. Shuning uchun Xitoy ilmiy fantastik asarlari maktab va universitet dasturlarga kiritilishi, yosh yozuvchilar va olimlar o'rtasida hamkorlik rivojlantirilishi lozim.

ADABIYOTLAR

1. 吴岩. 科幻文学的中国阐释[J]. 南方文坛, 2016.6:27.
2. 孔庆东. 中国科幻小说概说[J]. 渤海师范学院学报, 2003, 19(3):38.
3. 方红. 《奥蕾克斯与克雷克》:一部后现代科幻小说[J]. 外国文学研究, 2006.5:106.
4. 冯鸽. 中国科幻小说的精英叙事-以王晋康的生死平衡为中心[J]. 苏州教育学院学报. 2017.4(34).
5. 舒伟. 从《西方科幻小说史》看多丽丝·莱辛的科幻小说创作[J]. 当代外国文学, 2008.4.
6. 王卫英, 张懿红. 20 世纪中国科幻小说创作的本土化进程[J]. 贵州社- 60 参考文献会科学, 2008(06).
7. 刘柯论刘慈欣《三体》及对阿瑟·克拉克的接受[J]. 外国文学研究, 2016.2
8. 尹传红. 中国科幻百年 (中) [J]. 中国科技月报, 2000(4).
9. 乔治·马丁. 我喜欢《三体》, 它很可能获雨果奖[EB/OL]. [2019.3.2] https://www.guancha.cn/culture/2015_05_08_318806.shtml.
10. 吴岩. 吴岩: 科幻现实主义和科幻未来主义将长期并存[EB/OL]. [2018-12-28] https://www.cdsm.cn/theme/khsj/khxx/khcb/201812/t201812_28_903636.html.

UDK: 81`27: 81`373.7

Malika RUSTAMOVA,

Doctoral student at Samarkand state institute of foreign languages

E-mail: ciaoamarcanda@gmail.com

Reviewer: University of Tashkent for Applied Sciences, department of foreign languages, associate professor, Sh. Bobojonova

O'ZBEK VA ITALYAN FRAZEOLIGIZMLARIDA IJOBIY VA SALBIY EMOTSIYALARNING IFODALANISHI

Annotatsiya

Ushbu maqolada o'zbek va italyan tillarida emotsional holatlarni ifodalovchi frazeologik birliklarning o'rni, shakllanishi va lingvomadaniy xususiyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida ijobiy va salbiy emotsiyalarni aks ettiruvchi frazeologizmlarning semantik, strukturaviy va funksional jihatlari o'rganiladi. O'zbek va italyan frazeologizmlari o'rtasidagi o'xshashlik va tafovutlar lingvomadaniy nuqtayi nazardan tahlil qilinib, ularning milliy mentalitet va madaniyat bilan bog'liqligi yoritiladi. Tadqiqot natijalari ushbu ikki tilning frazeologik tizimidagi emotsional ifoda shakllarini chuqurroq anglashga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: Frazeologizmlar, emotsionallik, ijobiy va salbiy emotsiyalar, lingvomadaniy tadqiq, o'zbek tili, italyan tili.

ВЫРАЖЕНИЕ ПОЛОЖИТЕЛЬНЫХ И ОТРИЦАТЕЛЬНЫХ ЭМОЦИЙ В УЗБЕКСКИХ И ИТАЛЬЯНСКИХ ФРАЗЕОЛОГИЗМАХ

Аннотация

В данной статье анализируется роль, формирование и лингвокультурные особенности фразеологических единиц, выражающих эмоциональные состояния в узбекском и итальянском языках. В ходе исследования изучаются семантические, структурные и функциональные аспекты фразеологизмов, передающих положительные и отрицательные эмоции. Сходства и различия между узбекскими и итальянскими фразеологизмами рассматриваются с лингвокультурной точки зрения, а также выявляется их связь с национальным менталитетом и культурой. Результаты исследования способствуют более глубокому пониманию форм выражения эмоций в фразеологической системе этих двух языков.

Ключевые слова: Фразеологизмы, эмоциональность, положительные и отрицательные эмоции, лингвокультурное исследование, узбекский язык, итальянский язык.

EXPRESSION OF POSITIVE AND NEGATIVE EMOTIONS IN UZBEK AND ITALIAN PHRASEOLOGY

Annotation

This article analyzes the role, formation, and linguocultural characteristics of phraseological units that express emotional states in Uzbek and Italian. The study examines the semantic, structural, and functional aspects of phraseological expressions that convey positive and negative emotions. The similarities and differences between Uzbek and Italian phraseological units are analyzed from a linguocultural perspective, highlighting their connection to national mentality and culture. The findings of the study contribute to a deeper understanding of the ways emotions are expressed in the phraseological systems of these two languages.

Key words: Phraseology, emotionality, positive and negative emotions, linguocultural study, Uzbek language, Italian language.

Kirish. Til inson tafakkuri va madaniyatining aksidir. Unda xalqning tarixi, turmush tarzi va dunyoqarashi mujassam topgan. Frazeologik birliklar esa tilning eng boy va mazmunan chuqur qatlamlaridan biri bo'lib, ular orqali xalqning emotsional holatlari, hissiy tajribalari va madaniy qarashlari ifodalanadi. Har bir xalqning o'ziga xos hissiyati va emotsional dunyoqarashi uning frazeologiyasida namoyon bo'ladi. Shu nuqtayi nazardan, o'zbek va italyan tillaridagi ijobiy va salbiy emotsiyalarni aks ettiruvchi frazeologizmlarni tadqiq qilish lingvistika va madaniyatshunoslik uchun muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi.

Frazeologik birliklar kommunikativ jarayonda nafaqat ma'no uzatish, balki muayyan hissiy holatni ham aks ettirish vazifasini bajaradi. Ular tilning obrazlilik, ta'sirchanlik va ifodaliylik xususiyatlarini kuchaytiradi. Ayniqsa, ijobiy va salbiy emotsiyalarni ifodalovchi frazeologizmlar odamlarning kundalik nutqida keng qo'llaniladi va nutqiy uslubni boyitadi. Masalan, o'zbek tilida ko'ngli tog'dek ko'tarildi yoki ko'ngli vayron bo'ldi kabi iboralar insonning hissiy holatini aniq ifodalasa, italyan tilida essere al settimo cielo (yettinchi osmonda bo'lish – juda baxtli bo'lish) yoki avere il cuore spezzato (yuragi sinish – chuqur qayg'uga tushish) kabi frazeologizmlar emotsional ekspressiyani kuchaytiradi.

O'zbek va italyan tillaridagi emotsional frazeologizmlarni lingvomadaniy nuqtayi nazardan o'rganish ushbu tillarning o'ziga xos jihatlari aniqlashga va ularning xalq hayoti hamda milliy mentalitet bilan bog'liqligini tahlil qilishga imkon beradi. Mazkur tadqiqot orqali ushbu ikki til frazeologizmlarining o'xshashlik va tafovutlari aniqlanib, emotsional ifodalarning milliy-madaniy xususiyatlari yoritiladi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Frazeologik birliklarni tadqiq etish lingvistika, madaniyatshunoslik va psixolingvistika doirasida muhim yo'nalishlardan biri sanaladi. Frazeologizmlarning emotsional ifoda vositasi sifatida o'rganilishi ko'plab tilshunoslardan tomonidan keng yoritilgan. Shu jumladan, G. X. Obruyeva [9] va Y. Nurmuhammedov [8] o'zbek tilidagi frazeologizmlarning tarkibiy va semantik xususiyatlarini tadqiq qilib, ularning emotsional ifodalash quvvati haqida muhim ma'lumotlar taqdim etgan. A. E. Mamatov [4] o'zbek tilidagi frazeologizmlarning shakllanishi va lingvistik normalari haqida ilmiy izlanishlar olib borgan.

Italyan tilida frazeologizmlarning semantik va pragmatik xususiyatlarini o'rganish tadqiqotchilar qatorida A. Cattaneo [1] va M. T. Loporcaro [3] kabi olimlarni ko'rsatish mumkin. Ularning tadqiqotlarida italyan frazeologizmlarining madaniy asoslari va ularning ekspressiv funksiyalari chuqur tahlil qilingan. Bundan tashqari, emotsional frazeologizmlar madaniyat va xalq mentaliteti bilan uzviy bog'liq ekanligi V. A. Maslova [7] va R. Lakoff [2] tomonidan ham o'z izlanishlarida tasdiqlangan.

O'zbek va italyan tillarida ijobiy va salbiy emotsiyalarni ifodalovchi frazeologizmlar bo'yicha qiyosiy tadqiqotlar yetarlicha chuqur o'rganilmagan. Shunday bo'lsa-da, umumiy frazeologik xususiyatlar va emotsional ifoda vositalari haqidagi ilmiy manbalar ushbu maqolaning nazariy asoslarini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Ushbu tadqiqotda tasviriy va qiyosiy-tahliliy metodlardan foydalanildi. Frazeologizmlarning emotsional funksiyalarini chuqur o'rganish maqsadida, avvalo, deskriptiv tahlil usuli qo'llanilib, o'zbek va italyan tillarida ijobiy hamda salbiy

emotsiyalarni ifodalovchi frazeologik birliklarning semantik va strukturaviy xususiyatlari o'rganildi. Keyinchalik, qiyosiy tahlil yordamida ushbu frazeologizmlar o'zaro solishtirilib, ularning o'xshash va farqli jihatlari aniqlandi. Frazeologizmlarning madaniy kontekst bilan bog'liqligini tahlil qilish uchun lingvomadaniy yondashuv qo'llanildi. Bu esa xalq mentaliteti, tarixiy an'ana va ijtimoiy omillar frazeologizmlar tarkibiga qanday ta'sir ko'rsatganini aniqlash imkonini berdi. Tadqiqot davomida ijobiy va salbiy emotsiyalarni ifodalovchi frazeologizmlarning qo'llanilish chastotasi va ularning umumiy tizimdagi o'zni statistik usul yordamida baholandi. Ushbu metodlar asosida o'zbek va italyan tillaridagi frazeologik birliklarning emotsional va lingvomadaniy jihatlari mukammal tahlil qilindi.

Natijalar tahlili va muhokama. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, o'zbek va italyan tillarida emotsional frazeologizmlar xalqning milliy mentaliteti, tarixiy tajribasi va madaniy qadriyatlar bilan bevosita bog'liqdir. Ijobiy va salbiy emotsiyalarni ifodalovchi frazeologizmlar semantik, strukturaviy va funksional jihatdan farq qilsa-da, ularning asosiy vazifasi inson hissiyotlarini chuqur ifodalashdan iborat.

O'zbek va italyan tillaridagi ijobiy emotsional frazeologizmlar quvonch, baxt, qoniqlik va ruhiy yuksalish holatlarini aks ettiradi. Masalan, o'zbek tilidagi ko'ngli tog'dek ko'tarildi yoki baxtdan boshi osmonga yetdi iboralar insonning ichki ruhiy holatini ifodalash uchun ishlatiladi. Xuddi shu ma'noda italyan tilida essere al settimo cielo (yettinchi osmonda bo'lish) iborasi qo'llaniladi [1]. Ushbu frazeologizmlar semantik jihatdan yaqin bo'lsa-da, ularning tasviriy unsurlari milliy madaniyat va dunyoqarash bilan bog'liq. O'zbek tilida ijobiy emotsiyalarni ifodalovchi frazeologizmlar ko'pincha ko'ngil, yurak, ko'z kabi inson tana a'zolari bilan bog'liq bo'lib, ular orqali hissiy holatlar tasvirlanadi. Masalan, ochiq ko'ngil, yurakdan qilmoq kabi iboralar insonning ichki dunyosini ifodalashda keng qo'llaniladi. Bu iboralar o'zbek madaniyatida insonning ichki hissiyotiga alohida e'tibor berilishini ko'rsatadi. Italyan tilida esa ijobiy emotsiyalar ko'pincha tabiat, kosmos va diniy tasavvurlar bilan bog'liq. Misol uchun, essere al settimo cielo (yettinchi osmonda bo'lish) iborasi diniy va kosmik tasavvurlar asosida shakllangan bo'lib, bu italyan madaniyatida yuqori darajadagi baxtni ifodalash uchun ishlatiladi. Bu farq har ikki tilning madaniy kontekstdagi qarashlari va metaforik asoslari bilan bog'liqdir [3].

Salbiy emotsiyalarni ifodalovchi frazeologizmlar ham o'zbek va italyan tillarida keng uchraydi. O'zbek tilida ko'ngli vayron bo'ldi yoki yuragi siqildi kabi iboralar insonning qayg'u, tushkunlik va umidsizlik holatlarini ifodalash uchun ishlatiladi.

Xuddi shu ma'noda italyan tilida avere il cuore spezzato (yuragi sinish) yoki essere giù di morale (ruhiy tushkunlikka tushish) kabi iboralar salbiy emotsiyalarni chuqurroq va dramatik tarzda ifodalaydi [7].

Funksional jihatlaridan ijobiy emotsiyalarni ifodalovchi frazeologizmlar ikkala tilda ham nutqiy uslubni boyitish va hissiy ta'sirchanlikni oshirish vazifasini bajaradi. O'zbek tilida ko'zlari porladi (juda xursand bo'lish) kabi iboralar nutqga jo'shqinlik va hayajon kiritadi. Italyan tilida esa avere le stelle negli occhi (ko'zlarida yulduzlar bo'lish) iborasi orzu va umidni ifodalashda keng qo'llaniladi. Salbiy emotsiyalarni ifodalovchi frazeologizmlar esa odatda tashvish, qayg'u va hasratni tasvirlash uchun ishlatiladi. O'zbek tilida joni azobda (qattiq tashvishli bo'lish) iborasi insonning ruhiy holatini chuqur ifodalaydi. Italyan tilida esa essere giù di morale (kayfiyati past bo'lish) iborasi ruhiy tushkunlikni tasvirlashda qo'llaniladi.

Frazeologizmlarning lingvomadaniy tahlili shuni ko'rsatadiki, har ikki til o'ziga xos emotsional tasvirlarga ega bo'lsa-da, ularning aksariyati umumiy psixologik va ijtimoiy omillarga asoslanadi. Masalan, baxt va quvonch holati har ikki tilda ham yuksalish, osmonga chiqish kabi tasvirlar orqali ifodalansa, tushkunlik va qayg'u aksincha, yiqilish, sinish yoki qorong'ilik kabi metaforalar bilan bog'liq bo'ladi [9]. Ushbu natijalar shuni ko'rsatadiki, o'zbek va italyan frazeologik tizimlarida emotsional ifodalar milliy mentalitetga bog'liq bo'lsa-da, ular umumiy insoniy tajribaga asoslanadi. Misol uchun, avere il cuore in pace (yurak tinch bo'lish) va o'zbek tilidagi ko'ngli hotirjam bo'lmoq iborasi diniy va ruhiy tinchlikni ifodalaydi.

Tadqiqot davomida o'zbek va italyan tillarida ijobiy va salbiy emotsiyalarni ifodalovchi frazeologizmlarning qo'llanilish chastotasi statistik usul yordamida baholandi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, o'zbek tilida ijobiy emotsiyalarni ifodalovchi frazeologizmlar salbiy emotsiyalarni ifodalovchi frazeologizmlarga nisbatan ko'proq qo'llaniladi. Italyan tilida esa salbiy emotsiyalarni ifodalovchi frazeologizmlar ijobiy emotsiyalarni ifodalovchi frazeologizmlarga nisbatan biroz ko'proq qo'llaniladi.

Xulosa. Ushbu tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, o'zbek va italyan tillaridagi frazeologik birliklar emotsional holatlarni ifodalashda muhim rol o'ynaydi. Ijobiy va salbiy emotsiyalarni aks ettiruvchi frazeologizmlar ikkala tilning ham lingvomadaniy xususiyatlarini ochib beradi. O'zbek tilida insonning ichki dunyosi va hissiyotlari asosiy o'rin tutsa, italyan tilida esa tabiat, kosmos va diniy tasavvurlar keng o'rin tutadi. Bu farqlar ikkala xalqning madaniy, tarixiy va ijtimoiy kontekstlariga bog'liqdir. Tadqiqot natijalari frazeologizmlarni o'rganish orqali madaniyatlararo tushunishni oshirishga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR

1. Cattaneo A. Italian Phraseology: Semantic and Pragmatic Aspects. Milan: Lingua Press; 2012. p. 250.
2. Lakoff R. The role of metaphor in language and thought. J Pragmat. 1993;20(3):213-245.
3. Loporcario MT. Language and Emotion in Italian Expressions. Rome: Cultural Linguistics Journal; 2018. p. 198.
4. Mamatov AE. Hozirgi zamon o'zbek adabiy tilida leksik va frazeologik norma muammolari. Tashkent; 1991.
5. Mamatov AE. O'zbek tili frazeologizmlarining shakllanishi. Tashkent; 1997.
6. Mamatov AE. O'zbek tilida frazeologizmlarning shakllanishi masalalari. Tashkent: O'TA; 2001. (3-son).
7. Maslova VA. Cultural Linguistics and Phraseology. Moscow: Language & Culture Press; 2004. p. 315.
8. Nurmuhamedov Y. Frazeologiyani dolzarb masalalari. O'quv-uslubiy qo'llanma. Samarqand: SamDCHTI; 2022. p. 90.
9. Obruyeva GX. Frazeologiyani dolzarb masalalari. Samarqand: SamDCHTI; 2023.

UDK:811.512.133

Dildora SALIMOVA,

Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti tayanch doktoranti

E-mail: furqatovnadildor@gmail.com

f.f.d, prof. Y. Saidov taqrizi asosida

BOLALARNING SIFAT SO'Z TURKUMIDAGI SO'ZLARNI O'ZLASHTIRISHI BO'YICHA PSIXOLINGVISTIK TADQIQOTLAR TAHLILI

Аннотация

Ushbu maqola bolalar tomonidan sifat so'z turkumini o'zlashtirish, sifatning o'zlashtirilishini belgilovchi asosiy omillarni ochib beruvchi tadqiqotlar tahlilini taqdim etadi. Shuningdek, ushbu masala yuzasidan olib borilgan tadqiqotlar asosida bolalarning so'z o'zlashtirish jarayonini rivojlantirishga oid ma'lumotlar keltiriladi.

Kalit so'zlar: Sifat, ot, fe'l, nutq, so'z o'zlashtirish, psixolingvistika, bolaga qaratilgan nutq.

ANALYSIS OF PSYCHOLINGUISTIC STUDIES ON CHILDREN'S ACQUISITION OF WORDS IN THE ADJECTIVE CATEGORY

Annotation

This article presents an analysis of research that reveals the main factors determining children's acquisition of adjectives as a part of speech. Additionally, based on studies conducted on this topic, information is provided on developing children's word acquisition processes.

Key words: Adjective, noun, verb, speech, word acquisition, psycholinguistics, child-directed speech.

АНАЛИЗ ПСИХОЛИНГВИСТИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ ПО УСВОЕНИЮ ДЕТЬМИ ПРИЛАГАТЕЛЬНЫХ

Аннотация

В данной статье представлен анализ исследований, раскрывающих основные факторы, определяющие усвоение детьми качественных прилагательных. Также на основе проведенных по этому вопросу исследований приводятся сведения о развитии процесса усвоения слов детьми.

Ключевые слова: Прилагательное, существительное, глагол, речь, усвоение слов психоллингвистика, речь обращенная к детям.

Kirish. Tilshunoslik va psixolingvistika negizida paydo bo'lgan psixolingvistika sohasi til va inson ongi o'rtasidagi munosabatlarni o'rganadi.

Psixolingvistikaning diqqat markazida individ va kommunikatsiya turadi. Unga ko'ra, so'zlovchi nutqni yuzaga chiqarar ekan, o'zi o'ylagan niyatini ma'lum qoidalar asosida aniq tilning nutq birliklariga uzatadi. Tinglovchi nutqni qabul qilar ekan, nutq ifodalarning tashqi shaklida o'z aksini topgan ma'noni chiqarib oladi[1]. Til o'zlashtirish- til qobiliyatini tabiiy va ongsiz ravishda egallash jarayonini ifodalovchi termindir. Bu jarayon bolalarning tabiiy va ixtiyorsiz ravishda til qobiliyatiga ega bo'ladigan davrni anglatadi. Til egallash – til o'zlashtirish va til o'rganish jarayonlarini o'z ichiga oladi. Bu ikki tushuncha bir-biridan farlanadi. Til o'zlashtirish ona tilini o'zlashtirish va chet tilini o'zlashtirish jarayonlarini qamrab oladi.

Birinci tilni o'zlashtirish- bolalarning ona tilini o'zlashtirish jarayonini anglatadi. Ikkinchi tilni o'zlashtirish- bu insonlarning ona tiliga qo'shimcha tarzda ikkinchi tilni o'zlashtirishni ta'riflash uchun ishlatiladigan atamani anglatadi. Bu atama shuningdek, ona tilini o'zlashtirgandan keyin har qanday tilni o'rganishni ta'riflash uchun ham qo'llaniladi. Til o'zlashtirish inson uchun tabiiy jarayon hisoblanadi. Shunga qaramay, til o'zlashtirish jarayonining shakllanishida atrof-muhit ham muhim rol o'ynaydi. Insonlar til o'zlashtirish qurilmasi bilan tug'ilganlari uchun til o'rganishga moyil bo'ladilar, bu esa ularga boshqalar bilan gaplashish imkonini beradi[2]. Til o'zlashtirishda bolalar o'z fikrlarini ifodalashda qiyinchiliklarga duch keladilar. Bu nutq organlari hali to'liq rivojlanmaganligi sababli, ular o'ylagan narsani to'g'ri ifodalamasliklarida namoyon bo'ladi. Yangi tug'ilgan chaqaloqning miya qobiliyati atrof-muhitga ehtiyoj sezadi. Ular sekin-astalik bilan ota-onalari, yaqinlari va tevarak atrofdagi ovozlarga moslasha boradi.

Adabiyotlar tahlili va metodlar. Ilmiy adabiyotlarda bola nutqining rivoji tasnifida yosh asosiy mezon sifatida qaralmaydi, bolaning nutqida so'zlar muayyan yoshning qaysi oyidan boshlab, ya'ni bir yoki bir yarim yoshdan ko'rinsa

boshlashi emas, balki nutqiy birliklar rivoji muhim ahamiyat kasb etishiga binoan belgilanadi. Quyida bola nutqi rivoji bosqichlari berildi:

G'uldirlash(bu bosqichda bola tovushlarni talaffuz qiladi). So'z sifatida qabul qilinadigan bo'g'inlar.

So'z

So'z birikmasi

Turlangan/tuslangan so'zlar.

Bo'lishsiz va so'roq strukturalar.

Murakkab konstruksiyalar.

To'liq nutq[3].

Har bir inson kundalik faoliyatida tildan mulqot vositasi sifatida foydalanadi. Chaqaloqning birinchi til bosqichi yig'lashdir. Yig'lash haqiqiy nutq faoliyati bo'lmasa ham bolalar yig'lashni his- tuyg'ularini ifodalash uchun instinktiv ravishda amalga oshiradilar. Keyingi bosqich g'urg'urash nomi bilan atalib, 6 haftalik chaqaloqlarda kuzatiladi. Bu yoshda chaqaloqning nutq organi til yaratish uchun yetarlicha rivojlanmagan bo'ladi. G'uvillash bu – chaqaloq oyoqlarini harakatlantirish orqali o'z mushaklarini avtomatik tarzda kuchaytirganda hosil bo'ladigan tovushdir. Bu paytda yaratilgan tovushlar ko'pincha lablar yoki tishlar yordamida hosil qilinadi [2]. Shuning uchun hosil bo'lgan tovushlar “ma-ma”, “di-di”, “ba-ba” tarzida ifodalanadi. 8 oylikdan boshlab chaqaloqlar chug'urash bosqichiga o'tishadi. Bu bosqichda go'daklar intonatsiyadan ham foydalana boshlaydi, bunda ohang ko'tarilishi kuzatiladi. Oldingi bosqichlardan farqli tarzda bu bosqich eshitish organining me'yorda ishlayotgani yoki yo'qligini ko'rsatadi. Shu sababli eshitishda nuqsoni bor bolalar bu bosqichdan o'tishmaydi. Keyingi bosqich “bir so'zli ifoda” deb atalib, bu davrda bolalar predmet nomi bilan bog'liq 1-so'zlarni ayta boshlaydilar[2]. Shu paytdan boshlab chaqaloqlar miyada til rivojlanishi natijasida tanish so'zlarni ayta boshlaydilar. Ular nimani gapirayotganlarini tushuna boshlaydilar va o'zlariga tanish narsalarga taqlid qilishga harakat qiladilar. Masalan, “vov-vov” deb itni yoki “miyov” deb mushukni ataydilar. Bolalar so'zning

haqiqiy ma'nosini tushunmasdan turib kattalarga taqlid qilgan holda so'zlarni talaffuz etishadi. Bu hola kattalar tomonidan ularga so'zning asl ma'nosi tushuntirish ularning til o'zlashtirish jarayonidagi yordam berishning eng yaxshi usulidir.

Bolalar so'z bilan ishlashni boshlaydilar. Ular so'z turkumlarini ikki jihatga ko'ra aniqlashadi: so'zlarning umumiy xususiyatiga tayanib, ularni shaxs, narsa, joy yoki harakatga ajratishadi hamda bir vaqtning o'zida shu so'zning qachon va qaysi vaziyatda aytilishiga e'tibor berishadi. Dastlab so'z tarkibidagi qo'shimchalar farqlanmaydi, ular so'z sifatida qabul qilinadi. [3]. Nutqning o'sishi jarayonida so'z turkumlaridan otlar tez o'zlashtiriladi. Otlardan so'ng fe'l va sifatlar egallanadi[4]. 2 yoshdan boshlab bola ot va fe'llarni to'g'ri tartibda saqlab qolishga intiladi, lekin bog'lovchi va so'zlarni bir-biriga bog'lovchi vositalarni tushirib qoldiradi. Bolalar sifat so'z turkumidagi so'zlarni ot va fe'llardan so'ng o'zlashtira boshlaydi. Sifatlar tushunchalarni tavsiflash va farqlash uchun muhim ahamiyatga ega. Biroq ular boshqa so'z turkumlariga nisbatan uzoqroq rivojlanish jarayoniga ega[5]. Sifatlarning o'zlashtirilish tartibi nafaqat ularning chastotasi, balki konseptual murakkabligi bilan ham belgilanadi. Turli tillarda bolalar dastlab aniq xususiyatlarni ifodalovchi sifatlarini mavhum otlarga nisbatan qo'llaniladigan sifatlariga nisbatan kam qo'llaydi. Masalan, shirin olma shirin tush.

M. Sodiqovanning o'zbek tili sifat kategoriyasining ilmiy tahliliga bag'ishlangan monografiyasida sifatning ma'no turlari, yasallishi, darajalari ilmiy asosda o'rganiladi. Datlabki tekshirish olib borgan ko'p turkologlar turkiy tillar sistemasida sifatlarning alohida so'z turkumi ekanligiga shubha bilan qarashgan.

Predmet, holat, hodisa va ish-harakatning turli-tuman o'ziga xos konkret hamda abstrakt belgilari bo'ladi. Bunday belgilar normal va shu normallikka nisbatan ortiq yoki kam, past yoki baland bo'lishi mumkin. Belgining bunday xususiyatlari sifatning daraja formalari yordamida ifodalanadi[6]. Bir qator tillarga xos omillar ham sifatlarini o'zlashtirishning rivojlanish qonuniyatlariga ta'sir qiladi. Masalan, daraja shakllari kam tillarda (golland) bir xil ma'no (kuchaytirish) ko'plab shakllar bilan bog'liq bo'lgan tillarga qaraganda tezroq o'zlashtiriladi. Sifatlarini bilish tilni tushunish va ishlab chiqishning markaziy tarkibiy qismidir. Sifatlar bolalar lug'atini nomlashdan tashqari, obyektlarni tavsiflash, o'zgartirish va farqlash uchun muhim grammatik sinfdir. 30 oylik bolalarning lug'atida odatda 50 ga yaqin sifat so'z turkumidagi so'zlar bo'lsa-da, bolalar taxminan 4 yoshgacha sifatlardan moslashuvchan foydalana olmaydilar[5]. Bu esa sifatning boshqa so'z turkumlariga nisbatan keyinroq o'zlashtirilishini anglatadi.

Shunga o'xshash fikrni Yakubinskiy ham aytgan: "Ot va sifat o'rtasida grammatik jihatdan dastlab hech qanday farq sezilmaydi. Har ikkala grammatik kategoriya ham ot turkumidan kelib chiqadi, ya'ni biri predmet nomini anglatasa, ikkinchisi belgi nomini anglatadi[6;4]

Natijalar va muhokama. Sifatlar tilni tushunishda nisbatan murakkab so'z turkumi hisoblanadi. Masalan, sifatning ma'nosi u o'zgartiruvchi otga bog'liq. Bu nisbiylik "kichik mashina" va "kichik fil" kabi subyektiv sifatlarini talqin qilishda ishtirok etadigan turli xil shakllarni ko'rib chiqayotganimizda namoyon bo'ladi. Shuningdek, "yaxshi kun", "yaxshi ovqat" va "yaxshi ish" o'rtasidagi ma'no diapazonida ham ko'rinadi. Sifatlarini o'zlashtirishda semantik tushunchani leksik belgi bilan bog'lash vazifasi grammatik kategoriyalarning lingvistik bilimlariga ot yoki fe'llarni o'zlashtirishdan ko'ra ko'proq bog'liq bo'lishi mumkin. Sintaksis va semantika interfeysi nuqtai nazaridan, ingliz tili kabi tillarda sifat ko'pincha otdan oldin kelgani uchun, sifatning xususiyati ot eshitilishidan oldin qayta

ishlanishi va saqlanishi kerak. Bolalar obyektlarning nomlarini ko'plab turdagi sifatlardan, masalan, ranglardan oldin o'rganishini hisobga olsak, sifatlarini postnominal freymga, masalan, "o'g'il bola kichkina" deb joylashtirish, avvalo, bolaning e'tiborini yaxlit muhitdan keyingi sifatni qayta ishlashga tayyorgarlik ko'rish uchun maxsus referentga qaratadi. Yoshida va Hanania (2013) ingliz tilida so'zlashuvchi ikki yoshli bolalar yangi sifatlarini ularning xususiyatlariga xaritalashda, ular ma'lum otdan keyin kelganda, yoki undan oldin kelganiga qaraganda ko'proq muvaffaqiyatga erishishini qayd etadi. Bundan tashqari, ikki yoshlilarning sifat tushunishi "Bu qalam qizil" kabi postnominal, predikativ freymlar bo'yicha mashg'ulotlardan so'ng sezilarli darajada yaxshilanadi[5]. Tribushinina va boshqa tilshunolar bolalar tomonidan sifatlarning qo'llanilishi ota-onalar nutqidagiga mos kelishini aniqladilar. Masalan, Kreyn-Toreson, Dahlin, & Pauell, (2001); Hoff-Ginsberg, (1991); Noble, Cameron-Faulkner, & Lieven, (2017), Montag, Jones, & Smith, (2015); Kameron-Faulkner & Noble, (2013). Murphy & Jones, (2008) kabi tadqiqotchilar ilmiy kuzatuvlarida sifat so'z turkumining xususiyatlari, bu turkum so'zlarining bolalar tomonidan o'zlashtirilishi bilan bog'liq jihatlarini tadqiq etishdi.

Boshqa so'z turkumi ham belgi ifodalaydi. Ammo sifat barqaror va turg'un belgi ifodalashi jihatidan ulardan ajralib turadi. Masalan, Gul-qizil deganda turg'un (statik) belgi namoyon bo'lgan. Sifat anglatadigan belgi boshqa turkum anglatadigan belgidan xususiyati bilan farqlanadi. Masalan, qizg'ish – qizil – qip – qizil. Boshqa turkum anglatuvchi belgida esa bunday xususiyat yo'q[7]. Tribushinina bolalar tilidagi sifatlar haqida ko'plab foydali ma'lumotlar beradi. Tadqiqotchi so'nggi tadqiqotlardan olingan empirik ma'lumotlar asosida sifatlarini o'zlashtirishdagi qiyinchiliklarni tushuntirishga harakat qiladi. U sifatlarning o'zlashtirish murakkab ekanligini ularning nutqda nisbatan kam uchrashi, ko'pincha mavhum ma'nolarga egaligi, otlarga bog'liq bo'lishi va ularni o'rganish ong nazariyasini talab etishi kabi sabablar bilan izohlaydi. Shuningdek, u sifatlar turli yoshdagi o'rganuvchilar uchun muammoli hisoblanishini va ular ot va fe'llarga qaraganda kechroq o'zlashtirilishini ta'kidlaydi. Sifatlar kommunikativ jihatdan muhim, chunki ular odamlar, narsalar va hodisalarning xususiyatlarini tasvirlaydi. Bular jismoniy idrok etiladigan xususiyatlar (masalan, qizil, yumshoq) yoki ichki holatlar (masalan, xafa, xursand) va baholash (masalan, yaxshi, zerikarli) kabi mavhumroq xususiyatlar bo'lishi mumkin. Shunga qaramay, sifatlar turli o'rganuvchilar guruhlar uchun haqiqiy qiyinchilik tug'dirishi haqida ko'plab dalillar mavjud. Bolalar nutqida sifatlar ot va fe'llarga qaraganda keyinroq paydo bo'ladi: Bolalar taxminan 12 oyligida birinchi so'zlarini ayta boshlaydilar, hayotning ikkinchi yilida bolalar nutqida ba'zan sifatlar uchraydi, lekin bolalar 1 yosh 8 oylikkacha sifatlarini yuqori sur'atda o'rganishni boshlamaydilar. Biroq, hatto 3 yoshli bolalar ham yangi sifatlarini xususiyatlarga moslashtirishda qiyinchiliklarga duch kelishadi. Turli tillarni o'zlashtirayotgan bolalarning uzoq muddatli kuzatuv tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, bolaga qaratilgan nutqda (BQN) sifat belgilari barcha so'z belgilarining atigi 2-6 foizini tashkil etadi. Bolalar nutqida sifat chastotalari 2 va 3 yosh oralig'ida tez o'sadi va taxminan 3 yoshda kattalar darajasiga yetadi. Ota-onalar ham bolaning yoshi o'sishi bilan sifatlardan ko'proq foydalana boshlaydilar [10].

Xulosa. Sifatlar obyektlarni tavsiflash va farqlash uchun juda muhim so'z turkumi bo'lib, ot va fe'l turkumiga nisbatan kechroq o'zlashtiriladi. Sifat so'z turkumidagi so'zlarning o'zlashtirilishiga oid aniq ma'lumotlar olish uchun ko'proq tadqiqotlar o'tkazilishi kerak. Bu tadqiqotlar sifatning shakli, so'z ma'nosining rivojlanishi, atrof –muhit omillariga bog'liq psixolingvistik jihatlarini bilan birga o'rganilishi lozim.

ADABIYOTLAR

1. Usmanova Sh., Shamsiyeva Sh. Psixolingvistika. –Toshkent,2022. –B.188.
2. Vivi Velanitta. 2020. Language perception and language production in early childhood: language acquisition. Journal of English Language Teaching and Learning (JETLE) 1(2):19-27 DOI:10.18860/jetle.vli2.8003
3. Саидрахмедова О. И. Табный тартиб гипотезасининг ўзбек тили учун талкини. Фил. фан. бўйича фал. док. ...дисс. автореф. –Ташкент,2021 .-496.
4. Сайидирахимова Н. Мактабгача ёшдаги ўзбек болалар нутқининг лингвистик хусусиятлари. Филол.фан.номз...дисс.–Ташкент, 2004. – Б.117.

5. Davies, C., Lingwood, J. and Arunachalam, S (2020) Adjective forms and functions in British English child-directed speech. *Journal of Child Language*, 47(1). pp. 159-185. ISSN 0305-0009 <https://doi.org/10.1017/S0305000919000242>
6. Sodiqova M. *Hozirgi o'zbek tilida sifat*. –Toshkent, 1974.
7. Sayfullayeva R. va boshqalar. *Hozirgi o'zbek adabiy tili*. –Toshkent, 2009. –B. 237.
8. Tribushinina Elena (2017), Do degree adverbs guide adjective learning cross-linguistically? A comparison of Dutch and Russian. *Linguistics* 55(4), 899-933.
9. Tribushinina Elena, Voeikova Maria & Noccetti Sabrina (eds.) (2015), *Semantics and Morphology of Early Adjectives in First Language Acquisition*, Newcastle upon Tyne, Cambridge Scholars Publishing.
10. Tribushinina Elena, Van den Bergh Huub, Ravid Dorit, Aksu-Koç Ayhan, Kilani-Schoch Marianne, Korecky-Kroll Katharina, Leibovitch-Cohen Iris, Laaha Sabine, Nir Bracha, Dressler Wolfgang U. & Gillis Steven (2014), Development of adjective frequencies across semantic classes: A growth curve analysis of child speech and child-directed speech, *Language Interaction and Acquisition* 5, 185-226.

Durdona SULTANOVA,

The teacher is a trainee of the Gulistan State Pedagogical Institute

E-mail: abulnasovadurdona@gmail.com

Based on the review of Doctor of Pedagogy, Associate Professor D. Jabborova

LINGUISTIC ASPECTS OF METAPHOR AND METONYMY

Annotation

The article addresses the issues related to the cognitive essence of metaphor and metonymy. The author gives a brief review of studies on metaphor and metonymy, stresses the continuity of different paradigms in the exploration of these phenomena, reveals the dynamic character of metaphorization and metonymization, points out and describes the common and differential features which help to distinguish these cognitive phenomena.

Key words: Metaphor, metonymy, mental space, conceptual integration, change of focus.

METAFORA VA METONIMIYANING LINGVISTIK JIHATLARI

Annotatsiya

Maqola metafora va metonimiyaning kognitiv mohiyati bilan bog'liq masalalarga bag'ishlangan. Muallif metafora va metonimiya bo'yicha tadqiqotlarning qisqacha sharhini keltiradi, ushbu hodisalarni o'rganishda turli paradigmalar uzviylikini ta'kidlaydi, metaforizatsiya va metonimizatsiyaning dinamik xarakterini ochib beradi, ushbu kognitiv hodisalarni farqlashga yordam beruvchi umumiy va farqlovchi xususiyatlarni aniqlab, tavsiflaydi.

Kalit so'zlar: Metafora, metonimiya, mental makon, konseptual integratsiya, diqqatni o'zgartirish.

ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ МЕТАФОРЫ И МЕТОНИМИИ

Аннотация

Статья посвящена вопросам, связанным с когнитивной сущностью метафоры и метонимии. Автор дает краткий обзор исследований по метафоре и метонимии, подчеркивает преемственность различных парадигм в изучении этих явлений, раскрывает динамический характер метафоризации и метонимизации, выделяет и описывает общие и дифференциальные признаки, которые помогают различать эти когнитивные явления.

Ключевые слова: Метафора, метонимия, ментальное пространство, концептуальная интеграция, изменение фокуса.

Introduction. Despite the truly huge number of works devoted to metonymy and metaphor (see the review in (Oparina 2000)), the interest of researchers in studying these phenomena does not weaken, but rather increases: their specificity in various types of discourse, their cultural conditioning, their pragmatic potential, their ability to influence our perception and assessment of events are considered etc. At the same time, many issues related to the study of metaphor and metonymy continue to be debatable. In our opinion, one of such controversial issues is the issue of a clearer differentiation of these processes.

Materials and methods. Issues related to the commonality and difference of metaphor and metonymy have been considered by many researchers (Lakoff, Johnson 2004; Paducheva 2004; Kövecses 1998; Panther 2003; Ruis de Mendoza Ibáñez 2003; Ungerer, Schmid 1996, etc.), whose works consider both the commonality and the differences between these processes. However, differentiations of these phenomena are still out of the field of view of researchers.

The processes of metaphorization and metonymization are among the basic cognitive mechanisms that ensure the conceptualization and categorization of objects and phenomena of the external and internal human world. Considering the cognitive foundations of linguistic categorization, J. Lakoff introduces the concept of idealized cognitive models (ICMS), understanding them as special cognitive entities that underlie language categories, and identifies four types of such ICMS: propositional, defining the nature of the elements of the category, their properties and relationships between them; image-schematic models reflecting the main figurative representations that form categorical classes; metaphorical models that allow us to represent some abstract area by identifying it with another area, usually more specific and accessible to empirical observation; metonymic models that act together with the first three and ensure the transfer of characteristics of one element of the set to the entire set (Lakoff 1987: 68-76).

Results and discussion. Obviously, it is the importance of the processes of metaphorization and metonymization for the conceptualization and verbalization of phenomena of the external and internal world that explains the place occupied by the study of metaphor and metonymy at all stages of the development of linguistics, despite the fact that at different stages of this development, the focus of research, in accordance with the dominant paradigm of the era, were different aspects of these complex and multifaceted phenomena.

The origins of the theory of metaphor and metonymy, as well as many linguistic theories, lie in ancient teachings. The theory of metaphor was born in the depths of rhetoric, which considered metaphor primarily as a means of influencing the audience. It was Aristotle who raised the question of the heuristic possibilities of metaphor. Considering metaphor in the context of rhetoric as a technique of oratorical and poetic art, he at the same time drew attention to the logical mechanism of metaphor, i.e. the mechanism that underlies the ability of metaphor to express knowledge about the world, i.e., speaking in modern metalanguage, to participate in the processes of conceptualization. He also expressed an important idea about the need for a metaphorical nomination, emphasizing that before the metaphorical name in the language there was no exact nomination of the described concept. Aristotle also goes back to establishing the relationship between metaphor and comparison, metaphor is defined by him as an abbreviated or hidden comparison (Aristotle, 1978).

The works of A.A. Potebnya also made a significant contribution to the development of the theory of metaphor (namely, its conceptual essence). Discussing with Aristotle and Gerber about the possibility of rearranging the members of a proposition in a metaphor, A.A. Potebnya writes that such a rearrangement would be possible if the language of science and poetry did not reflect the direction of the processes of cognition – from the previously known to the new, unknown (e.g. with the

description of the essence of conceptual metaphor in the works of J. Lakoff and M. Johnson) (Potebnya, 1990).

It should be recognized that the conceptual areas of the source and purpose, which serve as the basis for describing the cognitive essence of metaphor in the Lakoff-Johnson theory, appear as formed, static formations, which somewhat limits the applicative potential of this theory to describe the processes of generating new meanings and creating author's metaphors in the process of metaphorization. This limitation has been overcome in the works on conceptual integration, which represent a further development of the cognitive theory of metaphor. A distinctive characteristic of the theory of conceptual integration, the main provisions of which are presented in the works of J. Fauconnier, M. Turner, E. Sweetser (Fauconnier & Turner 1998; Sweetser & Fauconnier 1996, etc.), is that it focuses on the creative, dynamic nature of the process of meaning generation in general and metaphorization in particular.

The theory of conceptual integration is based on the concept of mental space, which is not a static, but a dynamic entity. Mental spaces are not given in advance, but represent packages of information that arise on-line in the process of comprehension, conceptual processing of a past or current situation based on existing knowledge. The process of conceptual integration involves the interaction of four mental spaces: two initial spaces, a common space (created as a result of their intersection based on common features) and a combined, integral space, the so-called blend, which, in fact, is the result of conceptual integration. The advantage of this theory is that it represents the process of metaphor formation, as well as the process of meaning formation in general, as dynamic entities. As N.K. Ryabtseva emphasizes, the concept of conceptual integration is fundamentally important for the language as a whole, since the language itself is integral, syncretic, and ambiguous (Ryabtseva, 2005). O.K. Iriskhanova, noting the great explanatory potential of this theory, indicates that it can be used in the study of the semantics of syntactic constructions, phraseological units, the construction of artistic texts, and various stylistic techniques (Iriskhanova, 2000).

It should be emphasized that, despite the presence of a conventional metaphor, which is based on a stable association of a graceful woman with a swan, this metaphor is the author's, generated in this text. Her individuality lies primarily in the fact that, unlike the existing conventional metaphor based on the comparison of a woman with a swan and having positive connotations, this metaphor also includes negative connotations that are clearly present in the combination to swallow Coca-Cola. In addition, this metaphor, as it seems to us, carries a certain culturally specific flavor, which is indirectly indicated by such details as the loudness of her husband's belch, emphasizing the place and purpose of a woman in China at that time, as well as swan feather – a swan feather, indirectly associated with lightness, weightlessness oriental women.

The consequence of a kind of metaphorological boom was that, firstly, the study of metonymy from a cognitive perspective was somewhat postponed in time, and, secondly, that some cases of transfer of meaning of an obviously metonymic nature began to be described as metaphorical. So, for example, when considering cases like Ten dollars later... some researchers attribute them to varieties of conceptual metaphor (Gileva, 2002) based on the basic metaphorical model of TIME IS MONEY. Of course, there is a certain temptation to treat these cases as metaphorical, but then how to consider such cases when the units of measurement of time are not the names of monetary units, but the names of other entities, such as: He put on an apron and began to peel. One potato later, Sheila mentioned:

"Evelyn called" (E.Segal) or a thousand years ago, when I was a lonely child... (A.Sexton), which is clearly not reducible to a mathematical model, TIME IS MONEY.

It seems to us that there are much more reasons to consider these cases as metonymic in their basis, i.e. based on the adjacency transfer of "an action occurring in time, an object of an action occurring in time" → "a unit of measurement of time", i.e.

an event, object or other entities associated with an action occurring in time can become units of measurement of time, as K. once demonstrated. Vonnegut in the classic phrase "When I was a young man – two wives ago, 250,000 cigarettes ago, 3,000 quarters of booze ago" (Vonnegut K.).

Based on the above, we believe that the essential difference between metaphor and metonymy is that for metonymy, a shift in focus of attention is essential, and for metaphor, the presence of common features, on the basis of which a combined, integral space – blend is formed. In the process of metaphorization, two mental spaces are involved, having a common feature, on the basis of which an integrated space underlying the metaphor is created. In this regard, metaphor turns out to be much closer to comparison, which is also based on the conceptual integration of two different mental spaces, which allows us to consider metaphor and comparison as members of the same cognitive category (Fludernick, Freeman & Freeman, 1999). The mental processes involved in the process of metonymization occur "on the territory" of one mental area, within the framework of which the refocusing of attention takes place. The result of such refocusing, which occurs at the mental level, at the linguistic level, is the saving of linguistic resources, a kind of semantic ellipsis, when time, place, object and other characteristics become signs of the event itself. Thus, metonymy as a mental operation acts as a way of cognitive economy, focusing the main thing, which also distinguishes it from metaphor, which is not related to economy.

Conclusion. Let's summarize what has been said. Metaphor and metonymy, as cognitive operations and as semantic processes taking place in the field of linguistic semantics, are characterized by both elements of similarity and difference. Their similarity lies in the fact that they:

- a) are fundamentally cognitive;
- b) increase the resources of our consciousness and language;
- c) they can be both conventional and individual, creative in nature and have significant pragmatic potential;
- d) are explained in the theory of semantics in terms of transfer, or shift of meaning.

The difference between metaphor and metonymy is that:

- a) for metonymy, a shift in the focus of attention is essential, and for metaphor, the presence of common features, on the basis of which a combined, integral space is formed – a blend;
- b) metaphor is based on the interaction of two mental spaces, metonymy as a cognitive operation takes place within the boundaries of one mental space;
- c) at the mental level, metonymy is associated with the principle of cognitive economy, and at the linguistic level – with a kind of semantic ellipsis; metaphor is not related to economy;
- d) at the linguistic level, metaphor is primarily associated with a noun, the metaphorization of the verb occurs through an associative connection with the subject of an action called a verb; metonymy can take place both in the sphere of nouns and verbs, while the verb is metonymized independently, due to the operation of shifting the focus of attention.

In conclusion, it should be recognized that, despite these differences, metaphor and metonymy may in some cases overlap, overlap each other, which makes their differentiation quite difficult. Such cases often occur in the field of linguistic representation of temporal and spatial relations, which is primarily due to the complexity of the nature of the relationship between the basic concepts of SPACE and TIME, as well as in the field of linguistic representation of emotions. The facts of crossing the boundaries between metaphor and metonymy indicate the continuity of our thinking and the diffuse boundaries between different mental processes.

Figurative and expressive means of speech play an important role in the study of modern Russian language. They add vividness to speech, enhance its emotional impact, and draw the reader's or listener's attention to the statement (Sultanova D, 2024).

REFERENCES

1. Fauconnier G., Turner M. Conceptual Integration Networks // *Cognitive Science* 1998. №22. P. 133–187.
2. Fludernik M., Freeman D.C., Freeman M.H. Metaphor and Beyond // *Poetics Today* 1999, 20. 3. P. 383–396.
3. Kövecses Z. Metonymy: Developing a Cognitive Linguistic View // *Cognitive Linguistics* 1998, #9-10. P. 37–77.
4. Lakoff, G., *Women Fire and Dangerous Things. What Categories Reveal about the Mind*. Chicago and L.: The University of Chicago Press, 1987.
5. Panther K.U. Introduction: on the Nature of Conceptual Metonymy // *Metonymy and Pragmatic Inferencing*. Amsterdam and Philadelphia: Benjamins 2003. P. 1–20.
6. Ponterotto D. Metaphors We Can Learn by: How Insights from Cognitive Linguistic Research Can Improve the Teaching/Learning of Figurative Language // *English Teaching Forum*, vol. 32. Number 3. July 1994. P. 2–8.
7. Ruis de Mendoza Ibáñez F.J. The Role of Mappings and Domains in Understanding Metonymy // *Metaphor and Metonymy at the Crossroads: a Cognitive Perspective* / Ed. by A. Barcelona. B. and N.Y.: Mouton de Gruyter, 2003. P. 109–132.
8. Алексеева Л.М. Метафоры, которые мы вы-бираем // *Слововыюязыку*. М.; Воронеж: Во-ронеж. гос. ун-т, 2002. С. 288–298.
9. Аристотель Сочинения: в 4 т. Т. 2. М.: Мысль, 1978.
10. Арутюнова Н.Д. *Язык и мир человека*. М.: Языки русской культуры, 1998.
11. Султанова Д. А. Роль изобразительно-выразительных средств в русском языке. // *Ilm-ma'rifat nashriyoti*, 2024. URL: https://scholar.google.ru/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=LhpU0foAAAAJ&citation_for_view=LhpU0foAAAAJ:W7OEmFMylNYC

Kamola TOJIYEVA,
O'zbekiston Milliy universiteti o'qituvchisi

Xorijiy til va adabiyoti kafedrası mudiri, F.f.n., dotsent X.Sarimsokov taqrizi asosida

O'ZBEK TILI IQTISODIY - MOLIYAVIY SOHASIGA OID LEKSIK BIRLIKLARNING VUJUDGA KELISH DAVRIY KETMA-KETLIGI

Annotatsiya

Mazkur maqolada, bizgacha yetib kelgan tarixiy manbaalarni o'rganish natijasida, jamiyatda muhim o'rin egallagan pul, xisob-kitob asosida amalga oshiriladigan iqtisodiy munosabatlar bir necha asrlar avval paydo bo'lib, yillar davomida rivojlanib kelayotganligini ko'ramiz. Iqtisodning tarkibiy qismi bo'lgan moliya-budjet, g'azna, soliq, boj sohaslarida to'g'ri siyosatni amalga oshirish jamiyat taraqqiyotini belgilovchi muhim omillardan biri xisoblanadi. Boshqa tillarda bo'lgani kabi o'zbek tilida ham iqtisodiy-moliyaviy terminlarining tarkib topishi, shakllanishi va rivojlanishi o'z tarixiy taraqqiyot yo'lini bosib o'tganligi va bu haqida ma'lumotlar o'z aksini topgan.

Kalit so'zlar: Ulus, yog'iy, diram, bojgir, sarrof, shig'ovul, xazinabon, muknat, musamman, mushtariy.

THE PERIODIC SEQUENCE OF OCCURRENCE OF LEXICAL UNITS RELATED TO THE ECONOMIC AND FINANCIAL SPHERE OF THE UZBEK LANGUAGE

Annotation

In this article, as a result of studying the historical sources that have come down to us, we see that economic relations based on money and accounts, which occupy an important place in society, appeared several centuries ago and have been developing for years. The implementation of the right policy in the areas of finance and budget, treasury, tax, and customs, which are components of the economy, is considered one of the important factors determining the development of society. As in other languages, the formation, formation, and development of economic and financial terms in the Uzbek language has gone through its own historical development path, and information about this is reflected.

Key words: Ulus, yogiy, diram, bojgir, sarrof, shigovul, xazinabon, muknat, musamman, mushtariy.

ПЕРИОДИЧЕСКАЯ ПОСЛЕДОВАТЕЛЬНОСТЬ ПОЯВЛЕНИЯ ЛЕКСИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ, ОТНОСЯЩИХСЯ К ЭКОНОМИЧЕСКОЙ И ФИНАНСОВОЙ СФЕРЕ УЗБЕКСКОГО ЯЗЫКА

Аннотация

В данной статье в результате изучения дошедших до нас исторических источников мы видим, что экономические отношения, основанные на деньгах и расчетах, занимающие важное место в обществе, возникли несколько столетий назад и развивались на протяжении многих лет. Проведение правильной политики в сфере финансов, бюджета, казначейства, налогов и таможи, являющихся составными частями экономики, является одним из важных факторов, определяющих развитие общества. Как и в других языках, формирование, становление и развитие экономических и финансовых терминов в узбекском языке шло своим историческим путем развития, и сведения об этом отражены.

Ключевые слова: Улус, ягий, дирам, сборщик налогов, меняла, шигауул, казначей, мукнат, мусамман, муштари.

Kirish. Hammaga ma'lumki, ona zaminimizda dunyo fani va madaniyatiga ulkan hissa qo'shgan ulug' allomalar yetishib chiqqan. VIII-IX asrlardayoq Bag'dodda "Baytu al hikma" (Donishmandlar uyi) deb atalmish fanlar akademiyasi, oradan birmuncha vaqt o'tib, 1010 yilda Ma'mun akademiyasi tashkil etilgan. Mazkur akademiyada butun dunyo ahlini lol qoldirgan buyuk kashfiyotlar qilingan. Lekin ajdodlarimizdan qolgan boy ma'naviy merosini, ayovsiz bosqinlar sababli, hamma vaqt ham to'liq va asl holda saqlab qolishning imkoni bo'lmagan. Natijada barcha sohalar singari tilshunoslik va terminologiya sohasining rivojida ham o'ziga hos pasayishlar kuzatildi. Aksariyat sohalarning ilmiy-nazariy bilimlari Yevropa olimlari nomlari bilan bog'lab kelindi. Bugungi kunga kelib, iqtisodiy-moliyaviy terminlarning shakllanishi va tarkib topish tarixini, ularning mazmun-mohiyati, o'tmishda qanday leksik birliklar bilan nomlanganligini ilmiy manbalar asosida o'rganib, ilmiy jihatdan tadqiq etishning muhimligini hayotning o'zi tasdiqlamoqda.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Tarixdan ma'lumki, ayni vaqtda adabiy til nuqtai nazaridan eskilik bo'yog'iga ega bo'lgan so'zlar eski qatlamni tashkil etadi. Ushbu qatlamga oid so'zlar asosiy farqli xususiyatlariga ko'ra ikki turga bo'linadi.

1. Tarixiy so'zlar (istorizmlar): ma'lum davrlarda bor bo'lgan narsa vaqtlar o'tishi bilan hayot taqozosiga ko'ra yo'q bo'lib ketish hodisasi nomi istorizmlar deyiladi. Tadqiqotimiz natijasida bu kabi so'zlar orasida sohaga oid leksik birliklar borligi aniqlandi, jumladan, bojgir-bojxonachi; sarrof-pul

almashtiruvchi, yirik pullarni maydalovchi; shig'ovul-elchilarni xon qabuliga olib kiruvchi mansabdor shaxs; xazinabon- iqtisodiy masalalar bilan bog'liq saroy amaldori.

2. Arxaizmlar: bugungi kunda mavjud bo'lgan narsa - xodisalarning eskirib iste'moldan chiqqan, ammo o'z ekvivalenti va sinonimiga ega bo'lgan so'z yoki atamalar xisoblanadi. Masalan, ulus (xalq), yog'iy (dushman), diram (tanga) kabilar [10].

Tadqiqot metodologiyasi. Biz avvalgi maqolalarimizda ingliz tili iqtisodiy-moliyaviy terminologik tizimining bosib o'tgan rivojlanish hamda takomillashish bosqichlarini ko'rib chiqdik. Endi esa mamlakatimizda paydo bo'lgan iqtisodiy-moliyaviy terminlarning tarixiy-genetik ildizlari haqida faktik-analitik ma'lumotlarni keltirishni joiz deb bilamiz.

O'zbek tilida mavjud manbalarga razm solsak, iqtisodiy-moliyaviy leksik birliklarning qo'llanishi Maxmud Qoshg'ariyning "Devonu lug'otit turk", Ahmad Yugnakiyning "Hibbat ul- Xaqoyiq", Yusuf Xos Hojibning "Qutadg'u bilig", shayx Sulaymon Buxoriyning "Bado'-l-ul lug'at", Alisher Navoiyning "Xazoyin ul-maoni", "Hayrat ul-abror", Amir Temurning "Temur tuzuklari", Xaziriddin Muhammad Boburning "Boburnoma" va boshqa ko'pgina mutafakkirlar asarlarida o'z ifodasini topgan. Lekin manbaalarni tartibga solishda, sport leksik birliklarining chog'ishtirma tadqiqi ustida ilmiy izlanishlar olib borgan olim X.A. Sarimsokov keltirgan tadrijiy tarixiy davrlar jadvali asosida (unga o'zgartirishlar va to'ldirishlar kiritgan holda) tasnif qilishni joiz deb topdik.

jadval

Iqtisodiy- moliyaviy leksik birliklar taraqqiyotining tarixiy davrlari
(o'zbek tili tarkibida)

№	DAVRLAR	YILLARI	YOZMA MANBAALAR
1	Xalq og'zaki ijodi davri	Yozma adabiyotlarga bo'lgan davr	"Go'ro'g'li" dostoni "To'maris", "Shiroq", "Jamshid haqida", "Ardivisura Anaxta haqida"
2	Arab istilosi davri	632 - 1258 y.y.	Abu Ali Ibn Sino "Qonun"
3	Qoraxoniylar davri	999 - 1141 y.y.	"Devonu lugati-t-turk" "Turk tillarining navviga oid gavxarlar"
4	Mo'g'ul istilosi davri	1220 - 1368 y.y.	"At-tuhfatuz zakiyati fil-lug'atit turkiya" ("Turkiy til haqida noyob tuhfa", qisqacha "At-tuhfa")
5	Temuriylar davri	1370 - 1512 y.y.	"Temur tuzuklari", "Muhokamat ul-lug'atayn", "Farxod va Shirin" dostoni, "Xazoyin ul- Maoniy G'aroyib us- sig'ar", "Boburnoma"
6	Xonliklar davri	1512 - 1920 y.y.	"Anjum at-tavorix" ("Tarix yulduzlari"), "Shajarai tarokima", "Shajarai turk"
7	Chor rossiyasi va sobiq sho'rolar davri	1870 - 1991 y.y.	Chor Rossiyasida iqtisodiy tuzum

Tahlil va natijalar. Yuqorida berilgan jadvaldan Temuriylar davri (1370-1512y.y.) tarixini tahlilga tortishni joiz deb bildik:

Temuriylar davri. Shuni alohida ta'kidlash joizki, o'zbek tilshunosligi tarixida temuriylar davrining ahamiyati beqiyosligi bilan ajralib turadi. A. Temurning hukmronligi davrida ilm-fan, madaniyat, san'at gullab yashnadi va turkiy (o'zbek) tilining fors tili bilan teng darajaga chiqishiga shart-sharoit yaratib berdi. Bu davrga kelib savdo-sotiqning shakllanishi soha leksik birliklarining umumiste'moldagi so'zlardan termin sifatida ajrala boshlashiga turtki bo'ldi. Hozirgi kunda milliy-ma'naviy merosimizga aylangan "Temur tuzuklari" asarining o'zida savdo-sotiq va iqtisodga oid quyidagi yuzga yaqin tarixiy so'zlardan foydalanilganini guvohi bo'lamiz. Masalan:

1. Bilmansur Temur, saltanat ishlarida to'rt narsaga amal qilgin, ya'ni; 1) kengashi; 2) mashvaratu maslahat; 3) qat'iy qaror, tadbirkorlik va xushyorlik; 4) ehtiyotkorlik. (A. Temur. "Temur tuzuklari": b.15)

2. Tajribamda ko'rdimkim, ishbilarmon, mardlik va shijoat sohibi, azmi qat'iy, tadbirkor va xushyor bir kishi, ming minglab tadbirsiz, loqayd kishilardan yaxshidir. (A. Temur. "Temur tuzuklari": b.15)

3. Shu asnoda, Tug'luk - Temurxonga xabar keltirdilarkim, uch fajv amirlari, yerlik xalqdan naqd pul va shvrunlar olib, ular bilan kelishmishlar. Xon shu ondayoq mol-mulk va naqd pullarni odam tayin qildi..... (A. Temur. "Temur tuzuklari": b.19)

4. Xiroj - yer solig'i uchun va umuman daromad solig'i uchun qo'llanilgan istilox; ayrim holda daromadning uchdan birini tashkil etgan; "mol" deb ham atagan. (A. Temur. "Temur tuzuklari": b.21)

5. Amirlarimdan ba'zilar ularning yonini olib menga "bu davlat barimiz sherik bo'lganimizdan keyin, ularni ham davlatga sherik deb bilaylik" dedilar. (A. Temur. "Temur tuzuklari": b.35)[8].

Sohibqiron Amir Temur o'z asarlarida iqtisod sohasiga asosiy e'tibor qaratganlar va buni isboti sifatida o'z suhbatlaridan parchalar bermoqni joiz deb topdik.

Jumladan, "..... raiyatni xonavayron qilish davlat g'aznasining kambag'allashuviga olib keladi. G'aznaning kamayib qolishi esa sipoxning tarqalib ketishiga sabab bo'ladi. Sipoxning tarqoqligi esa saltanatning kuchsizlanishiga olib boradi", - deyiladi. Asarda ya'na, "Amr qildimki, saltanatning xar bir idorasida kirim-chiqimlarni, kundalik xarajatlarni yozib borish uchun bir kitob tayinlansin", deya ta'kidlaganlar.

Hazrat Navoiy tomonidan bizgacha yetib kelgan manbaalarda davlatning ijtimoiy-iqtisodiy holatini o'zida ifoda etgan quyidagi iqtisodiy-moliyaviy leksik birliklarni uchratish mumkin: Muknat -Boyluk; Musamman -Qimmatbaho; Mutavaliy - Ish boshqaruvchi; Mushtariy -Xaridor; Muxosib -Hisobchi, hisobdor; Nafaqa -Maosh, xarajat; Naf -Foyda, baxra; Niyoz - Ehtiyot; Oviza -Boyluk; Sayrafiy -Sarraf; Tamavvul -Moldorlik; Tojir -Savdogar, tijoratchi; Ugul -Yig'im; Unquch -Qarz; Ushr -Soliq turi; Xanj -Foyda, naf; Xiroj-Soliq turi; Chorasoz - Tadbirkor; Shafoatgar-Vositachi; Xizonasanj -Xazina o'lchovi; Xiyla-Zeb-ziynat.

Aytish joizki, Navoiy davridan boshlab og'zaki nutq tarkibida mavjud bo'lgan kinoyalar, qochirimlar, so'z o'yinlari, presuppozitsion leksik vosita sifatida yozma nutqda qo'llanila

boshlandi. Olim turkiy zabon elatlar orasida birinchilardan bo'lib turk tili tilshunosligida pragmatik xususiyatlarini ko'rsatib bera oldi. Masalan, ushbu parchani oladigan bo'lsak:

Falak zohidi (Mushtariy yulduzi) ning sof

Nurdan ajoyib joynamozi bo'lib, tunni ibodat bilan

Bedor o'tkazish uchun uni to'shab oladi.

Navoiy ko'nglini ko'p mehr ila oldi ul oy andoq,

Ki olg'an mushtariy qalloshlar molin muzod aylab[9]

Bu baytlarda shoir Shirinni odam naslining parisi, mushtariydek sayyorolari ko'p bo'lgan quyosh deb ataydi. Baytdagi "mushtariy" so'zi ikki maa'noda ishlatilgan. Biri - sayyoraning nomi; ikkinchisi - xaridor ma'nosidir. Bu baytda shoir Shirinni odam naslining parisi, mushtariydek sayyorolari ko'p bo'lgan quyosh deb ataydi. Baytdagi "mushtariy" so'zi ikki ma'noda ishlatilgan. Biri - sayyoraning nomi; ikkinchisi - xaridor ma'nosidir. Ammo, hozirgi kunga kelib "mushtariy" so'zi o'zining eski ma'nosini saqlagan holda semantik o'zgarishga uchrab atoqli ot ya'ni asosan qiz bolalarga qo'yiladigan ism va bu ism arabcha hisoblanadi[7].

Yuqoridagi misollarga qo'shimcha qiladigan bo'lsak, Navoiy asarlarida uchraydigan "mutavaliy" so'zi Temuriylar davrida "ish boshqaruvchi" ma'nosida qo'llanilgan. Hozirgi kunga kelib esa ya'ni bir yangi ma'noda "masjidda domlaning birinchi maslahatchisi" ma'nosida qo'llaniladi. YA'na bir misol keltiradigan bo'lsak, "xiyla" so'zi Hazrat Navoiy asarlarida "zeb-ziynat" ma'nosida qo'llanilgan bo'lsa, hozirda esa "ma'lum darajada, birmuncha, ancha" va "birmuncha fursat, ancha vaqt", "yolg'on, aldov" ma'nolarida keng qo'llanilib semantik o'zgarish hodisasi ro'y bermoqda[7].

Shuni ta'kidlash lozimki, Alisher Navoiy asarlarida zamonlar o'tib sematik o'zgarishga uchramagan iqtisodiy-moliyaviy leksik birliklarni ham topishga muvofiq bo'ldik.

Eyki, ko'nglumni buzub, dersen, hayolimni chiqar,

Hech kim vayronadir ganj istamas xargiz xiroj[9].

Ko'nglumni olibdur ul shahi sabzdavoj,

Kim g'amza bila olur mamolikdin boj[9].

Ushbu namunada boj, xiroj so'zlaridan Navoiy juda ham mohirona foydalangan. YA'ni, "xiroj" so'zi "soliqning bir turi" (Yaqin va O'rta Sharq mamlakatlarida, jumladan, O'rta Osiyoda davlat tomonidan undiriladigan yer solig'i, o'lpon. Masalan: "... to ul viloyatni zabt qilg'ay va mol xirojidan nakim tushsa, xazina qilib yibargay" [Sharafuddin Ali Yazdiy. Zafarnoma. -T.: 1999. - 238 b.] ma'nosida (muxassil arabcha - xiroj yig'uvchi); "boj" so'zi avval "Sharq mamlakatlarida savdogar, hunarmandlardan olinadigan soliq", hozirda esa "Chetdan keltiriladigan mol uchun olinadigan rasmiy belgilangan haq" ma'nosida kelmoqda.

Navoiyga ko'ngul berdingki, jonin olg'asen bir kun,

Erur o'z na'fi shaxdin gar raiyatg'a rioyadtur[9].

Ushbu jumlada ham Navoiy hazratlari "naf" so'zidan juda mohirona foydalanmoqdalar. "naf" so'ziga ta'rif beradigan bo'lsak, "foйда, baxra" ma'nosini bildiradi va "ushr" so'zi "soliqning bir turi" kabi so'zlar qatorida hozirgacha foydalanib kelinmoqda[7].

Yuqorida qayd etilganidek, Navoiy tarjimaning turli g'aroyib shakllarini topadi. U "Nazm ul-javohir" da hazrat Aliga nisbat berilgan bir satr so'z bilan aytilgan hikmatlarning (ularning soni 250 dan ortiq) har biriga to'rttala misrasi ham mukammal qo'fiyalangan ruboiy bag'ishlaydi. Har ruboiyda hikmatning ma'nosini keltiradi, ham unga she'riy sharh yozadi. Hikmat ichida

hikmat yaratadi. Bu hikmatlar inson ahloqining turli jihatlarini qamrab oladi. Misol uchun, kishining odobi uning boyligidan yaxshiroqdir degan mazmundagi hikmatni Navoiy quyidagicha rivojlantiradi:

Gar yo'qdur adah, ne sud oltun unidin,

Elning adabi xushroq erur oltunidin.... (13 7-b.)

Mo'g'ullar davrida yozilgan "At-tuxfatuz zakiyati fil-lug'atit turkiya" ("Turkiy til haqida noyob tuhfa", qisqacha "At-tuhfa") kitobida "Oltin" so'zi "Alt, altin" ko'rinishida ishlatilgan.

Masalan: 1.2 jadval

Alisher Navoiy asarlarida:

1. "Xazina" ga oid so'zlar

1	Kunuz, ganj	Xazina
2	Manol	Mulk, xazina, uy-joy
3	Maodin	Konlar, xazinalar
4	Maxzan	Xazina

2. "Pul, boylikka" aloqador so'zlar

1	Naqd	Pul, boylik, qimmatbaho narsalar
2	Mablag'	Naqd pul, naqdin

3. "Sarf-xarajatga" aloqador so'zlar

1	Masrif	Sarf-xarajat, chiqim, xarajat qilinadigan joy
2	Musrif	Sarf qiluvchi
3	Soyg'a	Sarf qilmoq, xarj qilmoq

4. "Jarima" ga oid so'zlar

1		Muzlima	Jarima
2		Musodara	Zabt, jarima
3		Tovon	Jarima

Yuqorida keltirilgan misollardan olim turk tili ko'lamini va uning so'z boyligi imkoniyatlarini ko'rsatib berishga intilgan desak xato bo'lmaydi.

Temuriylar davrining yana bir vakili, shu bilan birga, Boburiylar saltanatining asoschisi, Zahiriddin Muhammad Bobur tomonidan yaratilgan "Boburnoma" asarida ham iqtisod-moliya va ularning turli sohalariga oid leksik birliklar ko'plab uchraydi[3]. Jumladan, Muknat-Boyluk; Musamman-Qimmatbaho; Mutavaliy-Ish boshqaruvchi; Mushtariy-Xaridor; Muxosib-Hisobchi, hisobdor; Nafaqa-Maosh, xarajat; Naf-Foyda, baxra; Niyoz-Ehtiyoj; Oviza-Boyluk; Sayrafiy-Sarraf; Tamavvul-Moldorlik; Tojir-Savdogar, tijoratchi; Ugul-Yig'im; Unquch-Qarz; Ushr-Soliq turi; Xanj-Foyda, naf; Xiroj-Soliq turi; Chorasoz-Tadbirkor; Shafotgar-Vositachi; Xizonasanj-Xazina o'lchovi; Xiyla-Zeb-ziynat.

Yuqorida ko'rsatilgan leksik birliklarni tahlilga tortadigan bo'lsak, Temuriylar davrida "Arzdosh" (arz-dosh) sifatida ishlatilgan so'z hozirgi kunga kelib "Ariza yozish" ko'rinishida foydalanilmoqda. Bunday so'zlarni bir qatorini misol keltirish mumkin, "Irs" so'zi hozirda "Meros" holatida (ya'ni "m" harfi qo'shilib, epenteza ya'ni harf ortirilish hodisasi kuzatilmoqda, "i" harfi "e" harfiga o'zgarimoqda va turkiy tillarga xos xususiyat ikki yonma yon kelgan undosh harflar "r", "s" harflari orasiga "o" unli

Temuriylar davriga kelib esa bu so'z "oltun" holatida qo'llanilmoqda, ya'ni unli harflarda harf almashinish hodisasi ro'y bermoqda.

Shuningdek, Alisher Navoiy asarlarida arabcha va fors-tojikcha lug'aviy birliklarning to'g'ri qo'llanilganligi, o'zbek tilida o'zlashma qatlamning o'ziga xos xususiyatiga egaligi, g'aznachilik, moliya-iqtisod sohasiga oid sinonimik birliklarda aks etgan.

harfi qo'shilib kelmoqda); "Varasa" so'zi "vorislik" holatida hozirda foydalaniladi va fonetik o'zgarish jarayoniga uchragan so'zlar qatoriga kiritilgan bo'ladi deb o'ylaymiz.

Xulosa. Tadqiqotimiz davomida bizgacha yetib kelgan tarixiy manbaalarni o'rganish natijasida, jamiyatda muhim o'rin egallagan pul, xisob-kitob asosida amalga oshiriladigan iqtisodiy munosabatlar bir necha asrlar avval paydo bo'lib, yillar davomida rivojlanib kelayotganligini ko'ramiz. Iqtisodning tarkibiy qismi bo'lgan moliya-budjet, g'azna, soliq, boj sohalarida to'g'ri siyosatni amalga oshirish jamiyat taraqqiyotini belgilovchi muhim omillardan biri xisoblanadi. Boshqa tillarda bo'lgani kabi o'zbek tilida ham iqtisodiy-moliyaviy terminlarining tarkib topishi, shakllanishi va rivojlanishi o'z tarixiy taraqqiyot yo'lini bosib o'tgan. Har bir terminologik tizimning shakllanishi, rivojlanishi va shu sohaning tarkib topib, taraqqiy etish borishi bilan uzviy bog'liqdir. Albatta, sohaviy jihatdan o'ziga xoslik kasb etadi. Shu ma'noda, o'zbek, ingliz va koreys tili iqtisodiy moliyaviy soha terminologiyasining tarkib topishi, shakllanishi va rivojlanishi o'z taraqqiyot yo'li, genetik asoslariga ega va ushbu davriy ketma-ketlikni turli tillar, davrlar ko'lamida o'z maqolalarimizda atroflicha o'rganib, turli xil misollar orqali tasniflab chiqmoqdamiz.

ADABIYOTLAR

1. Xaydarov I.T. Ingliz va o'zbek tillarida sug'urta leksikasining chog'ishtirma tadqiqi: Filol. fan. d-ri (PhD) diss. –2023.- b.20
2. Солнцев В.М. Курс общий лингвистики. – Москва, 1977. –19 Б.
3. Соссюр Ф.де. Труды по языкознанию. – Москва: Прогресс. 1977. – С.123.
4. Туленов Ж., Фафуров З. Фалсафа. – Тошкент: Ўқитувчи, 1997. – Б. 238.
5. Винокур Г.О. О некоторых явлениях словообразования в русской технической терминологии / Татаринцев В.А. История отечественного терминоведения. Т. I. Классики терминоведения. Очерк и хрестоматия. – М.: Московский лицей, 1994. – С. 218 – 284.
6. Будагов Р.А. Человек и его язык. –М.: МГУ, 1976. – С.176.
7. O'zbek tilining izohli lug'ati. 5 jildlik. – Toshkent: «O'zbekiston milliy ensiklopediyasi», 200-2008.
8. Temur tuzuklari (Forscha matndan Alixonto'ra Sog'univ va Hamidulla Karomatovlar tarjimai). – Toshkent, 2011. – 15-35 b.b
9. Навоий А. Мукаммал асарлар тўплами. Ситтаи зарурия. – Тошкент: Фан, 2008. – 23 б.
10. М. А. Sayfutdinova Ingliz va o'zbek tillari iqtisodiy diskursining lingvopragmatik tabiati: Filol. fan. d-ri (PhD) diss. –2021.- b.56

Dilrabo TOKHIROVA,

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti tayanch doktoranti

E-mail: masterdt2007@gmail.com

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti dotsenti, f.f.n N. Mukhammedova taqrizi asosida

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF CHILD CHARACTERS IN THE STORY "ELIZABETH" BY SUSAN HILL

Annotation

This article explores the psychological features of child characters in Susan Hill's story "Elizabeth." Through a nuanced analysis of the characters' emotions, motivations, and interactions, the study highlights how Hill portrays the complexities of childhood experience. The article examines themes of innocence, fear, and resilience, offering insights into the psychological landscapes that shape the characters' identities. By employing a psychological lens, the analysis reveals how Hill effectively uses child characters to reflect broader societal issues and the impact of environment on development. Ultimately, this exploration underscores the significance of understanding child psychology within the narrative, enriching the reader's comprehension of the story's deeper meanings.

Key words: Artistic psychology, hermeneutics, emotion, state of mind, freedom, personality, family relationships.

SYUZAN HILNING "ELIZABET" HIKOYASIDAGI BOLA QAHRAMONLARINING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Annotatsiya

Ushbu maqolada Syuzan Hilning "Elizabet" qissasidagi bolalar qahramonlarining psixologik xususiyatlari o'rganilgan. Qahramonlarning his-tuyg'ulari, motivlari va o'zaro ta'sirini nozik tahlil qilish orqali tadqiqotda Xillning bolalik tajribasining murakkabliklarini qanday tasvirlashini ta'kidlaydi. Maqolada ma'sumlik, qo'rquv va chidamlilik mavzulari o'rganilib, qahramonlar shaxsiyatini shakllantiruvchi psixologik manzaralar haqida tushunchalar berilgan. Psixologik linzadan foydalangan holda tahlil Xill kengroq ijtimoiy muammolarni va atrof-muhitning rivojlanishga ta'sirini aks ettirish uchun bolalar xarakterlaridan qanday samarali foydalanishini ko'rsatadi. Pirovardida, ushbu izlanish hikoya doirasida bola psixologiyasini tushunish, o'qirmanning hikoyaning chuqurroq ma'nolarini tushunishini boyitish muhimligini ta'kidlaydi.

Kalit so'zlar: Badiiy psixologizm, germenevtika, hissiyot, ruhiy holat, erkinlik, shaxsiyat, oilaviy munosabatlar.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ДЕТСКИХ ПЕРСОНАЖЕЙ В РАССКАЗЕ "ЭЛИЗАБЕТ" СЮЗАН ХИЛЛ

Аннотация

В этой статье рассматриваются психологические особенности детских персонажей в рассказе Сьюзан Хилл "Елизавета." Путем тонкого анализа эмоций, мотивов и взаимодействий персонажей в исследовании подчеркивается, как Хилл изображает сложности детского опыта. В статье рассматриваются темы невинности, страха и стойкости, даются представления о психологических ландшафтах, формирующих идентичность персонажей. Используя психологическую линзу, анализ показывает, как Хилл эффективно использует детские персонажи для отражения более широких социальных проблем и влияния окружающей среды на развитие. В конце концов, это исследование подчеркивает важность понимания детской психологии в повествовании, обогащая понимание читателем более глубоких смыслов рассказа.

Ключевые слова: Художественный психологизм, герменевтика, эмоция, психическое состояние, свобода, личность, семейные отношения.

Kirish. Badiiy psixologizm - bu ko'p qirrali adabiy tushuncha bo'lib, u adabiyot va psixologiya o'rtasidagi murakkab munosabatlarni o'rganadi, psixologik holatlar va jarayonlar badiiy matnlar ichida qanday ifodalanishiga e'tibor qaratadi. Bunday yondashuv qahramonlar, ularning motivlari, ular yashaydigan hissiy manzaralarni chuqurroq anglashga imkon beradi. Adabiyotda psixologizmning tarixiy taraqqiyoti hikoyalarda inson ongi va subyektiv tajribasini mujassamlashtirishga bo'lgan qiziqishning ortishini aks ettiradi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Ingarden va Fizer (1974) adabiyotshunoslikda psixologizm va psixologiya o'rtasidagi farq haqida fundamental munozara olib borib, qahramonlarni ularning psixologik tajribalari bilan shakllangan murakkab mavjudotlar sifatida tushunish zarurligini ta'kidlaydilar [1]. Adabiyotda psixologizmning shakllanishi va rivojlanishi, uning inson his-tuyg'ulari va motivlarining murakkabliklarini ochib berishdagi ahamiyatini tadqiq etgan Stupnitska (2018) ishida ham bu fikr o'z aksini topgan [10]. Turli mualliflar tomonidan kiritilgan "badiiy psixologizm" atamasi adabiyotdagi psixologik tasvirning estetik o'lchamlariga e'tibor qaratish orqali bu tushunchani yanada takomillashtiradi. Jalilovna (2019) buni Fyodor Dostoyevskiy asarlari orqali ko'rsatadi, uning psixologik qarashlari uning hikoyalarining boyligi va murakkabligiga hissa qo'shadi [5]. Shuningdek, Bobokhonov (2018) turli adabiy an'analari kesimida xarakter taraqqiyotini anglashda adabiy psixologizmning muhim o'rin tutishini ta'kidlab, u orqali inson

kechinmalarining teranligini tahlil qilish uchun obyektiv vazifasini o'tashi haqida fikr bildiradi [9]. Nylander (1995) psixologizm va hikoya tuzilishi o'rtasidagi o'zaro ta'sirni ko'rib chiqib, bu tushunchani kengaytiradi, xususan, romanlarda, psixologik teranlik o'quvchi ishtirokini qanday oshirishini ko'rsatadi [6]. Uning ta'kidlashicha, psixologik tasavvurlarni hikoya shakllariga singdirish o'qish tajribasini sezilarli darajada boyitishi mumkin. Dmitrenko (2015) ham badiiy matn yaratishning muhim tarkibiy qismi sifatida muallif psixologizmini ta'kidlab, muallifning psixologik nuqtai nazarini tushunish uning ijodining tematik muammolarini yoritishi mumkinligini taklif qiladi [1]. Adabiyotshunoslikda psixologizmning o'ziga xos xususiyatlari Speshilova (2024) tomonidan yanada tadqiq etilgan bo'lib, uning qo'llanilishi janrlar va davrlar bo'yicha farqlanishi mumkinligini ko'rsatadi, bu adabiyotshunoslikning evolyutsion tabiatini aks ettiradi [8]. Bu o'zgaruvchanlik turli mualliflarning psixologik tasavvurga qanday yondashishini tushunish uchun muhimdir. Hasanbiyeva va Chamalovich badiiy matnda mavjud bo'lgan emotivlik va psixologizmni chuqur o'rganib, hissiy ifodalar va personaj motivlarini tahlil qilishda psixologik nazariyalarning dolzarbligini ta'kidlaydilar [3]. Galina et al. (2019) psixologizm poetikasini muhokama qilib, adabiyotning psixologik o'lchamlari mualliflar tomonidan qo'llaniladigan kengroq hikoya qilish usullarini qo'llash orqali amalga oshadi [2]. Buni Shinkevich (2017) qo'llab-quvvatlaydi, u adabiy portretni dastlabki romanlarda psixologizmni ifodalash vositasi sifatida

ko'rib chiqadi, qahramonlar tasviri murakkab psixologik manzaralarni qanday aks ettirishi mumkinligini ko'rsatadi [7]. Qolaversa, Qahhorova (2021) o'zbek bolalar nasridagi adabiy psixologizm pozitsiyasiga to'xtalib, bu freym turli adabiy kontekstlarga qanday tatbiq etilishi mumkinligini ko'rsatib beradi [23]. Rashidovna va Almazovna (2024) tomonidan badiiy psixologizm va uning turli madaniy fonlardagi "ayollar nasri" da aks etishi, psixologik tasvirning adabiyotdagi universal dolzarbligi yoritib berilgan [15]. Adabiy psixologizm psixologiya va hikoya o'rtasidagi o'zaro ta'sirni o'rganish uchun muhim obyektiv vazifasini o'taydi. Syuzan Xillning "Sand" asaridagi bolalar obrazini o'rganar ekanmiz, ushbu tushunchalarni qo'llash

Tahlil va natijalar.

Meni xafa qilyapsan, Elizabet.

Sen yuraver.

Oying va dadang mashinada, shaharga ketishyapti, bilasan-a!

Demak ahvol jiddiy, ikkilandi u. doktorga (Mary Hennessy) ko'rinishga ketishyapti. aytadi. Ular hozir o'sha yerda, kutish xonasida.

Elizabet.

U tez-tez yurishni boshladi, faqat to'g'riga qarab harakatlandi, ukasini yetishib-yetishib yurishga buyurdi. Qo'lida esa maktab sumkasi. Miloning qo'lidan opasi ombur kabi qattiq qisib ushlagan edi, Milo opasi ushlagan joyini og'riganidan ishqaladi. Milo opasining endigina yelkasiga tushgan vakolatini va kuch-qudratini sezib turardi.

Avtobus tashlab ketgan joydan uyga qadar 1 mil edi. Qishloq yo'l yoqalab cho'zilib ketgan.

Elizabet!

Elizabet ukasining ovoizidagi qo'rquvni sezib to'xtadi.

Uyda hammasi joyidami?

Ha, albatta

Qayerdan bilasiz? Uy tinch bo'lmasligi mumkin. Qayerdan bilasiz? (152 bet)

Elizabetning Miloning qo'lidan ombur kabi qisib ushlashi taranglikka ishora qiladi, shu bilan birga ukasiga nisbatan mas'uliyat, himoya kabilarni ham anglatadi. Elizabet ukasi ustidan nazoratni o'rnatishga harakat qilsa-da, uni samarali himoya qilish qobiliyati haqida ishonchsizlik bo'lishi mumkin. Milo ota-onasidan xavotir olib, uy tinchmi yo'qmi deb so'raganda, Elizabetning "ha, albatta" degan tez tasalli ruhidagi javobi himoya mexanizmi sifatida talqin qilininishi mumkin. Psixologik jihatdan, bu javob uning shubhalar davom etayotgan bo'lsa ham, nazorat va barqarorlik pozitsiyasini saqlab qolish istagini ko'rsatadi. Ota-onasining shifokorga borishini eslatib, uning ikkilanishi uning ichki ziddiyatini yana bir bor ta'kidlaydi; u Miloning tashvishlarini tarqatishga harakat qilib, ayni vaqtda o'z qo'ruqlari bilan kurashadi. Elizabetning boshini baland

Elizabet ukasining bu so'rovlariga tayyor emas edi. Uning o'zining tashvishi aslida o'ziga yetib ortadi, go'yoki boshi uzra rutubatli soya bor edi. Ilgari oilasidan hech kim Doktor Hennessyga olib borilmagan edi, va bunga ancha-muncha mablag' ketadi. (153-bet)

Bu parcha orqali Elizabetning hissiy yukini ko'rishimiz mumkin. Bu tashvish yukini ko'tarish ukasi bilan muloqot garmoniyasiga to'sqinlik qiladi. Bunday xavotir ko'pincha oilaviy umidlar va noma'lum narsadan qo'rqish bosimidan kelib chiqadi, bu uning nafaqat o'z his-tuyg'ularini, balki Miloning ham his-tuyg'ularini boshqarish mas'uliyatini his qilishga olib keladi. Oilaning doktor Hennessini ko'rish uchun safari haqidagi bayonot vaziyatning jiddiyligini ta'kidlaydi. Elizabet bunday sayohatlar oson emasligini tushunadi, ya'ni u sog'liq bilan bog'liq muhim voqealarni boshdan kechirgan, bu tashrif nimaga olib kelishi mumkinligidan qo'rqadi. Ushbu xabardorlik uning ruhiy muddatidan oldingi yetuklikni aks ettiradi.

Ularning oilasida hech kim doktor Hennessini ko'rish uchun o'n olti mil masofani shunchaki tekinga bosib o'tmagan degan tushuncha Elizabetning bu bilan bog'liq narsalarni bilishini

Biroq ular orqa eshikdan kirishganida, uy avvalgidek ko'rinardi va uning hidi odamga orom bag'ishlardir. Stol ustida, non bilan yonma-yon bir krujka yaxna choy turardi, hammayoq jimjiti edi. (154 bet)

Uyda ufurib turgan tinchlantiruvchi hidini ilgari bildirilgan tashvish bilan taqqoslash Elizabet ichidagi ziddiyatni ko'rsatadi. U ota-onasi va shifokorga borishi haqidagi tashvishlari bilan kurashar ekan, tanish muhit barqarorlik tuyg'usini ta'minlaydi. Ushbu ikkilik uning noaniqlik sharoitida qulaylikka bo'lgan ehtiyojini aks ettiradi.

Germenevtik nuqtai nazardan, ushbu parcha Elizabetning hissiy manzarasini ochib beradi, chunki u o'z muhitining murakkabliklarini boshqaradi. Uy ham qulaylik, ham voqelik

Elizabet birdan tushundi, u onasi yashab o'tgan hayot uning tasavvurida rasmdagidek aniq ko'rindi. Onasi misolida kambag'al bo'lish, itdek ishlash, qabargan qo'llar, o'ziga vaqt topa olmaslik nimaligini anglab yetdi. 155 -bet

Ushbu parcha Elizabet uchun onasining hayoti va kurashlari haqida tushunchaga ega bo'lgan muhim lahzani ta'kidlaydi. Tushunish onasining ahvoriga hamdard bo'lish imkonini beradi. Psixologik jihatdan, bu payt Elizabetning balog'atga yetish oila dinamikasining murakkabliklari haqidagi tushunchasi shakllanishida yaqqol namoyon bo'ladi. Elizabetning qashshoqlik va mehnatsevarlikni tushunishi onasiga nisbatan

hikoyadagi psixologik murakkabliklar va mavzuiy rezonanslarni yoritadi, pirovardida matn haqidagi tushunchamizni boyitadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Adabiy tahlilga germenevtik yondashuv matnlarning konteksti va ma'nosiga e'tibor qaratib, talqin va teran tushunishga urg'u beradi. Ayniqsa, bu metodika psixologizmni tahlil qilishda samarali bo'lib, o'quvchilarga qahramonlar va rivoyatlarning psixologik holatlarini chuqurroq o'rganish va tushunishga imkon beradi. Ushbu yondashuv orqali Syuzan Hilning "Sand" asaridagi bola qahramonlarining murakkab ruhiyat tasviri va ularning tajribasini shakllantiradigan psixologik quyi oqimlari tahlil qilinadi.

ko'tarib, tezda olg'a ketishga qaror qilishi uning his-tuyg'ularini boshqarish uchun kurashayotganidan dalolat beradi. To'g'ri oldinga qarash harakati uning qo'ruqlariga qarshi turmaslik uchun himoya mexanizmini anglatadi. Bu uning hissiy yukini ta'kidlaydi; u nafaqat o'zi uchun, balki Miloning hissiy holati uchun ham javobgarlikni his qiladi. Miloning qo'ruq ifodasi e'tiborga molik. Uning Elizabetga qayta-qayta murojaat qilishi va ularning uydagi ahvoli haqidagi so'rovi bolaning zaifligi va hissiy xavfsizlik uchun opasiga qaramligini aks ettiradi. Germenevtik nuqtayi nazardan bu parcha Elizabet xarakterining murakkab qatlamlarini ochib beradi. Uning himoyaviy xatti-harakati, nazoratchi va himoyachi, yupatuvchi pozitsiyasi va hissiy kurashlari noto'g'ri muhitda o'sishning murakkabliklarini o'z ichiga oladi.

ko'rsatadi. Bu tushunish bolalarcha beg'uborlik va bolalarcha soddalikning yo'qolganligini anglatadi. Germenevtik nuqtayi nazardan bu parchada Elizabetning xarakterida kechadigan chuqurroq hissiy oqimlar ochib beriladi. Uning bezovtaligi biz uning kechinmalari va reaksiyalarini talqin qilishimiz mumkin bo'lgan linza bo'lib xizmat qiladi. Shifokor huzuriga sayohat murakkabroq, ko'inch qo'rqinchli voqelikka o'tish ramzidir, bu oddiy tashvishsiz bolalikdan kattalar og'ir kattalikka o'tishni anglatadi. Bu lahza uning ichki ziddiyatining mohiyatini aks ettiradi, bu yerda uning atrof-muhit bosimi uni xavfsizlik va oilaviy rishtalarga tahdid soladigan qo'ruqlarga qarshi turishga majbur qiladi. Elizabet orqali hikoya tashvish, mas'uliyat va noaniqliklar bilan to'lgan dunyoda ulg'ayish muammolarini keng ko'lamda tasvirlaydi.

yukining ramzi bo'lib xizmat qiladi, u yerda tanish manzaralar va hidlar uning bezovtaligi o'rtasida xavfsizlik istagini uyg'otadi. Yupatuvchi xarakterga ega bo'lgan uyini uning hissiy notinchligi bilan taqqoslash uning tajribasining ikki tomonlama tabiatini ko'rsatadi. Bu lahza bolalik, oilaviy aloqalar va tashqi bosimlar qarshisida o'ziga xoslik uchun kurashning kengroq mavzularini o'z ichiga oladi va o'quvchilarni Elizabetning o'tmishi va bugungi kunini kuzatar ekan, uning ruhiyatining murakkab qatlamlarini kashf qiladi.

chuqurroq hamdardligini ko'rsatadi. Onasining qurbonliklarini tan olish ular o'rtasidagi munosabatlarni kuchaytiradi, bu esa Elizabetning hissiy rivojlanishi uning boshqalar bilan bog'lanish qobiliyatiga asoslanganligini ko'rsatadi. Bu yetuklikni aks ettiradi, bu ko'pincha shafqatsiz haqiqatlarga duch kelishdan kelib chiqadi, bu esa Elizabetni bolalikning begunohligidan uzoqlashtirib, hayotni yanada nozikroq tushunishga undaydi. Onasining "qo'pol

va qabargan qo'llari" va "o'zingizga vaqt topa olmaganligi" tavsifi uning shaxsiyatiga og'ir mehnatning zarari borligini ta'kidlaydi. Elizabetning onasining ularning holatini qabul qilganini tan olishi va uning "sog'inchning chaqnashlari" taslim bo'lish va istak o'rtasidagi keskinlikni ko'rsatadi. Bu ikkilanish Elizabetni umidsizlik yoki qayg'u tuyg'ularini qabul qilishga olib kelishi mumkin, chunki u o'zining ijtimoiy-iqtisodiy maqomi

Elizabetning miyasida fikrlari kapalakday charx urardi. Kelgusi yillarda boshqa mamlakatlarga sayohat qilishingiz kerak. O'zingizdan tashqarida siz zabt etishingiz kerak bo'lgan dunyo bor. Buni hech qachon unutmang. Ba'zan onasi hech qanday ogohlantirishsiz toza kiyimlar va uyg'a oid kitoblar haqida emas, balki kattalar hayoti va muqarrar o'limi haqida gapirardi. Agar siz bunday qilmasangiz, Elizabet, men umidsizlikka tushib qolaman, mendan keyin hayotingizni vaqtinizni behudaga isrof qilmang. (156 bet)

Elizabetning fikrlari kapalakka o'xshatilishi metaforasi bezovtalik tuyg'usini va o'tkinchi va qo'lga kiritish qiyin bo'lgan g'oyalar oqimini anglatadi. Ushbu tasvir uning ichki notinchligi va yaqin atrof-muhitdan tashqarida izlanish istagini aks ettiradi. Psixologik jihatdan, bu uning o'z intilishlarini va hozirgi sharoitlari tomonidan qo'yilgan cheklolarni anglashni anglatadi. Elizabetning onasining sayohat qilish va dunyoni ko'rish haqidagi maslahati imkoniyat va sarguzashtlarga chanqoqlikni anglatadi. Bu ko'rsatma Elizabetga chuqur ta'sir qiladi va uning hozirgi voqeligidan xalos bo'lish istagini uyg'otadi. "O'zingizdan tashqaridagi dunyo"ning tilga olinishi shaxsiy o'sish va kashfiyotning muhimligini ta'kidlaydi, bu esa Elizabetning o'z orzularini hozirgi hayoti bilan kelishishi kerak bo'lgan buriilish nuqtasida ekanligini ko'rsatadi. Onasining so'zlari ilhomlantirishga mo'ljallangan bo'lsa-da, ular kelajak va uning bu umidlarni amalga oshirish ehtimoli haqida xavotir uyg'otadi. Bu noqulaylik uning ichki ziddiyatini ochib beradi: u onasi aytgan imkoniyatlarni qabul qilishni xohlaydi, ammo hozirgi hayotining cheklolarni his qiladi. Onasining to'satdan dunyoviy

U "dunyo" deb atalmish bu yerda o'z kelajagini tasavvur qila olmasdi; u faqat o'z-o'ziga savol berardi. Shunga majburmanmi? U bezovtalik bilan yalang oyoqlariga tikilarkan, o'zini allaqanday haydalishtirish marosimi va begona odamlar orasida dahshatli tanholikni sezayotgandek his qilardi. Dunyo siz uchun ham men uchun ham kam, bir kengligi bor. (157 bet)

Ushbu bayonot Elizabetning introspektiv tabiatini anglatadi. Ushbu ichki diqqat izolyatsiya hissini ko'rsatishi mumkin, bu uning tashqi dunyo bilan muloqot qilish qiyinligini ko'rsatadi. Psixologik jihatdan, bu o'ziga xoslik va tegishlilik bilan kurashni aks ettiradi, chunki u o'z qo'rquvlari va intilishlarini chekllovchi kontekstda kurashadi. Dunyoning barcha uchun bir kamligi satrlari Elizabet o'zi uchun kutgan qayg'uli haqiqatni ifodalaydi. Cheklangan imkoniyatlarni tan olish uning oilasidagi ijtimoiy-iqtisodiy kurashlardan xabardorligidan kelib chiqishi mumkin. U avlodlar o'rtasidagi qiyinchiliklar siklini va uning ushbu cheklolarni o'zlashtirishini ta'kidlaydi, o'z kelajagi haqida taslimlik va umidsizlik tuyg'ularini shakllantiradi.

Elizabetning boshqa odamlar orasida bo'lsa ham o'zini yolg'iz his qilishi aloqaga bo'lgan ishtiyoqi va yolg'izlikdan qo'rqishini ta'kidlaydi. Bu uning mustaqillikka intilishi va tanishlikning qulayligi o'rtasidagi taranglikni aks ettiradi. Germenevtik nuqtayi nazardan, ushbu parcha Elizabetning qo'rquvlari va intilishlarini boshqarishda psixologik kurashini o'z ichiga oladi. Uning ichki diqqati tashqi dunyo noaniqliklaridan himoya mexanizmi bo'lib xizmat qiladi, kelajak haqidagi xavotirlari esa uning hissiy holatining murakkabliklarini ochib

tomonidan qo'yilgan cheklollar bilan kurashadi. Germenevtik nuqtai nazardan, ushbu parcha Elizabetning evolyutsion ongini talqin qilish uchun ahamiyatli linza bo'lib xizmat qiladi. Tushunish lahzasi nafaqat onasining hayotini, balki ushbu hikoyadagi o'z o'rnini tushunish uchun darvoza vazifasini bajaradi.

mavzulardan hayot va o'lim haqidagi chuqur munozaralarga o'tishi bolalikdagi begunohlikdan dunyoni yanada murakkabroq tushunishga o'tishini aks ettiradi. Germenevtik nuqtayi nazardan, ushbu parcha Elizabetning istaklari va uning voqeligi o'rtasidagi murakkab o'zaro aloqani ochib beradi. Sayohat va izlanishlar haqidagi eslatma uning bevosita tajribasidan tashqari o'sish va tushunishga intilishi uchun metafora bo'lib xizmat qiladi. Onasining so'zlari ham yo'l ko'rsatuvchi nur, ham bosim manbai bo'lib, ota-onaning murakkab umidlarni qamrab oladi. Kapalakdek charx urgan fikrlar tasviri jonli ichki hayotni, shu bilan birga tartibsiz va murakkab hayotni ko'rsatadi. Ushbu lahza o'quvchilarni tashqi bosimlar qarshisida intilish, oilaviy mas'uliyat va o'ziga xoslik uchun kurashning umumbashariy mavzulari haqida fikr yuritishga undaydi. Elizabetning sarguzashtga intilishi va umidning og'irligi o'rtasidagi ichki ziddiyat uning o'z-o'zini kashf etish yo'lidagi murakkab sayohatini ta'kidlaydi, bu bolalik ma'sumligi va katta bo'lish bilan bog'liq mas'uliyat o'rtasidagi muvozanatni ko'rsatadi.

beradi. Uning introspeksiya va kengaygan kelajak g'oyasi o'rtasidagi qarama-qarshilik u o'z muhiti tomonidan qo'yilgan cheklolarni o'ylab ko'rar ekan, qamoq va erkinlik mavzusini yoritadi.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda, Syuzan Xillning "Elizabet" asari bolalikning ruhiy chuqurliklarini Elizabet obrazi orqali nozik tarzda aks ettiradi. Onasining muqarrar o'limi haqidagi keskin anglovi Elizabetning hissiy olamiga chuqur ta'sir ko'rsatadi. Tahlil shuni ko'rsatadiki, Elizabetning begunoh bolaligi qo'rquv va himoyasizlik hissi bilan qorishib ketgan, bu esa bolaning o'lim haqidagi tushunchasi va unga xos bo'lgan bardoshlilik o'rtasidagi murakkab aloqani yoritib beradi. Xillning tasviri nafaqat shaxsiy ruhiy kechinmalarni aks ettiradi, balki bu kechinmalarni shakllantiradigan keng ijtimoiy kontekstlar haqida fikr yuritishga ham xizmat qiladi. Kelajakdagi tadqiqotlar adabiyotdagi bola obrazlarining ruhiy tasviriga, yo'qotish va chidamlilik mavzularini o'rganishga e'tibor qaratishi lozim. Bu bolalik tajribalarini va ularning jamiyatga keng ko'lamdagi ta'sirini chuqurroq anglashimizga yordam beradi.

ADABIYOTLAR

1. Dmytrenko, J. M. (2015). Author's psychologism as a component of the literary text creation. Cherkasy University Bulletin: Philological Sciences, 27(360).
2. Galina, G., Gareeva, G., Alibaev, Z., & Khaliullina, A. (2019). Poetics Of Psychologism In Bashkir And Tatar Prose Of The Twentieth Century. European Proceedings of Social and Behavioural Sciences, 93.
3. Hasanbieva, T. M., & Chamalovich, B. B. Emotivity And Psychologism In Literary Texts Written In The Kabardian Language. European Proceedings of Social and Behavioural Sciences.
4. Hill, S. (2004). The boy who taught the beekeeper to read. Random House.
5. Ingarden, R., & Fizer, J. (1974). Psychologism and psychology in literary scholarship. New Literary History, 5(2), 213-223.
6. Jalilovna, K. D. (2019). The concept of literary psychologism in the works of F. Dostoyevsky. European journal of literature and linguistics, (2), 39-42.
7. Nylander, L. T. (1995). Psychologism and the Novel. The Journal of the Society for the Advancement of Scandinavian Study, 407.
8. Shinkevich, O. N. (2017). The literary portrait as a way of expressing psychologism in the early novels of Kuprin. Nizhnevartovsk Philological Bulletin, 2(2), 63-67.
9. Speshilova, V. P. (2024, March). About the specifics of the concept of "psychologism" in literary criticism. In 11th International Scientific & Practical Conference "Culture, Science, Education: Problems and Perspectives" (pp. 213-218).
10. Бобохонов, М. (2018). The place of the literary psychologism in the system of literary concepts. Иностранные языки в Узбекистане, (1), 232-240.
11. Ступницька, Н. М. (2018). Formation and development of psychologism in literature. The Journal of VN Karazin Kharkiv National University. Series "Philology", (79), 134-139.

Gulorom TULABOYEVA,
Toshkent davlat transport universiteti dotsenti,
E-mail: Lyalyanani@gmail.com

O'zDJTU professori, filologiya fanlari doktori J. Yoqubov taqrizi asosida

MECHANISMS OF TRANSLATION OF WORD GROUPS AND VERBS (ON THE EXAMPLE OF FOREIGN LANGUAGE METHODOLOGY)

Annotation

This article discusses the mechanisms of translating word groups and expressions (on the example of foreign languages) and the important aspects of translating adjective word groups and expressions in foreign languages, and the fact that each language has its own characteristics, which require the functional restoration of the grammatical forms used in the original not blindly to the target language, but using alternative forms expressed through them.

Key words: Adjective, word class, linguistics, language, translation, method, idiom word class, concept of form, concept of content, speech activity, contextual meaning, polysemantic words.

МЕХАНИЗМЫ ПЕРЕВОДА СЛОВОГРУПП И ГЛАГОЛОВ (НА ПРИМЕРЕ ИНОЯЗЫЧНОЙ МЕТОДИКИ)

Аннотация

В данной статье рассматриваются механизмы перевода словосочетаний и выражений (на примере иностранных языков) и важные аспекты перевода прилагательных словосочетаний и выражений на иностранные языки, а также тот факт, что каждый язык имеет свои особенности, которые требуют функционального восстановления грамматических форм, используемых в оригинале, не слепо по отношению к целевому языку, а с использованием альтернативных форм, выраженных через них.

Ключевые слова: Прилагательное, класс слов, лингвистика, язык, перевод, метод, класс слов-идиом, понятие формы, понятие содержания, речевая деятельность.

SO'Z TURKUM VA RAVISHLARNI TARJIMA QILISHNING MEKANIZMLARI (CHET TILLARINI METOLOGIYASI MISOLIDA)

Annotatsiya

Ushbu maqolada so'z turkum va ravishlarni tarjima qilishning mexanizmlari (chet tillarida misolida) hamda chet tillaridagi sifat so'z turkumlari va ravishlarni tarjima qilishning ahamiyatli tomonlari va har bir tilning o'ziga xos xususiyatlarga ega ekanligi asiyatda foydalanilgan grammatik shakllarni tarjima tiliga ko'r-ko'rona emas, balki ular vositasida ifoda etilgan muqobil shakllar yordamida vazifaviy qayta tiklashni taqazo etadi.

Kalit so'zlar: Sifat, so'z turkumi, tilshunoslik, til, tarjima, metod, ravish so'z turkumi, shakl tushunchasi, mazmun tushunchasi, nutq faoliyati, kontekstual ma'no, polisemantik so'zlar.

Kirish. Dunyo tilshunosligida xalqlar madaniyati kishilar o'rnatadigan munosabatlarning muayyan bir shakli sifatida tadqiq qilinayotgan yo'nalish – lingvomadaniyatshunoslik bugungi kunda jadal rivojlanayotgan, tilda o'z ifodasini topayotgan va barqarorlashayotgan soha sifatida talqin qilish mumkin. Ijtimoiy ongning shakllanish omillarini tahlil qilish turli madaniyatlarning o'zaro munosabatlarini va o'zaro tushunish mexanizmlarini chog'ishtirishni tadqiq qilish imkoniyatlarini vujudga keltirdi. Hozirgi kunda Oliy o'quv yurtlari bakalavriat yo'nalishi o'quv rejasiga kiritilgan "Ingliz tillarning qiyosiy-tarixiy grammatikasi" fanining maqsadi hozirgi ingliz tillarning fonetik-fonologik, morfem-morfologik, leksik-semantik va straktur-grammatik xususiyatlarini yaxlit holda tahlil qilish, ingliz tili grammatikasida oltoy tillariga xos lingvistik jarayonlar ifodasini yoritish, chet tillarni tasniflashda fonetik, leksik, grammatik, geografik, etnik mezonlarning o'rni izohlash; chet tillarning umumiy va xususiy taraqqiyot bosqichlari haqida muayyan tasavur hosil qilish, tipologik o'ziga xosliklarini umumlashtirish. farqli jihatlarni ajratishdan iborat. "Chet tillarning qiyosiy-tarixiy grammatikasi" fani doirasida o'rganiladigan asosiy masalalarning amaliy qiymati quyidagilarda ko'rinadi:

Hozirgi kunda barcha sohalarida globalashuv jarayoni ta'siri ko'zga tashlanmoqda. Ana shunday vaziyatda "Turkiy tillarning qiyosiy-tarixiy grammatikasi" fanining asosiy masalalari borasida to'plangan bilim ko'nikmalari turkologiya sohasini takomillashtirishda, /umurturkiy global masalalarni hal qilishda, turkiy tillarda yaratilgan yozma yodgorliklar mazmunni o'zlashtirishda, turkiy tillar, xususan, o'zbek tili taraqqiyot xususiyatlarini belgilashda muhim ahamiyat kasb etadi. Zero, milliy til, qardosh tillar tarixi, takomiliga jiddiy e'tibor qaratish

barcha ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotning, mamlakat rivojining, millat ravnaqining asosiy mezonini belgilaydi. Tarjima - nutq yoki matn bir tildan boshqa tilga o'zgartirish faoliyati. Hozirgi kunda tilshunoslikning ushbu bo'limi jamiyat hayotining deyarli barcha jabhalarida muhim o'rin tutadi. Tarjima murakkab jarayon. Asl ma'noni to'g'ri etkazish uchun chet tilining xususiyatlarini tushunish kerak. Ba'zan tarjima uchun so'zlarni topish deyarli mumkin emas. Misol uchun, "qayta qurish" yoki "kommunal" atamalarining ekvivalenti yo'q, chunki ular juda o'ziga xos va o'ziga xosdir. Bu so'zlar Rossiya tarixidagi ma'lum bir davrga, ya'ni Sovet Ittifoqi davriga tegishli. Ko'pincha bunday qiyinchiliklarni tilga yoki aksincha, rus tilidan boshqa tilga badiiy tarjimada uchraydi. Natijada munozarali savol tug'iladi: "Asl nusxa bilan ishlashning eng yaxshi usuli qanday?" Tarjimonlar matn shaffof va eng mayda detallarigacha qayta ko'rib chiqishlari kerakmi? Yoki ular uchun asosiy mezon sifatida ish/matn atmosferasiga yopishib olish yaxshiroqmi? Ushbu bahslarni hal qilishda faqat belgilangan standartlar va ko'rsatkichlarga e'tibor qaratish mumkin: aniqlik va sifat, ma'noni etkazish. Tarjimaning asosiy turlari va shakllari Zamonaviy chet tillari filologiyasi matnlarni janr, uslub va boshqa toifalar bo'yicha ajratib turadi, ularning juda ko'plari bor. Eng keng tarqalgan turlarini ko'rib chiqing. O'tkazmalar quyidagilar bo'yicha tasniflanadi:

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Hozirgi zamonda O'quv jarayonida o'quv qo'llanma sifatida harakat qilish, tinglash asosiy, aslida kommunikativ rollarga qo'shimcha ravishda bir qator yordamchi, pedagogik funktsiyalarni bajaradi. U o'quvchilarning nutq faoliyatini rag'batlantiradi, o'quv jarayonini boshqarishni ta'minlaydi, talabalarni yangi til, nutq va mintaqaviy

geografik material bilan tanishtirish uchun ishlatiladi, ko'nikmalarni rivojlantirish vositasi sifatida ishlaydi, erishilgan nutq darajasini saqlashga yordam beradi, nutq samaradorligini oshiradi. fikr-mulohaza va o'z-o'zini nazorat qilish. Bugungi davrda chet tillarini o'rganishning ahamiyati O'zbekistonda avvalgiga qaraganda ancha yuqori bo'lib bormoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2012 yil 10 dekabrda "Chet tillarni o'rganish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-1875-son qarori chet tilini o'quv fan sifatida boshlang'ich ta'lim tarkibidan to'liq o'rin egallashi, chet tillarni o'rganishga qiziqishni kuchaytirish va xalqning o'rtacha ma'lumot darajasini o'stirish, umumiy madaniyatga talabning oshishi, xalqaro va madaniyatlararo hamkorlikka tayyorgarlikni shakllantirish kabi istiqboldagi vazifalarni amalga oshirishni ko'zda tutadi. bir qancha chet tillari mutaxassislari chet tillarini o'rganishni yangi metod va yo'llarini hayotga tadbir qilishmoqda. bu albatta chet tillarni o'qitish samaradorligini yanada oshiradi. chet tillarida sifat ravishlardagi ma'noni asosiy shakllari va muammolarini tahlili. til insonlar o'rtasida aloqa o'rnatuvchi vosita hisoblanadi. shakl va ma'no xususiyatdagi nazariy muammolar aristotel, platon kabi faylasuflar yashagan davrlardan to hozirgi kunga qadar tilshunolar, faylasuflar va fan arboblari diqqat markazida bo'lib kelgan. chet tillari ko'p ma'noli so'zlarga boy til hisoblanadi. matnda ko'p ma'noli so'zlarni ishlatilishi ularni qo'llanilishini nazarda tutib qolmasdan, matnni ta'sirchanligini oshirishga xizmat qiladi.

Sifat so'z turkumi. Uning ma'no turlari haqida ma'lumotlar. Turkumi sifat deyiladi. Sifat asosan otga bog'lanadi va uning belgisini aniqlaydi. Masalan: oq ko'ylak, kuzgi ekin, aqlli qiz, yumshoq non, o'rtancha o'g'il. Bunda belgi bildiruvchi so'z sifatlovchi, uni boshqarib kelgan ot esa sifatlanmish deyiladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot olib borish davomida tizimlilik, nazariy-deduktiv xulosa chiqarish, analiz va sintez, tarixiylik va mantiqiylik, qiyosiy-komparativistik tahlil qilingan. Sifat bog'lanib kelgan ot turli so'z o'zgartuvchi qo'shimchalar bilan qo'llanish mumkin, lekin sifat o'zgarmaydi: ko'k qalam, ko'k qalamning, ko'k qalamdan kabi. Sifat gapda asosan a) sifatlovchi-aniqlovchi vazifasini bajaradi: Bir ozdan so'ng yoqimli shamol esa boshladi; b) kesim bo'lib keladi: Osmon tiniq. Sifat ba'zan fe'lga bog'lanib, harakatning belgisini bildirishi mumkin. Bunday holda sifat ravish kabi gapda hol vazifasini bajaradi: U do'stining yuragida kechayotgan tuyg'ularni yaxshi tushunardi. Sifatning ma'no turlari. Sifatlar ma'no jihatdan quyidagi turlarga bo'linadi: xususiyat bildiruvchi sifatlar: kamtarin, sho'x, ziqla, sodda, yo'rg'a, mehribon; holat bildiruvchi sifatlar: kekxa, badavlat, iliq, tinch, salqin, ochiq, xursand; shakl- ko'rinish bildiruvchi sifatlar:

gavdali, novcha, qiyshiq, yassi;
rang – tus bildiruvchi sifatlar: oq, qora, qizil, pushti;
hajm – o'lchov bildiruvchi sifatlar: keng, tor, uzun, yaqin, katta, og'ir;

maza – ta'm bildiruvchi sifatlar: nordon, achchiq, bemaza, shirin;

hid bildiruvchi sifatlar: muattar, xushbo'y, badbo'y;
o'rin va paytga munosabat bildiruvchi sifatlar: kechki, tonggi, kuzgi, bahorgi.

Tadqiqot metodologiyasi. Jumladan, bugungi kunda sifat va ravishlarning ko'p ma'noliligi o'zbek tiliga tarjima qilish jarayonida bir qator nomutanosibliklarni keltirib chiqaradi. Sifat va ravishlarni matndagi leksik va grammatik xususiyatlarini hisobga olgan holda, ularni o'quvchiga yetkazish jarayonida uchraydigan qiyinchiliklarni hisobga oladigan bo'lsak bu mavzuni qanchalik muhimligi ko'zga tashlanadi. Ko'p ma'nolilik kategoriyasini tahlil qilish murakkab tadqiqot bo'lib, bu borada tarjimonning yutuq va kamchiliklarini, o'quvchilarga muqobil variantlar asosida yetkazishdagi tarjimaning turl xil yo'llari va tarjimada vujudga keladigan muammolarni qamrab oladi. Sifat – predmetning rangi, hajmi, shakli, mazasi, xarakteri, psixik holati, o'rin yoki vaqtga munosabati kabi belgilarni anglatadi. Masalan qizil, katta, shirin, baland, yomon, sho'x, ertalabki kabilardir. Sifatlar anglatgan ma'nosidan kelib chiqqan holda asliy va nisbiy sifatlar ajratiladi. Sifatlar ko'p ma'noligiga ko'ra bir qancha qiziqarli muammolarni kelib chiqishiga sabab bo'ladi va bunda asosan matndan kelib chiqadigan kontekstual ma'noga e'tibor

qaratiladi. Millerning qayd etishicha "Sifatlar boshqa so'z turkumlaridan farqli o'laroq o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, ular sinonim va antonimlar bilan aloqa kirishganda tilning lug'at boyligini boyitishga xizmat qiladi". So'zlarda antonym va sinonimlar o'rtasidagi aloqa bir vaqtini o'zida vujudga keladi. Masalan "strong" sinonimlarning butun guruhini tashkil qiladi (sturdy, powerful, tough, etc) va u antonimik aloqasiga ko'ra "weak" bina o'zaro aloqaga kirishib guruhlar ajratiladi (puny or frail). Sifatlar ko'plab ma'nolarda qo'llanilib, kontekstga bog'langan va moslashuvchanlik xususiyatiga ega.

Antonim haqida fikr yuritishda, uni qanday vaziyatda ishlatilishiga qarab fikr yuritiladi. Masalan "light" sifati antonimi "dark" bo'lib kelganda, uni "light"ning boshqa bir antonimi "heavy" dan ajratish kerak. Sifatlar qanda tuzilganligi ham muhim ahamiyat kasb etadi ya'ni ularni otlar ishtiroki bilan tuzilishi asosiy tahlil vositasi hisoblanadi. Ushbu metodlar ko'p ma'noli sifatlar o'ld ma'nolarni turlarga ajratishni taqozo etgan "Cobuild Dictionary"ni yaratilishiga sabab bo'lgan. Yana bir sifatlar o'rtasidagi ma'noni farqlash uni qanday gap bo'lagi vazifasida kelishini bilishdir. Masalan: My old girlfriend (attributive) My girlfriend is old (predicative).

Sifatlarda o'xshash ma'noni ajratish ham o'ziga xos jarayon hisoblanadi. Bunda dastlab o'sha ma'noni tushunishga harakat qilinadi, shuni qayd etish joizki ba'zi sifatlar ko'p ma'noli emasdek ko'rinadi. Masalan "lax" yoki "lead" ko'p ma'nolidek ko'rinmasada, ammo ularning beshdan ortiq ma'nolari bor.

Misol uchun: 1)"lax" sifati quyidagi ma'nolarga ega:

1. kuchsiz, zaif
2. nomukammal, talabga javob bermaydigan
3. bo'shashgan 4. bo'sh (idishga nisbatan)
5. qat'iyyatsiz
- 2) "lead" sifati esa quyidagi ma'nolarga ega:
1. qo'rg'oshing o'ld
2. og'ir, qattiq
3. ko'kintir, bo'z
4. bo'shashgan, lohas
5. sekin, qiyinchilik bilan bajarilgan.

Shuningdek, yana shunday ko'p ma'noli sifatlar borki, ularning, ma'nolari oltitadan ortiq bo'lib, ba'zi ma'nolari sifatga yaqin taxminiy ma'nolar sifatida qayd etiladi va munozaraga sabab bo'ladi. Shunday so'zlar sirasiga apart, canonical, deyep, foating, idle, marginal, particular, remote, stable, unbalanced kabilardir. Masalan "deyep" sifati juda murakkab tahlil vositasi hisoblanib, uni 20 dan ortiq bir-biridan farqlanuvchi ma'no shakllarini lug'atda kuzatamiz. Shu bilan birga u bir qancha so'z birikmalari bilan birga o'ziga xos ma'no kasb etadi. Masalan "deyep space" – tubsiz koinot, "deyep design" – jalb qilingan loyiha "deyep freezer"- uzoq saqlaydigan muzlatkich, "deyep green"- tabiatga bog'liq muammolarni hal etuvchi inson, "deyep mourning" qattiq aza tutish, "deyep structure" – murakkab tuzilish, "deyep bodied"- baliqsimon tana, "deyep discount" – og'ir chegirma, "deyep fred"- yaxshi qovurilgan. Bundan ko'rinadiki, sifatlar ma'noga ajratish murakkab jarayon hisoblanadi.

Ravishlar holatni turli shakllari va vazifalarini o'z ichiga olgan so'z turkumi sifatida tez-tez muhokamaga sabab bo'ladi. Ravishlarda grammatik hamda ma'no jihatdan sifatlar bilan bog'liqlik mavjud bo'lib, bu ikkalasini birgalikda qiyoslab o'rganilishini taqozo etadi. Agar ravishlar gapda turli vazifada kelsa, ular ifodalaydigan ma'no ham turlicha bo'lishi mumkin:

1. Cow gives birth to a calf naturally. 2. Naturally, cow gives birth to a calf

Bu ikkita gapni birinchisida "naturally" ravishi "tabiiy ravishda" ikkinchi gapda esa "albatta" ma'nosida ishlatilayapti. "quite" ravishini ma'nosi ham albatta kontekst bilan uzviy bog'liq. Ammo Amerika va Angliyada ishlatilishiga ko'ra bu ravish ma'no jihatdan farq qiladi. Amerikaliklar uni "juda" degan ma'noni ifodalash uchun qo'llasa, Angliyaliklar "ozgina" degan ma'noda ishlatadi. Qo'shimcha qilib aytganda, "quite few" (juda oz miqdorda) degan ma'noni bildirsa, "quite a few" (juda katta miqdorda) degan ma'noni bildiradi. Tarjimada mana shunday holatlarni ham e'tiborga olish lozim. Shu bilan birga "still", "hard", "last", "then", "rarely" kabi ravishlarni ham bir nechta ma'nolari mavjud.

Xulosa va takliflar. Chet tillaridagi ravishlarni tarjima qilishda uchraydigan muammolar va yechim sifatida va ravishlarni ko'p ma'noliligini talqin qilishda grammatik birliklardagi ma'no xususiyati bilan birga, jumla tarkibidagi so'zlarni o'zaro munosabatga kirishish va moslashish holatlarini puxta bilish zarur, aks holda tilning grammatik hamda mantiqiy

meyorlari yo'l qo'ya olmaydigan ifodalar vujudga kelib qolishi mumkin. Chunki tarjimada asliyatda mujassamlasgan fikr tarjima tili vositalari yordamida qayta yaratiladi. Xulosamiz so'nggida shuni qayd etish joizki, tillardagi ko'p ma'nolilik tilni jozibasini sayqallash bilan birga, bir necha asrlardan beri qiziqarli tadqiqot mavzularidan biri hisoblanadi.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2012 yil 10 dekabrda «Chet tillarni o'rganish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi PQ-1875- son qarori. // «Xalq so'zi» gazetasi, 11.12.2012 y., 240 (5660)-son.
2. Doniyorov R. O'zbek tili texnik terminologiyasining ayrim masalalari. – T.: «Fan», 1977.
3. Jalolov J. Chet tili o'qitish metodikasi. – T.: «O'qituvchi», 1996. -139-b.
4. Kogan V.M. K voprosu o formalizatsii otrasli prava. // «Voprosi kibernetiki i pravo». – M.: «Nauka», 1967.
5. Nasrullo Jumanxo'ja. Qonun tili mezonlari. – T.: «Muharrir», 2010.
6. Reformatskiy A.A. Misli o terminologii. // «Sovremenniye problemi russkoy terminologii». – M., 1986.
7. Sitkina F.A. Terminologiya i perevod: K osnovam sopostavitelnogo terminovedeniY. – Lvov, 1988.

Dildora TUXTAYEVA,

Buxoro davlat universiteti tayanch doktranti, Buxoro davlat pedagogika instituti o'qituvchisi

Email: d.z.tuxtayeva@buxdu.uz

BuxDPI dotsenti f.f.n, H.O'. Yusupova taqrizi asosida

FRAZEOLIGIK BIRLIKLAR: TOR VA KENG MA'NOLARDA

Annotatsiya

Ushbu maqolada jahon va o'zbek tilshunosligida olimlar tomonidan frazeologiya sohasida olib borgan tadqiqotlari ko'rsatib o'tilgan. Shuningdek, tilshunoslarning tomonidan frazeologik birliklarning o'rganish obyektlariga turli tuman yondashuvlariga misollar keltirilib, maqol matal, aforizmlarni frazeologik birliklar bilan aynan bir xil til hodisasi deb qayt etilishining sabablari va ushbu tadqiqotlarni inkor qiluvchi fikr mulohazalar tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Frazeologik birliklar, frazeologiya, idoma, turg'un birikma, frazema, o'zgaras so'zlar, so'z birikmasi, maqol, matal, aforizm, metafora, ko'chma ma'no.

PHRASEOLOGICAL UNITS: IN NARROW AND WIDE MEANINGS

Annotation

This article presents the research conducted by scientists in the field of phraseology in world and Uzbek linguistics. Also linguists provide examples of different approaches to the objects of study of phraseological units, analyze the reasons why proverbs, aphorisms are referred to as the same linguistic phenomenon as phraseological units and opinions that deny these studies.

Key words: Phraseological units, phraseology, idiom, set expression, phraseme, fixed words, collocation, proverb, saying, aphorism, metaphor, figurative meaning.

ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИЕ ЕДИНИЦЫ: В УЗКОМ И ШИРОКОМ ЗНАЧЕНИИ

Аннотация

В данной статье представлены исследования, проведенные учеными в области фразеологии в мировой и узбекской лингвистике. Лингвисты приводят примеры различных подходов к изучению фразеологизмов, анализируют причины, по которым пословицы и афоризмы рассматриваются как одни и те же языковые явления наряду с фразеологизмами, а также обсуждают мнения, противоречащие этим исследованиям.

Ключевые слова: Фразеологические единицы, фразеология, фразеология, сложное выражение, фразема, фиксированные слова, разговор, пословица, поговорка, афоризм, метафора, образное значение.

Kirish. Frazeologiya (grekcha frazis-ifoda, logos-ta'limot) XX asrning boshlarida frazeologiya tilshunoslikning alohida sohasi sifatida o'rganila boshlangan. Frazeologiyani umumnazariy masalalari dastlab fransuz tilshunosi Sh. Balli tomonidan o'rganilgan. Sh. Balli o'z asarlarida so'z birikmalarini sistemalashtirib, anglatgan ma'nolari va sintaktik o'ziga xosligidan kelib chiqadigan yaxlitligicha qo'llaniladigan turg'un birikmalarni frazeologizmlar deb ataydi. Sh. Balli frazeologizmlarni semantik hodisa deb qaraydi va semantik xususiyatini frazeologizmlarning mutlaq belgisi deb hisoblaydi [4]. Vinogradov frazeologiyaga lingvistik fan sifatida qaraydi. O'zining tadqiqotlarida frazeologik birliklar haqida ta'limotni ilgari suradi [12].

D.F. Qayumovning ta'kidlashicha zamonaviy tilshunoshlikda frazeologiya termini ikki ma'noda ishlatiladi: birinchidan frazeologik birliklarni o'rganuvchi fan sifatida, ikkinchidan, tildagi birliklarning tarkibiy qismi sifatida. Tilning lug'at tarkibiga nafaqat so'zlar, balki, turg'un birikmalar ham kiradi [6].

Adabiyotlar tahlili va metodlar. Frazeologik birliklar turli davrlarda turli olimlar tomonidan har tomonlama tadqiqot qilingan. Jahon tilshunosligida V.V. Vinogradov, Kunin, N.N. Amosova, A.U. Smirnitkiy va o'zbek tilshunosligida Sh.U.Rahmatullayev, M.E.Umarxo'jayev, A.E.Mamatov, B.Yo'ldoshev, K.T.Bozorboyev, G.I.Ergasheva kabi tilshunoslarning bu sohaga katta hissa qo'shganlar va ular tomonidan frazeologik birliklarning grammatik, semantik funksional-uslubiy jihatlari o'rganilgan.

Natijalar va muhokamalar. Hozirgi kunda biz frazeologik birliklarning o'zbek tili ingliz tilshunoshligida turli xil atamalar frazeologik birliklar (phraseological units), frazeologiya, (phraseology) (phraseologism), frazema (phraseme) ibora (idiom), set expression (turg'un birikmalar), o'zgaras so'zlar (fixed

words) bilan ataymiz. Buning asosiy sabablaridan biri frazeologik birliklarga turli xil ta'riflar va qarashlar mavjudligidir.

Jahon tilshunosligida olimlarning frazeologiya sohasida olib borgan tadqiqotlari tor va keng ma'noli anglashilganligi bilan bir qancha bahs munozaralarga sabab bo'lib kelmoqda. Frazeologiyani keng ma'noda tushunuvchi olimlar frazeologik birliklarning tarkibiga maqollar, matallar, aforizmlarni kiritadilar, tor ma'nodagi frazeologiya tarafdorlari esa frazeologik birliklarni ko'chma ma'noli turg'un birliklarni o'rganish bilan cheklanadilar [12].

A.V. Kunin frazeologik birliklarni keng ma'noda tushunib, uning obyektiga "murakkab ma'noli" barcha turg'un birikmalarni kiritadi. Ya'ni maqollarni ham frazeologik birliklarning obyektiga kiritadi. Aytib o'tilgan fikrga misol tariqasida tilshunos V.N.Teliya frazeologiya obyekti xususidagi fikrlarini umumlashtirar ekan, u quyidagi fikrni ilgari suradi: ba'zi olimlar frazeologiyani ichiga faqat ikki guruhni – idiomalar va frazeologik birliklarni kiritadilar, boshqalari maqollar va matallarni ham frazeologiyani bir qismi deb hisoblaydilar. Bu guruhga ba'zida turli xil klishe, qanotli iboralar ham kiritiladi. Bu birliklarning hammasini bir xususiyat birlashtiradi: bir necha so'zdan iborat bo'lish va mulohazada ularga bo'lgan ehtiyojning kuchliligidir. Boshqacha qilib aytganda frazeologizmlar tarkibini tayyor holatda bo'lgan va avvaldan mulohazada ishlatilgan so'z birliklarini tashkil etadi [7].

Bundan tashqari boshqird tilshunosi Z.G.Uraksinning ilmiy ishlarida frazeologiya obyekti tor ma'noda tushunish tarafdori ekanligi aks etgan. U o'zining "Boshqird tili frazeologiyasi" monografiyasida tayyor holda mavjud, takror qo'llanuvchi, a'zolari orasidagi o'zaro bog'lanishi turg'un va yaxlit ma'noli frazeologizmlarni tahlil qiladi, frazeologizmlarni turg'un birikmalarining bir qismiga kiritib va boshqa tipdagi

turg'un birikmalardan obrazliliği bilan farqlari mavjudligini ko'rsatadi [11].

O'zbek tilshunosligida frazeologiya bo'yicha bir qancha ilmiy izlanishlar olib borgan tilshunos Sh. Rahmatullayev quyidagi fikrni izohlaydi. Iboraga o'xshab ketadigan, shu sababli iboralar bilan bir qatarga qo'yib, frazeologiya doirasiga kiritib yuriladigan ba'zi boshqa hodisalar ham bor. Bular- maqol, aforizm, qanotli so'zlardir. Shu bilan bir qatorda Sh. Rahmatullayev ham frazeologiyani tor va keng tushunish tarafdorlariga to'xtalib, uning o'rganish obyektini tor tushunishni to'g'ri ekanligini takidlaydi [8]. Uning fikricha hodisalar orasida faqat tashqi o'xshashlikning bor bo'lishi ularni yagona sistemaga birlashtirish uchun uchun yetarli asos bo'la olmaydi. Shuning uchun ham frazeologik birliklar (iboralar) unga o'xshab ketuvchi hodisalardan farqlanishi lozim.

Ibora bilan maqol bir biriga o'xshash, ammo parallel hodisalardir. Maqol koinot qonuniyatlarini kuzatish, turmush tajribalariga suyanish asosida chiqarilgan xulosalarning qisqa mazmundor ifodasidir. Maqol mazmunan voqealikka bevosita qaratilgan bo'lishi yoki majozga asoslangan bo'lishi mumkin. Maqol o'zi anglatayotgan voqealikka qarata ishlatiladi. Masalan, Yer haydasang, kuz hayda, kuz haydamasang yuz hayda maqoli orqali yerni vaqtida haydash zarurligini anglatish maqsadida keltiriladi. Bunday maqollardan anglashilgan mazmun to'g'ri ma'noli turgun bog'lamlarni eslatadi.

Maqolga asoslangan tabiiy aynan o'zi anglatgan voqealikka nisbatan emas, balki o'xshash voqealikka nisbatan keltiriladi. Qo'shning ko'r bo'lsa, ko'zingni qis maqolida misolida maqol tarkibidagi so'zlarni hech kim to'g'ri tushunmaydi. Lekin "atrofingdagi kishilar o'zini qanday tutsa, sen ham o'zingni shunday tut ularidan farqlanib qolma" kabi mazmun ifodalanadi. Bunday mazmun esa iboralardagi kabi gavdalanadi. Ammo ulardagi farq shundaki, iboradan anglashiladigan ma'noni, xuddi so'zdan anglashiladigan ma'no kabi ta'riflash mumkin; maqoldan anglashiladigan mazmun esa tasviriy yo'l bilan ochiladi. Iboralarda ifodalanadigan ma'noda lug'aviy ma'no bo'ladi, shuning uchun ibora lug'aviy birlik hisoblanib, tilning lug'at boyligiga kiradi; maqoldan esa pand-nasihat, yo'l-yo'riq ko'rsatish yo'sinidagi umumlashma anglashiladi, u keng mazmunli va ixcham shaklli badiiy asar hisoblanadi.

Buni yana boshqa misollarda ham ko'rishimiz mumkin ko'rpasiga qarab oyoq uzatmoq- ibora, ko'rpangga qarab oyoq uzat - shu iboraning maqolga teng shakli; aravani quruq olib qochmoq- ibora, Aravani quruq olib qochma!- shu iboraning maqolga teng shakli; besh panja(sini)ni og'z(i)ga tiqmoq - Besh panjangni og'zingga tiqma!; Temirni qizig'ida boshmoq- Temirni qizig'ida bos kabi.

Misollardan ko'rinadiki, iboraning ma'lum bir shakli maqol ko'rinishida bo'lishi mumkin. Ammo ularni bir biriga tenglashtirib bo'lmaydi. Mazkur misollar ibora va maqolning bir hodisa emas balki parallel hodisalar ekanligi ko'rsatadi.

Ularining yana bir farqi shundaki, maqollar o'z grammatik qurilishi jihatdan doim gapga teng bo'ladi, iboralarda esa bir xillik yo'q: ular ham birikmaga, ham gapga teng bo'la oladi. Sh. Rahmatullayev shu bilan birga ibora, aforizm va maqollarni taqqoslar ekan, turg'unlilik hodisasiga ham alohida to'xtalib o'tadi. Shu ikki narsani qorishtirmaslik kerak: nutqqa tayyor holda kiritish talabi boshqa-yu, turg'unlilik belgisi boshqa. Aforizm aynan ko'chirma bo'lganligi tufayli hech qanday o'zgarishga yo'l qo'yilmaydi, ammo shu asosda uning tarkibidagi so'zlar

turg'unlik kashf etmaydi. Iboralar esa bu jihatdan har xil: o'zgarishga yo'l qo'ymasligi mumkin yoki ma'lum darajada yo'l qo'yishi mumkin. Ammo iboraning tarkibi qanchalik o'zgarmasin, bunday o'zgarish, avvalo, til sistemasi yo'l qo'yg'an doirada voqe bo'ladi, ikkinchidan, bunday o'zgarishlar iboraning turg'unligini buzmaydi, shu turg'unlik yo'l qo'yg'an darajada amalga oshiriladi. Aks holda ibora yo'qqa chiqadi [8].

Tilshunos olim Ginzburg maqol, matal va sitatalarni frazeologik birliklardan farqlaydi. Va ularning farqi haqida iboralar nutqda tayyor holda mavjud va uning tarkibidagi so'zlarni o'zining mustaqil ma'nosini yo'qotib maxsus ma'no ifodalaydi degan fikrni aytib o'tadi. Funktsionalizm tarafdorlari maqollar frazeologik birliklarning sohasiga aloqador emas deb ta'kidlaydilar. Birinchi navbatda bunday birliklarning o'ziga xos alohida xususiyati mavjudligini ta'kidlab, frazeologizmlar asosan metaforaga asoslanadi masalan, to carry coals to Newcastle, to fall between two stools, or fine feathers make fine birds kabi iboralar misolida ko'radigan bo'lsak, ushbu birliklarning ma'nosi ularning tarkibidagi so'zlar ma'nosidan emas, balki uning umumiy metaforik ma'nosidan anglashilyapti deb hisoblaydilar [3].

Abdimurod Mamatovning fikriga ko'ra frazeologiyani "tor" va "keng" ma'noda tushunmaslik kerak, ya'ni uni bir ma'noda tushunish zarurligini aytadi. Uning fikricha frazeologizmlar qanday til birliklari deb tasnif qilinishidan qat'iy nazar, aforizmmi, maqol yoki matalmi, turg'un so'zlashuv formulalarimi, "qanotli so'zlarmi", xullas agar ular frazeologizmning ta'rifiga mos tushsa, undagi talablarni bajara olsa, ya'ni tuzulishi jihatdan so'z birikmasi yoki gapga teng bo'lgan obrazli, umumlashgan ma'no anglatadigan leksik elementlari qisman yoki to'liq ko'chma ma'noga ega bo'lgan lug'atlarda qayd etilgan har qanday turg'un birliklar frazeologik birliklar tarkibiga kiritilishi shart [7].

Berdiyev va R. Rasulov paremiologiya va frazeologiyani bir biridan farqlab, paremiologiya frazeologiya bilan uzviy bog'liq ekanligini, "paremiologiya tilda turli xarakterdagi barcha frazeologizmlarni o'rgansa, frazeologiya uning bir qismi sifatida faqat ko'chma ma'noli turg'un birikmalarni o'rganishini qayd qilib o'tadilar [2]. Frazeologik birliklar va paremiylarni qiyoslashda tillararo lingvomadaniy farqlar yorqin ifodalanadi, zero frazeologiya milliy obrazlar, ya'ni turli xalqlarning madaniy konseptlari bilan chambarchas bog'liq [15].

L. Jafarovning tadqiqotiga ko'ra maqol va idiomalar matnda bir xil komponentlarga ega. Idioma va maqollar o'rtasidagi asosiy farq shundan iboratki, idiomalar ham sintaktik hamda leksik jihatdan bir birida ajratilsa bo'ladi, maqollar esa frazeologik birlik va idioma sifatida alohida qismga bo'lingan holda ham ajratilsa va nutqda ishlatila olinadi [5].

Xulosa. Yuqorida ko'rsatib o'tilgan izlanishlardan shuni ko'rishimiz mumkinki, ibora, maqol, aforizmlarning umumiy xususiyatlaridan bu ularning nutq jaroyida yaratilmasligi ya'ni tayyor holda mavjudligi va turg'unlilik hodisasidir. Shunday ekan ulardagi bu jihatlar ularni bir hodisa sifatida qarashga asos bo'la olmaydi. Chunki ularni bir biridan farqlovchi turli tuman belgilari mavjud. Xulosa qilib qilib aytadigan bo'lsak, maqol, aforizm, matalni frazeologik birliklar bilan bir o'rinda bir xil xususiyatga ega birlik sifatida qarash haligacha o'z yechimini topgani yo'q. Frazeologik birliklarni boshqa til birliklaridan ajratib turuvchi farqlari haqida bahs, munozaralar davom etyapti va bu borada olimlar tomonidan turli izlanishlar olib borilmoqda.

ADABIYOTLAR

1. Ashurova D.U, Galiyeva M.R.-"Cultural linguistics"-Toshkent-2019.-70-74p
2. Berdiyev H, Rasulov R, O'zbek tilining paremiologik lug'ati-Toshkent: O'qituvchi, 1982- 10b.
3. Ginzburg R.S. "A course in modern lexicology". - Moscow: Moscow, 1979. - 80-83b.
4. Jumanazarova G., Boltayeva B., Qulboyeva D. Frazemalarning nutqda qo'llanishi-Toshkent: Turon zamin ziyo. 2017.-6 b
5. Jafarova L. Challenges in translating phraseological units//Academy publication. Theory and practice in language studies-German, 2016.-Vol 6.N7.-1345b.
6. Каюмова Д.Ф., Хрипкова Д.И. Лингвокультурная специфика фразеологических единиц с компонентом модальности // Вестник КазГУКИ. - Казань, 2016. - № 3. - С. 84.
7. Mamatov A.E. Hozirgi o'zbek adabiy tilida leksik va frazeologik norma muammolari- Tosh, 1991.-212 bet
8. Rahmatullayev Sh. "Nutqimiz ko'rki"- Fan nashriyoti: Toshkent-1970.- 30-33b
9. Rahmatullayev Sh. O'zbek tilining izohli frazeologik lug'ati- Toshkent: O'qituvchi, 1978

10. Тухтаева Д., Иззатиллоева, С. (2024). Ingliz va o'zbek tillarida "yaخشilik" konseptini ifodalovchi maqollarning milliy-madaniy xususiyatlari. Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари/Актуальные проблемы социально-гуманитарных наук/Actual Problems of Humanities and Social Sciences., 4(S/1).
11. Ураксин З.Г. Фразеология башкирского языка. -М., 1975. -С. 22.
12. Виноградов В.В. "Лексикология и лексикография".-М.:1977.-8-9с
13. Телия В.Н."Русская Фразеология: семантический, прагматический или лингвокультурологический аспекты" -М.:1996.-107с.
14. Yo'ldoshev B., Pardayev Z. "O'zbek frazeologiyasidan materiallar", 4 – qism, Samarqand.:Sug'diyon nashriyoti, 1997
15. Юсупов У.К. Теоретические основы сопоставительной лингвистики.- Т.: Фан, 2007. - 67с.)
16. Zokirovna T. D., Norboboyevna T. G. (2021). The comparative analysis of english and uzbek phraseologies representing human intellectual+ abilities in semantic field. Евразийский журнал академических исследований, 1(9), 438-442.

Normuhammad UBAYDULLAYEV,
O'zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti dotsenti, PhD
E-mail: normuhammadubaydullayev@gmail.com

DSc, dotsent T.Qo'chqarov taqrizi asosida

“MAKORIM UL-AXLOQ” – BIOGRAFIK XARAKTERDAGI ASAR

Annotatsiya

Ushbu maqolamizda, Hazrat Navoiyning umr yo'lini o'rganishga bag'ishlangan “Makorim ul-axloq” asaridagi biografik xarakterga ega o'rinlarni tahlil qildik. “Makorim ul-axloq” (“Oliyjanob xulqlar”) buyuk bobomiz Alisher Navoiyga minnatdorchilik ramzi sifatida yozilgan asar bo'lib, Xondamir Navoiy vafot etib qolganligi sababli kitobni taqdim etishga ulgurmay qolgan. “Makorim ul-axloq”da Xondamir Navoiyning yuksak insoniy fazilati, olijanob axloqi, asarlari, uning tashabbusi bilan qurilgan binolar, unga zamondosh shoir, olim va fozil kishilar, shuningdek, Xurosonning o'sha davrdagi ijtimoiy-siyosiy ahvoli, Navoiy bilan Husayn Boyqaro orasidagi munosabatlar xususida hikoya qiladi.

Kalit so'zlar: Alisher Navoiyning hayot yo'li, kitobxon, “Makorim ul-axloq” asari, xotira, zamondoshlar fikri, didaktik dostonlar, biografik ma'lumotlar.

“MAKORIM UL-MORALS” – A WORK OF A BIOGRAPHICAL NATURE

Annotation

In this article, we analyzed the places with a biographical character in the work “Makorim ul-ethics”, dedicated to the study of the life path of Hazrat Nawai. “Makorim ul-Mora” (“noble conduct”) was a work written as a symbol of gratitude to our great-grandfather Alisher Nawai, and Khondamir had no time to present the book as Nawai had died. In “Makorim ul-ethics”, Khondamir narrates the story of Nawai's high human virtue, Noble morality, works, buildings built on his initiative, to him contemporary poet, scholar and fozil, as well as the socio-political situation of Khurosan at the time, the relationship between Nawab and Husayn Boyqaro.

Key words: Alisher Nawai's life path, the reader, the work “Makorim ul-morals”, memory, contemporary thought, didactic epics, biographical information.

“MAKORIM UL-AXLAK” – ПРОИЗВЕДЕНИЕ БИОГРАФИЧЕСКОГО ХАРАКТЕРА

Аннотация

В этой статье мы проанализировали места биографического характера в работе “Makorim ul-Ahlak”, посвященной изучению жизненного пути хазрата Навои. “Makorim ul-Ahlak” (“благородные поступки”) - это произведение, написанное в знак благодарности нашему прадеду Алишеру Навои, который не успел представить книгу из-за смерти Хандамира Навои. В “Makorim ul-Ahlak” Хандамир рассказывает о высоких человеческих качествах Навои, благородной морали, трудах, зданиях, построенных по его инициативе, о поэте, ученом и добродетельных людях, которые были его современниками, а также о социально-политическом положении Хорасана в то время, об отношениях между Навои и Хусейном Бойкара.

Ключевые слова: Жизненный путь Алишера Навои, читатель, работа “Makorim ul-Ahlak”, память, мнение современников, дидактические былины, биографические данные.

Kirish. Alisher Navoiyning “Ikki vafoli yor” hikoyati yoki “Farhod va Shirin” dostonidagi yuksak insoniy tuyg'ular tasviri tahliliga kirishsa, o'qirman mohiyatini yaxshi anglaydi. Navoiy tabiatiga xos olijanoblik aks etgan hikoyat bilan tanishilgach, o'quvchilar “Ikki vafoli yor” hikoyatidagi bosqinchi hukmdordan dor tagida oldin o'zini o'ldirishlarini so'ragan ikki do'stning fidoyiligi shunchaki bir badiiy to'qima emas, balki muallif Alisher Navoiyning baland shaxsiyatidagi sifatlarining badiiy asarda namoyon bo'lish yo'sini ekani o'quvchilarga yetib boradi va asarning ta'sir kuchi necha baravarga ortadi.

Shuningdek, “Farhod va Shirin” dostonida Farhodning ota taxtini egallashdan bosh tortishi, o'ziga mutlaqo begona bo'lgan odamlarga yordam berib, toqqa suv chiqarishi, Eron shohi Xusravning barcha qo'riqchilarini o'ldirib qutulib ketishi mumkin bo'lgani holda ularning jazoga tortilishini o'ylab zindonga qaytib kelishi singari tasvirlarda Navoiyning shaxsiga xos xususiyatlar borligini bilgan o'quvchilar endi doston matniga o'zgacha nazar bilan qaraydilar. Farhodning komil shaxsligi borasidagi suhbat faqat badiiy tasavvur mahsuli emas, balki muallif shaxsiyatidagi fazilatning estetik qayta ishlangan ko'rinishi o'laroq o'quvchilar qalbiga muhrlanib qoladi. Bu yo'nalishdagi suhbat samimiy, doston matnidagi kelib chiqadigan va uning asl mohiyatini anglashga yo'naltirilganligi bilan o'zgacha didaktik qiymat kasb etadi.

Asosiy qism. Alisher Navoiyning hayot yo'lini ancha keng miqyosda to'la o'rganish ko'zda tutiladi. Ana shu didaktik samarador bo'lishiga erishishda Davlatshoh Samarqandiyning

“Shoirilar bo'stoni” kitobining “Nizomiddin Alisher Navoiy” nomli bo'limidan olingan quyidagi parchani o'qib berish hazrat Navoiyning shaxsiyatidagi ezgu fazilatlarining manbasi qayerda ekanligini chuqurroq anglab yetishga xizmat qiladi: “Bu nomdor va oliy darajali amirning otasi zamonasining mashhur kishilaridan va Chig'atoy ulusi ulug'laridandir. Sulton Abulqosim Bobir bahodir hukmronligi davrida mamlakat idorasi va davlatga kafillik uning qo'lida bo'lib, sultonning yaqin kishisi edi. Fozilligi tufayli o'g'liga fazilat o'rgatishni tark etmadi, tamom himmatini saodatli farzandini fazl bezaklari bilan ziynatlash va hidoyat nurlari bilan ravshan etishga sarfladi... Ul buzrukvorning tirishqoq harakati behuda ketmadi va otadan nodiri davron izzatu tamkinlik kursida qaror topdi. ...U hamma vaqt fazilat orttirishga intildi, fazl egalari bilan suhbatda bo'ldi. Uning karamli ta'bi va o'tkir zehni she'r aytish, osor va xabarlarini o'rganishga qaratildi. Yoshlik chog'laridayoq ikki til egasi, turkiy shevarda sohibi fan, forsiyda sohibi fazl bo'ldi”[1]. Ushbu ma'lumot Alisherning hazrat Navoiy darajasiga yuksalishida otasining donishmandligi naqadar katta o'rin tutganini ko'rsatish bilan birga G'iyosiddin kichkinaning juda martabali aslzoda zot bo'lganidan darak beradi. Shuningdek, Alisherning Husayn Mirzo bilan munosabati ko'ngil va qarashlar yaqinligidan tashqari, nasablar, martabalar yaqinligiga ham asoslanganini anglatishga xizmat qiladi. Ayni vaqtda, Alisherning yuksak darajaga ko'tarilishida unib-o'sgan oilaviy muhit bilan birga uning tengsiz iqtidori, tirishqoqligi, mehnatsevarligi ham hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lgani yuqoridagi parchada aks etadiki, bu ma'lumot Navoiy hayot va

ijod yo'lini o'rganishga bag'ishlangan saboqning qiziqarli va esdan chiqmaydigan bo'lishiga olib keladi.

Bu borada hazrat Navoiyning yosh zamondoshi, shogirdi, uning marhamatidan ko'p bahramand bo'lgan tarixchi G'iyosiddin Xondamirning "Makorim ul-axloq" (Olijanob xulqlar) biografik kitobi juda qiziqarli ma'lumotlar beradi. Negaki, ushbu asar to'lig'icha hazrat Alisher Navoiyning hayot yo'li va shaxslik xususiyatlarini yoritishga bag'ishlangan. Asarda mutafakkir shaxsiga xos yuksak insoniy sifatlar uning hayotdagi tutumlari, odam va olam hodisalariga munosabatlari, yurish-turishlari, aytgan gaplari, qabul qilgan qarorlari bevosita shu holga guvoh bo'lgan kishi tomonidan yozilgan. Ayni shu hol bu ma'lumotlarga joziba bag'ishlaydi. Negaki, ularda hazratni ko'rgan, uning odamiyligidan bevosita bahramand bo'lgan kishi muhabbatining harorati sezilib turadi.

Kitobning bir o'rnida Husayn Mirzodan haj qilishga qayta-qayta ruxsat so'ragan, ammo har safar ham vaziyat taqozosi sabab ijobiy javob ololmagan shoirning sultonga qarata aytgan "..."qutlug' shaxsingiz vakolati bilan qolgan umrimni Ansoriyning tabarruk maqbarasi ostonasini supuruvchilik bilan o'tkazishimga va [saroy] mulozimligi ishidan butunlay bo'shashimga ruxsat bersangiz"[2], – tarzidagi iltimosi qayd etilgan. Bu so'rovda buyuk shoir shaxsiyatiga xos olijanoblik, xokisorlik, bag'rikenglik sifatleri naqadar bo'rtib ko'ringani kitobxonlarga to'la yetib boradi.

"Makorim ul-axloq"ning boshqa bir o'rnida nihoyat hukmdordan hajga ruxsat tekkan vaqtda yurtning oqsoqollari vaziyatning qaltisligi, shunday paytda hazratning uzoq vaqtga ketib qolishi, mamlakatda notinchlik, taloto'p boshlanishi mumkinligi sabab, hajni keyinga qoldirishni so'raganlarida Alisher Navoiyning: "...hozir o'zimizning istagimizni sizning iltimosingizdan ustun ko'rishning o'zni emas. Qolaversa, «Mo'minlar qalbiga xursandchilik kiritish butun odamlar va jinlarning qilgan ibodatidan yaxshiroqdir», – degan hadisga asoslanib, sizning iltimosingizni ijobat etishga loyiq deb topdik va bandalarning manfaatini ko'zlab, bu safar ham ushbu istagimizdan qaytdik"[3], – yo'sinida javob bergani tasvirlanadi.

O'quvchilar hazratning oqsoqollarga bergan javobidan uning shaxsiyatiga xos eng go'zal sifatleri yaqqol ko'radilar. Shar'iy ahkamlarni g'oyat puxta biladigan, islom farzlarini mukammal ado etadigan va hajga borish imkoni bo'lgani holda o'ziga savobi tegishi mumkin bo'lgan ishdan voz kechib, ko'pchilikning tinchligini o'ylay oladigan Alisher Navoiyning qanday buyuk ekani o'quvchilarga hech bir qo'shimcha tushuntirishlarsiz anglashiladi. Ayni shu jihatlar shoir yaratgan

asarlari qahramonlaridagi fidoyilik, o'zdan kechish, olijanoblik fazilatleri qayerdan paydo bo'lgani va nima sababdan ishonarli tasvirlanganini chuqurroq tuyish va tushunish imkonini beradi.

Xondamir Alisher Navoiy odamlarga qilgan barcha yaxshiliklarning qanchalik beg'araz va chin yurakdan bo'lgani to'g'risida: "Amirning muborak xulq-atvorleri xuddi shunday bo'lib, [ul zotning] cheksiz yaxshilikleri bu borliq olamda shuhrat topish yoki abadiy olamda katta savobga erishish uchun qilingan emasdi. Chunki bu dunyo va undagi narsalar ul zotning himmat nazarida bir somon xasichalik qimmatga ega emasdi. Ammo cheksiz ochiqqo'llik va saxiylik xislatiga ega bo'lishiga qaramasdan, hyech qachon hyech kimga bir arpa donichalik ham minnat qilmasdi"[4], – deb yozadi. Hazratning tabiatidagi atrofidagi ko'plab odamlarga rahmat eshitish yoki savob olish uchun emas, shunchaki ezigulik qilishi, yaxshilik qilishi mumkin bo'lgan holatda uni qilmasdan turolmasligi sifatleri ulug' mutafakkir shaxsiyatidagi bunday go'zal fazilatleri asarlari qahramonleri ham o'tgani o'quvchilarga kuchli ta'sir qiladi.

"Makorim ul-axloq"da Navoiyning cheksiz darajadagi qo'li ochiq va saxiyliqi faqat muhtoj odamlargagina emas, balki podshoh saroyi ehtiyojleri ham davlatini ayamaganini: "Shunday holatlar ham ko'plab yuz berganki, Sohbiqiron Sulton saroyi amaldorleri ayrim zaruriy xarajatlar uchun katta miqdordagi pulni (soliqlar sifatida to'lash uchun) xalq zimmasiga yuklashmoqchi bo'lishganida, qalbi dengizday keng bo'lgan bu Amir xalq qiyinalib qolmasligi va bu narsa saltanat qasri poydevorining larzaga kelishiga sabab bo'lmasligi uchun o'sha pulni o'z xazinalaridan to'lab yuboradilar"[5], – deya tasvirlaydi. Hazrat Navoiyga xos bunday olijanob xususiyatlardan xabardor qilish har bir o'quvchiga ikki jihatdan ijobiy ta'sir qiladi: birinchidan, bola Alisher Navoiyday go'zal fazilatlar o'zida ham bo'lishiga intiladi, ikkinchidan, shoir bitgan asarlardagi qahramonlardagi ezigu sifatleri tushunish va qabul qilishi osonlashadi.

Xulosa. Fiyosiddin Xondamirning «Makorim ul-axloq» («Olijanob xulqlar») asari buyuk o'zbek shoiri va mutafakkiri, davlat va jamoat arbobi Alisher Navoiyning hayoti, adabiy, ilmiy va ijtimoiy-siyosiy faoliyati to'g'risidagi ma'lumot beradigan qimmatli manba hisoblanadi. Xondamir Hazrat Navoiyga sadoqat bilan xizmat qilgan. Umrining so'nggi kunlarigacha uning yonida bo'lgan. Shuning uchun so'z mulkining sultoni haqidagi voqealarni, biron bir olim-u fuzalo u kabi aniq yozib qoldirmagan. Bu hol Alisher Navoiy shaxsiyati va ijod yo'lini o'rganishga qaratilgan adabiyot saboqlarida "Makorim ul-axloq" asaridan keng foydalanishni taqozo qiladi.

ADABIYOTLAR

1. Давлатшоҳ Самарқандий. Шоирлар бўстони. –Т.: Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1981. –Б.188-189.
2. Ғиёсиддин Хондамир. Макорим ул-ахлоқ. –Т.: Ғафур Ғулом номидаги НМИУ, 2017. –Б.90.
3. Зайниддин Восифий. Бадоеъ ул-вақоеъ. –Т.:Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1979. –125 б.
4. Ғиёсиддин Хондамир. Макорим ул-ахлоқ. –Т.: Ғафур Ғулом номидаги НМИУ, 2017. –Б.97-98.
5. Абдурауф Фитрат. Танланган асарлар.11 жилд.–Тошкент:Маънавият, 2000. –256 б.
6. Ғиёсиддин Хондамир. Макорим ул-ахлоқ. –Т.: Ғафур Ғулом номидаги НМИУ, 2017. –123 б.
7. Давлатшоҳ Самарқандий. Шоирлар бўстони. –Т.:Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1981. –189 б.

Hulkar RAJABOVA,
ToshDO'TAU mustaqil izlanuvchisi

PhD, dotsent N.To'xtayeva taqrizi asosida

**QISSADA EKZISTENSIAL QAHRAMON VA UNING JONZODLAR BILAN YASHASH MOTIVI (SHUHRAT
MATKARIMNING "MAQAR" QISSASI MISOLIDA)**

Annotatsiya

Maqolada ekzistensial qahramonlar odatda jamiyatdan chetga surilgan, o'z xayollari, tuyg'ular va ichki qarama-qarshiliklari bilan kurashadigan shaxslar xususida so'z yuritilib, ularning ko'pincha o'z hayotining mohiyatini izlashi yoki mavjudlikning bekorligini his qilishi tahlilga tortiladi. Shuningdek, ekzistensial qahramon va jonzodlar (hayvonlar, tabiat, afsonaviy mavjudotlar) o'rtasidagi munosabatning turli ma'nolari talqin qilinadi.

Kalit so'zlar: Ekzistensial qahramon, qissa, hayot, obraz, harakter, yolg'izlik, voqea.

**EXISTENTIAL HERO IN THE STORY AND HIS MOTIVE OF LIVING WITH CREATURES (ON THE EXAMPLE OF
SHUHRAT MATKARIM'S STORY "MAKAR")**

Annotation

The article discusses existential heroes, usually individuals who are excluded from society, struggling with their fantasies, emotions, and internal contradictions, and analyzes their often searching for the meaning of their lives or feeling the futility of existence. It also explains the various meanings of the relationship between the existential hero and creatures (animals, nature, mythical creatures).

Key words: Existential hero, story, life, image, character, loneliness, event.

**ЭКЗИСТЕНЦИАЛЬНЫЙ ГЕРОЙ В ИСТОРИИ И ЕГО МОТИВ ЖИЗНИ С СОЗДАНИЯМИ (НА ПРИМЕРЕ
РАССКАЗА ШУХРАТА МАТКАРИМА «МАКАР»)**

Аннотация

В статье рассматриваются экзистенциальные герои, как правило, люди, которые маргинализированы обществом и борются со своими фантазиями, эмоциями и внутренними конфликтами. Анализируется их поиск смысла жизни или чувство тщетности существования. Интерпретируются также различные смыслы взаимоотношений экзистенциального героя с существами (животными, природой, мифическими существами).

Ключевые слова: Экзистенциальный герой, история, жизнь, образ, характер, одиночество, событие.

Kirish. Yozuvchilar bor-ki, hayol ummoni tubidan rangorang badiiy so'z – marvaridlarini terib, shunday hayoliy obraz yaratadi-ki, u haqiqiy hayotday go'zal va takrorlanmasdir. Yana yozuvchi bor-ki, voqealar, syujet, qahramonlarni o'ylab topmaydi, ularni real hayotda qanday bo'lsa shundayligicha tasvirlaydi. Yozuvchi Shuhrat Matkarim hayotda ko'rgan kechirganlarini qog'ozga tushiradi. Hech qanday hayoliy to'qimasiz qahramonlarini yaratmaydi, ular bilan birga nafas oladi, umrguzaronlik qiladi.

Shuhrat Matkarim qissalaridagi obrazlarning hayotda ham prototiplari bor. Yozuvchini qaysidir voqea, voqelik yoki atrofidagi biror kishining xarakteri ta'sirlantirsa shu zahotiyoq ularni asarlarining obrazlariga aylantiradi. Barchaga ma'lum qoida - yozuvchi o'zi ko'zlagan g'oyani olib chiqishi uchun faqat real hayot va faqat real obrazlardan foydalanmaydi. Boriga qo'shib-chatadi, yo'g'ini o'ylab topadi. Shuning uchun asardagi obrazlarning faqat real yoki faqat to'qima bo'lishi juda qiyin. Xuddi pishiq mato ishlab chiqarish uchun sanoatchilar tabiiy tolaga ma'lum miqdorda sun'iy qo'shgani kabi yozuvchi ham asarlarida ham real, ham xayoliy to'qima obrazlarni uyg'un qo'llaydi. Asosiy gap obrazning hayoliy yoki to'qima bo'lishida emas. Eng muhimi yozuvchi o'zi ko'zlagan fikrini ta'sirli bir tarzda o'quvchiga yetkaza olishidadir. Obraz u xoh to'qima (hayoliy) xoh real bo'lsin o'quvchini hayratlantirishi, hayajonlantirishi, yig'latishi, kuldirishi kerak. Buning uchun esa yozuvchidan iqtidor va mahorat talab qilinadi. Huddi shunday Shuhrat Matkarim ta'kidlaganidek, qariya Maqar obrazi ham yozuvchi atrofidagi bir shoira tanishining otasi haqidagi gurgunlaridan tug'ildi.

Maqar-o'zbek otalariga xos fazilatlarini o'zida mujassam etgan qadriyat namunasi. Maqar – ko'ngil odami. Birovga qattiq gapirmaydigan, ming azob bilan qarmoqqa tushirgan baliqlarini uning yo'lini ko'z tikib, ko'chani to'ldirib, "ana Maqar kelayotir, ana itil" deya, qichqirayotgan bola-baqruga ulashgan, qishloqdagi

har bir kishining yetti pushtigacha biladigan, so'rashadigan mehr-oqibat odami. Masalaning yana bir tomoni Maqar cholning o'z ismi emas. Uning asl ismi Husinboy, bir vaqtloari mulla qulog'iga shunday deb azon aytgan. Bir sabab bilan tuman voyenkomi u bilan muloqotda, "Spasibo Makar Mitrofonovich!" deydi. Makar Mitrofonovich deb o'ris o'zining ismini aytdimi yo Ho'sinboyshga shunday murojaat qildimi bu qorong'u. Ammo odamlar endi Ho'sinboyga Makar Mitrofonovich, Makar Mitrofonovich, keyin Makar, Makar deb murojaat qiladilar. Keyinchalik xalqning tilida Makar Maqarga aylanadi va Ho'sinboy Maqarga aylanadi. Xalq ichida Husenboyning Makarga, Makarning Maqarga aylanishi esa qissaga o'zgacha estetik zavq beradi.

Ha, "Maqar" u yoki bu, o'zga insonlar haqida emas. Bu qissa bugun bilan erta o'rtasidagi mavjud bo'lgan oraliq haqida. Bu asar bir avlod bilan ikkinchi avlod o'rtasida uzilib qolgan ko'priq haqida. Bu qissa go'dagini jajji qo'lchalaridan tutib, tetapoya qildirgan, endi esa qo'llari havoda qolgan qaltiroq barmoqlar haqida. Bu kitob bir zamonlar halovatini o'ylamay dardlarini ichga yutib, alla aytib, farzandining har qanday orzularini ro'yobga chiqargan, hech nimaga zoriqtirmagan, o'zi farzandlar diydoriga zoriqqan, ayni dam jim qolgan lablar haqida. Eng yomoni men uchun nima qildinglar, deya iddao qiladigan farzandlar haqida. Bu qissa o'kinch bilan yozilgan mehr-oqibat haqida.

Xuddi shunday, "Maqar" chol ham baliqchilik ketidan ro'zg'orini tebratgan, farzandlarini boqqan ayni paytda esa o'ziga qarilikdan butun a'zoyi badani og'riqdan ingrayotgan, ko'rimsiz qarib-churib ado bo'lgan itni hamroh qilgan yolg'izlikdagi inson obrazi. Ichidagi bor dardini, oilasi, bolalari haqidagi gaplarini, bir emas, ikki emas o'n nafar farzandi o'rniga "Xorazm yo'lbarisi" (chol hamrohini shunday ta'rifiydi) itga to'kib sochadi.

Ikki qari do'st. Eng qizig'i, bir tomon faqat gapiradi, ikkinchi tomon esa jimgina tinglaydi.

Maqar - ekzistensial qahramon. U hayotning ma'nosi, erkinlik va tanlov, yolg'izlik, begonalik kabi mavzular bilan kurashadi. Maqar jamiyatga moslasha olmaydi. O'z hayotining ma'nosini anglashga kirishadi. Insonlarning mavjudligidagi ziddiyatlarni boshidan kechiradi. U jamiyat bilan kelishib yashashda qiynaladi. O'zini atrofdagilarga nisbatan begona hisoblaydi. Lekin "u atrofdagilarni yetti urug'igacha taniydi. U suhbatdoshingning faqat o'zini, oilasini emas, ularning qishloqda ne chotig'i(eng uzoq qarindosh) bo'lsa hammasini bir-bir so'rab chiqadi. Ba'zilar gohida dovdirlab ham qoladi. "Kimni aytayotirsiz, Xusen ota? Falonkas deganingiz kiim?" Maqar miyig'ida kuladi. So'ng jiddiy tortib so'rayotgan odamining u bilan qanday qarindoshligini tushintiradi[1]."

Ba'zilarga bu so'rashish yoqmaydi. Uning bu odatini "Vos-vos bo'lib qolgan bu qarri" deydi. Aslida hozir ham qishloq va ovullarda yoshi kattalar kichiklardan yetti pushitini so'rash odatini kanda qilishmaydi. To'g'ri shaharda bunday qadriyatlar kulguli bo'lib ko'rinar, biroq yozuvchining qiynagan asl mohiyat ham bugungi yoshlarning o'tmish ajdodlari yaqin qarindoshlaridan uzoqlashib, qarindosh-urug'ini tanimay borayotgani o'rtada jigarchilik, urug'chilik kabi qadriyatlarning unutilayotgani Maqar obrazi orqali o'ylantiradi.

Maqar hayotning ma'nosi va ahloqiy tanlovlar orasida azoblanadi.

U dunyoni tushunarsiz va ma'nosiz deb biladi. Hattoki o'zining harakatlarini ham shubha ostiga qo'yadi.

Ekzistensial qahramonlar Albert Kamyu – "Begona" (Merso), Frans Kafka – "Jarayon" (Yozef K.), Fyodor Dostoyevskiy – "Yerto'ladagi odam" asarlarida ham ko'rish mumkin. Shuhrat Matkarimning Maqar qissasi qahramoni ham o'zining mavjudligini chuqur tahlil qiladi, hayot va o'lim orasidagi noaniqlikdan aziyat chekadi va tanlov erkinligi unga og'irlik qiladi.

Shuhrat Matkarimning Maqar obrazi o'z hayoti uchun javobgarlikni o'zi his qiladi, birovga og'ir yuk bo'lishni istamaydi. Nafaqaga chiqib ham bekor o'tirmadi.

"Lekin qarri ham odam, non yegisi, o'ynagisi, kulgusi keladi. Uyida o'tirsa ichi qisadi. Shuning uchun ina, oyog'imni zo'rg'a sudrab bo'lsa ham, to'rva xaltamni sudrab yuribman. Kampir borma, deydi ko'lga. Lekin bolalarga tarqatganimdan qolganini sotsam besh-olti tanga bo'ladi-da. "Meloch, no priyatno", degan o'ris. Kimning qo'lga qarab o'tirasani. Ming bolang bo'lsa-da, bir tiyin ham so'rab bo'lmas ekan. Qiziq, a? Ota berish, bola olish uchun yaralgan ekan. Aksincha emas. Keyin uyda o'tirib ne ish etaman? It qirqamanmi? Shundi desam ham, kampir, o'tiring- o'tiring, pensiyangiz yetib ortadi, deydi. Ayy, pensiya degani ne? Uning ham egalari bor. Oqtiqlar, bolalar. Hammaning haqqi bor-da, shu xukumat beradigan pensiyada. Hammasi bering, bering, sizniki tavarik, deydi. Ay, o'lmagay bular. Bermay ne ish eta? Orqalab ketadimi? Kampir bechora meni qayg'uradi, bilaman. Tuvri, avvallari ko'lga kayf uchun chiqar edim. Yosh edim. Hech narsa bilinmas edi. Lekin endi kuni bilan ko'ldalavlab[2] yurish og'irlik qilayotir."

Ma'lumki qissalarda obrazlarning jon zodlar bilan hayot kechirishi yozuvchining qahramonning ruhiy talqini xususan, uning ichki kechinmalari, his-tuyg'ulari va ijtimoiy muhitga munosabatini ifodalashning ramziy shaklidir. Bu esa turli ruhiy jarayonlar va insonning shaxsiy rivojlanish jarayoni bilan bog'liq bo'ladi.

Maqar qissasida ham it obrazi orqali insonning ichki qo'rquvlarini yoki hayotiy qiyinchiliklarini ifodalagan. Yozuvchi qissada bosh qahramonning it obrazi bilan butun kunni o'tkazishi uning yolg'izlik motivi bilan bog'laydi.

Bu holat qahramonning ichki dunyosi, jamiyatdan ajralishi yoki o'zini tushunish jarayonini ifodalagan.

Adabiyotda bunday syujetlar turli ruhiy va falsafiy talqinlarga ega.

1. Jamiyatdan ajralish va yolg'izlik

Ba'zi qahramonlar jamiyatda o'z o'rnini topa olmagan uchun jon zodlar bilan yashaydi. Bu shuni anglatadiki, qahramonning ichki yolg'izligi tashqi dunyo bilan bog'liq muammolarga asoslangan.

"Maqar bolalari haqida o'ylaganda hamisha yuragining bir muyushida yaxshigina bir yoriq borday sezadi"[3] Bir kun

kelib shu o'zim deb o'ylagan bolasi yot odamga aylansa yomon ekan.

2. Ichki yolg'izlik va o'zini anglash

Maqar jismonan yolg'iz emas. Uning xotini va o'n nafar farzandi bor. Biroq Maqar ruhiy jihatdan o'zini tanho his qiladi. U insonlardan uzoqlashib, jon zodlar bilan yashashni tanlaydi. Maqar Xorazm Yo'lbarisi orqali o'zini anglay boshlaydi.

Maqarda alternativ do'stlik va hissiy ehtiyojlar ham bor. Maqar Xorazm Yulbarisi bilan do'stlashib, o'zining yolg'izligini bartaraf etadi. U shu iti orqali hissiy ehtiyojlarini qondiradi.

"Maqar baliqdan har kuni shunday qaytadi. Ko'ldan chiqishi bilan uni Xorazm yo'lbarisi kutib oladi. Xorazm yo'lbarisi bu bir cho'poniti. Qarib – churib, hech narsaga yaramay qolgan bir jonivor. U bu yerda bundan besh-o'n yillar oldin paydo bo'ldi. Shu vaqtda ham u juda qari edi. Hozir ham o'shandagiday, go'yo vaqt unga ta'sir etmayotdigandek. Shu-shu salvirab, qaltirab - qaqshab, zo'rg'a odim otishi. Shu-shu mayus ko'zlar. Faqat semirgan. Junlari yaltirab o'ziga kelib qolgan. Uning ne yerdan kelganligini, kimniki bo'lganligini hech kim bilmaydi[4]."

Maqar chol it obrazi orqali ezgulik va yovuzlik chegarasida bo'ladi. Bu bilan uning ichki dunyosidagi zulmat va yolg'izlik o'zining yaxshi va yomon tomonini anglashga yordam beradi. Maqar yana iti bilan do'stlashib mukammal dunyodan qochish istagida yashaydi.

Qissada it bilan o'rtoqlashish faqatgina yolg'izlik ramzi emas balki bu yolg'izlik ijtimoiy, hissiy yoki falsafiy bo'lib, bu qahramonning muammolaridan qochish yo'li ham bo'lgan. Maqar it do'sti bilan ichki o'sish va o'zini anglash jarayonini ham boshidan o'tkazadi.

Shuhrat Matkarim Maqar qissasi orqali ekologik muammolarni ham talqin qilgan. Xususan "Maqar"da inson va tabiat o'rtasidagi munosabatlar, ekologik muammolar ham o'ziga xos ramzlar orqali aks ettirilgan. Qissada qahramonning boshidan kechirganlari nafaqat insoniy hayot falsafasi, balki tabiat bilan uyg'unlik masalasini ham ko'rsatib beradi.

Makarning ota-bobolari ham shu qum etagida yashagan. Qum ichidagi ko'llarning son-sanog'i yo'q edi. Uydan chiqib bir odim otilsa ko'lga kirilardi. "Hayyy, ne degan ko'llar bor ediii?" xo'rsindi Maqar. "Bir xalta baliq tutish hech gap emas edi. Tirsakdan kamini olmas edik, kichkina, deb. Hammasidan mazali baliq suvan edi. Haa, loyli suvlarda bakra ham bo'lar edi. Tumshug'i sunchik, og'zi tomog'ining ostida, qorni quyruq'ining yonida bo'lar edi. Sal yursang bir-birlarining ortiga yashiringan qumtepalar. Sariq, qo'ng'ir kenglikning cheki ko'rinmaydi. Ko'z olding jimirlab ketadi. Ularning bag'ridagi sanoqsiz ko'llarni tasavvur etaman. Qumliklar ichida paydo bo'lgan ko'llar Xorazm tabiatining chinakam mo'jizasi. Cheksiz qumlik va o'rtada ko'm-ko'k ko'llar tizimi. Bular meni rom etadi[5]."

Xorazm yo'lbarisi – tabiiy muhit va inson munosabatining ramzi.

"O'sha kuni Maqar odatdagiday ko'ldan orqalanib chiqdi. Qarasa so'qmoqda bir narsa yotibdi. Bir g'altak tuproq uyumiday. Go'yo kimdir ko'lining qora uyug'ini olgan-u, shu yerga to'kkan - ketgan. "Bu ne ekan?" o'yladi Maqar. "Itga o'xshiyimi?" Notanish jonivor boshini qorni ustiga qo'yib yotar, junlari hurpaygan, dag'al va ko'rimsiz edi."

Shuhrat Matkarim Maqar qissasida tabiatga bo'lgan beparvolik va yovuz munosabatning oqibatlaridan so'zlaydi.

"Otamning aytishiga qaraganda biz bu yerga yangi ko'chib kelgan paytlarimizda qumliq bundan ancha keng bo'lgan ekan. Hozir esa mana, qumlar ham kundan-kun qisqarib borayotir. Sababi qumning to'rt tarafiga qudratli traktorlar solingan. Qum ayovsiz tekislanib, yerlar ochilmoqda. Sal epaqaga kelgan yerlarida uylar, ba'zan baland-baland ko'p qavatli domlar solinmoqda. Bir vaqtlar top-toza bo'lgan, turli hasharotlar-u, jon zodlarga makon bo'lgan qum yuziga hozir qarab bo'lmaydi. Hamma yerda inson qadami yetganligining isboti. Uyum-uyum qurilish ashyolari, ziyofatlardan keyin unutilib qoldirilgan konserva qutilari, shisha, qog'oz, plastik idishlar. Ular cho'ling gulday chehrasiga toshgan yiringli toshmalarga o'xshaydi. Juda xunuk ko'rinish. O'ylab qolaman. Nega hech kim od solmaydi, hamma jim[6]?"

"Maqar" qissasida yana ekologik muammolar va insoniy loqaydlikni tarannum etadi. Qissada yozuvchi hayvonlar va tabiat

insonlarning noto'g'ri munosabati tufayli zarar ko'rayotganidan odamlarni ogohlantiradi.

“Yovuz kuchlar, u qanday ko'rinishga ega bo'lmasin, hech kimga halaqiti bo'lmagan tabiatimizning mana shunday mo'jizalarini - hayvonot-u nabobotini mahv qilishga chog'langani qanchalik ayanchli. Shularni o'ylaganda beixtiyor xitob qilgisi keladi kishining: Ey, birodarlar! Bu ne degan gap? Do'ppini boshdan olib, bir o'ylab ko'ring. Cho'lda o'z kunini o'zi ko'rib yurgan qumpishikmi, yumronqoziq yo bo'lmasa beozorgina tovushqon sizdan bir tishlam non yo uyingizning bir xonasini so'rab keldimi? YO tinchingizni buzdimi? Bunday bo'lishi tugul, ular sizlarning uzoqdan eshitaladigan tovushlaringizdan ham cho'chishadi. Chunki biz ongli, aqlli yovuzmiz-da. Payt poylaymiz, beozorgina jonivorlarga qarshi tish tirnog'imizgacha qurollanamiz. Miltiq, pichoq, sanchqi va hakoza. Insonmiz, rahmdilmiz, deysiz-u, tabiatga nisbatan yovuzlik ishlatishga qo'limizda bo'lgan-u, bo'lmagan barcha imkoniyatlardan beayov foydalanamiz. O'ldirsak bo'ldi tabiatni. Bizga hayvonmi, qushmi farqi yo'q. Ularning qoni bilan nafsimizni qondiramiz, bolalarimizga yediramiz ularning go'shtini. Ammo bu jonivorlarning ham joni, bolalari, jufti-haloli borligini xayolimizga ham keltirmaymiz. Shuning uchun ular bizni uzoqdan ko'rishi bilan qochishadi. Lekin biz ularni yovvoyi, yirtqichlar deymiz. Lekin haqiqiy yirtqich biz bo'lamiz. Agar tirikchilik qilish zarurati bo'lmaganda edi, uylaridan jimitdek masofaga ham chiqmagan bo'lar edi. Ammo ular ham qorinlarini to'ydirishlari, bolalarini boqishlari kerak. Shuning uchun uyasidan, inidan, uylaridan chiqishga majbur. Lekin shunda ham bizni bezovta qilishmaydi, bizni o'ldirish, yeyish maqsadida uyimizga qurol ko'tarib kelishmaydi. Och qolishsa ham bunday qilishmaydi, qilisholmaydi. Ochlikdan o'lib ketaverishadi. Biz esa ularni o'ldirib ham kifoyalanmaymiz, vatanlarini - cho'llarni tekislab, o'rmonlarni kesamiz. Biz o'zimizning besh kunlik dunyoimiz, o'zimizning huzur - halovatimiz uchun ularning yurtlarida baland-baland uylar quramiz, o'n barmog'imizni og'zimizga tiqamiz. Hamma yoqqa chang solib yotibmiz, xattoki qumlariga ham. Bir kun kelib shu qumlariga tiqilib o'lib ketishimizni xayolimizga ham keltirmaymiz”.

Qissada yozuvchi real hayotdagi ekologik muammolarni aks ettiradi. Qissa o'quvchiga oyna tutadi: yovvoyi hayvonlarning yo'q bo'lib ketishi – bugungi dunyoda ko'plab hayvonlar inson faoliyati natijasida qirilib ketmoqda. Tabiatni muhofaza qilishning ahamiyati – inson tabiat bilan uyg'un yashamasa, ekologik muvozanat buziladi.

Qissada inson va hayvon o'rtasidagi aloqa juda ta'sirli keltirilgan. Bu real hayotda insonlarning tabiat oldidagi mas'uliyatini eslatadi. Agar inson tabiatni asramasa, oxir-oqibat o'zi ham zarar ko'radi.

“Mana Orol nichik bo'lgan bir vaqtlar. Qanday to'liqlanib yotgan, bag'rida qanday ajoyib baliqlar yashagan! Kemalar bir ketishda tonna-tonna ov bilan qaytganlar. Men Orolni, uning shovullab turishi-yu, qirg'oqlarga shoppillab urib turgan to'liqlarini ko'rmaganman. Lekin eshitgan gaplarimdan bilaman-ki, uning qirg'og'ida xayol surib tursang dengizdan mayin, salqin havolar keladi. Orolning chetlarida takalliklarning, u yoqdan bu yoqqa, bu yoqdan u yoqqa uchib o'tayotgan turli qushlarning yaqin-uzoq ovozlari tinmay eshitilib turadi. Lekin haqiqatan ham shundaymi yo bu bir xayolmi, bilmayman.

U Orolni bolaligida shunday tasavvur etirdi. Hozir esa Orol desa ko'z oldiga million-million gektar sho'r-garava bosib yotgan, “chilt” etgan xayot nishoni yo'q, shovullagan shamollar yuz, ming, o'n minglagan kilometrarga ofatlar yog'dirib yotgan cheksiz maydon ko'z oldiga keladi. Maqar Orolning bugungi holatini ham ko'rmagan, bormagan. O'z-o'z, qanchalik dahshat bo'lishi mumkin u manzara. Uni tasavvur etishga uringanida yuraklari ezilib ketadi. U o'zini odam emas, kichkina, juda kichkina, bir jonotday his qiladi. Kaltakesakmi yo boshqami. U o'zini hatto echkimarday ham his qilolmaydi. Echkemar katta, u esa kichkina, ojiz va ko'rimsiz bir jonivor. Kaltakesak. Undan maydaroq va yoqimsiz nima bor? Agar bo'lsa Maqar shuning xud o'zi. Hatto kaltakesak ham emas[7].”

“Maqar” qissasi ekologik muammolar haqida chuqur ma'no beruvchi asar bo'lib, tabiat va hayvonlarni himoya qilish zarurligini ko'rsatadi. Bir so'z bilan aytganda “Maqar” qissasi inson faqat o'z manfaatini o'ylamasdan, tabiatga hurmat bilan munosabatda bo'lishi kerakligini o'quvchiga singdiradi.

ADABIYOTLAR

1. Шухрат Маткарим. Мақар. – Тошкент: “Тубо нашр”, 2024. 216 бет.
2. Алавлaб – сандироклаб
3. Шухрат Маткарим. Мақар. – Тошкент: “Тубо нашр”, 2024. 216 бет.
4. Шухрат Маткарим. Мақар. – Тошкент: “Тубо нашр”, 2024. 216 бет.
5. Шухрат Маткарим. Мақар. – Тошкент: “Тубо нашр”, 2024. 216 бет.
6. Шу китоб
7. Шухрат Маткарим. Мақар. – Тошкент: “Тубо нашр”, 2024. 216 бет.

УДК: 81'373.45

Халима ХАКИМОВА,
НОУ «Университет Маъмуна» самостоятельный соискатель
E-mail: halimushka1@gmail.com

Рецензент: д.ф.н., профессор УрГУ О.О. Чупонов

ГЛОССЫ В ИСТОРИЧЕСКИХ РОМАНАХ М.И.ШЕВЕРДИНА, ПРОНИКШИЕ В РУССКИЙ ЯЗЫК В XVIII ВЕКЕ (НА МАТЕРИАЛАХ НКРЯ)

Аннотация

В данной статье рассматривается вопрос о глоссах, функционирующих в исторических романах М.И.Шевердина, которые стали употребляться в русском языке с XVIII века. Отмечается, что 9 единиц соответствуют указанной хронологической рамке и они проникли в русский язык в силу различных причин. Для получения сведений о первом употреблении той или иной единицы в русском языке использованы материалы Национального корпуса русского языка.

Ключевые слова: Глосса, роман, М.И.Шевердин, экзотизм, НКРЯ, исторический памятник, стиль, Восток, реалия.

18-ASRDA RUS TILIGA TAKOMILLASHTIRILGAN M.I.SHEVERDIN TARIXIY ROMANLARIDAGI GLOSLAR (RTMK MATERIALLARI ASOSIDA)

Annotatsiya

Ushbu maqolada M.I.Sheverdin tarixiy romanlarida qo'llanilgan va rus tilida XVIII asrdan boshlab muomalaga kirgan glossalar tadqiq qilingan. Aniqlangan birliklardan 9 tasi ushbu davrga to'g'ri kelishi va ularning kirib kelishi turli sabablar bilan bog'liq ekanligi ta'kidlanadi. Rus tilida u yoki bu birlikning ilk bor ishlatilishi to'g'risida ma'lumot olish uchun Rus tilining milliy korpusiga murojaat qilingan.

Kalit so'zlar: Glossa, roman, M.I.Sheverdin, ekzotizm, RTMK, tarixiy manba, stil, Sharq, realiya.

GLOSES IN THE HISTORICAL NOVELS OF M.I. SHEVERDIN, IMPROVED INTO THE RUSSIAN LANGUAGE IN THE 18TH CENTURY (BASED ON MATERIALS OF NCRL)

Annotation

This article examines the issue of glosses functioning in the historical novels of M.I. Sheverdin, which penetrated into the Russian language in the 18th century. It is noted that 9 units correspond to the specified chronological framework and they penetrated into the Russian language due to various reasons and began to be used in the appropriate context. To obtain information about the first use of a particular unit in the Russian language, the materials of the National Corpus of the Russian Language were used.

Key words: Gloss, novel, M.I. Sheverdin, exoticism, NKRYA, historical monument, style, East, reality.

Введение. М.И.Шевердин занимает важное место в русской литературе XX века: его творчество глубоко связано с историческим контекстом и культурными событиями, происходившими в Узбекистане в указанный период. В его творениях нашли свое отражение как личные переживания, искания писателя, так и задокументированы важные изменения, происходившие в нашей стране в столь важный период развития.

М.И.Шевердин снискал уважение в творческой среде и по той причине, что активно исследовал темы национальной идентичности и культурного наследия узбекского народа, сумел запечатлеть уникальные черты узбекской культуры, которые формировались под влиянием различных социально-исторических факторов. Автор обращается к фольклору, традициям и быту узбекского народа в процессе создания своих исторических романов. Не менее важной особенностью творений писателя является то, что он проводит глубокий анализ культурного взаимодействия между различными этническими группами, населявшими Узбекистан. Его романы показывают, как многонациональный состав страны обогащает культурный ландшафт и формирует уникальную синкретическую культуру.

Обзор литературы по теме. Глосса как языковое явление изучается в лингвистической науке с недавних времен. Зарубежными учеными-языковедами рассмотрены некоторые их особенности. В частности, М.А.Малышев исследует в сопоставительном аспекте проблемы глоссирования и внутритекстового толкования [6], в монографии Н.Ж.Шаймерденовой подобные единицы охарактеризованы как феномен текста [9], М.М.Чумандрина же изучает их роль в историческом тексте XVIII века [8].

К.И.Коваленко рассматривает глоссирование в качестве лексикографического приёма [3], а Г.С.Баранкова – как прием редактирования исторического текста [1].

Методология исследования. Для изучения семантических особенностей глосс, функционирующих в исторических романах М.И.Шевердина, которые проникли в русский язык в XVIII веке, в данной работе использованы методы сплошной выборки (при сборе примеров), контекстуального анализа (при выявлении особенностей употребления в тексте), сопоставительный метод (для сопоставления семантики единицы в текстах произведений М.И.Шевердина и историческом памятнике XVIII века).

Анализ и результаты. В плане языковых особенностей творения М.И.Шевердина отличаются интеграцией узбекского языка в русскоязычную разговорно-бытовую среду или наоборот, русского языка в узбекоязычную действительность, где единицы обоих языков претерпевают определенные изменения. Здесь особая роль принадлежит национальным реалиям и экзотическим элементам, обильное употребление которых можно отметить в качестве стиля М.И.Шевердина. В данной статье рассмотрим не менее интересное языковое явление, как глосса. В качестве предмета исследования нами были выбраны глоссы, которые проникли в русский язык до создания произведений М.И.Шевердина, точнее на протяжении XVIII столетия, когда стали активизироваться славянско-тюркские языковые контакты. Следует добавить, что большинство выявленных глосс характерно исключительно текстам исторических романов писателя. Для выявления особенностей функционирования глосс (экзотизмов) в произведениях писателя нами в тексте его исторических романов было выявлено 822 единицы.

Глосса представляет собой интерпретацию или перевод непонятного, устаревшего, диалектного слова или выражения. Этимологически понятие восходит к греческому γλῶσσα, которое употреблялось в значениях «язык», «речь». В основном в исторических источниках встречаем два вида глоссы – интерлинейную (написанные над или под строкой текста) и маргинальную (на полях рукописи или книги). Сперва учеными в качестве глоссы обозначались любые чуждые для языка единицы или целые выражения. Впервые глоссы стали применяться у греков при изучении поэзии Гомера, в дальнейшем – при толковании отдельных отрывков Библии, а также юридических текстов [4]. В дальнейшем глоссой стало называться толкование, перевод, помещенный непосредственно в текст. В частности, у М.И.Шевердина можно обнаружить как перевод употребляемого иноязычного слова или выражения, так и перевод непонятных единиц.

Воспользовавшись возможностями Национального корпуса русского языка, выявили, что 9 единиц (гяур, таш, муфтий, батман, дервиш, курган, калым, шайтан, юзбаша) из 822 были употреблены в текстах на русском языке еще в XVIII веке. Возможно, эти слова проникли в русский язык в результате контактов с тюркскими, персидскими и арабскими народами, а также в результате колонизации, торговли и культурного обмена. Рассмотрим каждую единицу по отдельности. Пояснения к данным единицам соответствует шевердинским текстам.

Гяур

Значение: неверный (человек)

Пример первого употребления: новый Немче Гяурь, (такъ называютъ Турки всѣхъ Христіанъ безъ изыятія)

Год употребления: 1738

Источник: К.Таубертъ. Краткое описание всѣхъ случаевъ касающихся до Азова отъ создания сего города до возвращенія оного подъ Россійскую державу

Пример функционирования в тексте произведений М.И.Шевердина: Дней пять назадъ объявилъ, что большевики – это гяуры – неверные (Набат. Агатовый перстень, с. 118).

Как видим, К.Тауберт воспринимает значение единицы гяур более узко, т.е. он под этим обозначением понимает только христиан. У М.И.Шевердина более корректное пояснение – всякий неверный человек или иноверец.

Таш

Значение: камень; мера длины около 8 километров

Пример первого употребления: а древней городъ Фанагорія называется на Турецкихъ Ландкартахъ [слова на арабскомъ] Кізілъ Ташъ, то есть красной камень

Год употребления: 1738

Источник: К.Таубертъ. Краткое описание всѣхъ случаевъ касающихся до Азова отъ создания сего города до возвращенія оного подъ Россійскую державу [перевод книги Готлиба Байера с немецкого]

Пример функционирования в тексте произведений М.И.Шевердина: Он машет в белесую муть рукой и бормочет что-то насчет «бир-еки таш». Но его таш тоже самая растяжимая величина – от пяти до пятнадцати верст (Набат. Агатовый перстень, с. 248).

К.Тауберт употребляет единицу таш в первом, более частотном значении, а М.И.Шеврдин – во втором. В произведениях писателя можно встретить данную единицу и в первом значении.

Муфтий

Значение: высший духовный чин, хранитель местных мазаров

Пример первого употребления: Муфтіѣ, главнѣйшій у Турокъ законоучитель, опасаяся, чтобы сей сыск болѣе не продолжился

Год употребления: 1755

Источник: Извѣстіе о житіи Турецкаго султана Махомета пятаго

Пример функционирования в тексте произведений М.И.Шевердина: но и такихъ представителей человека разумного – «гомо сапиенс», как волостной управитель, муфтий (Джейхун, с. 46).

Можно заключить, что значения единицы муфтий почти совпадают.

Батман

Значение: мера веса (несколько пудов)

Пример первого употребления: Въ учѣте былъ каждый батманъ [въсѣ въ 15 фунтовъ]

Год употребления: 1763

Источник: Ф.И.Соймонов. Описание Каспійскаго моря

Пример функционирования в тексте произведений М.И.Шевердина: ... десять батмановъ надо отдать мирабу (Тени пустыни, с. 456).

Дервиш

Значение: мусульманский монах

Пример первого употребления: идетъ въ дервиши (магометанскія монахи)

Год употребления: 1763

Источник: Ф.А.Эмин. Непостоянная фортуна или похождение Мирамонда

Пример функционирования в тексте произведений М.И.Шевердина: Зикры устраиваютъ, какъ правило, дервиши – мусульманскіе монахи (Санджаръ Непобѣдимый, с. 260).

Если считать, что слова магометанин и мусульманин абсолютными синонимами, то значения слова дервиш у М.И.Шевердина и Ф.А.Эмина также идентичны.

Курган

Значение: крепость, огороженный двор

Пример первого употребления: ...то меньше нежели в десять минутъ узрели надъ могилою бугоръ, или курганъ, огромной величины...

Год употребления: 1766

Источник: М.Д.Чулков. Пересмешникъ, или Славенскіе сказки

Пример функционирования в тексте произведений М.И.Шевердина: Ходили по всемъ курганамъ, спрашивали хлебъ, ячмень, муку... (Тени пустыни, с. 41). Как видим, значение в первоисточнике и в тексте произведения М.И.Шевердина не совпадают. Следует отметить, что перед нами многозначное слово. Данное слово в значении «могильный холмъ въ степяхъ южной Россіи и Сибири» мы встречаемъ впервые в словаре И.О.Жиркова «Словарь иностранныхъ словъ, настольная книга для народныхъ читален и библиотекъ» [2, с. 95]. Другие его значения в словарях русского языка не зафиксированы. Следовательно, М.И.Шеврдин употреблял его в значении, которое характерно узбекскому языку. В частности, в Толковом словаре узбекского языка приводятся 3 значения указанной единицы. Последнее (усадыба, все постройки которой обнесены стеной) [7] совпадает со значением в шевердинском тексте.

Калым

Значение: выкуп, уплачиваемый женихом за невесту

Пример первого употребления: Когда согласной на то получить отвѣтъ, то сошедшися съ обоихъ сторонъ отцы и матери договариваются сперва о калымѣ, то есть, выкупѣ

Год употребления: 1769

Источник: И.И.Лепехин. Дневныя записки путешествія доктора и Академіи Наукъ адъюнкта Ивана Лепехина по разнымъ провинціямъ Россійскаго государства, 1768 и 1769 году

Пример функционирования в тексте произведений М.И.Шевердина: Паршивыхъ два барашка – калымъ? (Джейхун, с. 201).

Шайтан

Значение: дьявол, сатана

Пример первого употребления: оно болѣе до чреватыхъ Башкирокъ принадлежить, и называется Шайтанъ Уинь (Бѣсовая игра)

Год употребления: 1770

Источник: И.И.Лепехин. Продолженіе Дневныхъ записокъ путешествія академика и медицины доктора Ивана Лепехина по разнымъ провинціямъ Россійскаго государства въ 1770 году

Пример функционирования в тексте произведений М.И.Шевердина: Сатана – шайтан на Востоке не столь страшен, сколько хитер (Семь смертных грехов. Книга первая, с. 122).

Юзбаши

Значение:

Пример первого употребления: дни пришел от шемахинского хана Юзбаши с четырьмя человеками взяли ево

Год употребления: 1716

Источник: Переписка и дела во время посольства Артемия Волинского

Пример функционирования в тексте произведений М.И.Шевердина: Мы были начальником – «юзбаши» – сотским тыловых рабочих... (Взвихрен красный песок, с. 34).

В большинстве случаев значение той или иной единицы в тексте произведения М.И.Шевердина и в историческом памятнике XVIII века полностью идентичны.

Заключение. Таким образом, М.И.Шевердин – это писатель, чье творчество не только отражает события прошлого века в Узбекистане, но и способствует осмыслению этих событий, создавая возможность для читателя «окунуться» в историю Востока.

Рассмотренные нами выше слова проникли в русский язык в силу различных причин и стали употребляться в определенном контексте. Например, Слово муфтий восходит к исламской юридической практике и стало употребляться в русском языке в результате контактов с арабской культурой и исламом, который стал влиять на образ жизни и религиозные практики некоторых народов Российской империи, особенно в Поволжье и Кавказе. Как мера веса, слово батман заимствовано в результате торговых отношений с Востоком, где такие единицы измерения использовались довольно часто. Единица калым стала использоваться в русском языке в контексте этнографических описаний и исследовании быта.

ЛИТЕРАТУРА

1. Баранкова Г.С. Глоссирование как прием редактирования в списках поздней русской редакции «Шестоднева» // История русского языка. Памятники XI–XVIII вв. – М.: Наука, 1982.
2. Жирков И.О. Словарь иностранных слов, настольная книга для народных читален и библиотек, необходимое пособие для начинающих читать. – М., 1910.
3. Коваленко К.И. Глоссирование как лексикографический прием (на материале азбуковников XVII века) // И.И.Срезневский и русское историческое языкознание: опыт и перспективы. К 205-летию со дня рождения И.И.Срезневского. – Рязань, 2017.
4. Лингвистический энциклопедический словарь. – М.: Советская энциклопедия. Гл. ред. В.Н.Ярцева. – М., 1990.
5. Лингвистический энциклопедический словарь. – М.: Советская энциклопедия. Гл. ред. В.Н.Ярцева. – М., 1990.
6. Малышев А.А. Глоссирование vs внутритекстовое толкование лексики: терминологические точки соприкосновения в отношении текстов XVIII века // Ученые записки Петрозаводского государственного университета, 2019. №1 (178).
7. Ўзбек тилининг изоҳли луғати / Под ред. А.Мадвалиева. В 5-ти томах. Том V. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2006.
8. Чумандрина М.М. Роль глосс в изучении лексико-семантических отношений первой трети XVIII века // Развитие синонимических отношений в русском языке второй половины XVII века. – Казань: КазГУ, 1972.
9. Шаймерденова Н.Ж. Глоссы как феномен текста. – Алматы: Борки, 1998. 156 с.
10. Шевердин М.И. Взвихрен красный песок. Роман. – Ташкент, 1984.
11. Шевердин М.И. Джейхун. Роман – Ташкент, 1983.
12. Шевердин М.И. Набат. Агатовый перстень. Роман – Ташкент, 1958.
13. Шевердин М.И. Санджар Непобедимый. Роман – Ташкент, 1963.
14. Шевердин М.И. Семь смертных грехов. Книга первая. Роман. – Ташкент, 1967.
15. Шевердин М.И. Тени пустыни. Роман – Ташкент, 1973.

Latofat XALIKOVA,
Toshkent davlat transport universiteti dotsenti
E-mail: Latofatxalikova02@gmail.com

O'ZDJTU professori, filologiya fanlari doktori J.Yakubov taqrizi asosida

THE APPEARANCE OF LINGUISTIC UNITS DEPICTING THE APPEARANCE OF THE PORTRAIT IN ART TEXT TODAY

Annotation

This article is about the appearance of linguistic units depicting the appearance of a portrait in an artistic text today, as well as the artistic translation in our country in recent years, among other areas of translation, is widely developing. While in the pre-independence periods in our country, samples of world literature were carried out by indirect translation into Uzbek or into foreign languages, today such artistic translation activities are approached by direct translation.

Key words: Portrait, artistic text, artistic analysis, principle, intertextuality, intertextual texts, stable combination, artistic-aesthetic pleasure, languages and culture of peoples.

ПОЯВЛЕНИЕ ЯЗЫКОВЫХ ЕДИНИЦ, ОПИСЫВАЮЩИХ ВНЕШНИЙ ВИД ПОРТРЕТА, В СОВРЕМЕННОМ ХУДОЖЕСТВЕННОМ ТЕКСТЕ

Аннотация

В данной статье речь идет о появлении языковых единиц, изображающих внешность портрета в художественном тексте в наши дни, а также о том, что художественный перевод в нашей стране в последние годы, среди других направлений перевода, получает широкое развитие. Если в донезависимый период в нашей стране образцы мировой литературы осуществлялись путем косвенного перевода на узбекский язык или на иностранные языки, то сегодня к подобной художественной переводческой деятельности приближаются путем прямого перевода.

Ключевые слова: Портрет, художественный текст, художественный анализ, принцип, интертекстуальность, интертекстуальные тексты, устойчивое сочетание, художественно-эстетическое наслаждение, языки и культуры народов.

BUGUNGI KUNDA PORTRÉTNING TASHQI QIYOFASINI BADIY MATNDA TASVIRLOVCHI LISONIY BIRLIKLAR KO'RINISHI

Annotatsiya

Ushbu maqola bugungi kunda portretning tashqi qiyofasini badiiy matnda tasvirlovchi lisoniy birliklar ko'rinishi hamda So'nggi yillarda yurtimizda badiiy tarjima ham tarjimaning boshqa sohalar qatori keng rivojlanib bormoqda. Yurtimizda mustaqillikkacha bo'lgan davrlarda jahon adabiyoti namunalari o'zbek tiliga yoki o'zbek adabiyoti durdonalari xorijiy tillarga bilvosita tarjima orqali amalga oshirilgan bo'lsa, bugungi kunda bu kabi badiiy tarjima faoliyatlariga bevosita tarjima orqali yondashilmoqda.

Kalit so'zlar: Portret, badiiy matn, badiiy tahlil, tamoyil, intertekstuallik, intertekst matnlar, barqaror birikma, badiiy-estetik zavq, xalqlarning tillari va madaniyati.

Kirish. Bugungi kunda insoniyat globallashuv davrida jahon xalqlari adabiyotining turli tillarga tarjima qilinishi, shu orqali o'sha xalqlarning tillari va madaniyati borasida axborot almashinuvi sodir bo'ladi. Bu kabi axborotlarni o'zga xalq o'quvshilariga yetkazishda badiiy tarjima katta ahamiyatga ega. Hozirgi vaqtda badiiy tarjima orqali badiiy adabiyotda mujassam bo'ladigan xalqlarning madaniyati, an'ana va qadriyatlar, turmush tarzi, ularning xarakteri va boshqa jihatlar xorijiy til o'quvshilariga yetkaziladi. Badiiy adabiyot o'quvshida o'ziga xos badiiy-estetik zavq bag'ishlovshi, turli xil tasviriy vositalarning qo'llanishi orqali o'quvshini o'ziga jalb yetuvshi ijodiy jarayondir. Badiiy asar qahramonlarining rortret shizgilari va ishki keshinmalari hamda ularni ifodalashda qo'llanuvshi til birliklarini badiiy tarjimada qayta yaratishning lingvomadaniy va lingvostilistik xususiyatlarini aniqlash, bu kabi til birliklarini xorijiy tilga o'girishda qo'llanadigan tarjima uslub va usullarini keng tadqiq yetish, inson tashqi qiyofasini badiiy matnda tasvirlashning milliy-madaniy xususiyatlari va ularni badiiy tarjimada aks yetishi masalalari bugungi tarjimashunoslik sohasida tadqiq yetilishi lozim bo'lgan dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

So'nggi yillarda yurtimizda badiiy tarjima ham tarjimaning boshqa sohalar qatori keng rivojlanib bormoqda. Yurtimizda mustaqillikkacha bo'lgan davrlarda jahon adabiyoti namunalari o'zbek tiliga yoki o'zbek adabiyoti durdonalari xorijiy tillarga bilvosita tarjima orqali amalga oshirilgan bo'lsa, bugungi kunda bu kabi badiiy tarjima faoliyatlariga bevosita tarjima orqali yondashilmoqda.

Rortret (frans. rortrait – tasvir) – 1) tasviriy san'at janri; real hayotda mavjud bo'lgan yakka, ikki yoki bir guruh kishilar, rassom tasavvurida raydo bo'lgan xayoliy qiyofalarning tasviri. Rang-tasvir, Haykaltaroshlik, Grafika, shuningdek, Fotografiya san'atining muhim janrlaridan biri. Rortret asosida aniq shaxsning qiyofasini abadiylashtirish mumkin. Uning muhim tomoni tasvirning tasvirlanuvchi (model, asli)ga aynan o'xshashligidir. Ijodkor rortret orqali tasvirlanuvchi shaxsning ma'naviy dunyosini, ijtimoiy hayotdagi o'rnini, kasbi, jamiyatdagi mavqeini aks ettiradi va uning shu jihatlari orqali davr xususiyati, siyosiy iqtisodiy ahvol haqida ma'lumot bera oladi. Rassomning kasbiy mahorati, rortret ishlash uchun tanlagan materiallari yesa uning yaratgan asarlariga takrorlanmas o'ziga xoslik baxsh yetadi. Tarixan rortretning xilma-xil tur va ko'rinishlari shakllangan: ishlanish usuli, bajaradigan vazifasi, shakli, mazmuniga ko'ra, dastgoh (kartina, byust, grafika varag'i) va monumental (xaykal, freska, mozaika), tantanavor rarad va intom, xajviy, satirik rortret tarzida tasvirlanuvchining faqat bosh qismi, beligacha, butun bo'ybasti bilan old va yon tomonidan ishlanishi mumkin. Shuningdek, turli tarixiy davrlarda nishon, tanga, medallar yuzasiga (medal yasash san'ati) ishlangan, gemma (glirtika), medalionlarda miniatura rortret keng tarqalgan. Bu janrdagi bir asarda ko'rincha bir necha janrlar qo'shilishi mumkin. Unda tasvirlanuvchi sof holda (zamansiz, ya'ni atrof muhitni aks yettirmasdan), tinch holatda yoki biror faoliyati bilan ma'lum muhitda ishlanishi mumkin. Shu tufayli shartli ravishda uni rortret va rrtret-kartina (janrli)ga ajratiladi. Uning keng tarqalgan turlaridan biri – avtorortret. Tasvirlanayotgan kishilar soniga

ko'ra, yakka, qo'shaloq va guruh rortretlarga bo'linadi. Redagogika fanlari doktori I. To'xtasinov o'zining "Tarjimon tayyorlashda kasbiy komretensiyalarni yekivalentlik hodisasi asosida rivojlantirish" mavzusidagi doktorlik dissertatsiyasida tarjimada inson tashqi ko'rinishi va xarakterini tasvirlovchi gender belgisi va belgisiz qo'shma so'zlarning uslubiy xususiyatlari masalasiga ham to'xtalib o'tgan. Olim ingliz va o'zbek tillarida inson tashqi ko'rinishi va xarakterini ifodalovchi bir qancha qo'shma so'zlarni keltirib o'tadi va ularning yekivalentlik darajasi borasida so'z yuritadi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. I. To'xtasinov yerkak kishining tashqi ko'rinishini ifodalovchi ingliz tilidagi qo'shma so'zlarga bald-coot, bald-faced, barrel-bellied, bullet-head, camel-back, face-fungus, grey-haired, lack-beard leksik birliklarini, o'zbek tilidagi qo'shma so'zlarga xushmo'ylov, oqsoqol, habashbashara, takasoqol, yechkisoqol, yaltirbosh, navjupon, terakal, ulug'sifat, xomsemiz, shabko'r kabi so'zlarni keltirib o'tadi. Bundan tashqari tadqiqotda ayol kishini tashqi ko'rinishini ifodalovchi qo'shma so'zlar ham keltirilgan bo'lib, ularga ingliz tilida bluye-stocking, damselfly, good-looker, large-yeyed, white-haired, made-up, madonna-braided, riye-yeyed kabilar, o'zbek tilida yesa gulchehra, dilnavoz, rarichehra, xushqomat, xushtabassum, xushxandon, sohibjamol, gulbadan, yerkakshoda, sarvqomat, badchehra kabi so'zlarni kiritish mumkinligini ye'tirof yetadi. Shuningdek, mazkur izlanishda inson tashqi qiyofasini ifodalovchi gender belgisiz, ya'ni ham yerkak kishini, ham ayol kishining tashqi qiyofasini tasvirlovchi qo'shma so'zlarga ham to'xtalib o'tilgan bo'lib, ingliz tilidagi mazkur qo'shma so'zlarga baby-faced, boss-yeyed, bow-legged, cheyebone, dry-yeyed, fair-haired, full-faced, good-looking, half-caste, ill-favoured kabi leksik birliklarni, o'zbek tilida yesa zag'chako'z, mo'rhamiyon, olako'z, badburush, xomsemiz, chillashir kabi so'zlarni misol qilib keltirgan. Bundan ko'rinish turibdiki, ingliz va o'zbek tillarida insonni tashqi ko'rinishini ifodalovchi lisoniy birliklarning o'zaro to'liq yekivalent bo'lishi deyarli har doim ham uchrayvermaydi. Bu bevosita ingliz va o'zbek tillarining inson tashqi qiyofasini ifodalovchi leksik birliklarning lingvokulturologik va uslubiy jihatlariga bog'liq. Jumladan, ingliz tilida ayolning tashqi ko'rinishini ifodalovchi riye-yeyed leksik birligi alkogol maxsulotidan mast holatda bo'lgan ayol kishini tasvirlash uchun ishlatiladi. Bu so'zni o'zbek va ingliz tillariga tarjima jarayonida qo'llashimiz mumkin yemas. Chunki o'zbek ayollari orasida alkogol maxsulotini iste'mol qilish urfga kirmagan. Bu kabi madaniyat va xalqlarning turmush tarzi bilan bog'liq bo'lgan ijtimoiy holatlardagi farqlar bevosita inson qiyofasini tasvirlash uchun qo'llanadigan lisoniy vositalarga ham tasir qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot olib borish davomida tizimlilik, nazariy-deduktiv xulosa chiqarish, analiz va sintez, tarixiylik va mantiqiylik, qiyosiy-komparativistik tahlil kabi ilmiy pedagogik tamoyillardan foydalanildi. Odatda badiiy adabiyotda inson tashqi qiyofasini tasvirlashda qahramonning tashqi ko'rinishi, yuzi, yuzidagi qoshi, ko'zi, burni, sochi, peshonasi, jag'i, yanog'i, shuningdek uning kiygan kiyimi, yoshi kabilar tasvirlanadi. Quyida ingliz va o'zbek tillarida badiiy matnda insonning tashqi qiyofasini tasvirlovchi leksik birliklar birma-bir havola etiladi:

Yuzni tasvirlovchi lisoniy birliklar:

Ingliz tilida – horried, frightened, straight, sallow, white, unruffled, peaceful, placed, purple, worried, lean, the dark, perfect, ruddy, open, plump, clawing, stony, lowly, ivory, pretty, perfect, round, smiling, red va shu kabilar;

O'zbek tilida – ko'rimsiz, sovuq, ifodasiz, sarg'aygan, sap-sariq, oppoq, sokin, qizarib bo'g'riqgan, tashvishli, ozg'in, qoramtir, guldek, sog'lom, to'lgan oydek, g'uborsiz, cho'ziq, qizil, o'lik, go'zal chehra, quyosh, keng, sarg'ish, nozik va shu kabilar.

Ko'zni tasvirlovchi birliklar:

Ingliz tilida – blue, magnificent, black, beautiful, angry, red, dark, fine, bright, cold, weak, young, watchful, sharp, large protruding, twinkling, dozing, good, haggard, ghostly, fish-like, uncomplaining, frenzied, alarmed va boshqalar;

O'zbek tilida – ko'k, jodu, qora, shaxlo, bejo, qontalash, chaqnoq, quralay, sovuq, hayratli, kirtaygan, o'tkir, katta, porlayotgan, mamnun, horg'in, toliqqan, baliq itoatkor, darg'azab, vahimali, beg'ubor, g'ayritabiyy, ma'nosiz, g'amgin va shu kabilar.

Qoshni tasvirlovchi birliklar:

Ingliz tilida – bushy, shaggy, thick, arched, left, delicate, sandy, pretty, straight, yellow, elevated, brown, gray, thin, false, scant, queer, curved, uplifted, prominent, expressive, light, eloquent, incredulous va shu kabilar.

O'zbek tilida – qalam qosh, qora, qoshi yoy, hilol, o'siq, siyrak, pahmoq, chimirilgan, egar qosh, tarang, kamon, qiyiq, qalin, egma, ingichka qosh, payvasta, quyuq, qunduz, tutash, terilgan qosh va boshqalar.

Teri rangini tasvirlovchi leksik birliklar:

Ingliz tilida – negro, weather-beaten, white, black, brown, green, sunburned, flushed, pale, purple, tanned, yellow, fair va boshqalar;

O'zbek tilida – to'q qora, uniqqan yuzli, oppoq, qoramtir, sog'lom, o'lik, qoraygan, qizargan, oqarib ketgan, qizarib bo'g'riqgan, sariq rangli kabi leksik birliklar.

Sochni tasvirlovchi leksik birliklar:

Ingliz tilida – bristly, short-haired, long, brown, curly, pretty, fuzzy, blond, lanky, dark, uncommon long, unkempt hair, thick, straw-coloured, grizzly, sliver, golden, white, rough, uncombed, false va shu kabilar;

O'zbek tilida – kokil, soch, uzun, qo'ng'ir, jingalak, zulfi, gajak-gajak, gungurt, zulfi tol, toqimini o'pgan, to'zg'igan, qirq kokil, rangsiz, oq oralay boshlagan, kumush, oltin, oq, qovrigan, quyuq, pahmoq, tutamchoch, yasama va shu kabi leksik birliklar.

Isnon gavdasini tasvirlovchi leksik birliklar:

Ingliz tilida – elegant, enormous, gigantic, elfin, upright, fat, heavy, too short, slim, tall, pump, hunched, beefy, brawny, muscular, obese, slender, coltish, angular, elephantine, portly, charming, delicate, bluff, heavily, feeble, solid, giant va boshqalar;

O'zbek tilida – kelishgan, bahaybat, ulkan, mitti, tik, semiz, gavdali, pakana, nozik, baland, dumaloq, qaddi bukilgan, yo'qon, baquvvat, alpqomat, biqqidek, latifqomat, novcha, beso'naqay, fildek bahaybat, barvasta, latofatli, ko'xlik, alifdek, nimjon, zim-zambil, devqomat, to'la va shu kabilar.

Soqolni tasvirlovchi leksik birliklar:

Ingliz tilida – straw-color, white, black, tawny, pointed, golden, bristly, curly, shaggy, scarce-bearded, grey, reddish, yellow, big, cut, as white as snow, blue, chinchilla, red, reddish, long, hungerly, soft, delicate, disheveled va boshqalar;

O'zbek tilida – sarg'ish, oq, qora, malla, cho'qqi, soqollari yulingan, echki soqol, oltinrang, malla, dag'al, jingalak, paxmoq, siyrak, tillatus, to'rvasoqol, sabza urgan, ketmon soqol, kalta, oppoq, ko'kamtir, moshkichiri va shu kabilar.

Xulosa va takliflar. Yuqorida yuz tasvirini ifodalashda qo'llanadigan leksik birliklar ingliz va o'zbek badiiy matnlarida qo'llangan so'zlar o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, bular mazkur tillardagi lingvistik xususiyatlardan tashqari, o'ziga xos lingvokulturologik va lingkognitiv xususiyatlarni o'zida mujassam etadi. Jumladan inson gavdasini ifodalashda qo'llanadigan "alpqomat" leksik birligi lingvokulturologik xususiyatga ega bo'lib, odatda kuchli, katta gavdaga ega bo'lgan, baquvvat insonlarga nisbatan ishlatiladi. Ushbu so'z O'zbek tilining izohli lug'atida quyidagi ma'nolarga ega: 1. Qadimgi turkiy xalqlarda ikki qo'shin o'rtasidagi jang boshlanishidan oldin yakkama-yakka olishuvda ishtirok etuvchi jangchi; 2. O'zbek xalq dostonlarida g'ayritabiyy kuch-quvvati, mardligi, jasorati va shu kabilar bilan ajralib turadigan qahramon sifati. Xalq dostonlari xalq og'zaki ijodi hisoblanib, unda xalqning turmush tarzi, urf-odat va marosimlari, olamni milliy anglashi kabilar namoyon bo'ladi. "Alpqomat" so'zi kuchli, baquvvat, mard, jasoratli insonlarga nisbatan ishlatilganligi bois ingliz tiliga "heracle figure" tarzida tarjima qilinsa maqsadga muvofiq bo'ladi. Chunki, aynan "heracle figure" birligi o'zbek tilidagi "alpqomat" leksik birligiga mos.

1. Tuxtasinov I.M. Tarjimon tayyorlashda kasbiy kompetentsiyalarni ekvivalentlik hodisasi asosida rivojlantirish. Ped. fan. doktori dissertatsiya. – Toshkent, 2018. – B.91-94,226 b
2. O'zTIL. – B. 75.
3. Маслова В.А. Введение в когнитивную лингвистику. – Москва: Флинта Наук, 2007. – 296 с.
4. Мейер Ф. История литературы и история менталитета – Amsterdam: Poetics,1989. – 205 с.
5. Мелетинский Е.М. От мифа к литературе. – Москва: РГГУ, 2001. – 168 с.
6. Никитин М.В. Курс лингвистической семантики. Учебное пособие. 2-е издание. – Санкт-Петербург: РГПУ им. А.И.Герцена, 2007. – 819 с.
7. Umarbek F. O'zbek va uyg'ur tillaridagi o'tkan zamon fe'llarining badiiy nuqtda ifodalanishi (Tarjima asarlari misolida). fil.fan.nom. disserattsiyasi. –T:1998. –144 b.
8. Shirinova R. Diniy realiyalarni badiiy tarjimada qayta yaratishning ayrim tamoyillari (Frantsuz adabiyotining o'zbek tiliga tarjimalari misolida).fil.fan.nom. disserattsiyasi. –T:2002. –136 b; Olam milliy manzarasini badiiy tarjimada qayta yaratilishi. Fil. fan. dok. Dissertatsiyasi. –T: 2017. –246 b.

Nazokat KHOLIKOVA,

Senior teacher, researcher Foreign philology department, Renaissance University of Education

E-mail: nazokatkholikova55@gmail.com

Dotsent, PhD N.Xursanov taqrizi asosida

LITERARY DISCOURSE IN ANTHROPOCENTRIC LINGUISTICS AND IT'S STUDY (ON THE BASIS OF ENGLISH AND UZBEK NOVELS)

Annotation

This article shows the relationship between and anthropocentric linguistics through literary discourse in English and Uzbek novels. The article analyzes the concept of anthropocentrism, which is focused on human life, experience, and perspective, directly through literary works. The study explores the human condition, role in society, and nature through linguistic structure in the literary discourse used in English and Uzbek novels. The article examines the similarities and differences in the use of the concept of anthropocentrism in central Asian and Western literary traditions. The study identifies how human emotional expression and ethical issues are reflected through linguistic choices in literary discourse in different cultural contexts.

Key words: Anthropocentrism, literary discourse, cognitive linguistics, human-centered perspective, cross-cultural context, metaphor.

ANTROPOTSENTRIK TILSHUNOSLIKDA BADIY DISKURS VA UNING TADQIQI (INGLIZ VA O'ZBEK ROMANLARI TAHLILI ASOSIDA)

Annotatsiya

Ushbu maqola ingliz va o'zbek romanlaridagi adabiy nutqning antropotsentrik tilshunoslik bilan aloqadorligini ko'rsatadi. Maqolada antropotsentrizm tushunchasi inson hayoti, tajribasi va istiqboliga qaratilganligini bevosita badiiy asarlar orqali o'ziga xos tarzda tahlil qilinadi. Tadqiqotda lingvistik struktura orqali ingliz va o'zbek romanlarida qo'llanilgan badiiy diskursda insonning ahvoli, jamiyatdagi roli va tabiati o'ziga xos tarzda o'rganiladi.

Maqolada markaziy osiyo va g'arb adabiy an'analarda antropotsentrizm tushunchasini qo'llanilishidagi o'xshashlik va farqlar ko'rib chiqiladi. Tadqiqot turli madaniy kontekstlarda adabiy nutqdagi lingvistik tanlovlar orqali insonning hissiy ifodasi va etika masalalarini qanday aks ettirilganligini aniqlaydi.

Kalit so'zlar: Antropotsentrizm, adabiy nutq, kognitiv tilshunoslik, antropotsentrizm, madaniyatlararo kontekst, metafora.

ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ ДИСКУРС И ЕГО ИССЛЕДОВАНИЕ В АНТРОПОЦЕНТРИЧЕСКОЙ ЛИНГВИСТИКЕ (НА ОСНОВЕ АНАЛИЗА АНГЛИЙСКИХ И УЗБЕКСКИХ РОМАНОВ)

Аннотация

В этой статье показана связь между антропоцентрической лингвистикой и литературным дискурсом в английском и узбекских романах. В статье анализируется концепция антропоцентризма, которая фокусируется на человеческой жизни, опыте и перспективе, непосредственно через литературные произведения. Исследование изучает состояние человека, его роль в обществе и природу через языковую структуру в литературном дискурсе, используемом в английском и узбекских романах. В статье рассматриваются сходства и различия в использовании концепции антропоцентризма в центрально азиатских и западных литературных традициях. Исследование определяет, как человеческое эмоциональное выражение и этические проблемы отражаются через лингвистический выбор в литературном дискурсе в различных культурных контекстах.

Ключевые слова: Антропоцентризм, литературный дискурс, когнитивная лингвистика, человек центрическая перспектива, кросс-культурный контекст, метафора.

The link between language and human experience is significant in anthropocentric linguistics, which maintains that humans have a special place in language and discourse. Anthropocentric linguistics studies how language reflects people's views, behaviors, and relationships to their surroundings. Language is a crucial tool in literary discourse since it conveys not just personal and societal perspectives, but also the symbolic creation of the human experience. This study investigates how anthropocentric notions are represented through language in American and Uzbek novels, notably "The Grapes of Wrath" by John Steinbeck and "The Fields Left by My Father" ("Otamdan qolgan dalalar") by Togay Murod.

This study will conduct a comparative investigation of anthropocentric linguistics in both American and Uzbek literary traditions. It will demonstrate how linguistic patterns such as metaphor, personification, and pronoun usage contribute to an anthropocentric worldview by shaping character depiction and societal standards. By examining both novels, the presentation will explain how human-centered language develops the narrative and thematic framework, revealing insights into the respective nations' sociocultural ideals. Anthropocentric linguistics is based on the idea that people are the primary agents of language formation and thus shape the worldview that language reflects. In

this concept, language is used to construct human experience through social interactions, internal feelings, or representations of nature. Anthropocentric linguistics emphasizes the use of language to represent the world through the lens of human experience. According to this viewpoint, humans are not only global participants, but also the primary subject of all language production. Anthropocentric linguistics examines how culture influences language to represent identity, morality, and human nature. Literary discourse reflects certain cultural ideals and norms.

Literature review. Anthropocentric linguistics is based on the notion that humans are at the center of meaning-making in language. This viewpoint investigates how linguistic forms and structures reflect human-centric ideals, with people as the topic of discourse and other entities (animals, nature, etc.) subjugated or objectified. According to Lakoff (1987), language is not a neutral medium; rather, it is molded by how humans perceive and interact with the environment[2]. This is especially clear in literary works, as authors employ words to depict characters' interactions with their surroundings, frequently emphasizing human supremacy over nature. The anthropocentric lens of a story is heavily influenced by its narrative voice, which frequently reflects human experience. The character's point of view is communicated. Their

emphasis on metaphor, meaning-making, and the symbolic representation of human life inspired literary discourse analysis in both American and Uzbek literature language employed to portray inner thoughts and emotions.

W.Gulbolt, a prominent linguist known for his contributions in linguistics precisely elucidated his general concept of anthropocentric approaches in linguistics and theories that relate to human-centered views on language.

In linguistic field, anthropocentrism human experiences as core foundation to use the language to interact and communicate in both written and oral form. W.Gumbolt, worked on this theories and ideas thoroughly.

N.Chomsky emphasized that a central role of humans in the structure and use the language in his "Theory in syntax" book, he proposed his Universal Grammar theory that all people are born with innate ability to acquire language[1]. In most of his approaches and theories are human-centred.

Lakoff and Johnson (1980) and Geertz (1973) wrote about the cultural and cognitive elements of language, which impacted anthropocentric linguistic studies.[3] Experts cite the wise saying of the Russian writer S. Dovlatov that language makes up 90 percent of an individual's personality[4]. This statement emphasizes the close relationship between language and identity, implying that how people speak and express themselves influences who they are and how they are viewed.

D.Khudoyberdieva states that studying the text based on the anthropocentric paradigm is of particular importance in studying aspects of language related to the individual, the most important subject of society[5]. In particular, studying the issues of text creation and its content perception based on an anthropocentric paradigm is important in shedding light on the "grammar of thought" of Uzbek speakers, the level of linguistic consciousness, and the national and national associative way of thinking.

Professor N.Mahmudov presents the following knowledge about the formation of the anthropocentric paradigm that in accordance with this objective nature of language, the anthropocentric paradigm places the human being at the center, and language is the main element that constitutes the human personality[6].

The anthropocentric paradigm involving the research of the human factor in language is a macro-paradigm that combines such areas of linguistics as cognitive linguistics, linguo-pragmatics, linguoculturology, linguo-conceptology, psycholinguistics, sociolinguistics, etc. The anthropocentric approach to language learning is based on the principles of interdisciplinarity and integrity, which implies a comprehensive study of linguistic phenomena in the relationship and interaction of their semantic, stylistic, pragmatic, cognitive characteristics. The study of a literary text from the position of anthropocentrism is due to the ontological essence of the literary text, which is one of the artistic forms of human cognition of the surrounding reality [7]. Agreeing with the definition of the linguist Sh. Safarov regarding the concept of a proposition defining the essence of discourse, we present the noted opinion of the scientist: "proposition

is a unique form of imparting knowledge, which is one of the cognitive structures of collecting and storing information. But in the analysis of the phenomenon of the proposition, it is necessary not to be limited only by its nature of information transport. Because in this case, the communicative signs of this event will be left aside"[8].

Research methodology. In linguistics, the essence of the anthropocentric paradigm is explained by the shift from the issue of "how language is built" to the issue of "how language is used". To study how language is used, it is necessary to study the speech-cognitive processes of the person who owns it. Linguistics based on the anthropocentric approach is naturally responsible for comparative, systematic-structural, descriptive, and analytical research of linguistic and cultural units that exist as concepts or concepts in a person's language. This shows that the subject of linguocultural studies is the interrelated language and culture and related knowledge, concepts, and concepts.

Historical and social contextual analysis

Comparative analysis

Thematic and symbolic analysis

Cultural studies approach

Historical and social contextual analysis

Comparative analysis

This study takes a qualitative approach, doing a comparative textual analysis of selected portions from "The Grapes of Wrath" and "The Fields Left by My Father". ("Otamdan qolgan dalalar"). The analysis will concentrate on how the language in these novels expresses human-centered ideals through linguistic elements such as metaphors, pronouns, and personification. Language's role in shaping human-nature connections, power dynamics, and the social roles allocated to characters within their distinct cultural contexts will be discussed in detail.

The research entails identifying examples of anthropocentric language in both novels, categorizing them based on the linguistic methods employed, and analyzing their function and relevance within the larger narrative. Secondary sources such as literary criticism, discourse analysis, and anthropocentric linguistics will be employed to contextualize the findings.

Personification and metaphor in language of "The Grapes of Wrath" and "The Fields Left by My Father" ("Otamdan qolgan dalalar") employ personification and metaphor to present an anthropocentric worldview.

Example: "Yer go'zal, u hamisha bizni o'zining bag'riga olib, har bir qadamimizni sezadi". (Translation: "The land is beautiful, it always embraces us, feeling every step we take.") [11]

The land is portrayed as a loving and sensitive creature, symbolizing humanity's link with its ancient roots.

Both in English and Uzbek literature, pronouns have vital importance in determining control dynamics and representing connections between characters and their surroundings. Steinbeck uses pronouns to create clear division between the Joad family and the outer world, emphasizes unity within the family and detachment from argumentative forces, Uzbek literature highlights a more mutual and reverential connection to nature. In both novels pronouns demonstrate human-centric worldview by addressing power to proper characters. Pronouns are used in both works "The Grapes of Wrath" (English), characters like Joad employ first-person singular pronouns to show his status as a central character of the family and guides in multiple actions.

To compare, third-person plural refers to the outer world (such as authorities and landowners) to highlight that the Joad family's detachment from the system that they can control their life.

Example: "We got to stick together, or we won't make it"

The use of "we" emphasizes the Joad family's to show that they had tough time and they can together cope with that is showing that they are trying not to be restrained by government authorities.

In Steinbeck's "The Grapes of Wrath" demonstrates that nature as both severe conditions that the Joads face.

"The dust hung over the land, suffocating everything beneath it." [12] can be an example. Through this depiction the author is showing how the nature conquered, suffered and took everything beneath.

While in Uzbek literature relationship between humanity and the earth is characteristically demonstrated with nature as a source of nourishment, moreover it is holy possession.

Example: "Yer bir umr bir umr boqdi, endi biz unga mehr berishimiz kerak"

Translation: "The land has to feed us for a lifetime and now we must care for it"

In Uzbek culture the ground, land or soil is appreciated as sacred entity. The metaphor above emphasizes the mutual connection between human and nature.

Though, both of the novels culturally and geographically diverse, both novels report family themes, survival, social discrimination and human value.

Thematic and symbolic analysis

In both novels deep inside contain symbolic meaningful context.

"The road" symbolises migration and journey in Steinbeck's work, while in T. Murod's novel "The field" symbolised metaphorical inheritance. In "Grapes of the Wrath" the rising dust storms is a symbol of environmental devastation and desperate condition, repressive powers who are against migrant families. "Hardship" is symbol of persistence in Steinbeck's work.

In "Otamdan qolgan dalalar" ("The field left behind my father") author shows barren fields as a symbol cultural destruction, loss of generational connection as well as political trauma that transitioning from one to another. In each work social class challenges were depicted realistically through different symbolic words.

Cultural study approach

Both authors's work involve cultural identities, usage of the language, dialects, folklore and traditions. In the novels each author clarifies social class' cultural richness and social struggles through dialects, phraseological units.

Example: "To make a long story short"

"To make a long story short, we're on our way to California."

Here the character wants to avoid over long information and get to the fact.

"Bite the bullet"- when the characters trying endure the hardship in harsh times. To describe migrant class condition this phraseological unit was used.

"Rolling up your sleeves"-this phrase alternatives are exist in Uzbek language as well "Yeng shimarib", "Belni mahkam bog'lab ishga kirishish" to start or preparing to start new hard work. In the novel characters prepare to start hard work for survival.

Example: "We gotta roll up our sleeves and get to work."

Tog'ay Murod uses some phraseological units to describe the character's challenges, dreams and other social concerns

"Yer yuzini o'zgartirish"

Translation: "To alter the earth"

This phrase may define dramatic change one's environment or circumstances to go through different challenges.

Analysis: Through that phrase character dreaming of dramatical alteration to overcome the challenges.

"Ko'nglida orzu bo'lmasa, dunyo bo'sh"

Translation: "If there is no dream in the heart, the world is empty"

This is a proverbial phrase that reflects the importance of dreams and ambition in a person's life. This might be used by the character because of experiencing oppression or hardship.

Analysis: It highlights how critical hope and dreams are for survival

"Qo'lingni ber, o'limni kut"

Translation: "Offer your hand, await your death"

It is suggested that a person must admit their destiny and troubles, even when facing certain fate. In the novel protagonist sacrifices himself and accepts the harshness of life.

Discussion. In English literature, anthropocentric discourse frequently places the human experience at the center of the plot. Writers use metaphor, symbolism, and characterization to highlight the importance of humans in their fictional worlds.

The study of language in literature, particularly discourse analysis, has sparked interest in subjects such as pragmatics and stylistics. According to Leech (1969), literary discourse can be studied by looking at how language reflects the social, political, and cultural surroundings of the moment. This study focuses on the anthropocentric features that develop from linguistic choices in literature, such as the personification of nature, metaphors that humanize objects, and the hierarchical use of pronouns to distinguish power relationships.

Conclusion. An investigation of anthropocentric linguistics in English and Uzbek literature reveals how language choices reflect a humanistic viewpoint. Both literary traditions use metaphors, narrative voice, and symbolic language to provide profound insights into the human condition. This study looked at how language influences an anthropocentric worldview in "The Grapes of Wrath" and "The fields left by my father" ("Otamdan qolgan dalalar"). A comparative analysis demonstrates that, while both volumes represent the human-centered approach to language, they do so in different socio-cultural contexts. In the English tradition, Steinbeck uses anthropocentric literary techniques to represent people's struggles with the harsh realities of the natural and social worlds. Meanwhile, in the Uzbek tradition, Togay Murod's language emphasizes the reciprocal interaction between humans and the land, highlighting the importance of familial lineage and history.

By examining these novels, this study contributes to our understanding of how anthropocentric linguistics influences literary language and reflects cultural values across literary traditions.

Analyzing novels such as "The Grapes of Wrath" and "The fields left by my father" ("Otamdan qolgan dalalar") illustrates how language reflects characters' cultural, social, and emotional experiences. Despite cultural differences, the shared emphasis on human experience emphasizes the universality of human issues and objectives.

LITERATURE

1. Chomsky N. Aspects of the Theory of Syntax. Massachusetts: The MIT Press; 1965. 296 p.
2. Lakoff G. Women, Fire, and Dangerous Things: What Categories Reveal About the Mind. Chicago: University of Chicago Press; 1987. 632 p.
3. Lakoff, George, and Mark Johnson. Metaphors We Live By. Chicago, IL: University of Chicago Press, 1980; Afterword: 2003
4. Mahmudov S. O'zbek tilidagi metonimiyalar va ularning antropotsentrik tabiyati (Metonymies in Uzbek Language and Their Anthropocentric Nature). 2010.
5. Khudoyberdieva D. Anthropocentric Study of the Text. In: Proceedings of the International Conference on Linguistics and Literature. Tashkent: Uzbek Academy of Sciences; 2013. p. 40-46.
6. Mahmudov N. Tilning mukammal tadqiqi yo'llarini izlab. O'zbek tili va adabiyoti. Toshkent; 2012. No. 5-6-7 p.

UDK:81:374:811

Marguba KHUDAYBERGANOVA,

Lecturer, Tashkent Institute of Irrigation and Agricultural Mechanization Engineers, "National Research University"

E-mail: safievamarguba@gmail.com

Ganisher KHUDAYBERGANOVA,

Senior lecturer, Tashkent University of Humanitarian Science Tashkent, Uzbekistan

Dilyora SOATALIYEVA,

Student of Tashkent Institute of Irrigation and Agricultural Mechanization Engineers, "National Research University"

Associate Professor of TSPU, U. Jabborov, Ph.D. in Pedagogical Sciences

THE LEXICAL ASPECT OF VERBALIZING THE ADVERTISING CONCEPT

Annotation

The study explores the lexical aspect of verbalizing the advertising concept, emphasizing the linguistic strategies and lexical tools employed to capture consumer attention and influence behavior. Advertising language serves as a potent instrument for shaping public perception and driving consumer decision-making, yet its lexical intricacies remain underexplored. This research aims to analyze the lexical choices and semantic frameworks that underpin effective advertising messages. A mixed-methods approach was employed, combining qualitative content analysis of 200 advertising samples across various industries with quantitative lexical frequency analysis. The findings reveal that persuasive advertising relies heavily on emotive and evaluative lexis, metaphorical constructs, and concise, impactful phrases. Moreover, the study identifies distinct lexical patterns, including the frequent use of superlatives, comparative structures, and culturally specific idiomatic expressions, as critical elements in successful advertising campaigns.

Key words: Advertising language, lexical analysis, consumer persuasion, linguistic strategies, marketing communication, applied linguistics, semantic frameworks.

ЛЕКСИЧЕСКИЙ АСПЕКТ ВЕРБАЛИЗАЦИИ РЕКЛАМНОЙ КОНЦЕПЦИИ.

Аннотация

В исследовании исследуется лексический аспект вербализации рекламной концепции, особое внимание уделяется лингвистическим стратегиям и лексическим инструментам, используемым для привлечения внимания потребителей и влияния на поведение. Язык рекламы служит мощным инструментом формирования общественного восприятия и принятия решений потребителями, однако его лексические сложности остаются недостаточно изученными. Целью данного исследования является анализ лексического выбора и семантических рамок, лежащих в основе эффективных рекламных сообщений. Был использован смешанный подход, сочетающий качественный контент-анализ 200 образцов рекламы в различных отраслях с количественным лексическим частотным анализом. Результаты показывают, что убедительная реклама в значительной степени опирается на эмоциональную и оценочную лексику, метафорические конструкции и краткие, эффектные фразы. Более того, исследование выявляет различные лексические модели, в том числе частое использование превосходной степени, сравнительных структур и идиоматических выражений, специфичных для культуры, как критические элементы успешных рекламных кампаний.

Ключевые слова: Язык рекламы, лексический анализ, убеждение потребителя, лингвистические стратегии, маркетинговые коммуникации, прикладная лингвистика, семантические рамки.

REKLAMA TUSHUNCHASINI VERBALIZASHTIRISHNING LEKSIK ASPEKTI

Annotation

Tadqiqot reklama kontseptsiyasini verbalizatsiya qilishning leksik tomonini o'rganadi, bunda asosiy e'tibor iste'molchi e'tiborini jalb qilish va xatti-harakatlariga ta'sir qilish uchun ishlatiladigan lingvistik strategiyalar va leksik vositalarga qaratiladi. Reklama tili jamoatchilik fikrini shakllantirish va iste'molchi qarorlarini qabul qilish uchun kuchli vosita bo'lib xizmat qiladi, ammo uning leksik murakkabliklari hali ham yaxshi tushunilmagan. Ushbu tadqiqotning maqsadi samarali reklama xabarlarini asosidagi leksik tanlovlar va semantik ramkalarni tahlil qilishdir. Turli sohalaridagi 200 ta reklama namunalari sifatli kontent tahlilini miqdoriy leksik chastota tahlili bilan birlashtirgan aralash usullar yondashuvi qo'llanildi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, ishonarli reklama ko'p jihatdan hissiy va baholovchi tilga, metaforik tuzilmalarga va qisqa, ta'sirli iboralarga tayanadi. Bundan tashqari, tadqiqot muvaffaqiyatli reklama kampaniyalarining muhim elementlari sifatida turli leksik naqshlarni, jumladan, ustunlik, qiyosiy tuzilmalar va madaniyatga xos idiomatik iboralarni tez-tez ishlatishni aniqlaydi.

Kalit so'zlar: Reklama tili, leksik tahlil, iste'molchilarni ishonitirish, lingvistik strategiyalar, marketing kommunikatsiyalari, amaliy tilshunoslik, semantik asos.

Introduction. The language of advertising plays a pivotal role in influencing consumer behavior, shaping brand identity, and driving market trends. As a cornerstone of modern communication, advertising relies heavily on lexical and linguistic strategies to capture attention, evoke emotions, and persuade audiences. Words, phrases, and semantic choices are meticulously crafted to resonate with target demographics, often blending creativity with cultural relevance to maximize impact. Despite its prominence, the lexical aspect of advertising remains an underexplored domain within applied linguistics, particularly in understanding how specific lexical choices verbalize and actualize the advertising concept.

This study seeks to investigate the intricate relationship between lexical strategies and the effectiveness of advertising language. The primary objectives are to identify key lexical patterns in advertising, analyze their semantic and pragmatic functions, and evaluate how these linguistic elements contribute to the verbalization of advertising concepts. By focusing on the lexical level, this research aims to uncover the nuanced ways in which advertising messages create meaning, evoke emotions, and influence consumer decision-making.

The research is grounded in the hypothesis that lexical choices in advertising are not random but are systematically designed to achieve clarity, memorability, and persuasive appeal. Furthermore, it posits that these choices vary significantly across

cultural and contextual settings, reflecting broader socio-linguistic dynamics.

By addressing these questions, the study contributes to a deeper understanding of advertising language as a unique linguistic phenomenon and provides insights that can inform both theoretical research in linguistics and practical applications in marketing and communication.

Materials and Methods.

1. Research Design

This study employs a mixed-methods research design, combining qualitative and quantitative approaches to analyze the lexical strategies used in verbalizing advertising concepts. A corpus-based methodology was adopted to systematically examine the linguistic features of advertisements across multiple industries. The research focuses on identifying patterns, semantic functions, and pragmatic implications of lexical choices within advertising texts.

2. Research Type and Duration

The research is descriptive and analytical, conducted over a period of 12 months. The study aimed to capture a diverse range of advertising practices to provide comprehensive insights into lexical strategies.

3. Data Collection

3.1. Sample Selection

A total of 200 advertisements were selected for analysis, representing various formats (print, digital, television) and industries (consumer goods, technology, fashion, and services). Advertisements were chosen based on the following criteria:

- Inclusion criteria: Advertisements published in English between 2018 and 2023, targeting diverse demographic groups.
- Exclusion criteria: Advertisements with non-verbal content as the primary focus (e.g., visual-only campaigns).

3.2. Data Sources

Advertisements were sourced from publicly available databases, corporate websites, and advertising archives. Efforts were made to ensure representation across cultural contexts, focusing primarily on English-speaking markets.

Table 1 presents the frequency distribution of these categories across the sample:

Lexical Category	Frequency (%)	Examples
Emotive Language	38%	Love, happiness, comfort
Evaluative Lexis	42%	Premium, innovative, eco-friendly
Comparative Structures	20%	Better, faster, more reliable

2. Emotive and Evaluative Lexis

Approximately 80% of the analyzed advertisements employed emotive or evaluative language, emphasizing feelings, values, and aspirational qualities. Emotive language was particularly prevalent in fashion and lifestyle advertisements, while evaluative lexis dominated technology and automotive sectors.

3. Comparative Structures and Superlatives

Comparative structures appeared in 65% of advertisements within competitive industries such as technology and personal care. The frequent use of superlatives, such as "best," "most trusted," and "leading," highlighted the intent to position products as superior.

4. Industry-Specific Trends

Distinct lexical strategies were identified across industries. For example:

- Consumer Goods: Focused on sensory and experiential language, such as "delicious" and "refreshing."
- Technology: Highlighted innovation with terms like "state-of-the-art" and "cutting-edge."
- Fashion: Used aspirational language, including "elegant" and "timeless."

5. Semantic and Pragmatic Functions

Semantic analysis revealed that 60% of lexical choices aimed to evoke positive associations, while 30% sought to highlight product functionality. Pragmatic evaluation demonstrated that concise, direct language was more prevalent in digital advertisements, while print media relied on descriptive and narrative styles.

6. Statistical Analysis

4. Methodology.

4.1. Lexical Analysis

The collected advertisements were transcribed and processed using linguistic analysis software (e.g., AntConc and NVivo) to identify lexical patterns and frequencies. Specific attention was given to the use of:

- Emotive and evaluative lexis.
- Metaphors and idiomatic expressions.
- Superlatives and comparative structures.

4.2. Semantic and Pragmatic Evaluation

Qualitative content analysis was conducted to assess the semantic functions and pragmatic effects of lexical choices. Coding schemes were developed to classify lexical items based on their intended emotional, persuasive, or informational impact.

4.3. Statistical Analysis

Quantitative data from the lexical frequency analysis were statistically analyzed using SPSS software. Descriptive statistics (e.g., mean, standard deviation) and inferential tests (e.g., chi-square tests) were applied to identify significant patterns and relationships.

5. Ethical Considerations

All data sources were publicly available and did not involve human subjects, ensuring compliance with ethical research standards.

By employing these methodologies, this study aims to provide a robust understanding of how lexical elements verbalize advertising concepts and their implications for consumer engagement and communication strategies.

Results

1. Overview of Lexical Patterns

The analysis of 200 advertisements revealed distinct lexical patterns that contribute to the verbalization of the advertising concept. These patterns were categorized into three primary groups: emotive language, evaluative lexis, and comparative structures.

Chi-square tests confirmed significant differences in the use of emotive and evaluative language across industries ($p < 0.05$). Advertisements in lifestyle industries showed a stronger emphasis on emotive lexis, while those in technology emphasized functionality and innovation.

These results underscore the strategic use of lexical choices in advertising and their role in shaping consumer perceptions and preferences.

Discussion. The findings of this study highlight the pivotal role of lexical choices in shaping advertising concepts and their effectiveness in engaging target audiences. The results align with prior research on the importance of emotive and evaluative language in advertisements, such as the work by Goddard, which emphasized that emotionally charged lexis has a profound impact on consumer decision-making [1]. The prevalence of emotive language (38%) and evaluative lexis (42%) underscores the strategic focus of advertisers on forging emotional connections and projecting positive brand attributes. This finding is consistent with previous studies that identified emotional resonance as a core driver of advertisement success [2]. Similarly, the frequent use of comparative structures and superlatives in competitive industries affirms the theory that such lexical strategies reinforce a brand's market positioning and credibility.

Interestingly, the variation in lexical strategies across industries provides further nuance to our understanding. For instance, the reliance on sensory and experiential language in consumer goods advertisements demonstrates an effort to appeal to immediate gratification and sensory indulgence. Meanwhile, the emphasis on aspirational terms in fashion advertisements aligns with the industry's focus on identity and self-expression. These findings support the semantic-pragmatic theory of

advertising, which posits that the choice of language reflects not only the product's features but also the target audience's aspirations and desires.

The challenges noted in digital advertisements, where concise and direct language dominated, suggest a shift in linguistic preferences driven by platform constraints and audience behavior. This aligns with studies by Miller and Richards, which highlight the increasing need for brevity in online communication [3].

Unexpectedly, the relatively lower frequency of comparative structures in non-competitive industries deviates from earlier expectations. This could be attributed to the prioritization of establishing unique brand identities over direct competition in these sectors.

Overall, this study reinforces the centrality of lexical strategies in advertising, confirming their capacity to shape consumer perceptions and emotional engagement. Future research should explore cross-cultural variations in lexical strategies to better understand their universal and localized applications in global advertising practices.

Conclusion. This study underscores the critical role of lexical choices in the verbalization of advertising concepts, highlighting their capacity to shape consumer perception, emotional engagement, and decision-making. By systematically analyzing lexical strategies across diverse industries, the research revealed that emotive, evaluative, and comparative lexis plays a pivotal role in crafting effective advertising messages. The significant presence of sensory and experiential language in consumer goods advertisements and aspirational terms in fashion

advertisements demonstrates how language adapts to specific audience needs and product characteristics.

From a scientific perspective, this research contributes to the growing body of knowledge on the semantic and pragmatic dimensions of advertising language. It provides a detailed framework for understanding how linguistic choices align with advertising objectives and consumer psychology. By emphasizing the variations in lexical strategies across industries, the study offers a nuanced understanding of how advertisers can optimize language to resonate with distinct target demographics.

The economic implications of these findings are significant. By leveraging strategic lexical choices, businesses can enhance their brand communication, foster stronger emotional connections with consumers, and ultimately drive market competitiveness. In an increasingly saturated advertising landscape, the ability to craft linguistically effective and context-sensitive messages can offer companies a critical edge.

Despite these contributions, this study acknowledges certain limitations, particularly regarding the scope of industries examined and the predominance of English-language advertisements. Future research should explore cross-linguistic and cross-cultural variations to provide a more comprehensive understanding of advertising language's global dynamics. Additionally, integrating emerging AI tools into the analysis of lexical strategies could refine and expand the insights gained.

In conclusion, this study highlights the indispensable role of lexical choices in advertising, emphasizing their impact on both consumer engagement and economic outcomes. These findings serve as a foundation for further research and practical applications in the field of advertising linguistics.

REFERENCES

1. Goddard, A. (2018). *The Language of Advertising: Written Texts*. Routledge. 4(1-2), 113–136.
2. Cook, G. (2016). *The Discourse of Advertising*. Routledge. 5(1-2), 13–16.
3. Miller, D., & Richards, L. (2020). *Digital Advertising Strategies: Language and Communication in Online Contexts*. Palgrave Macmillan. . 5(1-2), 13–16.

UDK:811.321

Jasurbek EGAMBERDIYEV,

Andijon davlat chet tillar institute kafedra mudiri, PhD, dotsent

E-mail: jasurbek_egamberdiyev@mail.ru

ADCHTI dotsenti, PhD D.Qozoqboyeva taqrizi asosida

BIZNES TERMINLARINING LEKSIK HAMDA SEMANTIK XUSUSIYATLARI

Annotation

Ushbu maqolada biznes terminlarining leksik va semantik xususiyatlari tadqiq etiladi. Biznes sohasidagi terminlarning paydo bo'lishi, ularning semantik tahlili, o'zbek tiliga tarjima qilish jarayonidagi o'ziga xosliklari va ularning xalqaro miqyosda ishlatilish ko'lamiga alohida e'tibor qaratilgan. Shuningdek, maqolada biznes terminologiyasining zamonaviy rivojlanish omillari, ularning kommunikativ vazifasi va ijtimoiy ahamiyati yoritib beriladi. Tadqiqot jarayonida lug'at materiallari, xalqaro hujjatlar va ilmiy adabiyotlar asosida leksik-semantik tahlillar olib borildi. Maqola biznes terminologiyasi bo'yicha ilmiy-amaliy izlanish olib boruvchi tadqiqotchilar, tarjimonlar va tilshunoslar uchun muhim manba bo'lib xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: Biznes terminlari, leksik xususiyatlar, semantik tahlil, tarjima jarayoni, xalqaro miqyos. kommunikativ vazifa. ijtimoiy ahamiyat, zamonaviy rivojlanish omillari, leksik-semantik tahlil, ilmiy-adabiy manbalar.

SEMANTIC CHARACTERISTICS OF BUSINESS TERMS IN THE LEXICON

Annotation

This article explores the lexical and semantic characteristics of business terms. Particular attention is given to the emergence of terms in the business sector, their semantic analysis, the peculiarities of translating them into Uzbek, and their scope of use on an international scale. Additionally, the article highlights the modern factors driving the development of business terminology, its communicative function, and social significance. The research involves lexical-semantic analyses based on dictionary materials, international documents, and scientific literature. The article serves as an important resource for researchers, translators, and linguists conducting scientific and practical studies in business terminology.

Key words: Business terms, lexical characteristics, semantic analysis, translation process, international scale, communicative function, social significance, modern development factors, lexical-semantic analysis, scientific and literary sources.

СЕМАНТИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ДЕЛОВЫХ ТЕРМИНОВ В ЛЕКСИКОНЕ

Аннотация

В данной статье исследуются лексические и семантические характеристики деловых терминов. Особое внимание уделено появлению терминов в бизнес-сфере, их семантическому анализу, особенностям перевода на узбекский язык и сфере их использования в международном масштабе. Кроме того, в статье освещаются современные факторы, способствующие развитию деловой терминологии, ее коммуникативной функции и социальной значимости. Исследование включает лексико-семантический анализ на основе словарных материалов, международных документов и научной литературы. Статья служит важным ресурсом для исследователей, переводчиков и лингвистов, проводящих научные и практические исследования в области деловой терминологии.

Ключевые слова: Деловые термины, Лексические характеристики, Семантический анализ, Процесс перевода, Международный масштаб, Коммуникативная функция, Социальная значимость, современные факторы развития, Лексико-семантический анализ, Научные и литературные источники.

Kirish. Hozirgi globallashuv davrida biznes terminologiyasi xalqaro iqtisodiy munosabatlarning ajralmas qismiga aylanib bormoqda. Biznes sohasi dinamik rivojlanishi sababli uning terminlari turli tillararo almashinuv jarayonida keng tarqalmoqda va bu ularning leksik hamda semantik xususiyatlarini chuqur o'rganishni taqozo etadi. Terminlarning shakllanishi va rivojlanishi nafaqat iqtisodiyot, balki lingvistika, tarjimashunoslik va madaniyatlararo kommunikatsiya kabi sohalar uchun ham katta ahamiyatga ega.

Mazkur maqolada biznes terminlarining leksik va semantik xususiyatlari o'rganilib, ularning o'zbek tilidagi ifodalanishi va tarjima jarayonidagi muammolar tahlil qilinadi. Shuningdek, zamonaviy biznes atamalarining xalqaro darajada ishlatilishi va ularning milliy tilga moslashuv jarayonlari ko'rib chiqiladi. Tadqiqotning maqsadi – biznes terminologiyasining mohiyatini aniqlash, ularning tilda egallagan o'rni va semantik xususiyatlarini tahlil qilish orqali ilmiy va amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdir. Mazkur ish biznes terminologiyasini chuqur o'rganishni maqsad qilgan tilshunoslar, tarjimonlar va boshqa soha mutaxassislari uchun muhim ilmiy manba bo'lib xizmat qiladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Biznes terminlari – iqtisodiy, tijorat va menejment sohalarida ishlatiladigan maxsus atamalar to'plami bo'lib, ularning asosiy vazifasi professional

muloqotning aniqligini ta'minlashdir. Ushbu terminlar orqali iqtisodiyotning turli yo'nalishlari, masalan, moliya, marketing, strategik boshqaruv va savdo kabi sohalarida muloqot amalga oshiriladi. Terminlarning shakllanishida sohaning o'ziga xos xususiyatlari, xalqaro munosabatlar va tilshunoslik mezonlari muhim rol o'ynaydi.

Biznes terminlari ko'pincha boshqa tillardan o'zlashtiriladi. Ayniqsa, ingliz tili global biznes tili sifatida ko'plab yangi terminlarning asosiy manbasi bo'lib xizmat qiladi. Masalan, "outsourcing", "benchmarking", "startup" kabi atamalar o'zbek tiliga deyarli o'zgartirilmagan holda kirib kelgan. Shu bilan birga, milliy tilga moslashgan va milliy xususiyatlarni aks ettiruvchi terminlar ham shakllanadi.

Biznes terminologiyasining rivojlanishida asosiy manbalar quyidagilar hisoblanadi:

Ingliz tili: Xalqaro biznes tili sifatida asosiy rol o'ynaydi. "Branding", "e-commerce", "cash flow" kabi terminlar bu til orqali o'zlashgan.

Fransuz tili: Iqtisodiy va huquqiy terminlar, masalan, "entrepreneur" (tadbirkor), "finance" (moliya) kabi atamalar ko'plab tillarga o'zlashtirilgan.

Milliy tilning ichki imkoniyatlari: O'zbek tilida mavjud bo'lgan lug'aviy boylikdan foydalanib, milliy terminlar

shakllantiriladi. Masalan, "tadbirkorlik", "moliyaviy hisobot", "savdo balansi".

Biznes terminlarini o'zbek tiliga tarjima qilish jarayoni bir necha omillarni o'z ichiga oladi:

Leksik moslikni ta'minlash: Terminologik birliklar milliy tilga mos ravishda tarjima qilinadi. Masalan, "human resources" iborasi "inson resurslari" shaklida ifodalanadi.

Semantik aniqlikni saqlash: Atamaning asl ma'nosi o'zgarmasligi uchun tarjimada uning mazmuni chuqur tahlil qilinadi. Masalan, "investment" so'zi "sarmoya" sifatida ishlatiladi.

O'zlashgan shakllardan foydalanish: Ayrim hollarda terminlarning asl shakli saqlanib, milliy til qoidalariga moslashadi. Masalan, "startup" – "startap", "brand" – "brend".

Tadqiqot metodologiyasi. Til har bir jamiyatning madaniyati, tarixi va ilm-fani haqida ma'lumot beruvchi asosiy vositalardan biridir. So'z boyligining aniqligini ta'minlash va uni me'yorlashtirishda izohli lug'atlar muhim ahamiyatga ega. Izohli lug'atlar faqatgina so'zlarning ma'nosini yoritish bilan chegaralanib qolmay, balki ularni kodifikatsiya qilish, ya'ni ilmiy va amaliy jihatdan me'yorlashtirish jarayonida ham asosiy vosita hisoblanadi. Ushbu maqolada o'zbek tili izohli lug'atlarida terminlarning kodifikatsiya qilinishi masalasi ko'rib chiqiladi.

O'zbek tilida izohli lug'atlar terminlarni kodifikatsiya qilish jarayoni – bu terminlarni bir me'yorga solish, ularni ma'lum bir til normalariga moslashtirish va ilmiy-texnik, madaniy hamda boshqa sohalarida yagona qo'llashni ta'minlash jarayonidir. Bu jarayon tilni rivojlantirish va boyitish maqsadida muhim ahamiyatga ega. Quyida ushbu jarayonning ayrim asosiy yo'nalishlari va bosqichlari haqida batafsil ma'lumot berilgan. Terminologiya ma'lum bir soha yoki fan yo'nalishiga oid maxsus atamalar yig'indisini anglatadi. Kodifikatsiya esa atama va tushunchalarning muayyan bir me'yorga solinishi, ularning belgilangan qoidalar asosida qo'llanilishini ta'minlash jarayonidir. Kodifikatsiya qilish natijasida terminlarning barqarorligi, bir ma'noda ishlatilishi va tushunarli bo'lishi ta'minlanadi.

O'zbek tili izohli lug'atlari quyidagi asosiy vazifalarni bajaradi:

Aniqlik va me'yorlashtirishni ta'minlash: Lug'atlar atamalarini standartlashtirish va ularning aniqligini ta'minlashga xizmat qiladi.

Til boyligini saqlash va rivojlantirish: Lug'atlar tilda yangi paydo bo'lgan so'zlar va terminlarni o'zida aks ettiradi.

Ilmiy asosni yaratish: Lug'atlarni tuzish jarayonida ilmiy metodlardan foydalanilib, atamalarining lingvistik va semantik xususiyatlari o'rganiladi.

Biznes terminlari leksik jihatdan quyidagi guruhlariga ajratilishi mumkin:

Iqtisodiy atamalar: moliya, sarmoya, savdo balansi.

Marketing terminlari: brend, reklama strategiyasi, maqsadli auditoriya.

Menejment terminlari: loyiha boshqaruvi, xodimlarni rag'batlantirish, korporativ madaniyat.

Ushbu guruhlar terminlarning tildagi o'rnini aniqlash va ularni tasniflashga yordam beradi. Bu esa biznes sohasida kommunikativ samaradorlikni oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Biznes terminlarining leksik xususiyatlarini o'rganish ularning tilga moslashuvini aniqlash va o'zlashtirish jarayonini yaxshilashda muhimdir. Mazkur bo'limda o'zbek tilida biznes terminologiyasini rivojlantirish imkoniyatlari ko'rib chiqilib, xalqaro atamalarini milliy tilda qo'llashning samarali yo'llari tahlil qilindi. Keyingi bobda biznes terminlarining semantik xususiyatlari tahliliga e'tibor qaratiladi.

Biznes terminlarining semantik tahlili ularning mazmuni, qo'llanish doirasi va kontekstual ma'nosini o'rganishni o'z ichiga oladi. Ushbu terminlar o'z mohiyatiga ko'ra iqtisodiy va tijorat jarayonlarini aniq va qisqacha ifodalashga xizmat qiladi. Shuning uchun ular ko'pincha bir ma'noli (monosemantik) bo'lib, noto'g'ri talqin qilish imkoniyatini cheklashga intiladi.

Masalan, "cash flow" atamasi "naqd pul oqimi" deb tarjima qilinadi va bu terminning iqtisodiy jarayonlar kontekstida faqat bitta tushunchani ifodalashi maqsadga muvofiqdir. Ammo ba'zi terminlar polisemantik bo'lib, turli kontekstlarda bir nechta

ma'noni anglatishi mumkin. Misol uchun, "capital" atamasi moliyaviy kontekstda "kapital" yoki "asosiy mablag'lar" ma'nosida ishlatilsa, sotsiologik kontekstda "inson kapitali" kabi ma'nolarni ham ifodalaydi.

Biznes terminlarining semantik o'zgarishlariga quyidagi omillar ta'sir qiladi:

Texnologik taraqqiyot: Yangi texnologiyalarning paydo bo'lishi yangi terminlar va ularning yangi ma'nolarini shakllantiradi. Masalan, "digital marketing" kabi terminlar texnologiyaga bog'liq holda shakllangan.

Madaniyatlararo ta'sir: Xalqaro biznesda turli madaniyatlar bir-biriga ta'sir ko'rsatib, terminlarning semantik ma'nosini boyitadi. Masalan, "franchise" atamasi G'arbda tijorat ma'nosida ishlatilsa, ayrim mamlakatlarda kengroq huquqiy ma'nolarni ham o'z ichiga oladi.

Milliy tilga moslashuv: Terminlarning milliy tildagi qo'llanilishi ularning semantik ma'nosiga ta'sir qiladi. Masalan, "outsourcing" atamasi o'zbek tilida "tashqi manbalardan foydalanish" ma'nosida kengaytirilgan tushunchani anglatadi.

Kontekst biznes terminlarining semantik ma'nosini to'g'ri talqin qilishda muhim rol o'ynaydi. Terminlar muloqotning maqsadi va vazifasiga ko'ra turli ma'nolarni anglatishi mumkin. Masalan, "asset" atamasi moliyaviy hujjatlarda "aktivlar" deb tarjima qilinsa, sug'urta sohasida "boylik" yoki "mulk" kabi ma'nolarni ifodalashi mumkin. Shu bois, tarjima jarayonida terminning ishlatilish kontekstini hisobga olish muhimdir.

Biznes terminlarini tarjima qilishda semantik izchillikni ta'minlash tarjimonlarning asosiy vazifalaridan biridir. Ba'zan bir terminning bir nechta tarjima shakllari mavjud bo'ladi, bu esa noto'g'ri talqin qilishga olib kelishi mumkin. Masalan, "equity" atamasi iqtisodiy hujjatlarda "kapital", ba'zan esa "adolat" yoki "huquqiy tenglik" kabi tarjimalarga ega bo'ladi. Shuning uchun ushbu atamalarini o'rganishda va tarjima qilishda maxsus terminologik lug'atlardan foydalanish zarur.

Ba'zi biznes terminlari murakkab semantik strukturalarga ega bo'lib, ular bir vaqtning o'zida bir nechta sohani qamrab oladi. Masalan, "supply chain management" atamasi bir nechta tushunchalarni birlashtiradi: ta'minot, logistika, menejment va boshqalar. Bunday terminlar o'zbek tilida to'liq va aniq ifoda etilishi uchun ularni tahlil qilish va so'zma-so'z emas, balki mazmunan tarjima qilish lozim.

Biznes terminlarining semantik xususiyatlari ularning muloqotdagi ahamiyati va qo'llanilish o'ziga xosliklarini belgilaydi. Ushbu bobda terminlarning semantik murakkabligi, o'zgarishi va tarjima jarayonidagi muammolar ko'rib chiqildi. Biznes terminologiyasining semantik tahlili xalqaro biznesda samarali muloqotni ta'minlash va milliy tilni rivojlantirishda muhim omil hisoblanadi. Keyingi bobda biznes terminologiyasining tarjima va ishlatilish jarayonlaridagi amaliy jihatlar tahlil qilinadi.

Tahlil va natijalar. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, biznes terminlari ko'pincha xalqaro miqyosda keng tarqalgan ingliz tilidan o'zlashtiriladi, ammo milliy tilning imkoniyatlari asosida ham yangi terminlar shakllanmoqda. Bu jarayonda terminlarning semantik aniqligi va izchilligi muhim omil hisoblanadi. Shuningdek, terminlarning xalqaro kontekstga mosligi va milliy tilda qo'llanilishidagi o'zgarishlar madaniyatlararo kommunikatsiyada samaradorlikni oshirishga xizmat qiladi.

Biznes terminlarining tarjima jarayonida kontekstual semantika, polisemantik terminlarning to'g'ri talqini va izchil terminologik yondashuv kabi jihatlar muhim ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, zamonaviy texnologik rivojlanish va global iqtisodiy munosabatlar ushbu terminologiyaning dinamik rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatmoqda.

O'zbek tili izohli lug'atlarida terminlarni kodifikatsiya qilish tilning me'yorlashtirilgan holda rivojlanishini ta'minlash uchun muhimdir. Bu jarayonda quyidagi amaliy chora-tadbirlarni amalga oshirish lozim:

Har bir fan sohasi bo'yicha maxsus terminologik lug'atlar yaratish va ularni doimiy ravishda yangilab borish.

Yangi terminlarni xalqaro standartlarga moslashtirish jarayonida milliy til me'yorlarini hisobga olish.

Lug'at tuzishda zamonaviy texnologiyalardan foydalanish va raqamli platformalar orqali keng auditoriyaga yetkazish.

O'zbek tilining ilmiy va madaniy mavqeyini mustahkamlashda izohli lug'atlarning ahamiyati beqiyosdir. Bu jarayonda kodifikatsiya tamoyillariga amal qilish tilni rivojlantirish va boyitish yo'lida muhim qadam hisoblanadi.

Xulosa. Mazkur maqolada biznes terminlarining leksik va semantik xususiyatlari chuqur tahlil qilindi. Biznes terminlari iqtisodiy, tijorat va menejment sohalarida aniq va samarali muloqotni ta'minlashda muhim ahamiyatga ega bo'lib, ularning

leksik va semantik jihatdan o'ziga xosliklari ushbu terminologiyani shakllantirish va rivojlantirish jarayonlarini belgilaydi.

Maqola biznes terminologiyasini o'rganayotgan tadqiqotchilar, tarjimonlar va tilshunoslar uchun muhim ilmiy va amaliy manba bo'lib xizmat qiladi. Kelgusida biznes terminlarining o'zbek tilidagi moslashuv jarayonlarini chuqurroq o'rganish va xalqaro standartlarga muvofiq terminologik lug'atlar yaratish orqali mazkur sohaga qo'shimcha hissa qo'shish maqsad qilib qo'yilishi mumkin.

ADABIYOTLAR

1. Oxford Business English Dictionary. Oxford University Press, 2021.
2. Collins English Dictionary. HarperCollins Publishers, 2022.
3. Crystal, D. (2003). The Cambridge Encyclopedia of the English Language. Cambridge University Press.
4. Newmark, P. (1988). A Textbook of Translation. Prentice Hall.
5. Baker, M. (1992). In Other Words: A Coursebook on Translation. Routledge.
6. Rahmatullayev, Sh. (2019). Biznes terminologiyasining lug'aviy va semantik xususiyatlari. Toshkent: Fan.
7. UNESCO. (2021). Glossary of Business Terms.
8. Richards, J. C., & Schmidt, R. (2010). Longman Dictionary of Language Teaching and Applied Linguistics. Longman.
9. Мартынова, Л. П. (2015). Перевод и интерпретация в бизнесе. Москва: Академия.
10. Karimov, B. S. (2018). Biznes sohasidagi tarjima jarayonida uchraydigan qiyinchiliklar. O'zbekiston Davlat nashriyoti.
11. Hall, C. M., & Page, S. J. (2014). The Geography of Business Communication. Routledge.

УДК:801.8

Фотима ЯКУБОВА,

Преподаватель, факультет восточной филологии, УЗГУМЯ

E-mail: mukaddasnur@gmail.com

На основе рецензии доктора филологических наук, профессор, С. Насировой

ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ОКРУЖАЮЩЕЙ СРЕДЫ В КИТАЙСКОМ И РУССКОМ ЯЗЫКАХ

Аннотация

Фразеологизмы играют важную роль в понимании мировоззрения и культурного богатства нации. Данная статья посвящена анализу сходств и различий между китайскими и русскими фразеологизмами, связанными с окружающей средой. Исследование их происхождения, значений и употребления позволяет выявить, как эти выражения отражают культурные представления о природе и экологическое сознание. Результаты анализа подчеркивают взаимосвязь языка, культуры и природного мира.

Ключевые слова: Фразеологизмы, китайский язык, русский язык, окружающая среда, сравнительный анализ, культурная лингвистика, экология.

LINGVOKULTUROLOGIK TAHLIL: ATROF-MUHITNING XITOIY VA RUS TILLARIDAGI IFODASI

Annotatsiya

Frazeologizmlar millatning dunyoqarashi va madaniy boyligini anglashda muhim o'rin tutadi. Ushbu maqola atrof-muhit bilan bog'liq xitoy va rus frazeologizmlarining o'xshashliklari va farqlarini tahlil qilishga bag'ishlangan. Ularning kelib chiqishi, ma'nolari va qo'llanilishi bo'yicha o'rganish bu ifodalar tabiat haqidagi madaniy tasavvurlar va ekologik ongning qanday aks ettirishini ko'rsatadi. Tahlil natijalari til, madaniyat va tabiat olami o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni ta'kidlaydi.

Kalit so'zlar: Frazeologizmlar, xitoy tili, rus tili, atrof-muhit, taqqoslash tahlili, madaniy lingvistik, ekologiya.

LINGUOCULTURAL ANALYSIS OF THE ENVIRONMENT IN CHINESE AND RUSSIAN LANGUAGES

Annotation

Phraseological units play a significant role in understanding a nation's worldview and cultural heritage. This article is dedicated to analyzing the similarities and differences between Chinese and Russian idioms related to the environment. The study of their origins, meanings, and usage reveals how these expressions reflect cultural perceptions of nature and ecological awareness. The results of the analysis emphasize the interconnection between language, culture, and the natural world.

Key words: Idioms, Chinese language, Russian language, environment, comparative analysis, cultural linguistics, ecology.

Введение. Окружающая среда всегда была неотъемлемой частью человеческой жизни, формируя языки и культуры по всему миру. Фразеологизмы зачастую отражают культурные верования, ценности и исторический опыт. В китайском и русском языках, богатых фразеологическими выражениями, тема природы занимает важное место. Сравнение фразеологизмов, связанных с природой, погодой и ландшафтами в этих двух языках, позволяет раскрыть общие черты и уникальные культурные особенности.

Методология. В исследовании используется качественный сравнительный подход, анализируется 50 китайских и 50 русских фразеологизмов на тему окружающей среды. Источниками служат словари, лингвистические исследования и литературные произведения. Каждый фразеологизм анализируется с точки зрения его буквального значения, метафорической значимости, культурного контекста и употребления.

Результаты исследования

1. Общие темы в китайских и русских фразеологизмах
И в китайском, и в русском языках фразеологизмы часто ссылаются на природные элементы, такие как реки, горы и животные. Общие темы включают:

Погода:

Китайский: 雨象飞花 ("юю сяньфей хуа") — "Дождь, как летящие цветы" (описание красивого весеннего дождя).

Русский: Лить как из ведра — "Лить как из ведра" (сильный дождь).

Ландшафты:

Китайский: 山明水秀 ("шаньмин шуисю") — "Живописные горы и реки" (описание красоты природы).

Русский: Чище горного ручья — "Чище горного ручья" (символ чистоты).

Растительность:

Китайский: 一叶矩然 ("йфее цюран") — "Каждый лист в гармонии" (гармония природы).

Русский: В лесу родился кусок рая — "В лесу родился кусок рая" (описание уюта и естественной красоты).

Животные:

Китайский: 蜜蜂勤勤 ("мифенцинцин") — "Пчёлы усердно трудятся" (трудолюбие и природный порядок).

Русский: Волк в лес смотрит — "Волк в лес смотрит" (стремление к свободе и природе).

2. Китайские фразеологизмы: дополнительные примеры

Реки и вода:

水滴石穿 ("шуэй ди ши чуань") — "Капля воды точит камень" (символ терпения и настойчивости).

行云流水 ("син юнь лю шуй") — "Плыть, как облака и вода" (легкость и естественность).

Горы:

高山流水 ("гао шань лю шуй") — "Высокие горы и текущие воды" (символ благородной дружбы).

登山望远 ("дэн шань ван юань") — "Взобраться на гору, чтобы увидеть далеко" (стремление к большому видению).

Растения:

春华秋实 ("чунь хуа цю ши") — "Весенние цветы, осенние плоды" (символ гармонии и результатов труда).

桃李满天下 ("тао ли мань тянь ся") — "Персики и сливы заполнили весь мир" (о воспитании талантливых учеников).

Животные:

狐假虎威 ("ху цзя ху вэй") — "Лиса пользуется могуществом тигра" (о том, кто пользуется чужой силой для своей выгоды).

井底之蛙 ("цзин ди чжи ва") — "Лягушка на дне колодца" (о человеке с узким кругозором).

3. Различия в восприятии окружающей среды

Китайские фразеологизмы: Под влиянием даосизма и конфуцианства часто подчеркивают гармонию между человеком и природой.

Пример: 天人同和 ("тянрентунхе") — "Гармония между Небом и человеком."

Русские фразеологизмы: Под влиянием сурового климата и фольклора акцентируют внимание на выживании и борьбе с природой.

Пример: Затишье перед бурей — "Затишье перед бурей."

4. Символизм природы

Природа занимает центральное место в культурном мировоззрении как китайцев, так и русских, отражаясь в их фразеологизмах через символику, связанную с элементами окружающего мира. Символизм природы не только передает отношения человека к природе, но и служит важным инструментом для выражения эмоций, философских идей и культурных традиций.

Животные. Китайский язык: В китайских фразеологизмах широко используются животные, как реальные, так и мифологические, такие как драконы и фениксы.

Дракон (龙, "лун"): Символ силы, величия и процветания. Например, выражение 望子成龙 (ваньцзычэнлун) — "Желать сыну стать драконом" означает стремление родителей к успеху их детей.

Феникс (凤凰, "фэнхуан"): Олицетворение благородства, красоты и возрождения. Русский язык: В русских фразеологизмах преобладают реальные животные, связанные с природой и фольклором.

Медведь: Символ силы и грубоватости. Например, "Медвежья услуга" — действие, приносящее вред вместо пользы.

Волк: Символ свободы и одиночества. Например, "Волк в лес смотрит" — стремление к привычной среде обитания.

Ландшафты и элементы природы

Китайский язык:

Горы и реки часто символизируют стабильность и гармонию.

山高水长 (шаньгао шуичан) — "Горы высоки, реки длинны" используется для описания долгих и стабильных отношений.

镜花水月 (цзинхуа шуиюэ) — "Цветы в зеркале, луна в воде" — метафора чего-то прекрасного, но недостижимого.

Русский язык:

В русском языке образы гор и рек подчеркивают как красоту природы, так и её суровость.

"Чист, как горный ручей" — символ абсолютной чистоты и искренности.

"Как река вышла из берегов" — метафора неконтролируемой силы или событий.

Растительность

Китайский язык:

Растения часто символизируют рост, обновление и гармонию.

竹报平安 (чжубао пинъань) — "Бамбук приносит мир" — символ спокойствия и гармонии.

梅兰竹菊 (мэйлан чжу цзю) — "Слива, орхидея, бамбук, хризантема" — символ четырёх сезонов и добродетели.

Русский язык: Растения часто служат символом жизненных циклов, стабильности и силы.

"Сидеть под деревом" — ожидание бездействия, надежда на чудо.

"Корни уходят глубоко" — символ прочности и связи с прошлым.

Погодные явления

Китайский язык: Погода в китайской фразеологии часто символизирует перемены или состояние души.

风雨同舟 (фэньйу тунчжоу) — "В одной лодке под дождём и ветром" — единство перед трудностями.

Русский язык: В русском языке погодные явления символизируют эмоциональные состояния или предвестники перемен.

"Затишье перед бурей" — период спокойствия перед серьёзными событиями.

"Тучи сгустились" — приближение неприятностей или опасности.

Обсуждение. Исследование показывает, что и китайская, и русская культуры глубоко связаны с природой, хотя их фразеологизмы отражают разные философские и географические влияния. Китайские выражения акцентируют внимание на сосуществовании с природой, а русские подчеркивают трудности жизни в суровых условиях.

Заключение. Фразеологизмы, связанные с окружающей средой, представляют собой уникальное отражение культурного и исторического наследия каждого народа. Сравнительный анализ китайских и русских фразеологизмов выявляет не только различия в восприятии природы, но и универсальные черты, которые объединяют обе культуры. Китайская традиция, с её акцентом на гармонию человека и природы, демонстрирует философский подход к окружающему миру, тогда как русская фразеология, сформировавшаяся в условиях сурового климата, часто акцентирует внимание на преодолении трудностей и мощи природных стихий. Общие темы, такие как ландшафты, животные и погодные явления, показывают, что природа всегда была источником вдохновения для языка и культуры. Однако символизм, связанный с этими темами, отражает уникальные философские, исторические и климатические условия, формировавшие каждую культуру. Например, китайская метафора гор и рек как символов красоты и гармонии отличается от русских образов сурового климата, которые символизируют силу и выживание. Кроме того, такие исследования способствуют укреплению межкультурного понимания. Они помогают осознать, что, несмотря на различия, забота о природе, её восприятие и уважение к ней — это универсальные ценности, которые объединяют человечество. Таким образом, изучение фразеологизмов на тему окружающей среды имеет не только лингвистическое, но и культурное значение. Оно способствует осознанию важности сохранения не только языкового, но и природного наследия, как неотъемлемой части национальной и глобальной идентичности. перевод на английском языке.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ван Ли. "Китайские фразеологизмы и культура". Пекин: Издательство Пекинского университета, 2018.
2. Иванова Е.А. "Фразеология русского языка в контексте природы". Москва: Издательство МГУ, 2017.
3. Петров И.В. "Русский фольклор и лингвистические традиции". Санкт-Петербург: Академия наук, 2015.
4. Чжан Юнь. "Природа и её отражение в китайской литературе и языке". Шанхай: Университетская типография, 2020.